

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 6

Sayı: 1

Haziran 2005

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

Volume: 6

No: 1

June 2005

Trakya Univ J Sci

ISSN 1305 -7766

**TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

Cilt: 6 Haziran 2005 Sayı: 1

**TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Science**

Volume: 6 June 2005 No: 1

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi

TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Science

Cilt: 6 Sayı: 1 Haziran 2005

Volume: 6 Number: 1 June 2005

Dergi Sahibi / Owner

*Trakya Üniversitesi Rektörlüğü
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. İlker ALP*

Editör / Editor

Yrd. Doç. Dr. Levent DOĞAN

Dergi Yayın Kurulu / Editorial Board

Başkan / Chairman

Prof. Dr. İlker ALP

Üyeler / Members

*Prof. Dr. Süreyya BEYZADEOĞLU
Doç. Süleyman Sırrı GÜNER
Yrd. Doç. Dr. Levent Doğan
Yrd. Doç. Dr. Adil OĞUZHAN
Yrd. Doç. Dr. Işık ŞAHİN*

Dizgi / Design

Arş. Gör. Caner EKİZCELEROĞLU

İletişim Adresi / Address

*T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Güllapoğlu Yerleşkesi – Edirne / TÜRKİYE
Tel.-Faks: 0284 235 63 00-01
e-mail: sobedergi@trakya.edu.tr
tusobeeditor@yahoo.com*

Baskı / Publishing

Trakya Üniversitesi Matbaa Tesisleri / Trakya University Publishing Center

DANIŞMA KURULU

Prof.Dr.	Hüseyin SALMAN	Marmara Üniversitesi
Prof.Dr.	Mehmet Ali ÜNAL	Pamukkale Üniversitesi
Prof.Dr.	Nüzhet KAHRAMAN	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.	Şehamet BÜLBÜL	Marmara Üniversitesi
Prof.Dr.	İ.Hakkı İNAN	Trakya Üniversitesi
Prof.Dr.	Ahmet İNCEKARA	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.	Mustafa ÖZKAN	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.	Nevzat ÖZKAN	Erciyes Üniversitesi
Prof.Dr.	Nilüfer TAPAN	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.	Toktamış ATEŞ	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.	Tülin POLAT	İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr.	Sadi UZUNOĞLU	Trakya Üniversitesi
Doç.Dr.	Mustafa ÖNER	Ege Üniversitesi
Doç.Dr.	Sibel TURAN	Trakya Üniversitesi
Doç.Dr.	Türel YILMAZ	Gazi Üniversitesi
Doç.Dr.	Sevinç SAKARYA MADEN	Trakya Üniversitesi
Doç.	Aminbay SAPAYEV	Trakya Üniversitesi
Doç.	Süleyman Sırrı GÜNER	Trakya Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Bölgesel Kalkınmada Kültürel Turizmin Etkisi: <i>Kırkpınar Yağlı Güreşleri Örneği</i> Adil OĞUZHAN Derman KÜÇÜKALTAN Sudi APAK Ebru Z. BOYACIOĞLU	1-22
Trakya’ da Çeltik Üretiminin Verimine İlişkin Logit Model Denemesi Adil OĞUAZHAN Arzu ÖZALP	23-36
Orta Asyada Uyanan Milliyetçiliğin Sebepleri Ve Sonuçları Filiz İRGE	37-58
Gelişmiş Kapitalizm Eşliğinde Yeni Sömürgecilik Filiz İRGE	59-88
Avrupa Konseyi Ortak Dil Kriterleri Çerçeve Programı Ve Türkiye’ de Yabancı Dil Öğretim Süreçleri <i>The Common European Framework of Reference: Learning, Teaching Assessment and the Foreign Language Education Process in Turkey</i> Gülten GÜLER	89-106
Gençlik Yazınbilimi Açısından Alman Genç Kız Romanlarının Gelişimi <i>Die Entwicklung Der Deutschen Madchenromane Aus Einem Jugendliteraturwissenschaftlichen Aspekt</i> Hikmet ASUTAY	107-115
1.Dünya Savaşı ve Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşını İçinde Batum <i>Batum; In the First World War and Turkish National War Of Independence</i> L.Hilal AKGÜL	116-140
Türk Dilinde Organ Adları Üzerine Bir İnceleme <i>A Study on Organ Names in Turkish Language Main Basic Words and Sub Basic Words</i> Levent DOĞAN	141-163
Türkiye’ nin Avrupa Birliği’ ne Uyum Sürecinde Çevre Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi <i>The Comparative Analysis of Environmental Policies in the Harmonization Process to EU in Turkey</i> Nural YILDIZ	164-173
Tanzimat’ ın İlanından Sonra Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti’nin Yeniden Yapılandırılması Süreci ve Limni Adası’nın Statüsü Sabri Can SANNAV	174-188
Tonel Müzikte Armoni Dışı Sesler ve Kullanımları <i>Nonharmonic Tones in Common Practice</i> S.Ercan BAĞÇECİ	189-200

BÖLGESEL KALKINMADA KÜLTÜREL TURİZMİN ETKİSİ: KIRKPINAR YAĞLI GÜREŞLERİ ÖRNEĞİ

Derman Küçükaltan* Adil Oğuzhan** Sudi Apak*** Ebru Z. Boyacıoğlu****

ÖZET

Edirne’de gerçekleştirilen Geleneksel Kırkpınar Güreşleri kültürel boyutu olan en eski spor organizasyonudur. Kırkpınar Güreşlerinin Edirne ekonomisi açısından sosyo-ekonomik etkileri bulunmaktadır. Bu araştırmanın öncelikli amacı Kırkpınar Güreşleri’nin Edirne ekonomisine etkilerini incelemektir. Buna ilaveten 643 yıldır Edirne’de süregelen geleneksel Kırkpınar Güreşlerinin bölgesel kalkınmaya yansımaları araştırılmıştır. Sınır kenti olan Edirne’ye yönelik katkısı, güreşleri izlemeye gelen 1068 kişi ile yapılan anket soruşturması ile belirlenmeye çalışılmıştır. Kültürel turizmin ve Kırkpınar Güreşlerinin Edirne ekonomisine etkileri istatistiksel olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel kalkınma , Kültürel turizm, Edirne, Kırkpınar Güreşleri

ABSTRACT

Traditional Kırkpınar Wrestling is the oldest sport organization that has a cultural dimension in Edirne.. Kırkpınar wrestling has socio-economic impacts for Edirne’s economy. The prior purpose of the research is to determine the effects of Kırkpınar Wrestling on Edirne’s economy. In addition, the mission of Kırkpınar Wrestling for regional development, which is traditional activity of Edirne for 643 years, has been researched. Its contribution to the Edirne’s economy, which is a border city, has been tried to be determined by means of a questionnaire carried out to 1068 people who came to watch the wrestling. The concept of cultural tourism will be explored and the effects of Kırkpınar Wrestling on Edirne’s economy will be analysed with the statistical methods.

Key Words: Regional development, Cultural tourism, Edirne, Kırkpınar Wrestling

I. GİRİŞ

Çoğu gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye’nin de en önemli sorunlarından birisi köyden kente göç olgusudur. Bu durum bir yandan kırsal alanlarda yaşayanların geleneksel dokudan uzaklaşıp, ekonomik uğraşlarını da göç nedeniyle terketmelerine neden olurken, diğer yandan ise göç alan yoğun nüfuslu merkezlerde özellikle fiziki yapıda kapasite üstü kullanım, dolayısıyla altyapı sorununu beraberinde getirmektedir.

* Doç.Dr., Onsekiz Mart Üniversitesi ;ÇANAKKALE.

** Yrd.Doç.Dr.;TÜ İİBF, EDİRNE

*** Prof.Dr.; TÜ İİBF, EDİRNE

**** Ar.Gör., TÜ İİBF;EDİRNE

Ayrıca göç edenlerin gittikleri yerlerdeki kültürel alışkanlıklarını sürdürme gayretleri, oralarda kültürel yozlaşmanın da doğmasına neden olabilmektedir.

Bölgesel kalkınmayı büyük ölçüde tehdit eden bu sosyo-ekonomik olguyu önleyici önlemlerden birisi de o yörelerin kültürel atmosferinin ekonomik yönden değerlendirilmesinde yatmaktadır. Çünkü günümüzde kültürel alanlara ve o alanlardaki otantizme yönelik ilgi özellikle kültür odaklı seyahatlerle giderek artmaktadır. “Kültürel turizm” bağlamında da incelenebilecek bu talep artışı, geleneksel aktivitelerini geliştirerek, pazarlama ve tanıtım boyutunu en iyi şekilde gerçekleştirebilen yöreler için bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilebilmesinde umut ışığı olabilmektedir.

- Bu çalışmada da Edirne'nin geleneksel aktivitelerinden olan, 643 yıldan bu yana gerçekleştirilen en eski yağlı güreşlerden Kırkpınar Yağlı Güreşleri'nin bölgesel kalkınmadaki misyonu incelenmiştir. Kırkpınar'ın bir sınır kenti olan Edirne ekonomisine katkıları, güreşleri izlemeye gelen 1068 kişi üzerinde Haziran-Temmuz 2003 tarihleri arasında çoğunlukla Edirne Sarayı'na Kırkpınar Güreş Sahası içerisinde güreşleri izlemeye gelenlerin düşüncelerini belirlemeye yönelik olarak karşılıklı görüşme sureti ile gerçekleştirilmiştir.

Bu araştırmanın amaçları

- Bir talep unsuru olarak kültürel turizm kavramı ve kapsamını incelemek,
- Bölgesel kalkınma ve Edirne ekonomisinin yapısını açıklamak
- Kırkpınar Yağlı Güreşlerinin Edirne ekonomisine yansımalarını analiz etmektir.

II. BİR TALEP UNSURU OLARAK KÜLTÜREL TURİZM KAVRAMI ve KAPSAMI

Kültürel Turizmi incelemeye önce turizm tanımını irdelemek yararlı olacaktır. Turizm, sürekli yaşanan yer dışında, ticari kazanç amacına dayanmayan nedenlerle yapılan ve yirmi dört saati aşan veya en az bir gecelenmeden oluşan geçici seyahat ve konaklamaların ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal nitelikli olay ve ilişkilerin bütünüdür (Usta, 2001:9). Tanımda da vurgulandığı gibi turizm gerek ulusal, gerekse uluslararası boyutuyla, gerçekleşen yerlerde sosyo-ekonomik bir olaydır.

İnsanların turizm olayına katılmasında değişik etkenler bulunmaktadır. Dinlenme, iş, kongre, sağlık vb. etkenler yanında, kültür de insanların turizm amaçlı seyahatlerinde önemli rol

oynamaktadır. Özellikle kültürel turizm, son yirmi yılda uluslararası seyahat trendini arttıran faktör olmuştur. Turizmin tanımı da dikkate alındığında kültürel turizmi, “insanların ekonomik, politik ve toplumsal gelişimine dayalı duygu, düşünce, dil, sanat ve diğer yaşayış unsurlarının izlerini görmek amacıyla kendi ikâmet ettikleri bölge veya ülkenin dışına geçici seyahat ederek, buralardaki turizm işletmelerinin ürettikleri mal ve hizmetlerden yararlanmaları” şeklinde tanımlayabilmek mümkündür (Küçükaltan, 1999:13).

İnsanları kültürel turizm amaçlı seyahat etmeye teşvik eden unsurlar arasında tarihi eserler, ören yerleri, bölge veya ülkelerin geleneksel yiyecek-içecek varlığı, çeşitli dinlere yönelik kutsal değerler sayılabilir. Ancak tüm bu değerlerin hangilerinin turist açısından öncelik taşıdığını saptamak da güçtür. Çünkü turizm ürünü bileşik özelliğe sahip olduğundan, turistlerin seyahatleri esnasında öncelikle talep ettikleri ürünleri birbirlerinden ayırmak fazla olanaklı değildir.

Ancak günümüzde kültürel ve ekolojik bilinçlenmenin giderek yükselen bir değer haline gelmesi, doğal olarak turistik talebin yönünün kültür ve eko-turizmine çevirmesine neden olabilmektedir. Bundan dolayı gerek dünyada, gerekse ülkemizde kültürel potansiyele sahip mekânların titizlikle korunup, bu potansiyelin pazarlama ve tanıtım çalışmalarına ivme kazandırıldığı görülmektedir. Bu konuda verilebilecek en somut örneklerden birisi ziyaretçilerin çoğunluğu kültür gruplarından oluşan Yunanistan’dır. Eski medeniyetler açısından zengin bir potansiyele sahip Yunanistan’da, Ulusal Turizm Ofisi’nce 1975’den bu yana otantik evlerin asıllarına uygun bir şekilde onarılarak turizme kazandırılması projesi kapsamında belirlenen öncelikli 6 köydeki evlerin köyün gelenekselliği, çevre ve fiziksel taşıma kapasitesi ile uyumu doğrultusunda çalışmalar yürütülmektedir (Lanquar, 1995:52).

Dünyanın en çok kongre düzenlenen kentleri ve kongrelere katılan katılımcıların sayıları analiz edildiğinde Sidney, Barselona, Londra, Paris, Viyana, Hong Kong ve Amsterdam’ın başta geldiği görülmektedir (Hotel, 1998:48). Bu kentlerin hemen hepsinin ortak özelliği nüfus sayıları yanında, tarihsel özelliğe sahip olmaları ve dolayısıyla kültür potansiyeli açısından elverişlilikleridir. Çünkü kongreye katılanların, kültürel birikimleri fazla olduklarından, ziyaret ettikleri yerde çoğunlukla kültürel alanların da bulunmasını arzularlar. İstanbul’un da son yıllarda bir kongre kenti yapılma çalışmalarına hız verilmesinin en başta gelen etkenlerinden birisi, öncelikle İstanbul’un taşıdığı kültürel ve tarihsel kimliktir.

Yapılan bilimsel çalışmalarda kültürel turizmin bölge ekonomilerine önemli katkılar yarattığı belirlenmiştir. Günümüzde kongreler, sanat organizasyonları, festivaller gibi kültür odaklı etkinliklerin, bölge ve ülke ekonomilerine doğrudan ve dolaylı yansımaları bulunmaktadır. Örneğin kültürel etkinliklerin yoğunlukla gerçekleştirildiği Güney Karolina, yalnızca kültür turizminden yılda 640 milyon (ABD) dolarlık bir girdi sağlamaktadır. Çünkü kültürel endüstri tarafından gerçekleştirilen her 1 dolarlık harcama çarpan etkisiyle ülke ekonomisinde 1.72 dolarlık çıktı sağlamaktadır (Uysal; Gitelson, 1994:3).

III. BÖLGESEL KALKINMA ve EDİRNE EKONOMİSİNİN YAPISI

Bölgesel kalkınma politikaları, belirli sosyal ve ekonomik kriterler bakımından ortak özellik taşıyan ve öncelikle ülke ortalamasının altında yer alan ve problem olarak algılanan, sınırları belli alanların insani, kurumsal-örgütsel ve zihniyet açılarından sorunları gidererek, niteliklerinin ülke ortalamasına yükseltilmesi amacını taşır. Bu amaçlara ulaşmak için, bölgenin tüm kaynaklarının analiz edilerek, kabiliyet ve kapasitelerinin ortaya konması, daha sonra da, bölgenin mevcut durumu ile, hedef alınacak yeni bir yapısal öngörüye ulaşmak üzere, kısa, orta ve uzun vadeli politika araçlarının tutarlı bir biçimde oluşturulup, uygulamaya konması gerekir.

Sanayi toplumlarında, çalışan nüfusun sayısal genişlemesi, gelir düzeyinin artması, çalışma ortamlarının ağırlığı, insanları dinlenme ya da tatil ihtiyacı ile karşı karşıya bırakmaktadır. Bu özelliği göz önüne alındığında, kitlesel turizmin bölgesel kalkınma açısından ekonomik sonuçlarının oldukça olumlu yönde olacağı açıktır. Diğer yandan, geleneksel tarım ürünleri ihracatından elde edilen döviz girdisinin yetersiz kalması ve hedeflenen ekonomik yapısal değişimin finansman gereklerini karşılamaktan uzak oluşu, gelişmekte olan ülkelerde turizmden beklentilerin artmasında etkili olmuştur. İhracat özelliği göstermesiyle döviz akışını ve yabancı sermaye girişini arttırması, milli gelire ve istihdama olumlu etkisi ile bölgesel ve global entegrasyonun oluşumuna katkısı nedeniyle turizm, ülkelerin kalkınma politikalarında önemli bir yer tutmaktadır (İncekara,2001:27)

Ekonomik kalkınma olgusu, bir ülkenin ayrıcalıklı noktalarında (merkezlerinde, kutuplarında, bölgelerinde) başlar. Ekonomistler de ekonomik gelişmenin her yerde aynı anda başlamasının imkânsız olduğu ve bu gelişme başladığında, güçlü kuvvetlerin bunu başlangıç noktası etrafında yoğunlaştırma eğiliminde oldukları görüşündedirler.

Belirli bir noktada başlayan ekonomik gelişmenin, giderek orada yoğunlaşması iki nedene bağlanabilir. Birinci olarak, ölçek ekonomisinden maksimum derecede yararlanmak isteyen işletmelerin, üretim tesis ölçeklerini optimal düzeye erdirmek için yeni yatırımlara gitmeleri, yani işletmelerini genişletmeleridir. Böylece bir işletme pozitif içsel ekonomiler şeklinde sağlamak istediği avantajlarını maksimize etmek isterken, faaliyette bulunduğu yörede de ekonomik faaliyetler artmış olacaktır. İkinci neden ise, birlikte bulunmaktan doğmuş olan avantajlardan yani dışsal ekonomilerden yararlanabilmek için işletmelerin aynı bölgede toplanmak eğilimini göstermeleridir.

Bünyesinde kalkınma kutbu oluşturan bölge giderek gelişirken, öteki bölgelerin bu gelişmeye ayak uyduramadığı ve hatta mevcut ekonomik canlılığını da kaybederek, gerilediği görülebilir. Bu olumsuz etkilerin başlıcaları olarak, diğer bölgelerden gelişen bölgeye doğru olan; aktif eleman göçü, kapital transferi, durağan bölgelerdeki geleneksel sanayilerin çöküşü ve diğer ekonomi dışı olanlar sayılabilir (Dinler, 1998:119).

Bu tip bir gelişme özellikle 1990'lı yıllarda Trakya kesiminde de yaşanmıştır. Çorlu ve Lüleburgaz'ın, İstanbul'a Edirne'den daha yakın olmaları ve Edirne'nin sınır kenti olma özelliği, adı geçen iki ilçenin birer organize sanayi bölgesi olmasına neden olurken, Edirne ekonomisinin bundan olumsuz etkilenmesine yol açmıştır. Nitekim, Lüleburgaz- İstanbul hattı, çevre il ve ilçelerdeki nüfusu kendine çekerek, söz konusu yerleşim bölgelerindeki işgücü potansiyelinin düşmesine neden olmuştur. Çünkü bu tip göçlerde ilk göçmenler gizli ve açık işsizlerden ziyade, aktif elemanlar olmaktadır. Çevre bölgelerde bulunan girişimci ruhuna sahip ancak yaşadığı yöreyi kendileri için yeterince elverişli bulmayanlar, başta gençler olmak üzere, yüksek öğrenimliler ile kalifiye işçiler ilk göç edenleri oluşturmaktadırlar.

Bu göçün, göç veren ve göç alan bölgeler üzerindeki bir diğer sonucu, çarpan etkisidir. Göç veren kentin geliri, göç eden kişilerin gelirleri ve buna bağlı olarak da azalan tüketimin uyardığı çarpan etkisi kadar azalacaktır. Buna karşın, bu göçü alan yerleşim bölgelerinin geliri, yeni göç edenlerin şahsi gelirleri ile bu kişilerin tüketimde yapacakları artışla uyarılarak, artmaya başlayacaktır.

Girişimci ruhuna sahip aktif elemanların durağan bölgelerden gelişen bölgeye doğru göçüne, aynı yönde gerçekleşen bir de kapital göçü eşlik edecektir. Gelişen bölgede ortaya çıkan ekonomik hareketlilik, yüksek talep ve artan yatırım imkânları, durağan kentlerde tarımda ve geleneksel sınıai faaliyetlerde ortaya çıkan tasarrufları da cezbedecektir. Çünkü, ekonomik açıdan zayıflamaya başlayan kentlerde mütevazı miktarda da olsa ortaya çıkan tasarrufları değerlendirme imkânları sınırlıdır. Diğer yandan, gelişmiş bölgelere göç eden aktif elemanlar, ellerindeki kapitali de bu bölgelere kendileriyle birlikte getirirken, ayrıca durağan bölgelerde yeterince gelişmemiş olan bankalar, kendilerine emanet edilen tasarrufları gelişen bölgelere transfer ederek değerlendirmeyi yeğlerler.

1990 Genel Nüfus Sayımı rakamlarına göre Edirne ilinin nüfusu o tarihte 404.599 iken, 1997 Yılındaki Sayımda il nüfusunun 398.125' e düştüğü gözlenmiştir. Bu verilere göre kentin yıllık nüfus artış hızı binde – 2,27' dir. Ancak nüfustaki bu azalmanın özellikle 2000 yılından itibaren daha da hızlandığı aşikârdır.

Ülkemizde, Devlet Planlama Teşkilatı Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesi Başkanlığı' nca 'Merkezi Yerler Teorisi' ne göre bir çalışma ile Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi araştırması yapılmıştır. 1982 yılında yapılan bu çalışma bir yandan yerleşme merkezlerinin etki alanlarını saptarken, diğer yandan bu etki alanları esas alınarak, Türkiye'nin tüm yerleşme merkezleri yedi ayrı kademe altında toplanmıştır.

Etki alanı saptanmasında, araştırmanın temel çerçevesi belirlenirken, insanların satın almak istedikleri bir mal ya da hizmeti elde edebilmek için, mümkün olan en az çabayı harcamak eğiliminde oldukları kabul edilmiştir. Buna göre, en sık talep edilen bir hizmetin o kişi için ulaşılabilir en uygun yerde bulunması gerekir. İnsanlar günlük ihtiyaçlarını mümkün olan en yakın mesafe içinde sağlamak isterler. Diğer yandan, her faaliyetin hizmet edeceği alanın belli bir nüfus büyüklüğüne sahip olması gerekmektedir. Edirne'nin nüfus açısından dezavantajlı durumu göz önüne alındığında, büyük işletmelerin kente gelmelerini özendirme bakımından tâlihsizliği açıktır.

A. Edirne'deki Kültürel Yapı

Yukarıda açıklanan olumsuz gelişmeler noktasında, kentin sahip olduğu tarihi geçmişten kaynaklanan turizm potansiyeli öne çıkmalıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Edirne'nin

tarih kokan şehir kimliğini kullanması gerektiğini vurgulamak yanlış olmayacaktır. Dış ülkelerde sahip olunan en küçük bir tarihi eserin bile nasıl elden geçirilerek turizm faaliyetine sunulduğu ortada iken, Edirne'nin sahip olduğu potansiyel göz kamaştırıcıdır.

1959 yılında Edirne'nin Çardakaltı mevkiinde yapılan kazılar neticesinde, Cilâlitaş ve Bakır-Tunç medeniyetiyle ilgili bir yerleşim sahasının ortaya çıkarılışı, Edirne ve yakın çevresinin en eski devirlerden beri iskân bölgesi olduğunu göstermektedir. Daha sonraki devirlerde Akalar, Persler, Galatlar, Roma ve Bizans gibi çeşitli imparatorlukların üzerinde kurulduğu Edirne'nin tarihinin en önemli kilometre taşı, 1362 yılında Osmanlılar tarafından 1. Murat döneminde fethedilerek, İmparatorluğun başkenti yapılmasıdır. Edirne ayrıca, bir çağı kapatıp yeni bir çağı açan Fatih Sultan Mehmet'in doğduğu şehir olup, İstanbul'un fethedildiği 1453 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmıştır. O dönem itibarıyla Edirne, dünyanın en fazla nüfusa sahip 4. kentidir.

Yüzyıllar boyunca çeşitli medeniyetleri üzerinde barındıran Edirne, maalesef günümüzde kenarda, köşede kalmış, içine kapanmış ve hem sosyal hem de ekonomik yönden gerilemeye yüz tutmuş bir görüntü sergilemektedir. Geçmiş tarihin birikimini; camileriyle, medreseleriyle, kervansaraylarıyla, hamamlarıyla ve 643 yıllık bir geçmişe dayanan tarihi Kırkpınar Güreşleri'yle derinden yansıtan bu kentimiz, bugün lâıyk olmadığı bir durumdadır. Bu yazının amacı, kentin bu duruma itilmişliğinin altındaki nedenleri irdelemekten çok, sahip olduğu potansiyeli harekete geçirebilmek için yapılması gerekenleri ekonomik açıdan ortaya koymaktır.

Dünyanın hiçbir kentinde bu kadar uzun süreden beri sürekli olarak yapılan bir spor müsabakası yoktur. Tarihi Kırkpınar Yağlı Güreşleri bu açıdan tektir. Her yıl geleneksel olarak panayır şenliği havasında yapılan bu güreşlerin, yabancı izleyenleri de büyülediği açıktır. Bu nedenle bu organizasyonun büyütülerek uluslararası kimliğe kavuşturması, Edirne'yi bir uluslararası karnaval kenti havasına sokabilecektir. Brezilya'daki Rio Karnavalı'na her yıl akın eden turist sayısı buna örnek olarak gösterilebilir.

Tabii burada Edirne'nin sahip olduğu tarihi eserler de devreye girecektir. Selimiye Camii, Eski Camii, Üç Şerefeli Camii, II.Beyazid Camii ve Külliyesi, diğer camiler, Rüstempaşa Kervansarayı, Ekmekçioğlu Kervansarayı, hanlar, hamamlar vb. Diğer taraftan, Tarihi Kırkpınar Güreşlerinin yapıldığı Sarayıçi mevki de tekrar düzenlenmelidir. Osmanlı

İmparatorluğu'nun ilk sarayının olduğu bu bölge, aynı zamanda Fatih Sultan Mehmet'in de doğum yeridir. Kentin sahip olduğu bu özellik, kesinlikle hem yerli hem de yabancı turistler için bir cazibe niteliği taşımaktadır.

Edirne kent olarak bu potansiyelini harekete geçirdiğinde, geri kaldığı gözlenen ekonomik açıdan da bir ilerleme kaydedecek, bir büyüme sarmalına girecektir. Yeni turistik tesislerin açılması, yeni istihdam ihtiyacını ateşleyecek ve bu da kentteki ticari gelişmeyi beraberinde getirerek, yeni işletmelerin doğmasına ve kentteki mübadele imkânlarının artmasına yardımcı olacaktır.

B. Edirne'nin Demografik ve Sosyo-Kültürel Yapısı

Edirne'nin gelişmesi ile birlikte, durağan pozisyonda bulunan ilçeler de bundan olumlu yönde etkilenecektir. Şöyle ki: gelişen merkez, çevresindeki durgun ilçe ve diğer yerleşim birimleri üzerinde bir merkezkaç atılış hareketi ile ifade edilebilen, bir seri pozitif etkide bulunur. Gelişen merkezde mal ve hizmet mübadelesi artarken, ihtiyaç duyulan birtakım girdilerin durağan bölgelerden talep edilmesi zorunlu hâle gelir. Sonuçta gelişen merkezden diğer ilçelere doğru satın alma gücü nakledilir.

Burada unutulmaması gereken en önemli noktalardan biri de şudur: Kamu hizmetleri dışında kalan, özellikle ticari faaliyetler için, belirli bir minimum talebin olması şarttır. Talep bu minimum seviyenin altında ise sözkonusu faaliyet gerçekleşmez. Faaliyetlerin seviyesi talebin büyüklüğüne göre belirlenir. Edirne'de şu anda bu talep olmadığı için kentin ekonomik durumu iyi değildir. Ancak bu talebi ateşleyebilecek olan dinamikler kentin potansiyelinde mevcuttur. Edirne bir kültür ve medeniyet kentidir. Bunu kullanabilmesi için sosyo-kültürel altyapı yatırımları ve tanıtım politikasının birlikte sürdürülmesi gerekmektedir.

Sosyo- kültürel altyapı yatırımları eğlence, kültür hizmetleriyle bunların tesislerini kapsar. Bu tür yatırımlar, belirli bir bölgede eksiksiz bir biçimde tamamlanmışsa, girişimciler için olduğu kadar sermaye ve işgücü için de bölge son derece cazip bir konuma bürünmüş olacaktır. Eğer bir bölgede sosyo-kültürel altyapı yatırımları eksikse, sözkonusu bölge orada yaşayan insanlar için bile yeteri kadar cazip olmayacak, başta işgücü olmak üzere, her türlü üretim faktörü başka bölgelere geçmek isteyecektir. Gözden kaçırılmaması gereken diğer bir

husus da, kente gelecek turistin dinlenme ve eğlenme arzularını da yerine getirmeyi isteyeceğidir. Bu açıdan da sosyo-kültürel yatırımlar olmazsa olmaz niteliğindedir.

Bu noktada şöyle bir soru akla gelmektedir: Ekonomik gelişmenin başlamasını ve devamını sağlayacak olan bu yatırımları kim yapmalıdır? Uzun vadede verimli olabilecek olan ve sosyal kârlılığı yüksek olan bu yatırımların devlet ya da otoritesini devletten alan kamu kuruluşlarınca gerçekleştirilmesi en azından başlangıç aşamasında ön şarttır. Böylece özel sektöre de önderlik yapılmış olacaktır. Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik krizin özel sektörün üzerindeki yükleri arttırdığı gerçeği unutulmamalıdır. Devletin yüksek faizle rant dağıtan kimliğinden vazgeçerek aslı fonksiyonlarını yerine getirmesi önem kazanmaktadır.

Diğer yandan bölgesel kalkınma plân ve programlarının, bölge halkının katılımı olmaksızın, merkezden yapılan birtakım çalışmalarla bilinçli ve etkin bir şekilde yürütülmesi mümkün değildir. Bu nedenle Edirne halkının da kendi içine kapanıklığından bir an önce kurtulması ve daha girişken olması gerektiği açıktır. Siyasetten uzaklaşmış ve kendi tâlihine küsmüş bir görüntü çizen Edirneliler de bu tutumlarından vazgeçmelidirler.

Ayrıca Trakya bölgesinde tek üniversite olan ve merkezi Edirne'de bulunan Trakya Üniversitesi de kent için iyi bir avantajdır. Üniversite büyüdükçe hem kentin ekonomisine olumlu katkısı artarak genişleyecek, hem de halkın bu konudaki bilinçlenmesine ışık tutacaktır.

Devlet-üniversite-özel sektör ve halkın işbirliği ile gerçekleştirilecek bir atılım Edirne'yi lâayık olduğu konuma getirebilecektir. Çünkü Edirne yukarıda da söz ettiğimiz gibi, dünyada çok az sayıdaki kentin sahip olduğu tarihsel, kültürel özelliklere sahip bir kenttir. Tüm gayretler, kenti statik (durağan) görüntüsünden kurtararak, dinamikleri harekete geçirmek içindir.

IV. KIRKPINAR YAĞLI GÜREŞLERİNİN EDİRNE EKONOMİSİNE YANSIMALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Kırkpınar Yağlı Güreşlerinin geçmişinin 1361'e dek uzandığı değişik kaynaklarca ifade edilmektedir. Buna göre güreşlere Kırkpınar adı Osmanlı hükümdarı Orhan Gazi'nin kardeşi Süleyman Paşa'nın komutasındaki kırk askerin Edirne yakınlarında güreş tutmaları ve bu kırk

kişiden ikisinin günlerce süren güreş esnasında birbirlerine üstünlük sağlayamadan can vermeleri ve gömüldükleri yerden bir pınarın akması nedeniyle verilmiştir.

2003 yılında 643 üncüsü düzenlenen bu güreşler; ağası, pehlivanı, cazgırı* , peşrevi** ile otantik bir etkinliktir. Bu nedenle Edirne'yi, son üç gününde güreşlerin gerçekleştirildiği “Kırkpınar Haftası” olarak belirlenen bir haftalık zaman diliminde yerli ve yabancı birçok kişi ziyaret etmektedir. Bu ziyaretlerin Edirne ekonomisindeki profilinin belirlenebilmesi çerçevesinde, aşağıda temel metodolojisi sunulan bir anket çalışması başlatılmıştır.

- **Amaç:** Yapılan araştırmanın öncelikli hedefi, Türkiye'nin en eski kültürel boyutlu spor organizasyonlarından Kırkpınar Yağlı Güreşlerinin Edirne ekonomisine katkılarını saptayabilmektir. Çalışmada ayrıca güreşleri izlemeye gelenlerin sosyo-ekonomik durumları belirlenmiş ve bu özellikler doğrultusunda Edirne'deki talep kompozisyonu çizilmeye çalışılmıştır.
- **Sınırlılık:** Anket çalışması 643.Kırkpınar Yağlı Güreşleri'nin gerçekleştirildiği Haziran-Temmuz 2003 tarihleri arasında çoğunlukla Edirne Sarayı'na Kırkpınar Güreş Sahası içerisinde güreşleri izlemeye gelenlerin düşüncelerini belirlemeye yönelik olarak karşılıklı görüşme sureti ile gerçekleştirilmiştir.
- **Yöntem:** Araştırmada ana kitle Kırkpınar güreşleri için gelen tüm ziyaretçilerdir. Bunlardan örnek büyüklüğü olarak 1068 kişi ile tesadüfi olarak yüzyüze görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmede 24 adet soru sorulmuş ve soruların çalışma konusu ile ilgili olanları değerlendirmeye alınmıştır. Alınan cevaplar istatistik SPSS paket programında değerlendirilmiş, betimsel sonuçlar dağılım tabloları ve şekiller ile açıklanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki kontenjans tabloları oluşturularak ki-kare bağımsızlık testi ile incelenmiştir.

---

* Cazgır, güreşçileri tanıtarak onların konsantrasyonlarını sağlayan kişidir.

** Peşrev güreşlerin halka sunulması, güreşçilerin tanıtılması için söylenen dörtlüklerdir.

Tablo:1 Ankete Katılanların Yaş Gruplarına Göre Dağılım

Sınıflar	Frekans	% Frekans
18-25	101	9,5
26-40	251	23,5
41-50	295	27,6
51-60	231	21,6
61 +	190	17,8

Tablo 1’de araştırmaya katılan kişilerin çoğunluğunun 41 yaş ve üzeri olduğu görülmektedir. Buna göre 41 yaş ve üzeri olanların toplam katılanlar içinde % 66’lık bir paya sahiptir. Böylece Kırkpınar güreşlerini izlemeye gelenlerin yaş ortalamasının orta yaş ve üzeri gruptakilerden oluştuğu anlaşılmaktadır. 18-40 yaş grubunun ise orta ve yaşlılara göre güreşlere ilgilerinin az olduğu ortaya konulabilmektedir.

Anketi cevaplayanların eğitim durumları dikkate alındığında şekil 1. de olduğu gibi% 45.7’ si ilkökul mezunudur.

Tablo:2 Ankete Katılanların Eğitim Durumlarına Göre Dağılım

Sınıflar	Frekans	% Frekans
İlkökul	482	45,7
Ortaokul	246	23,3
Lise	242	22,9
Üniversite	85	8,1

İkinci ve üçüncü sırayı birbirlerine yakın bir oran ile ortaokul ve lise mezunları almaktadır. Üniversite mezunlarının oranının yalnızca % 8,1 olarak tespit edilmesi eğitim düzeyi yükseldikçe güreşlere olan ilginin azalması şeklinde yorumlanabilir. Bu sonuçlar Ata sporumuzun dolayısıyla Kırkpınar güreşlerine olan ilginin gitgide azaldığını göstermektedir.

Tablo .3 Meslek Durumuna Göre Dağılım

	Frekans	% Frekans
Memur	65	6,1
Serbest	521	48,8
İşçi	106	9,9
İşsiz	20	1,9
Emekli	239	22,4
Güreşçi-Antrenör	82	7,7
Ev Hanımı	16	1,5
Öğrenci	19	1,8

Mesleklere göre baktığımızda Tablo 3’de %48.8 gibi bir oranla serbest meslek sahibi kişilerin (genellikle çiftçiler ve esnaf) çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu oranı % 22.4 ile emekli grubu takip etmektedir.

Gelir düzeylerine göre Edirne ‘de Kırkpınar yağlı güreşlerini seyretmeye gelenlerin gelir dilimlerine göre dağılımı Tablo 4.’de verilmiştir.

Tablo.4 Gelir Düzeyi (Milyon TL/Ay)

	Frekans	% Frekans
<100	63	6,0
101-200	348	33,2
201-300	272	26,0
301-400	129	12,3
401 +	236	22,5

Tablo 4'e göre ankete katılanlardan % 33.2'si 101-200 milyon TL aylık gelire sahip iken %26'sı 201-300 milyon TL gelire sahiptir. Ayrıca %22.5 ile 401ve daha üstü gelire sahip kişiler izlemektedir. Burada üzerinde durulması gereken en önemli noktalardan birisinin söz konusu gelir miktarlarının anketin uygulandığı tarih olan Haziran 2003 dönemine ait olduğudur. Veriler incelendiğinde Edirne 'de Kırkpınar yağlı güreşlerini seyretmeye gelenlerin yaşları itibariyle Edirne'de ilgilerini çeken öncelikli tarihi unsurlar hakkındaki tercihlerinin neler olduğunu belirlemek amacıyla çapraz Tablo 4.de % olarak düzenlenmiştir.

Tablo 5: Güreşleri İzleyenlerin Yaşlarına Göre Edirne'de En Çok İlgiyi Çeken Öncelikli Tarihi Unsurun Durumu

Yaş	Selimiye Camii	II.Beyazıd Külliyesi	Kırkpınar Güreşleri	Diğer Tarihi Eserler	Kapalıçarşılar	Hiçbiri	Hepsi	Toplam
18-25	41	2	50	5	0	2	0	100
26-40	116	3	102	26	0	2	2	251
41-50	148	1	101	28	12	0	5	295
51-60	116	0	80	23	10	0	2	231
61-+	88	1	84	11	5	0	1	190
Toplam	509	7	417	93	27	4	10	1067

Tablo 5a : Güreşleri İzleyenlerin Yaşlarına Göre Edirne'de En Çok İlgiyi Çeken Öncelikli Tarihi Unsurun Dağılım Tablosu

Yaş	Selimiye Camii	II.Beyazıd Külliyesi ve Kapalı çarşılar	Kırkpınar Güreşleri	Diğer Tarihi Eserler	Toplam
18-25	41	2	50	5	100
26-40	116	3	102	26	251
41-50	148	13	101	28	295
51-60	116	10	80	23	231
61-+	88	6	84	11	190
Toplam	509	34	417	107	1067

Bağımsızlık testi amacıyla Tablo 5’te yer alan bazı hücrelerin sıfır değer içermesinden dolayı Tablo 5a’ya dönüştürme zorunluluğu doğmuştur. Edirne’de bulunan öncelikli tarihi eserlere olan ilginin ziyaretçilerin yaşlarından bağımsız olup olmadığı araştırıldığında ki-kare bağımsızlık test sonucu $p=0,065>0,05$ olarak elde edilmiştir. Buna göre yaşlarla Edirne de en çok ilgiyi çeken tarihi unsurların birbirinden bağımsız olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca Mimar Sinan’ın ustalık eseri olarak belirttiği Selimiye Camii %47.7 ile Edirne’de en çok ilgiyi çeken tarihi unsur olarak tespit edilirken bu tercihi yapanların %67’si 41 yaşın üzerindedir. Ziyaretçilerin yaşları arttıkça Selimiye Camii’ni tercih etme oranı artmaktadır.

Tablo 6: Edirne’de Güreşleri Ziyaret Edenlerin Yaşları ile Kırkpınar Güreşlerini Önceki Yıllarda İzleyenlerin Dağılımı

Yaş	Kırkpınar Güreşlerini daha önceki yıllarda izleyenlerin cevapları		Toplam
	Evet	Hayır	
18-25	78	23	101
26-40	200	51	251
41-50	240	55	245
51-60	187	44	231
61-+	169	21	190
Toplam	874	194	1068

Edirne’de güreşleri ziyaret edenlerin yaş dağılımlarına göre önceki yıllarda ziyaretleri arasında bir bağımlılık olup olmadığı test edildiğinde ki-kare=8,859,P=0,065 önem seviyesinde birbirinden bağımsız oldukları ortaya konulmuştur. Ayrıca ziyaretçilerin %81.8 oran ile önceki yıllarda Kırkpınar güreşlerini izledikleri belirlenmiştir.

Tablo 7 : Ankete Katılanların Yaşlarına Göre Ülkemizde Kırkpınar'dan Başka Yağlı Güreşlerin İzlenmesi Durumu

Yaş	Ülkemizde Kırkpınar'dan başka izlediğiniz yağlı güreşler var mı?		Toplam
	Evet	Hayır	
18-25	59	42	101
26-40	151	100	251
41-50	150	145	295
51-60	157	73	230
61-+	117	72	189
Toplam	634	432	1066

Ankete katılanların yaşları ile ülkemizde Kırkpınar'dan başka sürekli izlenen yağlı güreşler arasında bağımsızlık testi yapıldığında, ki-kare=17,035, P=0,002 önem seviyesinde bu iki unsurun istatistiksel olarak birbirinden bağımsız olmadığı ortaya konmuştur. Ayrıca bu tabloya göre katılanların % 59.5'i başka yağlı güreşleri izlemektedirler.

Tablo 8 : Ankete Katılanların Yaşlarına Göre Kırkpınar Güreşlerine Yönelik En Önemli Olumsuzluklar Arasındaki Durumu

Yaş	Tanıtım Yetersizliği	Aşırı Kalabalık	Giriş Bileti Pahalılığı	Saray içindeki Çevre Temizliği	Organizasyon Eksikliği	Fikrim Yok	Toplam
18-25	34	1	18	6	24	17	100
26-40	49	9	59	20	48	63	248
41-50	42	6	96	21	60	62	287
51-60	27	7	62	24	36	70	226
61-+0	18	3	75	8	20	61	185
Toplam	170	26	310	79	18	26	1046

Anket çalışmasına katılanların Yaşları ile Kırkpınar güreşlerine yönelik en önemli olumsuzluk arasında bağımsızlık testi yapıldığında 75,035 ki-kare istatistiği ile $P=0,000$ düzeyinde bu iki unsurun birbirinden bağımsız olmadığı ortaya konmuştur. Bu tablodan yararlanarak giriş bileti pahalılığı %29.6 ile en önemli olumsuzluk olarak ortaya konulmuştur.

Tablo 9 : Ankete Katılanların Gelir Düzeyi ile Edirne’de Yapılan Günlük Ortalama Harcama Miktarının Durumu

Günlük ort. Harcama miktarı (milyon/TL)	Gelir Düzeyi (milyon/TL)				
	200’dan az	201-300	301-400	401+	Toplam
5-20	272	164	64	65	565
21-40	67	67	48	75	257
41-60	26	17	10	51	104
61+	4	31	23	11	69
Toplam	369	279	145	202	995

Edirne’yi ziyaret edenlerin gelir düzeyi ile Edirne’de yapılan günlük alışveriş miktarının birbirinden bağımsız olup olmadığı test edilmiş ve bu test sonucunda ki-kare istatistiği 170,825, $P=0,000$ düzeyinde birbirinden bağımsız olmadığı sonucu bulunmuştur . Bu tablodan yararlanarak ayrıca araştırmaya konu deneklerin % 56,8’si 5-20 milyon TL günlük harcamaktadır. Aynı şekilde %37,1 200 milyon TL den az gelire sahiptir. Gelir miktarı arttıkça harcama miktarı da yükselmektedir. Bu profil Kırkpınar güreşlerini izlemeye gelenlerin harcama eğilimlerinin yüksek olmadığını ortaya koymaktadır.

Tablo 10 : Ankete Katılanların Gelir Düzeyleri İle Edirne’de En Çok Alışveriş Yaptıkları Ürünlerin Durumu

Edirne’de en çok alışveriş edilen ürün	Gelir Düzeyi (milyon TL)					
	100’dan az	101-200	201-300	301-400	401-+	Toplam
Hatıra Eşyası	12	95	91	45	91	334
Giyim Eşyası	2	16	15	5	27	65
Yiyecek vs.	44	212	155	74	107	592
Toplam	58	323	261	124	225	991

Ankete katılanların gelir düzeyi ile Edirne’de en çok alışveriş yapılan ürün arasında bağımsızlık testi yapıldığında 31,83 ki-kare istatistiği, $P=0,001$ seviyesinde bu iki unsurun birbirinden bağımsız olmadığı ortaya konmuştur. Bu tablodan yararlanarak en çok alışveriş edilen ürün % 59.7 ile yiyecektir. 100 milyondan az gelir düzeyine sahip kişilerin yiyecek alışverişleri %75.9 iken 401 milyon ve üzerinde gelir düzeyine sahip kişilerde bu oran %47.6’ e düşmüştür. 401 milyon ve üzeri gelire sahip kişiler %40.4 ile hatıra eşyası ve % 12.0 ile giyim eşyası gibi ürünleri de tercih etmektedirler. Gelir düzeyi arttıkça alışveriş yapılan ürünlerin profili de değişkenlik göstermektedir.

Tablo 11 : Ankete Katılanların Gelir Düzeyi İle Edirne’de Konaklama Yapılan Yerin Dağılım Durumu

Edirne’de Konaklama yapılan yer	Gelir Düzeyi(Milyon TL)				Toplam
	<200	201-300	301-400	401+	
Otel(Yıldızlı)	37	24	31	67	159
Otel(Yıldızsız)	53	36	14	27	130
Misafirhane	15	13	11	15	54
Öğrenci Yurdu	64	47	11	17	139
Tandık Yanı	78	59	22	42	201
Hiçbiri	143	82	35	62	322
Toplam	390	261	124	230	1005

Ankete katılanların gelir düzeyi ile Edirne’de konaklama yapılan yer arasında %5 önem seviyesinde bağımsızlık testi yapıldığında ki-kare istatistiği 76,30, $P=0,001$ seviyesinde bu iki unsurun birbirinden bağımsız olmadığı ortaya konmuştur. Cevaplayanlar % 32 lik bir oran ile “Hiçbiri” seçeneği işaretlenmiştir. Bu Anket dışı gözlem sonucunda bu kimselerin arabalarında, Sarayıçi meydanında veya Selimiye camii bahçesinde konkladıkları tespit edilmiştir. Gelir düzeyi arttıkça gelen ziyaretçilerin otellerde konaklama oranlarının arttığı ortaya konmuştur.

Edirne kırkpınar güreşlerini seyretmeye gelenlerin eğitim durumları ile Edirne’de dikkatlerini çeken unsurlar arasında bir inceleme yapmak amacıyla Tablo 11. düzenlenmiştir.

Tablo 12 : Ankete Katılanların Eğitim Durumu ile Edirne’de İlgilerini Çeken Öncelikli Unsurların Durumu

Eğitim Durumu	Selimiye Camii	II.Beyazıd Külliyesi	Kırkpınar Güreşleri	Diğer Tarihi Eserler	Kapalıçarşılar Ve Diğer Tarihi Eserler	Hiçbiri	Hepsi	Toplam
İlkokul	246	1	171	48	11	-	5	482
Ortaokul	114	1	95	23	11	1	1	246
Lise	119	4	96	15	4	2	2	242
Üniversite	28	1	44	7	1	1	2	84
Toplam	507	7	406	93	27	4	10	1054

Ankete katılanların eğitim durumu ile Edirne’de ilgiyi çeken öncelikli unsurlar arasındaki görüşlerin bağımsızlık testinin yapılabilmesi için Tablo 13 düzenlenmiştir.

Tablo 13 : Ankete Katılanların Eğitim Durumu ile Edirne’de İlgilerini Çeken Öncelikli Unsurların Durumu

Eğitim Durumu	Selimiye Camii	II.Beyazıd Külliyesi ve Kapalı çarşılar	Kırkpınar Güreşleri	Diğer Tarihi Eserler	Toplam
İlkokul	246	12	171	13	482
Ortaokul	114	12	95	24	245
Lise	119	8	96	17	240
Üniversite	28	2	44	9	83
Toplam	507	34	406	103	1050

Bu test sonucu ki-kare istatistiği 16,133,P=0,064 düzeyinde iki unsurun birbirinden bağımsız olmadığı ortaya konmuştur.Tablo 13 ten Edirne’de en çok ilgiyi çeken unsur %48.3 ile Selimiye Camii’dir. Önem sırasına ilkokul, ortaokul ve lise mezunları Selimiye Camii’ni, üniversite mezunları ise Kırkpınar Güreşlerini Edirne’deki en çok ilgiyi çeken unsur olarak tercih etmişlerdir.

V. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kırkpınar Yağlı Güreşlerini izlemeye gelenlerin çoğunluğu (%66) 41 yaş ve üzeri kişilerden oluşmaktadır. 51 yaş ve üzerindeki ise %39.4'lük bir dilime sahiptir. En yüksek katılım oranı 41 ile 50 yaş aralığında gerçekleşmektedir (%27.6). Buna karşın 18-25 yaş grubu ise yalnızca %9.5 gibi bir oranla Kırkpınar güreşlerine ilgi göstermektedir. Bu durum Kırkpınar Güreşlerinin tanıtılmasında gençlerin hedeflenmesi gerekliliğini göstermektedir. Bu konuda güreşlere katılan spor kulüplerine, belediyelere, Türkiye Yağlı Güreş Federasyonu'na ve İl Beden Terbiyesi Spor Genel Müdürlüğü'ne görevler düşmektedir.

Güreşleri izlemeye gelenlerin çoğunluğunun (%45.7) ilkokul mezunu olması dikkat çekmektedir. Üstelik üniversite mezunlarının güreşlere ilgi göstermeyişi (%8.1) bir başka dikkat çekici unsurdur. Güreşlerin üniversiteler bazında tanıtımına ağırlık verilmesi, internet ve gazetelerin spor sayfalarında yağlı güreşlerle ilgili haberlerin çoğalması gerekmektedir.

Yapılan araştırma güreşlerin genellikle bir kez izlendiğini göstermektedir. Talep istikrarını sağlayabilmek için özellikle Edirne Belediyesi'nce izlemeye gelenlere yönelik arşiv bilgiler oluşturularak, güreşler sonrası iletişime devam edilmelidir.

Kırkpınar için gelenlerin gelir düzeylerinin düşük oluşu, giriş bileti fiyatının yüksekliğinden yakınmalarını beraberinde getirmektedir. Uzun vadede nitelikli talep profili sağlamak amacı ile bilet fiyatları optimal noktada belirlenmelidir.

Araştırmaya konu olanların Kırkpınar organizasyonun da eksiklik bulunduğunu belirtmeleri, Türkiye'deki bürokratik yapı ve kamu kuruluşlarındaki yeterli organizasyonun sağlanamamasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu organizasyonun Edirne Belediye'sinin üst kontrolünde profesyonel şirketlerce yönetilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Güreşlerin tanıtımında uluslararası medya kuruluşlarıyla (Eurosport, CNN, BBC gibi) iletişim artırılmalıdır. Güreşleri izlemeye gelen yabancı basın mensuplarının bağlı oldukları yayın kuruluşlarıyla diyalog sağlanmalıdır.

Kırkpınar Yağlı Güreşlerinin tanıtımının, Türkiye'nin genel tanıtım politikası içine alınması sağlanmalıdır. İçerisinde ulusal ve uluslararası platformlarda tanınan ünlü kişilerin (aktör,

aktrist, sporcu, işadamı v.b.) yer aldığı tanıtım filmi çekilerek dünya ekranlarında görüntülenmesi sağlanmalıdır. T.C Turizm Bakanlığı 2004 yılı tanıtım filminde, Kırkpınar motifinin yer almaması önemli bir talihsizliktir. Kırkpınar Yağlı Güreşlerinin ulusal bir tanıtım motifi olarak yer alması Kırkpınar'ın gelişimi açısından son derece önemlidir.

Kırkpınar'a yönelik talebin düzenli olabilmesi, Kırkpınar'ın bölge ekonomisini daha çok canlandırması için özellikle İstanbul'daki seyahat acentalarının tur programlarına Edirne'yi dahil etmelerinin sağlanması gerekmektedir. Ayrıca TÜRSAB bu konuda bilgilendirilmeli ve desteklenmelidir.

KAYNAKÇA

Brown F., (2000): *Tourism Reassessed Blight or Blessing*, Butterworth-Heinerman, Oxford.

Dinler Z., (1998): *Bölgesel İktisat*, Uludağ University, Bursa.

Doswell R., (1997): *Tourism, How Effective Management Makes The Difference*, Butterworth-Heinerman, Oxford.

Godfrey K., Clarke J.,(2000): *The Tourism Development Hand Book- A Practical Approach to Planning and Marketing*, Cassell, London.

Hall C., (1994): *Tourism and Politics, Policy, Power and Place*, John Wiley & Sons, West Sussex.

Hotel, (Aralık 1998): TÜROB, Sayı 10, Ekin Published, İstanbul.

İncekara A., (2001):Anadolu'da Turizm Olanakları ve *Bölgesel Kalkınmadaki Yeri*, İTO yayınları, No:2001-28,İstanbul.

Kucukaltan D., (1999): *Türkiye'de Turizm İşletmeciliği*, Unpublished Assoc. Prof. Thesis, Dokuz Eylül University.

Lanquar R., (1995): *Tourisme et Environnement en Mediterranes*, Economica, Paris.

McIntosh R., (1977) : *Tourism, Principles, Practices, Philosophies*, Second Edition, Grid Inc., Ohio.

Medlik K., (1997) : *Understanding Tourism*, Butterworth- Heinerman, Oxford.

Ministry of Tourism, (2002) : Brosure of Edirne.

Reichal A., Uriely, Israeli N., *Local Versus Peripheral Resident Attitudes Toward Tourism Development*, First Tourism Congress of Mediterranean Countries, April 17-21 2002, Antalya, 120-132.

Richards G., (1994): *Cultural Tourism in Europe*, Progress in Tourism Recreation and Hospitality Management, Volume Five, John Wiley&Sons, West Sussex, 98-115.

Shaw G., Williams A.M., (1994): *Tourism, Economic Development and The Role of Entrepreneurial Activities*, Progress in Tourism Recreation and Hospitality Management, Volume Two, reprinted, John Wiley&Sons, West Sussex, 67-81.

Sinclair M.T., (1992): *Tourism, Economic Development and The Environment: Problems and Policies*, Progress in Tourism Recreation and Hospitality Management, Volume Four, Belhaven Press, London, 75-119.

Slee W., Forr H., Snowdon P., (1997): *Sustainable Tourism and The Local Economy*, Tourism and Sustainability, Cab International, Oxon, UK, 69-87.

Usta O.,(2001): *Genel Turizm*, Anadolu Matbaacılık, Izmir.

Uysal M.,Gitelson R.,(1994): *Assesment of Economic Impacts: Festivals and Special Events*, Festival Management & Event Tourism, Volume Two, Cognizant Comm .Corp., p.3-9, USA.

TRAKYA'DA ÇELTİK ÜRETİMİNİN VERİMİNE İLİŞKİN LOGİT MODEL DENEMESİ

Adil OĞUZHAN** Arzu ÖZALP**

ÖZET

Dünya nüfusunun hızla artmasına paralel olarak tarım ürünlerine ve dolayısıyla tahıllara olan talepte artmaktadır. Çeltik, besin kaynağı olarak tahıllar içinde buğdayla beraber en önemli kültür bitkisidir. Çeltik ve çeltiğin işlenmiş hali olan pirinç insan beslenmesinin temel gıda maddelerindedir. Bu tarım ürününün verimini artırması kaçınılmazdır. Bu çalışmada çeltik üretimi yapılan bölgelerden Trakya'da Çeltik tarımının veriminin araştırılması amacıyla bir anket çalışması yapılmıştır. Toplanan tüm bilgilerden veri tabanları oluşturulmuştur. Bu verilerden hareketle çeltik üretiminin verimini etkileyen faktörler ortaya konularak, Model tahmininde logit fonksiyonu kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Çeltik, Üretim, Verimlilik, Logit Model,

ABSTRACT

Due to increase of the world population, demands to cereals also increase. Paddy rice, as a food source altogether with wheat, is one of the most important culture plants. Paddy rice and its processed form, rice, is one of the main food substances of the mankind. It is inevitable to increase the yield of this agricultural product. In this study, a public survey had been made in Thrace which is one of the paddy rice yielding areas, for the purpose of examining the yield of paddy rice. Data bases had been formed from gathered data. From these data, factors that influence the yield of paddy rice had been revealed, and logit functions were selected to use to predict the model.

Keywords: Paddy rice, Production, Productivity, logit model.

1. Giriş

Ülkemiz insanının beslenme alışkanlığı içerisinde önemli bir yere sahip olan pirincin işlenmemiş hali olan çeltik bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı; şu anki çeltik üretim yapısını inceleyerek, Trakya yöresinin gelecekteki ortalama çeltik üretim miktarı ve üretimin verimini etkileyen faktörleri ortaya koymaktır.

---

* Yrd. Doç. Dr. Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi

** DiE, Uzman

Araştırmanın sonuçlarını sayısal olarak ortaya koyabilmek için anket çalışması yapılmasına karar verilmiş ve anket kitlesi olarak Edirne İli seçilmiştir. Seçilen bölgede ana kitle olarak 7925 çeltik üreticisi kullanılmıştır.

Araştırmada basit rassal örnekleme yöntemi kullanılarak ana kitleden çekilecek örneklemin büyüklüğü belli bir duyarlılık ve güven olasılığı göz önünde bulundurularak belirlenmiş ve 7925 bir anakitleden 271 genişliğinde bir örneklem elde edilmiştir. Bu örneklem büyüklüğü içerisinde 258 tanesi değerlendirmeye uygun görülmüştür. Her bir ilçede yapılması gereken anket sayısı, ilçenin çeltik ekili arazisinin Edirne İli çeltik ekili arazisi içerisindeki oranına göre belirlenmiş denekler rassal olarak seçilmiştir.

Çeltik tarımı ve üreticilerinin durumunun araştırılması amacıyla anket geliştirilmiş bu yöntemle toplanan tüm bilgiler tek tek gözden geçirilmiş ve araştırmanın amacına uygun olarak veri tabanları oluşturulmuştur. Bu çalışmadan elde edilen verilerden hareketle çeltik üretiminin verimi lojistik modellerle tahmin edilmiştir.

2.Trakya ‘da çeltik üretimi

Marmara bölgesinin çeltik üretiminde söz sahibi olmasının en önemli nedeni Trakya kesiminde yapılan çeltik tarımıdır. Bu kesimdeki çeltik tarımı Edirne ilinde yoğunlaşmıştır. Edirne ili 2001 yılı verilerine göre Türkiye çeltik ekiminin % 41,5’ini üretiminin ise % 38,2’sini karşılamaktadır.

Ankete dayanan sonuçlara göre Edirne ilinin ortalama çeltik verimi dekara 500-600 kg civarındadır. Çizelge 1.1’de Edirne ilinde çeltik ekilişi ve üretimine ait bilgiler verilmiştir.

Edirne’de 7 ilçede, 91 köyde çeltik tarımı 7925 adet üretici tarafından yapılmaktadır. İlde üretici başına düşen ortalama çeltik arazisi 31 da olmasına rağmen özellikle İpsala bölgesinde tek veya bir aileden birkaç kardeşe ait büyük çeltik arazileri bulunmaktadır.

Çizelge 1.1 Edirne İli Çeltik Ekiliş Alanları Ve Üretimi

İlçe	Köy Sayısı	Üretici Sayısı	Ruhsatlı	Ruhsatsız	Toplam	Üretim Miktarı(Ton)	Ortalama
			Ekili Alanı(Dekar)	Ekiliş Alanı(Dekar)	Ekiliş Alanı(Dekar)		İşletme Genişliği (Dekar)
Merkez	14	1 118	25 243	5 371	30 614	22 893	27
Enez	5	15	-	4 888	4 888	1 955	326
Havsa	13	298	3 241	4 826	8 067	6 453	27
İpsala	10	1 872	94 897	25 456	120 353	60 177	64
Keşan	7	41	291	1 763	2 054	1 438	50
Meriç	19	2 770	40 974	2 924	43 898	0	16
Uzunköprü	23	1 811	27 600	8 193	35 793	14 316	20
TOPLAM	91	7 925	192 246	53 421	245 667	107 232	31

(Kaynak : Edirne Tarım İl Müdürlüğü 2001 yılı kayıtlarından hazırlanmıştır.) (Not: 2001 üretim yılında Meriç ilçesinin Ergene nehrinden sulama yapılan alanlarından verim alınamamasına karşın Meriç nehrinden sulama yapılan alanlarından 500-800 kg verim alınması nedeniyle bu ilçeye ait üretim miktarları verilmemiştir.)

Edirne’de çeltik tarımının yaygınlaşmasında ve uzun yıllardır sürüp gitmesindeki en büyük neden Meriç ve Ergene nehirlerinin çeltik’te önemli bir su kaynağı olmasındandır. Özellikle Meriç nehri kenarındaki ilçe ve köylerde çeltikten başka ürünün tarımı yapılmamaktadır.

Birim alandan parasal getirisi diğer ürünlere göre daha yüksek olan çeltik bitkisinin üretimi, özellikle Meriç ovasında İpsala, Meriç ve Uzunköprü ilçelerinde yoğun olarak yapılmaktadır. Üretilen çeltik ürününün pirince işlendiği 35 fabrikadan çoğu Uzunköprü, Keşan, İpsala ve Meriç ilçelerinde toplanarak buralarda önemli bir istihdam sahası ve ekonomik canlılık kaynağı oluşturmaktadır (Gaytancıoğlu, 2002).

Çeltiğin Edirne ili için diğer önemli bir yönü, tuzlu toprak yapısına sahip arazilerin iyileştirilmesi ve taban suyu yüksek topraklarda tarımının mümkün olmasıdır. Bilhassa Türkiye ile Yunanistan sınırını çizen Meriç nehri kenarında bulunan 170 km’lik alanda taban suyunun yüksek olması nedeniyle çeltikten başka diğer tarla ürünlerinin yetiştirilmesi mümkün olmadığından bu yerler çeltik yetiştirilerek değerlendirilmektedir. Ekim alanları bazı yıllar fiyatların düşüklüğünden bazı yıllarda su yetersizliğinden etkilenmektedir (Gaytancıoğlu, 2002).

Edirne bölgesinde hasat zamanında bazı yılların yağışlı geçmesi nedeniyle hasat 1-2 hafta gecikebilmektedir. Bölgede normal şartlarda hasat zamanı, Eylül ortalarından Ekim ayı

başlarına kadar devam etmektedir. Hasat, küçük aile işletmelerinde (1-2 dekar) el ve çeltik biçme makinesi (kobota) ile, normal ve büyük işletmelerde biçerdöverle yapılmaktadır.

Edirne gibi Trakya bölgesinde çeltik tarımı yapılan diğer iller İstanbul ve Çanakkale'nin Trakya bölümü, Kırklareli ve Tekirdağ'dır. Buralarda yapılan çeltik tarımı önemli miktarlarda olmasa da ülke çeltik üretimine katkılar sağlamaktadır. Bu illerde sulama suyunun yetersizliği çeltik tarımının gelişmesini önlemektedir. Örneğin İstanbul ilinde çeltik tarımı Çatalca ilçesi ve köylerinde yapılmaktadır. Buradaki ekim alanları son yıllarda giderek azalmaktadır. Bunun nedeni buradaki su kaynaklarının sulama suyu ihtiyacı olarak İstanbul'a tahsis edilmesidir. Yine başka bir potansiyel üretim bölgesi olabilecek olan Tekirdağ'da da çeltik tarımı Hayrabolu ilçesine bağlı köylerde yapılmaktadır (Gaytancıoğlu, 2002).

2.1 Trakya'da Çeltik Üretimini Etkileyen Unsurlara İlişkin Bulgular

Bu başlık altında bölge bazındaki çeltik üretiminin ilçelere ve köylere göre dağılımı, çeltik ekili arazi büyüklükleri, tava genişlikleri, ortalama çeltik verimi, su kirliliği ve hastalık nedeniyle verim kaybı miktarları, ortalama çeltik fiyatı, toprak niteliği, tohum türü, kalitesi ve miktarı, tohumluğu yenileme süresi, toprak tahlili durumu, ekim nöbeti uygulama dönemi, traktör mevcudiyeti, ekimin, gübrelemenin ve hasadın yapılış şekli, sulama suyu kaynağı ve hanehalkı reislerinin eğitim düzeyleri ele alınarak frekans dağılım tabloları verilecektir.

Çizelge 2.2. Edirne İlinde Çeltik Üretimini İlçelere Göre Dağılımı

İlçe adı	Frekans	Yüzesel Frekans
Merkez	40	15,5
Havsa	20	7,8
İpsala	120	46,5
Meriç	38	14,7
Uzunköprü	40	15,5
Toplam	258	100,0

2002 yılında Edirne İlinde çeltik üretiminin hemen hemen yarısı İpsala ilçesinde yapılmıştır. Daha onra Merkez, Uzunköprü ve Meriç İlçelerinde her biri %15 oranında olmak üzere çeltik üretiminin yaklaşık %45'i gerçekleşmiştir. Geriye kalan %8 'lik üretim ise Havsa ilçesinde yapılmıştır.

Çizelge 2.3. Edirne İlinde Üretilen Ortalama Çeltik Üretim Miktarlarına Göre Dağılımı

Ortalama Çeltik Üretim Miktarı (kg/da)	% Frekans
< 400	1,9
400 – 500' den az	28,3
500 – 600' den az	33,7
600 – 700' den az	19,4
700 – 800' den az	13,6
800 – 900' den az	2,3
900 +	0,8
Toplam	100,0

Edirne İlinde çeltik tarımı ile uğraşanların yaklaşık %28'i dekadardan ortalama 400 ile 499, %34'ü 500 ile 599, %19'u 600 ile 699, %14'ü 700-799 kg arasında, %2'si 800 ile 899 kg, %1'si 900 kg ve üzerinde ve %2'si de 400 kg ve altında çeltik elde etmektedir.

Çizelge 2.4 Edirne İlinde Su Kirliliği Nedeniyle Çeltik Üretimi Verimindeki Kayıp Miktarlarına Göre Dağılımı

Su Kirliliği Nedeniyle Verim Kaybı Miktarı (kg/da)	Frekans	Yüzdesel Frekans
Verim kaybı yok	138	53,5
50 – 100'den az	10	3,9
100 – 150'den az	23	8,9
150 – 200'den az	18	7,0
200 – 250'den az	30	11,6
250 – 300'den az	17	6,6
300 – 350'den az	13	5,0
350 +	9	3,5
Toplam	258	100,0

Anket uygulanan çeltik üreticilerinden %53,5'i su kirliliği nedeniyle verim kaybı olmadığını, %11,6'sı dekadardan 200 ile 250 kg, %9 100 ile 150 kg, %7'si 150 ile 200 kg %6,6'sı 250 ile 300 kg, %5'i 300 ile 350 kg arasında ve %3'ü ise 350 kg ve üzerinde eskiye göre daha az çeltik elde ettiklerini beyan etmişler. Özellikle Ergene nehrinden su alan köylerde su kirliliği nedeniyle verim kaybının yüksek olduğu gözlenmiştir.

Çizelge 2.5 Edirne İlinde Hastalık Nedeniyle Çeltik Üretiminin Verim Kayıp Miktarlarının Gruplandırılmış Frekans Dağılımı

Hastalık Nedeniyle Verim Kaybı Miktarı (kg/da)	Frekans	Yüzdesele Frekans
Verim kaybı yok	114	44,2
25 – 75'den az	41	15,9
75 – 125'den az	50	19,4
125 – 175'den az	29	11,2
175 – 225'den az	9	3,5
225 – 275'den az	4	1,6
275 +	11	4,3
Toplam	258	100,0

Çeltik üreticilerinin %44'ü hastalık nedeniyle verim kaybı olmadığını beyan ederken, %16'sı dekarda 25 ile 75 kg, %19'u 75 ile 125 kg ve %11 ise 125 ile 175 kg arasında verim kaybı olduğunu beyan etmişlerdir. Böylece toplam veri kaybı %55,8'dir.

Çizelge 2.6 Edirne İlinde çeltik ekili arazi büyüklüklerinin gruplandırılmış frekans dağılımı

Çeltik Ekili Arazi Büyüklüğü (da)	Frekans	Yüzdesele Frekans
< 100	217	84,1
100 – 200'den az	21	8,1
200 – 300'den az	11	4,3
400 – 500'den az	1	0,4
500 +	8	3,1
Toplam	258	100,0

Edirne İlinde çeltik ekili arazilerin % 84'ünün 100 dekardan az olduğu gözlenmiştir. İkinci grupta yer alan 100 ile 200 da'dan az büyüklükteki araziler toplam arazinin % 8'ini oluştururken 500 da ve üstündeki arazi büyüklüklerinin oranı %3 olarak bulunmuştur. Çeltik üretimi için tablolar halinde olmadan aşağıdaki bilgileri özetleyebiliriz. Çeltik ekili arazinin % 48'i milli toprak, yaklaşık %40'ı kumlu ve %11 ise kumlu toprakta yapılmaktadır. Sulamaya gelince Çeltik üreticileri sulamada kullandıkları suyun kaynağının %55'ini Meriç ve Ergene nehirleri, %32'si kuyu ve %13'ü ise barajlardan suladıklarını beyan etmişlerdir. Çeltik ekiminin %76 oranında elle yapılırken, %24 makine ile yapılmaktadır. Genellikle büyük arazi

sahipleri ekimlerini makine ile yapmaktadırlar. Çeltik üretiminde gübrelemenin %67'i elle yapılırken, %33'ü makine ile yapılmaktadır. Edirne İlinde çeltik tarımı hasadı %93 düzeyinde biçerdöverlerle yapılmaktadır. Edirne İlinde çeltik üreticisinin yaklaşık %89'u traktör sahibi iken sadece %11'i traktör sahibi değildir.

Bu bölgede çeltik üreticilerinin, %19'u aynı tarlaya 5 yıl üstü üste, %15'i 4 yıl üstü üste, %12'si 6 yıl üstü üste, %12'si 7 yıl üstü üste ve %11 'i 8 yıl üstü üste ekim nöbeti uygulaması yapmaksızın sürekli çeltik ektiklerini beyan etmişlerdir. Ekim nöbeti uygulamasına riayet etmemek verim düşüklüğünün en önemli etmenlerinden olabilmektedir.

Edirne İlinde Çeltik tarımı üreticilerinin ekim öncesi sadece %12'sinin toprak tahlili yaptırılmaktadır. Böylece %88'inin ekim öncesinde topraklarının ihtiyaç duyduğu maddelerin tespiti amacıyla toprak tahlili yaptırmadıkları gözlenmiştir.

Çeltik tarımında kullanılan tohumluğun %28'i Osmancık-97, %35.7'si Baldo ve %36'sı Rocca'dır. Ayrıca kullanılan tohumluluğun %58'i sertifikalı tohumdur.

Çeltik tarımı ile uğraşan üreticilerin %40'ı dekara 20 kg çeltik tohumu atarken yaklaşık % 34 'ü ise 25 kg çeltik tohumu atmaktadır.

Tohum yenilenmesine gelince Edirne İlinde çeltik tarımında kullanılan tohumluluğun yaklaşık %35'i 1 yılda, %38'i 2 yılda %22'si ise 3 yılda tohumlarını yenilenmektedirler.

2.1.1. Edirne İlinde Çeltik Üreticilerinin Üretime Bakış Açuları Arasındaki Farka İlişkin Bulgular

Çeltik üreticilerine 8 maddelik üretimle ilgili likert ölçekli sorular sorulmuştur. Bu sorular çeltik üretimini etkileyen unsurlar olarak ele alınmıştır. Bu soru kümesi üreticilerin üretime toplam bakış açısı puanı olarak değerlendirmeye alınmıştır.

Edirne İlinde çeltik üreticilerinin üretime toplam bakış açılarına verdikleri cevaplara ilişkin puanların üreticilerin eğitim durumları, arazi miktarları ve arazilerinin tava genişliklerine göre bir farklılık olup olmadığını araştırmak amacıyla tek yönlü varyans analizi yapılmış ve sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Çizelge 2.7 Edirne İlinde çeltik üreticilerinin eğitim durumlarına göre üretime toplam bakış açıları arasındaki farka ilişkin tek yönlü varyans analizi

Değişkenliğin kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kareler Toplamı	F	P
Gruplar arası	18,238	6	3,040	0,613	0,720
Gruplar İçi	1244,537	251	4,958		
Toplam	1262,775	257			

Çeltik üreticilerinin eğitim durumlarına göre üretime toplam bakış açıları puanlarının ortalamaları arasında %5 önem düzeyinde önemli bir fark bulunmamaktadır. Sonuç olarak okuma yazma bilmeyen, bir okul bitirmeyen, ilkokul, ilköğretim, ortaokul, lise, yüksekokul veya üniversite mezunu olan çeltik üreticilerinin verdikleri cevapların puanları arasında önemli bir fark bulunmamaktadır.

Aynı şekilde tablolar verilmeksizin arazi büyüklüğüne, ortalama çeltik üretim miktarına ve arazının tava genişliğine göre aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Çeltik üreticilerinin ekili arazi büyüklüklerine göre üretime toplam bakış açıları puanlarının ortalamaları arasında %5 önem düzeyinde önemli bir fark bulunmamaktadır. Sonuç olarak çeltik üreticilerinin çeltik ekili arazi büyüklükleri (100 da'dan az, 100-200 da'dan az, 200-300 da'dan az, 300-400 da'dan az ve 500 da ve büyük) ile toplam bakış açıları arasında önemli bir fark bulunmamaktadır.

Üreticilerin ürettikleri ortalama çeltik üretim miktarlarına göre toplam bakış açıları puanlarının ortalamaları arasında %5 önem düzeyinde önemli bir fark bulunmamaktadır. Böylece çeltik üreticilerinin ortalama çeltik üretim miktarları (300-400 kg'den az, 400-500 kg'den az, 500-600 kg'den az, 600-700 kg'den az, 700-800 kg'den az, 800-900 kg'den az ve 900 kg ve fazlası) ile toplam bakış açıları arasında önemli bir fark bulunmamaktadır.

Çeltik üreticilerinin sahip oldukları arazilerin tava genişliklerine göre toplam üretime bakış açıları puanlarının ortalamaları arasında %5 önem düzeyinde önemli bir fark bulunmamaktadır. Sonuç olarak çeltik üreticilerinin arazilerin tava genişliklerine (0-5 da'dan az, 5-10 da'dan az, 10-15 da'dan az, 15-20 da'dan az, 20-25 da'dan az, 25 da ve daha geniş) ile toplam bakış açıları arasında önemli bir fark bulunmamaktadır.

Ayrıca tablolar verilmeden, Trakya’da çeltik üretim miktarını etkileyen faktörlerden; sırasıyla ekim tarzı, gübrenin yapılış şekli, hastalık ve su kirliliği nedeniyle verim kaybı, tohumluluk kalitesi, tohum türü, tohumluluk yenileme süresi, tava genişliği, toprak niteliği, ekim nöbeti, toplam ilaç miktarı, toplam gübre miktarı ve traktörün beygir gücü değişkenlerinden bağımsız olup olmadığı ki-kare bağımsızlık testi ile test edildiğinde %5 önem seviyesinde (traktör beygir gücü %6 önem seviyesinde) bu değişkenlerin üretim miktarından bağımsız olmadıkları ortaya konulmuştur.

Trakya’da çeltiğin üretiminin verimliliğini tahmin etmek amacıyla lojistik model ele alınmaktadır. Bu modele ilişkin teorik bilgi verildikten sonra model tahmin edilerek değişik senaryolar için öngürler yapmak mümkün olabilecektir.

3. Logit model

Logit model, kesikli veya ikili seçim modelleri için kullanılan istatistiksel bir modeldir. Logit model, probit modelden sadece seçim olasılıklarının tanımlanmasında kullanılan birikimli (kümülatif) dağılım fonksiyonunda farklılık gösterir. $F(\cdot)$, logit tesadüfi değişken için dağılım fonksiyonudur ve aşağıda verilmiştir (Griffiths, Hill, Judge, 1993).

$$P_i = F(x_i' \beta)$$

$$= \frac{1}{1 + e^{-x_i' \beta}} = \frac{1}{1 + e^{-z_i}} \quad 1.1$$

$$Z_i = \beta_1 + \beta_2 X_i \quad \text{alırsak}$$

$Y=1$ istenilen özelliğin varlığını, X_i de bağımsız değişkenleri göstermektedir. Halbuki 1.1 modeli, Doğrusal İhtimali Model (DİM) de,

$$P_i = E(Y = 1 | X_i) = \beta_1 + \beta_2 X_i$$

şeklinde. P_i , logit ve DİM’de bir istenilen özelliğin olma olasılığıdır. Bu durumda istenilen özelliğin olmama olasılığı $1-P_i$ olup, $1/(1 + e^{z_i})$ ’ye eşittir (Kramer, 1991; Maddala 1983).
Buradan

$$\frac{p_i}{1-p_i} = e^{z_i} \quad 1.2$$

dir. Bu orana istenilen özelliğin olması lehine **fark oranı** adı verilir. İşte logit model, 1.1'in iki tarafının doğal logaritması alınarak şöyle elde edilmektedir (Gujarati, 1999).

$$L_i = \ln\left(\frac{p_i}{1-p_i}\right) = Z_i = \beta_1 + \beta_2 X_i \quad 1.3$$

1.3'deki L_i =fark oranı logaritması olup, hem X , hem de β_i parametrelerine göre doğrusaldır. Lojistik modelde, Z_i değişkeni $-\infty$ 'dan $+\infty$ 'a değişirken, P_i olasılığı 0-1 arasında değer alır. Logit modeldeki β_2 katsayısı X 'teki bir birimlik artışın L 'de yapacağı artışı gösterir. Belli bir X^* değişkeni için belirli bir özelliğin olma olasılığı ise doğrudan 1.1 Logit Dağılım Fonksiyonundan bulunabilir.

1.1 logit modelin tahmini için L_i ve X_i değerlerine ihtiyaç vardır. X_i bağımsız değişkeni değerleri doğrudan doğruya verilmektedir.

Ayrıca P_i 'ler 0 ile 1 arasında olduğundan, uygulamada L_i şu formülle bulunabilir (Cox, Snell,1989):

$$L_i = \ln \frac{n_i + 1/2}{N_i - n_i + 1/2} = \ln \frac{p_i + 1/2.N_i}{1 - p_i + 1/2.N_i}$$

3.Edirneİlnde Çeltik Üretimini Veriminin Logit Modeller ile Tahmini

Edirne İlnde çeltik üretimini verimini etkileyen faktörler logit modeller olarak ele alınmıştır. Bu modellerde kullanılan değişkenler aşağıdaki gibidir:

Y=1 , ortalama çeltik üretim miktarı dekara ekili alanda 500 kg ve üzeri olduğunda

Y=0 , ortalama çeltik üretim miktarı dekara ekili alanda 500'dan az olduğunda

X_1 :Kullanılan toplam ilaç miktarı (gr/dekar)

X_2 :Kullanılan toplam gübre miktarı (kg/dekar)

X_3 :Kullanılan tohumluk miktarı (kg/ dekar)

X₄:Çekici güç ödemeleri (TL/ dekar)

X₅:İşgücü çalışma süresi (sa/ dekar)

X₆:Çekici güç çalışma süresi (sa/ dekar)

Edirne İlinde çeltik üretimi logit modeli aşağıda 6 farklı model deneme sonucunda tahmin edilmiştir.Bu model istatistik ve ekonometrik kriterlere göre uygun olabilmektedir.

Çizelge 2.8 Trakya’da Çeltik Üretiminin Veriminin Lojistik Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken:Ortalama çeltik üretim miktarı (kg/da)				
Metod: Lojistik model				
Örnek: 258				
Geçerli gözlemler: 247				
11 iterasyon sonunda yakınsaklığa ulaşıldı				
İkinci türevler kullanılarak kovaryans matrisi hesaplandı.				
Değişken	b _i	Standart Hata	Z	P
Sabit	3,031548	1,414880	2,142619	0,0321
X ₃	-0,248059	0,060026	-4,132529	0,0000
X ₄	0,000210	9,25E-05	2,269659	0,0232
X ₅	0,001133	0,000258	4,390775	0,0000
Bağımlı değ.ort.	0,418605	Bağımlı değ. stand.sapması		0,494289
S _e	0,412779	Akaike bilgi kriteri		1,046575
SSR	43,27826	Schwarz kriteri		1,101660
Log benzerliği	-131,0082	Hannan-Quinn kriteri		1,068725
Restr. log benzerliği	-175,3981	Ort.log benzerliği		-0,507784
LR istatistik (6 df)	88,77990	McFadden R ²		0,253081
p (LR stat)	0,000000	Toplam gözlem 258		
Dep=0 ile gözlem	150			
Dep=1 ile gözlem	108			

Bu model parametrelerinden β_3, β_4 ve β_5 istatistiki olarak anlamlıdır. İktisadi beklentiler gelince β_4 ve β_5 parametreleri teoriyle örtüşmektedir. Ancak β_3 parametresinin işaretinin

pozitif çıkması beklenirken negatif çıkmıştır. Kullanılan tohumluk miktarı değişkeninin katsayısının iktisadi beklentilerle uygun düşmemesinden dolayı bu değişkeni modelden çıkarmak mümkündür. Fakat Trakya'da çiftçilerin %43'ü dekara 20 kg ve daha fazla tohum kullanmaktadır. Bu şartlar altında kullanılan tohumluk miktarı değişkeninin negatif olması beklenen bir durum olabilmektedir.

Bu modele dayanarak değişik senaryoları ortaya koyarak farklı olasılıkları hesaplamak mümkün olabilmektedir. Örneğin dekara 17 kg tohum, 26 800 000 TL çekici güç ve 23,6 saat işgücü kullanıldığını varsayarsaycak olursak.Modelden;

$$\begin{aligned}\hat{L} &= \ln\left(\frac{p}{1-p}\right) = 3,031548 - 0,248059 \cdot X_3 + 0,000210 \cdot X_4 + 0,001133 \cdot X_5 \\ &= 3,031548 - 0,248059 \times 17 + 0,000210 \times 26,8 + 0,001133 \times 23,6 \\ &= -1,1530882\end{aligned}$$

$$e^{\hat{L}} = \frac{p}{1-p} = 0,31566044 \Rightarrow p = \frac{0,3157}{1,3157} = 0,2399$$

Bu sonuç tahmin edilen modele göre çeltik arazisinde dekara ortalama çeltik üretim miktarlarının 500 kg ve üzerinde olma olasılığı % 23,99 olduğunu ifade etmektedir. Diğer üretim kombinasyonları da ele alındığında model yardımı ile verim ile ilgili bütün olasılıklar elde edilebilmektedir.

4.SONUÇ :

Bu çalışmada Edirne İlinde çeltik üretimini etkileyen unsurlara ilişkin bulgular betimsel istatistiklerle ele alınarak bölgedeki durum ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca Edirne İlinde çeltik üretim miktarını etkileyen faktörlerden; sırasıyla ekim tarzı, gübrenin yapılış şekli, hastalık ve su kirliliği nedeniyle verim kaybı, tohumluluk kalitesi, tohum türü, tohumluluk yenileme süresi, tava genişliği, toprak niteliği, ekim nöbeti, toplam ilaç miktarı, toplam gübre miktarı ve traktörün beygir gücü değişkenlerinden bağımsız olup olmadığı ki-kare bağımsızlık ile test edildiğinde bu değişkenlerin üretim miktarından bağımsız olmadıkları sonucuna varılmıştır.

Ayrıca Edirne İlinde çeltik üreticilerinin üretime toplam bakış açılarına verdikleri cevaplara ilişkin puanların üreticilerin eğitim durumları, ettikleri arazi büyüklükleri üretim miktarları ve

arazilerinin tava genişliklerine göre bir farklılık olup olmadığını araştırmak amacıyla tek yönlü varyans analizi yapılmış hiç birinde anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Çalışmada ortalama çeltik üretim miktarı lojistik regresyon modeli ile tahmin edilmeye çalışılmıştır. Bu modelde bağımlı değişken olan verimlilik yerine dekadaki verimliliğin 500 Kg'ın altında yada üstünde olmasına göre 0 ve 1 değerleri verilerek model oluşturulmuştur. Modele göre çekici güç ödemesi ve işgücü çalışma süresi değişkenlerine ilişkin parametrelerin iktisadi beklentilerle örtüştüğü gözlenmektedir. Ancak kullanılan tohum miktarı değişkenine ilişkin parametrenin işaretinin pozitif çıkması beklenirken negatif çıkmaktadır. Bunun nedeninin açıklayıcı değişkenler arasındaki çoklu doğrusal bağıntı olup olmadığı araştırılarak test edilmiştir. Ancak, açıklayıcı değişkenler arasında çoklu doğrusal bağıntı olmadığı gözlenmektedir. Kullanılan tohumluk miktarının iktisadi beklentilerle uygun düşmemesinden dolayı bu değişkeni modelden çıkarmak mümkündür. Ancak Trakya'da çiftçilerin %43'ü dekara 20 kg'dan fazla tohum kullanmaktadır. Bu sonuç bu değişkenin önemini ortaya koymaktadır. Bu şartlar altında kullanılan tohumluk miktarı değişkeninin parametresinin negatif çıkması kullanılan tohum miktarının fazlalığına bağlanabilir. Bu model kullanıldığında tüm üretim kombinasyonlarında ortalama çeltik üretim miktarının 500 kg ve üzerinde olması ile ilgili olasılıklar elde edilebilecektir. Günümüzde çevre ve su kirliliği tarımsal üretimi etkileyen önemli bir sorudur. Bu çalışmada yapılan ankete verilen cevaplara da su kirliliğinin tarımsal üretimde özellikle çeltik üretiminde önemli kayıplara yol açabildiği görülmüştür.

KAYNAKLAR

- Akkaya, Ş., Pazarlıoğlu, M. V., 2000, Ekonometri I, İzmir.
- Akkaya, Ş., Ekonometri II, 1991, Anadolu Matbaacılık, İzmir.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2002, Tarım İstatistikleri, 1990-2001, Ankara.
- Çakıcı, M., Oğuzhan, A., Özdil, T. Özdil, 2000, Temel İstatistik, İstanbul.
- Çakıcı, M., Oğuzhan, A., Özdil, T. Özdil, 2003, Temel İstatistikII, İstanbul
- Gaytancıoğlu, O., 1996, Türkiye’de Çeltikte Uygulanan Üretim, Fiyat ve Pazar Politikalarının Değerlendirilmesi, Trakya Üniversitesi, Tekirdağ Ziraat Fakóltesi tezi.
- Gaytancıoğlu, O., İnan, İ.H., Kubaş A., Azabağaoğlu, Ö., Sürek, H., Unakıtan, G., 2002, Türkiye’de Çeltik Üretimini Artırmaya ve Pirinç İthalatını Azaltmaya Yönelik Politikaların Geliştirilmesi, Tübitak Projesi, Proje No:Togtag 2327, Tekirdağ.
- Griffiths, W.E., Hill R.C., Judge G.G., 1993, Learning and practicing econometrics, 740-755.
- Gujurati, D.N., 1999, Temel Ekonometri, İstanbul.
- İnan, İ.H., 2001, Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği, Trakya Üniversitesi, Tekirdağ Ziraat Fakóltesi Yayını.
- Kramer, J.S., 1991, The Lojit Model for Economists, Edward Arnold Publishers, Londra.
- Maddala, G.S., 1983, Limited Dependent and Qualitative Variables in Econometrics, Cambridge University Press, New York.
- McFadden, D., 1973, Conditional Lojit Analysis of Qualitative Choice Behaviour, Academic Press, Newyork.
- Tatlıdil, H., 1992, Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz, Hacettepe Üniversitesi, İstatistik Bölümü Yayını.
- Zarembka, P., 1973, Frontiers in Econometrics, Academic Press, Newyork.

ORTA ASYA'DA UYANAN MİLLİYETÇİLİĞİN SEBEPLERİ VE SONUÇLARI

Öğr. Gör. Dr. N. Filiz İRGE*

Özet

Sovyet Anayasası, Cumhuriyetlerde ve özerk bölgelerde (Karabağ, Moldova, vb) ulusal örgütlenmelerin önünde bir engel olduğu gibi, ekonomik gelişmelerini de Merkezi Planlama tarafından belirliyordu. Glasnost ile uygulamaya konulan demokratikleşme rüzgarları Baltıklardan sonra Orta Asya Cumhuriyetlerini, bu bölgedeki tüm ulusal ve etnik grupları da etkilemiştir. Reformlar ulusal topluluklar üzerinde zorla bastırılan ve dayatılan yönetimlere karşı çıkmayı kolaylaştırdığı gibi, Cumhuriyetlerin ve ulusal grupların aralarında gizlenen düşmanlıkları da su yüzüne çıkarmış oldu. 1989'da Baltıklarda başlayan bağımsızlık hareketlerinden etkilenen Orta Asya Cumhuriyetlerinin egemenlik ve bağımsızlık talepleri, Sovyetler Birliği'nin tüm bölgelerinde fırtına gibi esmeye başlayınca "Birliğin" korunmasını da zorlaştırmıştır. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla birlikte, 1990-1991 yılında Baltık ülkelerinin Birlikten tamamen ayrıldıklarını ilan etmelerinin ardından, siyasal iktidarın zayıfladığı bu çalkantılı dönemde Cumhuriyetler de önce ulusal egemenliklerini, daha sonra da bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Siyasal İktidar, Milliyetçilik, Bağımsızlık Hareketleri

Résumé

La loi constitutionnelle soviétique, tout en formant un obstacle vis-à-vis des organisations nationales, déterminait, par voie du Centre de Planning, les développements économiques, dans les Républiques, aussi bien que dans les zones autonomes (Karabagh, Moldavie, etc.). Les vents de démocratisation mis en application par le jeu de Glasnost, ont influencé, après les pays Baltiques, les Républiques de l'Europe Centrale, tous les groupes nationaux et ethniques habitant cette région. Tout en facilitant l'opposition contre les

---

* M.Ü.İ.İ.B.F.

administrations adoptées imposées à force de main sur les groupements nationaux, les réformes ont permis à faire su nager les inimités cachées jusqu'alors entre les républiques et les groupes en question. Lorsque les réclamations de souvereneté et d'indépendance ont commencé à souffrir dans toutes les régions de l'U.R.S.S. comme une tempête à travers les Républiques de l'Europe Centrale influencées des mouvements d'indépendance ignités en 1989 depuis les Baltiques, la conservation de l'Union devint de plus en plus difficile. Les Républiques ont d'abord déclaré leur souvereneté nationale, et plus tard, leur indépendance, dans cette période d'agitations où l'autorité politique s'était affaiblie par suite de la déclaration des pays Baltiques annonçant leur séparation totale de l'Union, entre 1990-1991 (après que le Mur de Berlin fut démoli en 1989).

Mots Clefs: Guerre Froide, Autorité Politique, Nationalisme, Mouvements Indépendance

I. GİRİŞ

1917 Ekim Devrimi'nden sonra Rusya'da kurulan Geçici Hükümet döneminde (15 Mart-7 Kasım) iktidar örgütleri olarak gelişen Sovyetler*, Ekim 1917'den sonra yeni Cumhuriyetlerin siyasi temelini oluşturmuş ve bu nedenle ülke SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) adını almıştır.

Sovyet tipi rejimler ve onun türevi olan rejimler, I. ve II. Dünya Savaşlarının yol açtığı siyasal kargaşa ortamından sonra ortaya çıkmışlardır. Bu bakımdan, uzun bir siyasal geleneğe sahip olan İngiliz parlamenter rejimine ve Amerikan sistemine göre yeni tip bir rejimdir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, uluslararası politikada geleneksel güç dengesinin merkezi olan Avrupa'nın yerine, ABD ve SSCB süper devletler olarak ortaya çıktı. Savaşın bitiminden (1945) itibaren dünya sisteminin iki kutuplu olarak adlandırıldığı, dönem dönem ılımlaştırılmış olsa da (silahsızlanma ile ilgili anlaşmalar), yaklaşık olarak Almanların birleşmesinin arifesine kadar süren Soğuk Savaş ortamında, blok liderleri kendi dünya görüşlerini uyguladıkları alanların genişlemesini istemişlerdir.

II. Dünya Savaşı'nda Avrupa'yı Nazi egemenliğinden kurtaran SSCB, aynı zamanda Doğu Avrupa'nın da kaderini çizecektir. Kısa zamanda Çekoslovakya, Polonya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk'ta komünist rejimler kuruldu. Bu ülkelerin yerli kapitalist sınıfları mülksüzleştirilerek Sovyet tipi sanayileşme başlatıldı. Böylece, Avrupa kıtasının doğu yakasında komünist bir blok oluşturulmuş oluyordu.

ABD ve SSCB ile müttefikleri arasında, sürekli gerginlik ve sınırlı çatışma biçiminde sürdürülen Soğuk Savaş dönemi, iki kutuplu sistemin en etkin yaşandığı bir dönem olmuştur.

Sovyet tipi rejimin önemli bir özelliği de, anayasalardaki metinlerde belirtilen kuramsal şemadan çok farklı işlemiş olmasıdır.

Sovyet Anayasası'nda "bütün iktidarın halka ait" olduğu "halkın temsilcisi meclisleri aracılığıyla iktidarını yerine getirdiği" yazılı olmasına karşın, gerçekte bütün önemli kararların, her seviyedeki parti komite sekreterliği tarafından alındığı, Sovyetler ve onların yürütme komitelerinin de yasal güç sağlamak amacıyla, komite sekreterleri tarafından alınan kararları onaylamakla yetindikleri bilinmektedir.¹

Bürokratik yönetim sisteminin toplumsal yaşam alanlarının (siyasal, ekonomik, kültürel ve düşünsel) hepsini boyunduruk altına aldığı bu rejimde, sistem hiçbir gerçek gücün muhalefetiyle ya da hiçbir kısıtlamayla karşılaşmadı. Böylece kendine tek bir "bürokratik mutlakiyetçilik" sistemi yarattı. Diğer bir ifadeyle toplumu mutlak olarak egemenlik altına almaya yönelik bir bürokrasi* sistemi kurdu.²

Siyasal iktidarın bütünlüğü, bir taraftan toplumun yönetim fonksiyonunun KP (Komünist Parti) tarafından uygulanması yoluyla, diğer taraftan çok uluslu federal devletin birliği ve demokratik merkezîyetçilik yoluyla, devlet içinde güvence altına alındı. Siyasal sistemin bütününe yönetimini yerine getiren Parti, aynı zamanda gücünü tüm ekonomik, düşünsel ve tüzel etkinliklere yaydı.³ Demokratik merkezîyetçilik sistemin çekirdeği olan Partinin işleyişini düzenleyen ilkeydi. Eleştiri, tartışma özgürlüğü (parti-içi demokrasi) ilke olarak benimsenmişse de, bu ilkenin işlediği pek söylenemez. Gerçekte aşırı disiplinli ve merkezîleşmiş yapı ile kurumlar, demokratik ilkelerin işlemesine olanak vermiyordu. Bu nedenle, siyasal kurumlara daha çok katı-merkezîyetçilik egemen oldu.⁴

Rosa Luxemburg Sovyetlerdeki demokratik haklar konusunda şunları dile getirmiştir: "...genel seçim, kısıtlanmamış basın ve toplanma özgürlüğü, özgür fikir çabası olmazsa, hayat her kamu kurumunda ölü hale gelir ve buralarda aktif unsur olarak sadece bürokrasi kalır. Ve toplum yaşamı derece derece uykuya dalar... Bu bir diktatörlüktür, ama bir avuç politikacının diktatörlüğü..."⁵

Böylece Ekim Devrimi'nin parolası olan "Bütün İktidar Sovyetlere" ilkesi de uygulamada yerini bulamamış oluyordu.

Bertrand Russel 1920 yılında Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret sonucunda iktidarın katı bir biçimde merkezîleştirilmesi, çoğulculuğun tümüyle ortadan kaldırılması, parti-içi

hiziplerin yasaklanması sonucunda görüşlerini şöyle açıklamıştır: .. "Moskova'nın komünizmi kurmayı hedeflerken kullandığı yöntem yol açtığı muhalefetin bedelini hesaplayamayacak kadar gözüpektir." Yine 1920'de bir dostuna yazdığı mektupta şöyle der: "Ne düşüncede, ne sözde, ne de eylemde özgürlüğün zerresi kalmadı. Aygıtın ağırlığıyla kurşun gibi bir örgütün altında kalmışım gibi boğuldum ve ezildim."⁶

İdeolojik, siyasal, sosyal ve kültürel bir tekeli kullanan KP'nin yönetici rolünün sistemin kendine özgü oluşunu belirleyen temel özelliğinin yanında, sistemin orijinalliğini gösteren ikinci bir özellik de, Sovyet Devleti'nin çokuluslu karakterine kısmen bir yanıt oluşturan çeşitli özerklik biçimleri ve federalizm içinde kendini gösterir. Cumhuriyetlerin federal devletin işleyişine katılımı, devletin bütün üst kurumlarında (Bakanlar Konseyi vb.) federe Cumhuriyetlerin temsilcilerinin bulunması ve uluslar sovyeti ile özerk ve federe toplulukların dil ve kültürel özelliklerinin tanınması şeklindeki uygulamalarla kendini ortaya koymuştur.⁷

TABLO: I*

FEDERE CUMHURİYETLER

Federe Cumhuriyet	Kuruluş Yılı	Başkent	Yüzölçümü (km ²)
RUSYA	1917	Moskova	17075,4
UKRAYNA	1917	Kiev	603,7
BEYAZRUSYA	1919	Minsk	207,6
ÖZBEKİSTAN	1924	Taşkent	449,6
KAZAKİSTAN	1936	Alma-Ata	2715,1
GÜRCİSTAN	1921	Tibilisi	69,7
AZERBAYCAN	1920	Bakü	86,6
TÜRKMENİSTAN	1924	Aşkabad	488,1
KIRGIZİSTAN	1936	Firunze	198,5
TACİKİSTAN	1929	Duşanbe	143,1
ERMENİSTAN	1920	Erivan	29,1
LİTVANYA	1940	Vilnius	65,2
LETONYA	1940	Riga	63,7
ESTONYA	1940	Talin	45,1
MOLDAVYA	1940	Kişinev	33,7

* Tablo I. Documents d'etudes droit Constitutionnel... s.27.

Katı bir merkezi plan ekonomisinin yarattığı bürokratik ve hiyerarşik yapı, baskı mekanizması yoluyla tek tek bireylerde olduğu gibi, Cumhuriyetlerin de merkezi iktidara

bağımlılığının artmasını sağlamıştır. Teoride sınıf farklılıklarının ortadan kaldırılarak ve "Sovyet İnsanı" kavramı yaratılarak, milliyetçilik eğilimlerinin Sovyetler Birliği'ni tehdit edecek duruma gelemeyeceği varsayılmıştır.

II. ORTA ASYA CUMHURİYETLERİNDE MİLLİYETÇİLİĞİN UYANIŞINA YOL AÇAN FAKTÖRLER

Bir toplumun ulus olarak tanımlanabilmesi için gerekli ön şartlar dil birliği, kültür birliği, din birliği, kollektif ruh birliği ve üzerinde yaşanacak bir toprak parçasının var olmasıdır.

1917 yılında bugünkü Sovyet topraklarında yaşayan ulusların büyük çoğunluğu kapitalist üretim sürecine girmemiş, daha alt üretim ilişkileri içindeydiler. Ulusal topluluklarda dinsel etken, ulusal kan bağı ve kast ilişkisi egemendi. 1917'den günümüze dek bu ekonomik sürecin değişmesinde, Cumhuriyetlerin bulunduğu topraklardaki doğal zenginlikler ve kaynakların Sovyetler Birliği'nin ekonomisi göz önünde bulundurularak kullanımı, Cumhuriyet halklarının kendi zenginliklerinden yeterince yararlanamadığı ve ekonomik kalkınmada kendi yararlarına dönük politikalardan gerektiği biçimde yararlandırılmadıkları kanısı, milliyetçi eğilimlerin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

1930'lu yılların başında kendini tamamen ulus problemine veren Stalin, bu yönde birçok "çözüm" düşünmüştür. Ancak daha önceki deneyime dayanarak, ulus problemini iyileştirecek olan devletler federasyonu yönetimi ve kültürel uzlaşma düşüncesini korumuştur. 1924 temel yasasından farklı olarak, 1936 Anayasası gerçekte federal bir anayasa olmuştur. Bu dönemde, ulusların gelişimi, biçimlenişi yerleşerek teorik yetkiler ve haklarla federal yapıya bağlandı. Fakat federal yapıların bu teorik manzarasının yanında, Stalin toplumun korkunç dönüşümü (biçim değiştirme) işlemine de girişti. Bu durumda; ulusçuluk varlığının tüm nedenlerini yitirmek zorundaydı. Daha doğrusu Stalin öyle düşünmüştü.⁸

Çeşitli ulusların bir araya gelerek özgürce kaynaştığı (üye olduğu) federal bir devletin anayasası şeklinde düzenlenen 1936 Anayasası aynı zamanda, Sovyet Devleti'nin iktidar organlarının değişmezliğini (sabitliğini) de ortaya koyan bir anayasa olarak düzenlenmişti.⁹

Stalin'in suçlarını örtbas etmesine yardım ettiği için daha çok yoğunlaştırılan "kişi kültü", bir anlamda, Çarlığın ve Rus İmparatorluğu'nun "ulusların bir hapisanesi" olması geleneklerine dayanır. Stalin'in "Adamları Esirgemeyin"* direktifi, Sovyet Yaşamının yönetmeliği olarak Stalin tipi stratejiyi yansıtır ve bu stratejinin bünyesinde kan israfı, emek ve zaman israfı ile yer değiştirmiş olsa da, Sovyet Devleti'nde son yıllara dek yaşanmıştır.¹⁰

Böylece, muhalefetin kesin ve katı yollarla bastırıldığı bu dönemde, Sovyetlerde gittikçe yoğunlaşan bir diktatörlük kurulmuş oluyordu.

SSCB'nin tarihinde yeni bir dönemin açıldığı Stalin'in ölümünden sonra, kolektif liderlik kavramını ortaya atarak iktidar mücadelesini kazanan N. Kruşçev 1953-1964 yılları arasında uyguladığı tarım ve sanayi politikaları, merkezi planlamadaki kısmi yenilikler (ademi merkeziyetçi eğilimler) ile Şubat 1956 yılında yapılan 20. Kongre'de alınan iç politikada "Stalinsizleştirme" ve dış politikada "barış içinde birarada yaşama ilkesi" kararlarıyla, etkileri uzun yıllar sonra da görülebilecek değişiklikler getirmiştir.

Bütün bunlara karşın, Sovyet toplumunda tüm alanların (siyasal-ekonomik-sosyal) yönetimi Partinin tekeli altındaydı. Aslında siyasal sistem de bizzat Partinin kendisi tarafından kurulmuştu.

Kruşçev tarafından okunan Stalinsizleştirme yolunu açacak olan ünlü "Gizli Rapor", gerçek bir siyasal depreme neden olacaktı. Ancak bu "kopuş", çizgideki bu değişiklik, mutlak bir yenilik ve altüst oluş meydana getirmeyecekti. Çünkü Parti'nin tarihinde değişikliğe neden olan virajlar bilinen birşeydi.¹¹ Kruşçev, Lenin'in kolektif liderlik prensibini yeniden canlandırmak ve sağlamlaştırmak temasını 20. Kongre'de sürekli işledi. Çünkü müdahaleleri mahkum eden "kişi kültü" kolektif yönetime karşı geliyordu. Çare olarak, yalan ve yanılısma içinde yaşamayı durdurmak ve Parti'yi demokratikleştirmek düşüncesi aralıksız olarak telkin edildi.¹²

Kruşçev "kişilik kültü"ne karşı yaptığı suçlamanın sonunda şu açıklamada bulunmuştur: "hiç kimse bu konuyu dışarıya sızdırmayacak. Basın özellikle bundan haberdar olmak zorunda değildir. Bu nedenle, sorunu gizli oturumda inceliyoruz. Herşeyin sınırları vardır. Düşmana malzeme yetiştirmek, kirli satırlarımızı onların gözleri önünde yıkamak zorunda değiliz."¹³

Sosyalizmin inşasının özel koşullarının her halkın özel koşullarına göre farklı olacağını kabul eden Kruşçev'in anlayışı*, aynı zamanda, Stalinci teori ve uygulama ile ilgili kopuşun temel noktası oldu. Böylece sosyalizmin yollarının çokluğu savı, Sovyet modelinin yerini alıyordu.¹⁴ Her ülke, her toplum, kendi kaderini tayin etmede ve seçimlerde özgürdü. Her ulusun seçimini kendi geleneksel tarihine, kültürüne ve değerlerine göre belirlemekte özgür olması, sosyalizme ulaşmakta en iyi yol olacaktı. Bu anlayış, ilkesel anlamda, Sovyet modelinin örnek olarak dayatılmasının yerini aldı.¹⁵

Brejnev dönemi ise, uzun bir bürokratik istikrar* ya da durgunluk (stagnation) dönemi olarak nitelendirilir. 1964-1982 yılları arasında yılları arasında iktidarda bulunan L. Brejnev dönemindeki siyasal ve ekonomik durgunluğun, ülkenin kültürel ve sanatsal etkinlikler üzerindeki ağır sonuçlarını, De Waele şu şekilde açıklamıştır: Kruşçev yıllarının kültürel açıklığının soluğu çok çabuk bastırılmıştı. 1966'da yazar A. Siniavski ve Y. Daniel 7 ve 5 yıl ağır hapis cezasına mahkum oldular. Bu durum, yönetime karşı mücadelenin başlangıcı oldu.¹⁶

Toplumda yönetime karşı azınlıkta olanlar, amansızca bastırılmaya çalışıldı. Muhalifler ise, mahkum edilenlerin etrafında bir halk hareketi oluşturmaya asla girişmediler. Onlar düşünce, basın, dini özgürlükler vb. alanlarda insan haklarına saygı için mücadele ettiler. Bir kısmı çalışma kampına, psikiyatri hastanelerine, diğerleri de zorunlu sürgüne mahkum oldular. Bunların arasında Sakharov, Soljenitsin, Şataramski, Bukovski gibi ünleri ülke sınırlarını aşanlar olacaktır.

1977 yılında Sovyet Devleti kendini "Tüm Halkların Devleti"* olarak ilan etti. Siyasal sistemin kalbi, bundan böyle anayasal olarak yönetici güç olan KP'nin egemen olduğu bir devlettir... Parti ve Devlet karışarak, Parti'nin Devleti yöneten güç olduğu ileri sürülerek, Sovyetleri kuranlar, devlet kurumunun temel prensibi olan demokratik merkeziyetçiliği federalizme çok sert bir biçimde taşıdılar. Sovyetler Birliği'nin kendine özgü niteliği olan "ulusal çeşitlilik" Partinin ne programına ne de görevleri arasına girecekti.¹⁷

Sovyet Devleti'nin kuruluş yıllarındaki savaşı (savaş komünizmi) ve uzayda ilk olma başarılarından sonra, sistem insani açıdan daha az korkunç oldu; ama aynı zamanda etkisinde de belirgin bir düşüş gerçekleşti. Tetörün yerini bakımsızlık aldı. Nomenklatura,** birbirine ateş etmeyi kesti, birbirine rüşvet vermeye başladı. Muhalifler vurulmayıp, uzun süre hapse mahkum edildiler.¹⁸

Merkezi iktidarın otoritesinin zayıflamasının yanında Stalin döneminde olduğu gibi, II. Dünya savaşı sonrası, Birliği oluşturan uluslara karşı uygulanmış olan yanlış politikalar da, milliyetçi eğilimlerin gelişmesine etki eden bir diğer nedendir. Örneğin; Kırım Türklerinin Asya'ya sürülmesi...

Uluslararası kamuoyunda, Baltık ülkeleri konusunda, II. Dünya Savaşı'ndan sonra "Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı"nın ellerinden alındığı şeklinde yaygın bir inanç vardır. Bu konu ile ilgili ayrı bir tartışma boyutu da, yapılan uygulamanın uluslararası hukuk kurallarına uygunluğu sorunudur.

Sovyet Anayasasında yer alan KP'nin "önder rolü", hem Cumhuriyetlerde hem de özerk bölgelerde, ulusal örgütlenmelerin önünde bir engel olmuştur.

Çokuluslu bir devlet olan SB'nin ulaştığı ekonomik, sosyal kültürel ve savunma potansiyelinde Cumhuriyetlerin inkâr edilemeyecek ölçüde büyük katkıları bulunmaktaydı. Prensip, karşılıklı yardımlaşmaya dayanan bir toplum anlayışı esas alınmıştı. Fakat bu anlayış Cumhuriyetlerin sorunlarını çözümlendiği anlamına da gelmiyordu. Çünkü yapılan uygulamalar (özellikle Stalin dönemi) başlangıçta alınan ilkesel kararların gerçeğe dönüştürülmesinde engelleyici bir rol oynayacaktı.

Cumhuriyetler MP (merkezi planlama) tarafından alınan kararlara katılmak, belirlenen hedefleri gerçekleştirmek durumundaydılar. Fakat diğer taraftan, kendi ekonomik kalkınmaları söz konusu olduğunda, Politbüro'da alınan kararlarda, Cumhuriyetler arasında tam bir eşitliğin bulunmadığı da bir gerçektir.

Katı bir merkezi planlamanın olması, Cumhuriyetlerin ekonomik kalkınmalarında inisiyatiflerini kullanabilmelerini engellemiştir. Ekonomide özyönetim prensibi sağlanamadığından gerçek anlamda bir "demokratik merkezîyetçiliğin"* ön koşulu da varolamamıştır.

Bütün bu nedenlerden dolayı Sovyetler Birliği d'Encausse'un ifadesiyle 1980'lerin ortalarında buzlar içinde "donmuş bir gemi" gibi kıyıya yanaşacaktı. Sonuçta Sovyetleri yönetenler bütün girişimlerden vazgeçtiler. Reform projeleri uzun bir tarihe bırakılmıştı. İktidar, değişmezliğin bir belirtisi olan 1977 Anayasası'nda yer alan söylevlerle yetinecekti: SSCB "gelişmiş sosyalizm" in ülkesidir; Sovyet toplumu "yeni tip bir tarihsel topluluk" tur; "halkların derin bir biçimde birleşmiş ve aynı amaca doğru yürüyen ailesi" dir vb... İktidarın karşısında ise, bu söylevlere karşı ilgisiz, olağandışı tutumları saklayan bir toplum durağanlık içine iyice yerleşmişti. Bu sosyal sessizlik ve resmi söylevi görünüşte benimsemenin arkasında Sovyet toplumunun insanı, adeta "çift bir insan" gibi belirliyordu.¹⁹

Parti ve Devlet hiyerarşisinin üst düzey görevlilerinin sistemli olarak yer aldığı Politbüro'da bir Cumhuriyetin yeri, onun siyasal etkisini ortaya koymaktaydı. Genellikle Rusya, Ukrayna, Kazakistan hatta Beyaz-Rusya'nın diğer Cumhuriyetlere göre baskın bir yeri vardı. Gürcistan veya Özbekistan gibi diğer Cumhuriyetler ise, oy hakkı olmayan bir görevle yetinmek zorundaydılar.²⁰ İlkesel anlamda alınan kararlara aykırı olan bu uygulamalar, kendi görevleri dışında, kişisel bir prestijden ve otoriteden yararlanan Politbüro üyeleri arasında,

Cumhuriyetlerini temsil etme bakımından çelişkiler ortaya çıkarıyordu. Bu durum ayrıca bize Sovyet Devletinin bu çok önemli kurumunun bileşimi konusunda da bilgi vermektedir.

Bütün ekonomik problemleri, sınıf çelişkilerini ortadan kaldıracağını ileri sürerek yola çıkan Sovyet Devleti, aynı şekilde ulus probleminde de çözüm getireceğini ileri sürmüştü. Oysa 21. yüzyıla yaklaşırken, bu devasa aygıtın içinde uluslar meselesi, merkezi iktidarın karşısında artık çözüm bekleyen, kendini giderek daha fazla hissettirecek olan önemli bir sorun olarak yer alıyordu. Dayatılan "Sovyet insanı" kavramıyla milliyetçi duyguların, eğilimlerin üstesinden gelinebileceği düşünülmüştü. Ancak bu son derece önemli konuyu ihmal etmenin faturasını "Birlik" ileriki yıllarda ağır bir biçimde ödeyecekti.

III. ORTA ASYA CUMHURİYETLERİNDE BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ

SSCB nüfusu ile dünyada Çin ve Hindistan'dan sonra üçüncü sırada yer alan bir ülkeydi. Çok uluslu bu devletin sahip olduğu geniş topraklarda kültürleri, nüfusları ve gelişmişlik düzeyleri çok farklı etnik gruplar bulunmaktadır. Bu bakımdan, bir mozaik niteliği rahatlıkla yapılabilecek olan o dönemdeki adıyla SB'de nüfusun %23'ünü; dilleri birbirinden farklı 5 ayrı kaynaktan gelen (Altay, Ural, Kafkas, Hint-Avrupa ve Sibiry) uluslar oluşturmaktadır. Slavlar ise (Ruslar %50.8, Ukraynalılar %16 ve Beyaz Ruslar %3.5) nüfusun %70 ile egemen durumdadırlar.²¹

Tablo II

Federe Cumhuriyet	Özerk Cumhuriyet	Özerk Bölge	Özerk Yönetim Bölgesi	Toplam
Rusya	16	5	10	31
Gürcistan	2	1	-	3
Azerbaycan	1	1	-	2
Özbekistan	1	1	-	1
Tacikistan	-	-	-	1
Toplam	20	8	10	38

Tablo II. Dominique Hamon; Géographie De L'URSS, s.20.

30 Aralık 1992 yılında 4 federe Cumhuriyetle kurulan SSCB 1945'den itibaren 15 federe Cumhuriyete çıkmıştır. Bu Cumhuriyetlerin arasından 5'i özerk Cumhuriyetlere, özerk bölgelere ve özerk yönetim bölgelerine bölünmüştür.²²

SSCB'yi meydana getiren geniş topraklar üzerinde 20 özerk Cumhuriyet, 8 özerk bölge, 10 özerk alan oluşturulmuştur. 20 özerk Cumhuriyetin 16'sı Rusya toprakları üzerinde, 2'si Gürcistan'da (Abaza, Acar), 1'i Özbekistan'da (Karakalpak) ve diğeri de Azerbaycan'a bağlı (Nahçıvan)'dı. 8 özerk bölgeden 5'i Rusya'da, 1'i Azerbaycan'da (Dağlık Karabağ), 1'i Tacikistan'da (Gornobadaksan), 1'i de Gürcistan'da (Güney Osetya) idi. 10 özerk alanın tamamı ise, Rusya'da bulunuyordu.

Katı bir merkezi örgütlülük; ekonomide kendi inisiyatiflerini kullanamama, devletin üst kurumlarında (Politbüro v.b.) gerektiği biçimde temsil edilememeleri vb. durumlar, Cumhuriyetlerde giderek artan hoşnutsuzlukların yarattığı kıpırdanmaları da beraberinde getirecekti.

Y. Andropov ve K. Çernenko'nun kısa süreli iktidar dönemleri, ekonomide reform arayışlarına olduğu kadar, bunların su yüzüne çıkarılmasına da olanak vermiştir. Andropov, Brejnev döneminde giderek artan ulusal gevşeme durumunun değişmesini, ekonomik reform gereğini ve Parti içindeki çürümeye karşı bir kampanya açılması zorunluluğunu ortaya koymuştu. Ardılı Çernenko da onun başlattığı reformları onaylayan yeni bir döneme uzlaşma yoluyla geçildiğini açıklayacaktır.

Mart 1985 seçimleri, Ekim Devrimi'nden 68 yıl sonra SSCB'nin tarihinde yeni bir devir açacak olan M. Gorbaçev'i iktidara taşımıştır.

27. Kongre'de (Şubat-Mart 1986) ise, sistemin tümüyle (Parti, ordu, diplomasi) gözden geçirilmek zorunda kalındığı anlaşılmıştı. Gorbaçev düşüncesinin anahtar kelimelerinden biri olan Perestroika,* yaşamın tüm alanlarında bir yenilenme yaratmayı hedefleyen, ülkenin ekonomik ve sosyal yönden ilerlemesini amaç edinen bir politika olarak açıklanmıştır. Ancak diğer taraftan Sovyet toplumunda radikal bir değişim yapılabilmesi için halkın desteğini almak ve inandırıcı olmak gerekiyordu. Böylece Glasnost** (Açıklık-Şeffaflık) Politikası (Şubat-Mart 1986) ilan edilmiştir. 1988 yılında ise, programda yer alan birçok düşünce uygulamaya girecektir.

Gorbaçev 27. Kongre'de*** SB'ni oluşturan çok sayıda ulusun entegrasyonu ve dayanışması üzerine kurulu ilginç bir bağlantının ülkenin güçlüklerden çıkmak için yararlanabileceği bir özellik olduğu şeklindeki iyimser görüşünü ortaya koymuştu. 1977 Anayasasının önsözünde SB'nin çokuluslu federal bir Devlet olarak tanımlanmasından on yıl sonra, bunun sonuçlarına katlanmak durumunda kalacaktı. Gorbaçev'in Perestroika'yı

1980'nin sonuna kadar ulusal boyutun önemini pek hesaba katmayacak şekilde tasarlaması, projenin tümüne zarar verecekti.²³

Glasnost ulusal topluluklara zorla dayatılan yönetimlere karşı çıkmayı kolaylaştırdığı gibi, Cumhuriyetler ve ulusal gruplar arasında gizlenen düşmanlıkları da su yüzüne çıkarmış oldu.

Tablo III
Cumhuriyet Grupları

KUZEY GRUBU	TRANSKAFKASYA GRUBU	ORTA ASYA GRUBU
Estonya		Kazakistan
Letonya		Özbekistan
Litvanya	Gürcistan	Kırgızistan
Rusya	Azerbaycan	Tacikistan
Belarusya	Ermenistan	Türkmenistan
Ukrayna		
Moldovya		

Tablo III: Dominique Hamon; Géographie de L'URSS, s.33.

Özerk Cumhuriyet, birlik Cumhuriyeti, özerk bölge, özerk alan şeklindeki idari örgütlenme, ulusların ve etnik grupların siyasal karar mekanizmasına katılımını ve kültürel kimliklerin korunmasını amaçlamış olsa da, yüzden fazla ulusal grubun yaşadığı bu tür bir örgütlenmenin, sonuçta bazı eşitsizliklere (yasal olarak tüm gruplar tanınsa ve haklara sahip olsalar da) yol açacağı doğaldır. Dolayısıyla, bazı uluslar bağımsız ve egemen Cumhuriyet topraklarına sahip olurken, diğerleri ise olamamıştır.

SSCB Stalinci dönemden itibaren ulus problemini kesin olarak çözdüğünü iddia ediyordu. Fakat Gorbaçev'in Glasnost politikası (kamuya ait bilgi, devletle ilgili haber) uygulamaya konduğu zaman, haber alma özelliğinin gelişmesiyle birlikte, saklanan tüm ulusal problemler siyaset sahnesinde art arda ortaya çıktılar; merkezi yönetim kararlarının yol açtığı ekolojik zararlar, yine aynı kararların neden olduğu işçi güçleri, kültür ve dil sorunları. Bu sorunların birçoğu şiddetli bir biçimde kendini gösterdi. Yapılan siyasal reform varolan federal sistemin kadrolarında olgunlaşmamıştı. Reform bu bakımdan, Cumhuriyetler ve "Birlik" arasındaki ilişkileri yeniden tanımlamayı, farklı kültürler ve dil toplulukları arasındaki ilişkileri tanımlayan yeni kuralları onaylamayı da kapsadı. Reformun tüm öğeleri mantıki olarak birinden diğerine olmak üzere, reformları kendiliğinden hazırlaması gerekiyordu. Fakat uygulamada böyle olmadı. Çünkü bir takım boş luklar, eksiklikler ortaya

çıktı. Sonuçta, karar anında gölgede kalan önemli sorunlar, gerçekleşme durumunda yeniden gün ışığına çıktılar.²⁴

Ulus sorunu konusundaki bu ihmal ya da dikkatsizlik olarak tanımlanabilecek durum, Gorbaçev'in ekonominin bozulmasından, moral krizden, kültürel durgunluktan vb. gibi tüm olumsuzluklar yüzünden suçlanan "Brejnevci" ekibin yerine, kendi sadık ekibini* yerleştirmek biçiminde ortaya çıkacaktı. Gorbaçev'in, Federasyonun tüm ulusal gruplarının duyarlılığını umursamadan SB'nin içinde "dokuz kişi"yi çekip alması büyük yanlışı oldu. O'na göre, yaşlı ve kalıplaşmış ekibin yerine, değişim isteğine daha iyi adapte olacak kişileri getirmek kuşkusuz mantıklıydı. Ancak Politbüro'nun alışlagelmiş tarzını, iktidarı destekleyen hükümet yanlısı ekibi, üst düzey komutanları, Merkez Komite Sekreteryasını yenilemesinin sonuçları da şaşırtıcı olacaktı. Gürcü Şevardnadze ile Ukrayna'lı Çerbitski, bu yeni ekibin içinde birer istisna oldular.²⁵

Diğer taraftan d'Encausse, çevre Cumhuriyetlerin temsilcilerini artık kendi içine almayan ve 1990 yılına kadar iktidarın gerçek merkezi haline gelen Politbüro'nun, Stalin'den sonra bu denli "rus" olmadığı ifade etmiştir. Daha da önemlisi, Baltık devletleri dışında, çevre Cumhuriyetler 1985'ten sonra sürekli bir güvensizlik konusu haline gelmişlerdir. Bozulma ve çürüme her yerde kendini gösteriyordu. Merkezi iktidara meydan okuma şeklinde çevre Cumhuriyetlerdeki bozulma ile ulusal duygunun birbirine karıştığı bir gerçektir.²⁶

Aralık 1986'ta Alma-Ata'da Kazaklar* ayaklandılar. Bu olay Moskova ile çevre Cumhuriyetleri karşı karşıya bırakan ilk büyük sorun oldu. Gorbaçev yerel bir rus olan Genadi Kolfin'i Kazakistan KP'sinin başına atamıştı. Bu durum Cumhuriyetlerdeki prestijli görevleri ulusal kadrolara emanet eden üstü kapalı bir paktın dağılmasına neden oldu. Alma-Ata olaylarından bir yıl sonra, 1987'de Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de 1923 yılından beri Azeriler ile Ermeniler arasında, Yukarı-Karabağ'ın statüsü konusunda süren anlaşmazlık yüzünden iki toplum da kanlı çatışmaların içine sürüklendi. Azerbaycan'la çevrili ve ona bağlanmış otonom bir bölge olan Yukarı-Karabağ'da nüfusun çoğunu Ermeniler oluşturmaktadır. Moskova 1987 Bakü olaylarıyla ortaya çıkan ulusal problemin yeni bir boyutuna hakemlik yapmak için çağrılınca, iktidar merkezinin beceriksizliği de o andan başlayarak ortaya çıkacaktır.²⁷

Siyasal sistemin yeniden biçimlendirilmesinin önerildiği Haziran 1988'deki 19. Parti Konferansı'nda ulus sorunu "bütün uluslara karşı adaletli olmak lazımdır" şeklinde genel terimlerle ifade edilmişti. Bu Konferans'ta sunulan siyasal yönetime ilişkin proje, ulusların

sorumluluk alanlarını açabilmelerini yasaklamıştı. Fakat hangi çevrede yasaklandığı konusunda hiç birşey belirtilmemişti. Aralık 1988'de Anayasa'nın gözden geçirilmesi sırasında ise Gorbaçev'in gerçekten ulus sorununu Anayasa'ya almadığını da açığa çıkarmıştı.²⁸

Kafkasya bölgesindeki şiddetin aralıksız yükselmesi, buna karşın iktidarın yatıştırıcı sözlerden başka birşey yapmaması, Moskova'ya karşı bu iki rakibin (Azerbaycan-Ermenistan) kesişen düşmanlığı, merkez tarafından ortaklaşa aldatılmış olmanın kesinliği, bu iki Cumhuriyeti biraraya getirmeyi başardı. Şubat 1988 krizi merkezi iktidara güvenmeme düşüncesini yarattı. Bütün Cumhuriyetlerde iktidarın, ısrarlı "ruslaştırma politikası" da bu konuda önemli bir rol oynadı. Ve sonuçta, bu topraklarda uzlaşmaz kavimler arasındaki şiddetin dayanılamayacak devresi harekete geçirilmiş oldu. Uzun yıllar farklı dinlerin ve farklı dil gruplarının barış içinde yaşadığı Gürcistan Cumhuriyeti'nde de yeni kuşklar düşmanlıkları arttırdı ve ileriki yıllarda giderek daha ciddi boyutlara sürükledi.²⁹

Yeniden yapılanma projelerine hız kazandırmak ve amaçlanan hedeflere ulaşabilmek için, aslında bir amaç olarak sunulan Glasnost, ulusal topluluklara baskı uygulayan yönetimlere karşı çıkmayı kolaylaştırdığı gibi, Cumhuriyetler ve ulusal gruplar arasında gizlenen düşmanlıkları da açığa çıkarmış oldu.

1989 yılında önce Baltık Cumhuriyetlerinde başlayan bağımsızlık hareketleri, daha sonra Orta Asya Cumhuriyetlerini de etkiledi. Egemenlik ve bağımsızlık talepleri SB'nin artık tüm bölgelerinde fırtına gibi esmeye başlamıştı. Dolayısıyla "Birliğin" korunması giderek tehlikeye girecekti.

Baltıklarda başlayan bağımsızlık hareketlerinin ekonomik boykot ve silah zoru (şiddet) ile önlenemeyeceği anlaşıldıktan sonra, çokuluslu Sovyet Devleti'ne yeni bir biçim vermek görüşü dile getirilerek, aslında "Birliği" dağılmaktan kurtarmak amacıyla 15 Cumhuriyetin egemen ve eşit haklara sahip bir devlet olarak gevşek bir federasyon içinde toplanmaları ileri sürülmüştür. Kısa bir süre sonra ise Rusya Federasyonu egemenliğini ilan edecektir.

Böylece Cumhuriyetler arasında eşitlik kağıt üzerinde yer almış, son anayasa değişikliği ile Rusya Federasyonu Devlet Başkanı olan Gorbaçev, diğer Cumhuriyetlerdeki yöneticileri görevden almak ve olağanüstü durum ilan etmek yetkisine de sahip olmuştur.

B. Yeltsin'in Rusya Federasyonu Başkanlığı'na seçilmesinden sonra ise Rusya'da milliyetçilik yeni bir boyut kazanmıştır. Liberal bir Rus milliyetçisi olan Yeltsin, daha radikal reformlardan yana olmuştur. Rusya'nın egemenliğini ileri sürmesinden sonra, Birliğin

otoritesi giderek daha da zayıflamıştır. Yeltsin Rusya'da üretilen bütün malların diğer Cumhuriyetlere dünya fiyatlarından satılmasını istemiştir.

Bütün bir ülke boyutunda yaşanmakta olan kaos ortamında, Ağustos 1991'de generallerin düzenlediği darbeden kısa bir süre sonra, 8 Aralık 1991'de Beyaz Rusya'nın başkenti Minsk'te Beyaz Rusya, Rusya ve Ukrayna arasında yapılan bir antlaşma ile Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT)* temeli atılmış olacaktır. Bu antlaşmadan kısa bir süre sonra SSCB'nin feshedildiği açıklanacak ve adı Rusya Federasyonu olarak değiştirilecektir.

21 Aralık 1991'de Orta Asya Cumhuriyetleri olan Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan, ayrıca Moldova, Azerbaycan ve Ermenistan da BDT'ye üye olacaklardı.

Sovyet parlamentosunun SB'yi oybirliği ile lağvetmesinden sonra 30 Aralık 1991'de Minsk'te yeni bir antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşma ile, kurucu üyeler tarafından tüm nükleer silahların uluslararası denetim altında yok edilmesinin amaçlandığı belirtilerek, Cumhuriyetlerin birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı göstermesi ve tüm vatandaşların hak ve özgürlüklerinin garanti altına alınmasına çalışılmıştır.

Ancak yapılan bu antlaşmalar, günümüzde halen yaşanmakta olan çatışmaları engelleyememiştir.

SONUÇ

II. Dünya Savaşı sonunda Sovyet iktidarı tarafından gerek Doğu Avrupa'da gerekse Orta Asya'da dayatılan rejimler 1990'ların başında, yine Sovyetlerin açık onayı ile birbiri ardına (domino taşları gibi) hızla yıkılmışlardır. Böylece II. Büyük Savaş sonrasında Yalta Konferansı'nda (4-11 Şubat 1945) dağıtılan roller, Berlin Duvarının 6 Kasım 1989 tarihinde yıkılmasından sonra bitirilmiştir.

Bu çalışmanın esas amacı, Orta Asya'daki milliyetçi uyanışın mı Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına yol açtığı, yoksa "Birliğin" zayıflamasının mı varılan neticeyi ortaya çıkardığı sorusuna yanıt aramaktır. Bu soruya verilebilecek yanıt;merkezi iktidarın zayıf düşmesinin ve giderek bütün otoritesini yitirmesinin, tarihten gelen bastırılmış milli duyguları, milliyetçi eğilimleri harekete geçirmiş olduğudur.

Merkezi iktidarın baskısıyla sorunsuz gibi görünen milliyetler ve özerk bölgeler arasındaki tarihten gelen çatışmalar, SSCB'nin son devlet başkanı M. Gorbaçev'in iktidara geldikten (Mart 1985) sonra, ekibiyle birlikte başlattığı ekonomik reformları uygulamaya

koymak için, aslında halkın desteğini almak amacıyla giriştikleri, ancak sonu hesaplanamayan Glasnost (Açıklık) politikasının uygulamaya geçilmesiyle birlikte, "Yeniden Yapılandırma" sürecinde gün ışığına çıkmışlardır.

Bununla birlikte, burada belirtilmesi gereken bir husus da, II. Dünya Savaşı sonrasında, özellikle Stalin döneminde, uluslara karşı uygulanan yanlış politikaların milliyetçi duyguların gelişmesinde önemli bir rol oynadığıdır. Buna ilave olarak, daha sonraki dönemlerde de (Gorbaçev dönemi dahil olmak üzere), devletin üst kurumlarında gerçekleştirilen görev dağıtımlarında Cumhuriyetler arasında yapılan eşitsiz uygulamalar, milliyetçi eğilimleri merkezi iktidarın zayıf düştüğü ortamlarda güçlendirici, hatta hızlandırıcı bir rol oynamasına yol açmış olduğudur.

Tarihçi E. Hobsbawn bu konuda şunları dile getirmektedir: "Sovyet iktidarının ve SSCB'nin çöküşünün milliyetçi ya da etnik boyutları hakkında dikkat çekilecek ilk nokta - yaygın inancın tersine- herhalde Yugoslavya dışında bu çöküşe milliyetçiliğin neden olmadığıdır. Sovyet iktidarı Moskova'da sapsağlam durdukça, yerel-rus karşıtı milliyetçiliğin çok derin kökler salmış olduğu devletler, örneğin Polonya bile, Moskova'ya baş kaldıracak konumda değillerdi. Ve bunu ciddi ölçüde hiç denememişlerdir. Eski Sovyetlerin egemenlik alanında milliyetçi hükümetlerin ve hareketlerin ortaya çıkması, Moskova'nın geri çekilmesinin nedeni değil, sonucuydu. O ana kadar Almanların yeniden birleşmesi akla bile gelmiyordu. Yine, Moskova'da merkezi iktidarın çözülmesine kadar, bünyesinde birçok etnik yapıyı bulunduran devletlerin hepsinde olduğu gibi SSCB'de de, varolan milli ve etnik gerginlikler "Birliği" riske atmıyor ve attığına da inanılmıyordu. Baltık Devletleri dışında Cumhuriyetlerden herhangi birinin, 1980'lerin sonlarına gelmeden önce ayrılmayı mı istedikleri, yoksa ayrılığın pratik olabileceği bir durumu mu öngördükleri oldukça kuşkuludur. SSCB'nin sırtını yerine getiren milli baskı değil, 1991'deki merkezi iktidarın çöküşüdür.³⁰

Orta Asya Cumhuriyetleri ile TransKafkasya grubu içinde yer alan Azerbaycan, Sovyetlerin feshedilmesinden sonra, bağımsızlıklarını kazandıkları dönemde, ulusal devlet kurmak şansını elde edebilmişlerdir. Fakat Sovyet iktidarı bu ülkelerde siyasal ve ekonomik açıdan onları birbirlerine bağımlı kılacak bir örgütlenme modeli oluşturmuştu. Bu nedenle ele geçirdikleri bağımsızlıkları, onlara fazla bir ekonomik kazanım sağlayamamıştır. Diğer taraftan, liberal ekonominin işleyiş ilkelerini uygulamaya geçirme zorlukları ve deneyimsizlik nedeniyle, girişimciliğin zayıf olması yüzünden bölge halkları zaman zaman eski günlerini bile arayacak hale gelmişlerdir.

Günümüzde dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin önemli bir bölümünü barındıran bu bölgeye, doğal zenginliklerinden yararlanmak amacıyla uluslararası sermaye akın etmiş bulunmaktadır. Orta Asya Cumhuriyetlerinde pazar ekonomisine geçiş halen sürmektedir. Demokratikleşme yolundaki bu ülkeler, henüz siyasal kurumlaşmalarını tamamlayabilmiş değillerdir. Türkiye'nin de bu ülkelere yatırımları (yetersiz olsa da) giderek artmaktadır. Ayrıca bölge ülkelerinde (özellikle Türkmenistan, Özbekistan ve Azerbaycan'da) iktidar muhalifi hareketlerin de seslerini yükselttikleri görülmektedir. Yine Kafkasya'nın kuzeyinde Çeçenistan'da yaşanan şiddet hafızalara kazınmış bulunmaktadır.

Macar tarihçi Agnes Gereben rus askerlerinin davranışlarının,, geçmişten tek bir sınavla koparılamayacak kadar uzun bir tarihi gelenekten gelmekte olduğunu belirtmektedir. Çeçenistan'da yapılan savaş sokaktaki yüzünde gülümseme taşıyan sivilleri vuran, daha önce de örnekleri görülmüş olan kirli bir savaştır.³¹

Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleri ile dil, din, kültür ve gelenekler bakımından ortak yönlerinin bulunması, ilişkilerinin yakınlaşmasını sağlamıştır. Ancak Sovyetlerin dağılmasından sonra bölgeye büyük projelerle yönelen Türkiye, ekonomik nedenlerden dolayı bunu gerçekleştirememiştir. Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar arasında bir köprü olabilme konumuna gelen, birçok dünya ile kesişme noktasında yer alan Türkiye'nin, böyle kritik bir üçgenin ortasında bulunması bakımından jeostratejik öneminin azalması söz konusu değildir.

Bölgenin taşıdığı önemi ABD'li strateji uzmanı Brzezinski Büyük Satranç Tahtası adlı kitabında "Avrasya'ya hakim olan dünyaya hakim olur" şeklinde ifade etmektedir. Nitekim son yıllarda (11 Eylül sonrası), gelecekte küresel bir güç olma potansiyeli taşıyan Çin'in bölgeye olan yakınlığı da dikkate alınarak, ABD'nin Orta Asya'ya yöneldiği görülmektedir. Brzezinski'ye göre, "Amerika'nın küresel önceliği, doğrudan doğruya Avrasya kıtasındaki hakimiyetini ne kadar süreyle ve nasıl bir etkiyle sürdüreceğine bağlı"dır.³²

Diğer taraftan Japonya da değişen dünya koşullarında, adını "İpek Yolu" koyduğu bir Asya Politikası oluşturmak için çalışmaktadır. Japon yetkililer "biz Sovyetler Birliği yıkılmadan önce Asya'ya ABD ve Avrupa'nın gözlüğü ile bakardık, artık kendi politikamızı oluşturuyoruz" demişlerdir. Bu düşüncenin arkasındaki gerekçe ise, Japonya'nın Asya'da ABD ve Avrupa ile olan rekabetidir. Bugün doğal kaynakların ve pazarlıkların denetimi için çekişme yaşanmaktadır. Ve artık Japonya Asya'daki ulusal çıkarlarını korumak amacıyla hazırlıklara başlamış bulunmaktadır.³³

Türkiye açısından önem taşıyan bir konu da, Sovyetlerin dağılmasından sonra ortaya çıkan ideolojik boşlukta, diğer Cumhuriyetlerde olduğu gibi (örneğin Kafkasya'da), Orta Asya Cumhuriyetlerinde de milliyetçilik rüzgarlarıyla karışan islamî akımların güçlenmiş olduğudur. İran'ın Azerbaycan ile yakın ilişkilerinin olması, Türkiye-İran ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır.

ABD'ye rağmen İran Orta Asya'da gücünü giderek arttırmaktadır. Doğalgaz ve petrol hatları açısından coğrafi avantajının olması İran'ı, özellikle Türkmenistan bakımından gözde bir ülke durumuna getirmiştir. Türkmenistan'da imzalanan doğalgaz ihracatına yönelik iki boru hattı anlaşması, İran'ın ABD baskılarına karşı gelme ve yeni enerji kaynaklarını dört tarafı dağlarla kuşatılmış bu eski Sovyet ülkesinin dışına taşımada kilit rol oynama yönündeki başarısını ortaya koymaktadır. Orta Asya'nın en büyük petrol ve doğalgaz rezervlerinden birine sahip olan Kazakistan da ABD onaylamamasına rağmen, İran üzerinden geçecek bir ihracat rotası üzerinde çalışmalar yapmaktadır.³⁴

Bununla birlikte güvenlik endişesi ve terör korkusu nedeniyle Orta Asya Cumhuriyetlerinin İran'a karşı ihtiyatlı davrandıkları da bir gerçektir. Ancak her ne kadar kültür ve moral değerler açısından yakınlığı olsa bile, demokratikleşme süreçleri ve ekonomileri farklı olan bu ülkelerle Türkiye arasında yapılabilecek işbirliği projelerinde uyum sorunları yaşanabilmesi ihtimali de söz konusu olabilir.

Günümüzde dünya koşullarının ortaya çıkardığı durumlar ve ulusal çıkarları açısından, "Türkiye, Rusya ve Asya platformu ile yakınlaşmak istemektedir. Kafkasya'nın zengin petroleri ve bunların Türkiye üzerinden nakli konusunda bölge ülkeleriyle işbirliği projeleri geliştirilmektedir."³⁵

DİPNOTLAR

* Sovyet; Meclis (Şûra) demektir. Çarlık döneminde Devlet Yüce Meclisinin adı Gosdarstuenni Sovyet idi. Fakat devrimden hemen sonra Sovyet kelimesi, özel anlamda ve cinsten Sovyetleri tanımlamak için kullanıldı. Bunlar ekonomik işçi örgütleri tarafından seçilen işçi, asker ve köylü milletvekillerinin oluşturduğu Sovyetlerdir.

Bkz: John Reed; Dünyayı Sarsan On Gün, Çev. E. Gürkan, Oda Y., Eylül 1976, s.9, 19-20, 75 ve 79.

Bkz: Edward Hallet Carr; Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923, Cilt I, Metis Y., Çev. O. Suda, İstanbul Kasım 1989, s.38-39 ve 68-69.

¹ Michel Lesage; Réformes Politiques: "Ebranler la toute-puissance du Parti", L'URSS de Lénine à Gorbatchev, Collection Grip-Information no:18-19, Bruxelles 1989, s.131.

* Bürokrasi, kavramını ilk kez bilimsel olarak analiz eden Max Weber'e göre bürokrasi bir kez tam kurulduktan sonra artık ortadan kaldırılması en zor olan sosyal yapılandırmadır. Bürokrasi, "toplumsal eylem"i rasyonel düzenlilik kazanmış "toplumsal eylem"e dönüştürmenin başlıca aracıdır. Bu nedenle, güç ilişkilerini "toplumsallaştırmaya" yarayan bir araç olarak bürokrasi, bu aygıtı denetleyenler için birinci derecede önemli bir iktidar aracı olagelmıştır.

Bkz; Max Weber; Sosyoloji Yazıları, Hürriyet Vakfı Y., İstanbul Mart 1986, Çev. T. Parla, s.207.

² Lev Gudkov, Yuri Levada vd; "Bürokratik ve Bürokrasi", Sovyetler Birliği Seçmeler-2, İstanbul-Değişim Y., s.28.

³ Michel Lesage; L'Administration Soviétique, Economica 1981, s.17.

⁴ Tony Cliff; Rusya'da Devlet Kapitalizmi, Metis Y., Çev. A. Saffet-T. Kaya, İstanbul 1990, s.97.

⁵ Tony Cliff; Rosa Luxemburg, Anadolu Y., Çev. Y. Fidanacı Aralık 1968, s.91-92.

⁶ Anthony Barnett; Sovyetlerde Özgürlük, İletişim Y., Çev. E. Özbet - D. Hattatoğlu, İstanbul 1998, s.30-31.

⁷ Documents d'Etudes Droit Constitutionnel Et Politiques, La Documentation Française, Novembre 1989, no: 1.02, s.2.

⁸ Hélène Carrère D'Encausse; L'Empire Eclaté, La revolte des nations en URSS, Flammarion Mars 1990, s.30.

⁹ Hélène Carrère D'Encausse; A.g.e., s.149.

* II. Dünya Savaşı'nda bulunmuş olan Sovyet generali Petro Grigorenko, Memoirs (Anılar) isimli kitabında Stalin tipi stratejinin, onun insanlık dışı standartlarıyla örtüştüğünü belirtir. Grigorenko Stalin'den nefret etmiş olduğunu açıklamakla beraber, Sovyet askerlerinin saldırı hareketleri konusunda... "hiç kimse Stalin'in katılımı olmaksızın veya onun iradesine karşı, bu zaferlerin hazırlandığını ve gerçekleştirildiğini tasavvur bile edemeyecektir" demiştir.

Bkz: Anthony Barnett; A.g.e., s.155-156 ve 351.

¹⁰ A. Barnett; A.g.e., s.161.s

¹¹ Nicolas Werth; Histoire de L'Union Soviétique, De L'Empire russe à L'Union Soviétique, 1900-1990, Puf, Paris Novembre 1990, s.406-407.

¹² Hélène Carrère D'Encausse; La Déstalinisation Commence 1956 La Memoire du Sciécle, Edition Complexe, Septembre 1984, s.42-43.

¹³ Branco Lazitch; Le Rapport Khrouchtchev et son histoire, Edition du Seuil, Paris 1976, s.15.

* A. Sharov ise, Stalin rejiminde üst düzey görevlerde bulunan Kruşçev'in işlenen cinayetlere yardımda bulunduğunu, kendi iktidarı döneminde karakterindeki zorbalık yüzünden üzücü bazı yanlışlara düştüğünü belirtir. Bununla beraber XX.nci Kongre'de, Stalin'in suç ortaklarını çekinmeden ortaya vurması ve yüzbinlerce siyasi tutuklunun serbest bırakılması ve eski haklarının verilmesi, barış içinde yanyana yaşamak ilkesinin uygulanması için girişimlerde bulunması ile ilgili olarak, oynadığı tarihi rolün değerini ortaya koyduğunu da ifade etmiştir.

Bkz: Andrei D.Sharov; Sovyet Rusya'da Düşünce Özgürlüğü ve Barış İçinde Yanyana Yaşama, İstanbul 1969, Çev. N. Sander, s.66.

¹⁴ Nicolas Werth; Histoire de L'Union Soviétique.. s.406-407.

¹⁵ H.C. D'Encausse; La Déstalinisation... s.42-43.

* T. Cliff 1964-1982 yıllarının bürokratik istikrar dönemi olarak nitelendirilmesinin, Brejnev'in tüm yeni planlara muhalefet eden bürokratik çıkarılardan bir koalisyon oluşturması ile ilgili olduğunu belirtir. İşin içine çıkarlar girdiğinden, bu yeni yönetici, Devlet başkanı ve Parti sekreteri görevlerini birleştirince, gittikçe artan kişisel bir iktidarı kendine sağlayacak ve böylece yerinden oynatılamaz, görevden alınmaz olacaktı. Fakat bu başarısının bedelini, yükselişinde ona yardım edenlere karşı sessiz kalmaya mecbur olarak ödeyecektir. Dolayısıyla bu durum bürokratların görevlerinden kaygı duymamaları anlamına geliyordu.

Bkz: Tony Cliff; Le Capitalisme D'Etat En URSS de Stalin à Gorbatchev, Etudes et Documentation Internationales, Paris 1990, s.228.

¹⁶ Jean-Michel De Waele; "De Khrouchtchev à Brejnev: des réformes à la stagnation", L'URSS de Lénine à Gorbatchev, s.46-47.

* Sınırlı bir çevrede (Politbüro) birkaç yüz kişi tarafından seçilen Brejnev, buna karşın 280 milyon Sovyet vatandaşının (1964 yılı itibarıyla) çıkarlarını yansıtmak zorundaydı. Bu durumun 1977 Anayasasında yer alan "Halkın Devleti"nin temel prensibine ne derece saygılı olduğunu düşünmek gerekir. Çünkü Brejnev'in seçilme biçimi Anayasadaki temel ilke ile çelişkilidir. Fakat diğer taraftan, o dönemin özelliği nedeniyle bu durum bir çelişki oluşturmamıştı.

Bkz: Sergei Andreiev; "Pouvoir Bureaucratique et L'Etat de droit", Actuel-Marx, No: 6 Press Universitaire De France, Paris 1989, s.109.

¹⁷ Hélène Carrère D'encausse; L'Empire Eclaté, s.149-150.

** Nomenklatura: Partinin kontrolü altında, çeşitli sıradaki kamu görevlerine uygun adayların listesi. Ölçsüz avantajları ve güçleri ile Sovyet Devletinin içinde yerleşen yeni ayrıcalıklı sınıfı veya "kast"ı belirten Nomenklatura terimi, Batı'da 1980'li yılların başında tanınan bir terim haline gelmiştir.

Bkz.: Françoise Nice; "Les droits des l'hommes ou comment vint le pire", L'URSS de Lénine à Gorbatchev, Grup-Information no: 18-19 Bruxelles 1989, s.91.

¹⁸ Ernest Gellner; Milliyetçiliğe Bakmak, İletişim Y., Çev. S. Özertürk-N. Soyarı, İstanbul 1994, s.219.

* "Merkeziyetçiliğin biri demokratik (tabandaki üyelerle ilişkiyi koruma isteği) diğeri otokratik olmak üzere 2 çeşidi vardır. Otokratik merkeziyetçilikte bütün kararlar yukarıdan gelir ve bunların uygulanışı merkezin temsilcileri tarafından denetlenir."

Bkz: Maurice Duverger; Siyasi Partiler, Bilgi Y., Çev. E. Özbudun, İstanbul 1974, s.98.

¹⁹ Hélène Carrère D'Encausse; Le Malheur Russe, Essai sur le meurtre politique, Fayard Paris 1988, s.506.

²⁰ Hélène Carrère D'Encausse; Le Pouvoir Confisqué, gouvernants et gouvernés en URSS, Flammarion Paris 1990, s.107.

²¹ Dominique Hamon; Géographie de L'URSS, Délagrave, Paris 1990, s.17.

²² Dominique Hamon; A.g.e., s.20.

* Mihael Gorbaçev; Perestroika, Ülkemiz ve Dünya İçin Yeni Düşünce, Güneş Y., Çev. K. Yargıcı, İstanbul 1988.

** Mihail Gorbaçev; Glasnost Asıl Neyi İstiyorum?, Dönemli Y., Çev. T. Çandar. A. Cemal, İstanbul 1988.

*** Mihael Gorbaçev; SBKP 27. Kongre Siyasal Raporu, Sorun Y., Çev. F. Arslan, İstanbul 1987.

²³ H. C. D'Encausse; L'Empire Eclaté, s.353.

²⁴ Michel Lesage; Rêformes Politiques, s.132-133.

* Gorbaçev iktidara geldiği andan itibaren, daha önce kararlaştırıldığı muhtemel olan ekonomistler, sosyologlar ve siyaset bilimcilerden oluşan bir ekibi etrafında toplamıştır. Bu ekipte A. Aganbegyan, T. Zaslavskaya, F. Burlatski gibi uzmanlar yer almıştır. Reformların temel direkleri Novosibirsk Raporu'nda (Novosibirsk Memorandum) gerçekleştirilmesi tasarlanan önerilerden meydana gelmiştir. Örneğin, işletmelerin özerkliğini geliştirmek konusunda genel uzlaşmaya hemen varılması vb... Perestroika'nın diğer önemli aktörleri Y. Afasianev, E. Şevardnadze, B. Yeltsin, F. Ligaçev, R. Medvedev, N. Rijkov ve A. Sakharov'dur.

Bkz: Jean-Marie Chauvier; "Acteurs de La Perestroika", L'URSS de Lénine à Gorbatchev, Collection GRIP-Information No: 18-19, Bruxelles 1989, s.115. Nicolas-Werth, Histoire de L'Union Soviétique, s.522.

²⁵ H. C. D'Encausse; L'Empire Eclaté, s.354.

²⁶ H.C. D'Encausse; A.g.e., s.354.

* Kafkasya'da yaşanan olaylarla ilgili ayrıntılı bilgi için; Bkz: Stefanos Yerasimos; Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu, Eleştirim Y., Çev. Ş. Tekeli, İstanbul 1995, s.427-504.

T. Gordadze-C. Mouradian; Etats et nations en Transcaucasie, problèmes politiques et sociaux, dossiers d'actualité mondiale, No: 827 Septembre 1999, s.9-34.

²⁷ H.C. D'Encausse; A.g.e., s.355.

²⁸ H.C. D'Encausse; La Gloire des Nations ou la fin de L'Empire Soviétique, Paris Fayard 1990, s.340.

²⁹ H.C. D'Encausse; A.g.e., s.356.

* Konuyla ilgili olarak Bkz: İSO; Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Beta Y., 1993/2.

³⁰ Eric J. Hobsbawm; 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik, Ayrıntı Y., Çev. D. Akınhay, İstanbul 1993, s.8.

³¹ Magyar Hirlap; "Impression de déjà-vu", Courrier International no: 486, 24 Février-1 Mars, s.19.

³² Zbigniew Brzezinski; Büyük Satranç Tahtası, Sabah Y., Çev. E. Dikbak - E. Kocabıyık, İstanbul, 1998, s.31.

³³ Erol Manisalı; Bıçak Sırtındaki Dünya ve Türkiye, Yayına Haz: Cumhuriyet Kitap Kulübü, İstanbul 1998, s.127.

³⁴ Hugh Pope; "Strateji Oyunu", Milliyet The Wall Street Journal, 5 Ocak 1998, s.1 ve 2.

³⁵ Erol Manisalı; Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye'nin Seçenekleri, Der'in Y., İstanbul 2002, s.169.

KAYNAKÇA

- ANDREIEV, Sergei; "Pouvoir Bureaucratique et l'Etat de droit", Acteul-Max, No:6, Press Universitaire De France, Paris 1989.
- BARNETT, Anthony; Sovyetlerde Özgürlük, İletişim Y., Çev. E. Özbek - D. Hattatoğlu, İstanbul, 1998.
- BREZEZINSKI, Zbigniew; Büyük Satranç Tahtası, Sabah Y., Çev. E. Dikbak-E. Kocabıyık, İstanbul, 1998.
- CARR, Edward Hallet; Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923, Cilt I, Metis Y., Çev. O. Suda, İstanbul, Kasım, 1989.
- CHAUVIER, Jean-Marie; "Acteurs de La Perestroika", L'URSS de Lénine à Gorbatchev, Collection GRIP-Information No:18-19, Bruxelles 1989.
- CLIFF, Tony; Le Capitalisme d'Etat en URSS de Stalin à Gorbatchev, Etudes et Documentation Internationales, Paris, 1990.
- CLIFF, Tony; Rosa Luxemburg, Anadolu Y., Çev. Y. Fidancı, Aralık 1968.
- CLIFF, Tony; Rusya'da Devlet Kapitalizmi, Metis Y., Çev. A. Saffet - T. Kaya, İstanbul, 1990.
- D'ENCAUSSE, Hélène Carrère; Le Malheur Russe, Essai sur le meurtre politique, Fayard, Paris, 1988.
- D'ENCAUSSE, Hélène Carrère; La Déstalinisation Commence 1956 La Memoire du Sciécle, Edution Complexe, Septembre, 1984.
- D'ENCAUSSE, Hélène Carrère; La Gloire des Nations ou la fin de L'Empire Soviétique, Paris Fayard, 1990.
- D'ENCAUSSE, Hélène Carrère; Le Louvoir Confisqué, gouvernants et gouvernés en URSS, Flammaration, Paris 1990.
- D'ENCAUSSE, Hélène Carrère; L'Empire Eclaté, La révolte des nations en URSS, Flammaration Mars 1990.
- Document d'Etudes Droit Constitutionnel Et Politiques, la documentation Française, Novembre, 1989, no: 1, 02.

- GELLNER, Ernest; Milliyetçiliğe Bakmak, İletişim Y., Çev. S. Özertürk - N. Soyarık, İstanbul, 1994.
- GORDADZE T. - MOURADIAN C.; Etats et Nations en Transcaucasie, problèmes politiques et sociaux, dossiers d'actualité mondiale, No:827, Septembre 1999.
- HAMON, Dominique; Géographie de L'URSS, Délagrave, Paris, 1990.
- HIRLAP, Magyar; "Impression de déjà-vu", Courrier International no:486, 24 Fevrier-1 Mars.
- HOBSBAWM, Eric J.; 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik, Ayrıntı Y., Çev. D. Akınhay, İstanbul, 1993.
- LAZITCH, Branco; Le Rapport Khrouchtchev et son histoire, Edition du Seuil, Paris 1976.
- LESAGE, Michel; L'Administration Soviétique, Economica, 1981.
- LESAGE, Michel; Réformes Politique: "Ebranlere la toute-puissance du Parti", L'URSS de Lénine à Gorbatchév, Collection GRIP-Information no: 18-19, Bruxelles, 1989.
- LEVADA Yuri - GUDKOV Lev vd; "Bürokratik ve Bürokrasi", Sovyetler Birliği Seçmeler - 2, İstanbul, Değişim Y.
- MANİSALI, Erol; Bıçak Sırtındaki Dünya ve Türkiye, Yayına Haz: Cumhuriyet Kitap Kulübü, İstanbul, 1998.
- MANİSALI, Erol; Soğuk savaş Sonrasında Türkiye'nin Seçenekleri, Der'in Y., İstanbul 2002.
- NICE, Françoise; "Les droits des l'homme ou comment vint le pire", L'URSS de Lénine à Gorbatchév, GRIP-Information no:18-19, Bruxelles, 1989.
- POPE, Hugh; "Strateji Oyunu", Milliyet The Wall Street Journal, 5 Ocak 1998.
- REED, John; Dünyayı Sarsan On Gün, Oda Y., Çev. E. Gürkan, Eylül 1976.
- SHAROV, Andrei D.; Sovyet Rusya'da Düşünce Özgürlüğü ve Barış İçinde Yanyana Yaşama, İstanbul 1969, Çev. N. Sander.

WAELE, Jean-Michel De; "De Khrouchtchev à Brejnev: des réformes à la stagnation",
L'URSS de Lénine à Gorbatchev.

WEBER, Max; Sosyoloji Yazıları, Hürriyet Vakfı Y., Çev. T. Parla, İstanbul, Mart
1986.

WERTH, Nicolas; Histoire de L'Union Soviétique, De L'Empire Russe à L'Union
Soviétique, 1900-1990, Puf, Paris Novembre 1990.

YERASIMOS, Stefanos; Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu, Eleştirim Y., Çev. Ş.
Tekeli, İstanbul, 1995.

GELİŞMİŞ KAPİTALİZM EŞLİĞİNDE YENİ SÖMÜRGEÇİLİK

Öğr. Gör. Dr. N. Filiz İRGE*

ÖZET

Bugün kapitalist sermayenin ulaştığı küresel birikim, uluslararası şirketler (ya da çokuluslu şirketler) yoluyla, başta ABD olmak üzere, kapitalist ülkelerin iktisat politikaları paralelinde dünyada egemenliğini yaymak istemektedir. Günümüzde küreselleşme olarak adlandırılan olgunun temelleri aslında, 1648'de Westphalia Barışı ve II. Dünya Savaşı sonunda Bretton Woods Anlaşmaları ile atılmıştır.

Küreselleşme sermayenin dünyada serbest dolaşımını sağlayabilmek amacıyla, bütün ekonomik engelleri ortadan kaldırarak, pazarları bütünleştirmek yoluyla küresel bir piyasa oluşturma süreci şeklinde tanımlanabilir. ABD önderliğinde Dünya Bankası, IMF, GATT gibi kurumlar, dünya ekonomisini bir bütün olarak düzenlemek amacıyla örgütlenmiş olan küresel kurumlardır.

Bugün dünya Sovyet'lerin dağılmasından (1991) sonra, ABD'nin küresel bir hegemonya kurmak girişimlerine sahne olmaktadır. ABD petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının ve enerji yollarının kontrolünü ele geçirmek, Rusya ve Çin'e yakın olmak amacıyla, Ortadoğu'yu denetleyebileceği politikaları bölgede uygulamak istemektedir. Esas hedefi ise, Avrasya ve Ortadoğu'da egemenlik, emperyal gücün tüm unsurları ile dünyada oligarşik bir hegemonya kurmaktır.

Günümüzde neoliberalizm olarak sunulan, temeli 1930'lu yıllara dayanan güdümlü bir liberalizm olarak tanımlanan iktisadi doktrine dayalı ekonomik modeller aslında, sermayenin daha da güçlenerek küresel boyuta varan egemenliğini sağlamlaştırmak amacı taşımaktadır. Temel değer olarak insanı değil para, kâr, büyüme vb. ölçümleri hedef alan neoliberalizm, piyasanın sert rekabet koşullarına tam uyumlu hale getirilmesini ifade etmektedir. Bu durum ise, ülkelerarası uçurumun (Kuzey-Güney) daha fazla açıldığı, ücretlerin düşürüldüğü, sosyal hakların budandığı bir ortama yol açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Küreselleşme.

---

* M.Ü.İ.İ.B.F.

Résumé

La compilation globale que le capital ‘‘capitaliste’’ a atteint de nos jours,, désire propager la souveraineté mondiale en parallèle avec les politiques économiques des pays capitalistes, les EUA en tête, par voie des sociétés internationales (ou bien par l’entremise des sociétés multinationales) , En effet, le phénomène appelé de nos jours, le globalisme, fut fondé en 1648 à l’occasion de la Paix de la Westphalie, et à la fin de la II. Guerre Mondiale, sur base de la Convention de Bretton Woods.

On pourra définir le globalisme comme une période de formation de marché global par voie de l’unification de ces marchés, en faisant disparaître tous les obstacles d’ordre économique, pour le but de mettre sur pied la libre circulation des capitaux. Des établissements tels que la Banque Mondiale, le FMI, le GATT, constitués sous la présidence des EUA, organisés aux fins de régulariser l’économie mondiale sou la forme d’une entité.

De nos jours, le monde entier sert de scène aux démarches des EUA, par suite de la désintégration des Soviets (1994), aux fins d’établir une hégémonie globale. Les EUA désirent appliquer dans la zone, les politiques qu’ils pourraient contrôler au Moyen-Orient, pour obtenir à son tour, le contrôle des ressources d’énergie telles que le pétrole et le gaz naturel, et pour être en même temps, plus proche de la Russie et de la Chine. Quant à son but primordial, c’est d’établir la domination en Eurasie et au Moyen-Orient, et installer une hégémonie oligarchique à travers le monde, avec ensemble, tous les éléments d’une force impériale.

Ce qui est présenté aujourd’hui à titre de libéralisme, ne se compose que des modèles économiques basés sur une doctrine de même genre, allant jusqu’aux années 1930 et reconnu comme une libéralisme dirigée, qui en effet, porte le but de renforcer son autorité atteignant des dimensions globales. Le libéralisme qui prend comme but, non l’homme mais des mesures et des critères tels que la monnaie, le bénéfice, le développement, etc., se traduit en effet, par le fait de ramener le marché dans son intégrité, tout à fait en harmonie avec les conditions dures de la concurrence. Cette situation ouvre la voie à un milieu où l’écart du précipice entre les pays (le Nord/le Sud) agrandit davantage, où les salaires sont réduits et où les droit sociaux sont taillés.

Mots Clefs : *Néolibéralisme, Globalisme.*

GİRİŞ

Bugün insanlık tarihinin geldiği nokta, asırlar önce yapılmış olan fetihler ve keşifler döneminin sonunda oluşmuştur. Önce İspanyol ve Portekizli keşiflerin başlattıkları 15. yüzyıldaki teknolojik ilerlemeler ve keşifler neticesinde ilk sömürgecilik hareketleri, daha sonra 18. yüzyılda İngiltere’de ortaya çıkan sanayi devriminin ardından gelen kapitalizmin oluşum süreci de başlamış oluyordu.

Liberal bir kapitalist yapının ortaya çıkmasından önceki dönem, temel özelliği ticarete ve kıymetli madenlere dayanan bir ekonomi anlayışını ifade eden ve Merkantilizm olarak

adlandırılan, İspanyolca tüccar anlamına gelen “mercator” kelimesinden türetilmiş bir ekonomik yapılanmaya dayanıyordu. Altın ve gümüş cinsinden sermaye birikimini barındıran ticari kapitalizm ve tüccarlar dönemi olan Merkantilizm 17. yüzyıla kadar sürmüştür.

17. yüzyılın 2’nci yarısında İngiltere, Fransa, Hollanda ve Almanya’nın katılımıyla Kuzey ve Orta Avrupa’ya geçen sömürgecilik, sanayi kapitalizminin İngiltere’de başlamasıyla birlikte İngiliz sömürgeciliğine daha geniş alanlara yayılma fırsatını sunmuş oldu.

Liberal doktrinin 18. yüzyılın sonunda ortaya çıkışı bir rastlantı değildir. Bilim ve teknikteki büyük buluşlar bu dönemde gerçekleşmiştir. Doğa karşısında elde ettiği zafer insanda kendisi ve girişimleri konusunda büyük bir güven yaratmış olup, siyasal ve sosyal alanda bütün kapıların açılmasını sağlamıştır.

Kapitalizmin doğuşu sanayi devrimiyle birlikte gerçekleşmiştir. Liberal düşünce de, kapitalizmin doğuşuyla birlikte, onun siyasal ve sosyal yönü olarak ortaya çıkmıştır. Liberal düşünce akımları, kapitalist ekonominin işleyişine dışarıdan bir müdahale olmamasını savunur. Kapitalist ekonomi ancak bu şekilde, çıkabilecek sorunların üstesinden gelebilecektir. Dolayısıyla, devlete ekonomik ve sosyal yaşamda asgari düzeyde müdahale hakkı tanınmasından yana olmuştur.

Siyasal rejimlerle ekonomik koşullar arasındaki bağlantı, üzerinde çok durulan bir konudur. Ve bu konudaki görüşler genel olarak iki büyük gruba ayrılabilir. Ekonomiyi alt yapı kurumu olarak ele alan Marksist ideolojiye göre, siyasal yapı (ya da rejim) alt yapıya göre belirlenecektir. Ancak burada üzerinde durulması gereken önemli bir konu, ekonomik değişmelerle siyasal rejimler arasındaki bağlantının “zaruri” bir bağlantı olup olmadığı ile ilgilidir. Feodalite su değirmeniyle ilgilidir, ama tümüyle onun ürünüdür? Belli ekonomik sistemlerin yerleştirilmeleri ve büyümeleri çoğu zaman ideolojilere bağlı kalmıştır. Kuşkusuz ekonomik olaylarla siyasal rejimler arasında bir bağlantı, bir uygunluk vardır. Fakat bu kuralı genelleştirmek ve Batı demokrasisinin sadece ekonomik koşulların ürünü olduğunu ileri sürmek de kolay değildir.¹

Batı kültürünün bir ürünü olan ve bu kültürün değerler sistemine dayanan liberal demokrasi, kapitalist pazar ekonomisinin gerek duyduğu sosyal ve siyasal kurumlardan oluşmaktadır. Kişisel girişime dayanan kapitalist ekonominin yeşermesini, güçlenmesini sağlayan ortam liberal demokrasidir. Temel özellikleri siyasal çoğulculuk, genel oy, kişi hak

ve özgürlüklerinden oluşmaktadır. Bu durum demokrasi ile kültür arasında sıkı bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır.²

Ancak demokrasinin oluşum ve gelişmesinin teknik ilerlemelerle olan ilişkisi de bir gerçektir. Klasik demokrasi birinci sanayi devrimi (buhar makinesi, tren, dokuma tezgahları) ile ortaya çıkmış, ikinci sanayi devrimi (elektrik motoru, patlamalı motor) ile gelişmiştir. Batı ülkelerinin vardığı üçüncü sanayi devrimi (elektronik, atomik güç, otomasyon, kamu oyunu kontrol etmek ve saptamak için modern teknikler) aşamasında, ilk baştaki oluşum koşulları değiştiğinden, klasik demokrasi için bazı sorunlar ve güçlükler belirmiştir. Demokratik mekanizmaların üstünlüğü, teknokrasi olgusu nedeniyle tartışma konusu olmuştur.³

Liberalizm kelimesi etimolojik olarak liberal (serbest) kelimesinden türetilmiş olup, özgürlükçülük anlamına gelmektedir. Ekonomik yaşamda ekonomik güce sahip bireylere sınırsız özgürlük içinde, birbirleriyle rekabet etmesini öneren bir dünya görüşüdür. Aynı zamanda devletin ekonomik alana pek el atmamasından yana olan, düşünce ve vicdan özgürlüğünü savunan, siyasal ve ekonomik yönleriyle birlikte ele alınan bir akımdır.

Liberal düşüncenin temellerinin dayandığı 17. yüzyıl İngiliz filozofu Thomas Hobbes, Leviathan adlı çalışmasında ondokuz doğa yasasından söz etmiştir.

Hobbes'a göre doğal savaş durumu (mutlak özgürlük durumu) anarşi durumu olup, uygarlıktan ve onun yararlarından yoksundur. Egemen bir güçten yoksun olan devletin ayakta duramayacağını, Tanrı'nın yasalarına aykırı olmamak koşuluyla, uyrukların egemenlerine mutlak itaatle yükümlü olduklarını ileri sürer.⁴ Ve sözleşmeler (akitler) kılıç olmaksızın (zorlayıcı bir güç - egemen) sözcüklerden başka bir şey değildirler. Öyleyse zor tarafından desteklenen ve cezalandırma gücünde olan bir ortak gücün ya da hükümetin olması zorunludur. Bu demektir ki, bireyler "güç ve kuvvetlerinin tümünü" tek bir insana ya da meclise bırakmalıdır. Hak aktarımı yoluyla, tek bir kişide birleşmiş olan çokluk Commenwealt ya da Latince Civitas olarak adlandırılır. Bu ise o büyük Leviathan'ın (Dev) ya da, o ölümlü tanrının yaratıcısıdır ki, ölümsüz Tanrı altında barış ve savunmamızı ona borçluyuzdur.⁵

Liberal düşüncenin siyasal kaynağının dayanağı, yine 17. yüzyıl İngiliz düşünürü olan John Locke'tur.

Locke'a göre ise, insanların kendilerini hükümet altında toplamalarının en önemli nedeni mülkiyetlerinin korunmasıdır. Bunu güvence altına alacak olan yasamadan “en yüksek güç” olarak söz eder. Bu “güç”, Hobbes’un “egemen”ine karşılık düşmektedir.⁶ B. Russel bütün gücü seçilen bir hükümdara aktarmak için yurttaşlar arasında bir sözleşme bulunduğunu, fakat hükümdarın, sözleşmenin taraflarından biri olmadığı için sınırsız bir otorite elde ettiğini ileri süren Hobbes’la kıyaslandığında, Locke’un öğretisinin az çok demokratik olduğunu ileri sürer. Fakat bu demokratik öge, mal (mülkiyet) sahibi olmayanların yurttaş sayılmamaları gerektiği görüşüyle sınırlandırılmıştır.⁷

Ticari kapitalizmden sanayi kapitalizmine geçiş çağının düşünürü olan İskoçyalı iktisatçı Adam Smith, liberal ekonominin klasiği olarak kabul edilen çalışmasında liberal ekonominin de temellerini atmıştır.

Smith Ulusların Zenginliği’nde, kapitalizmin işleyişinin yanı sıra, bunu üreten tarihi koşulları açıklamış olup, merkantilizmi yermekte ve her devlet müdahalesinin bir sınıfın çıkarı için olduğunu ileri sürmektedir. Smith’e göre tüccarlar ulusu zenginleştiren, ama sürekli olarak kendileri için ayrıcalık peşinde koşan ve asla yönetimde olmamaları gereken bir sınıftır. Zenginliğin kaynağını işgücünün miktarı ve üretkenliğin belirlediğini, pazarın genişliği ile buna bağlı olarak artan işbölümünün, zenginliği arttıran esas etken olduğunu ileri sürmüştür. Böylece pazarı kısıtlayan tüm merkantilist kanunların ve tekellerin kaldırılması gerektiğini savunmuştur.⁸

İskoç Aydınlanmacıları olarak adlandırılan Dawid Hume, Adam Ferguson ile birlikte A. Smith*, sivil toplumu esas olarak çıkar bağlarıyla birleşen, işbölümünün giderek arttığı, kanun hakimiyetine dayanan ve mutlaka demokratik olması şart olmayan bir sınıflı toplum şeklinde düşünmüşlerdir. Onlara göre, bu düzende din ve devlet işleri ayrılarak, “görünmez el” yordamıyla hem toplum hem de ekonomi, devlet gücüne dayanmadan düzenlenecekti.⁹

İngiltere ve Kıta Avrupa’sında liberal düşünce akımlarının gelişmesi, bu toplumlardaki ekonomik ve sosyal aşamalardan sonra gerçekleşmiştir. Avrupa kıtasındaki monarşi rejimlerinden kaçan insanlar, liberal düşünceleri yeni kıta olan Amerika’ya taşıdılar. 18. yüzyılda artan göç hareketleri ardından yeni bir dünya görüşü olarak ortaya çıkan milliyetçiliği de yaygınlaştıracaktı.

Amerika kıtasına göç eden Avrupalılar (İngiliz, Fransız, İspanyol, Portekizliler), yeni dünyada koloniler oluşturdular. İlerleyen yıllarda bu kolonilerin birbirleriyle giriştikleri “güç”

ya da egemenlik kurma savaşlarına ve daha sonra da yeni kıtada koloni yönetimleri tarafından sömürleştirilmiş halkların verdikleri bağımsızlık mücadelelerine tanık olunacaktır.

Bu arada yeni kıtada nüfus da giderek artarak, tarım yanında sanayinin de giderek gelişmesiyle beraber ticaret yaşamı canlanmaya başlayacaktır. 1776'da daha sonra ABD Anayasası'nın temelini oluşturacak olan, Amerikan Bağımsızlık Bildirisi yayınlanacaktır. Bu bildiri bireysel özgürlükleri ve liberalizmin tüm kurum ve güvencelerini kapsayacaktır.

18. yüzyılın düşünce ve servet birikimi önce 1789 sonra 1830 Devrimleri aracılığıyla, kendi güvenini sağlayacak bir devlet şekli geliştirdi: Kapitalist demokrasi. Ancak zamanla ortaya yönetici olmak isteyen yeni bir sınıf çıktı: Sanayi işçileri ya da proletarya. Çünkü Batı demokrasi modeli monarşik mutlakiyetleri saf dışı ederken iktidarını yasal açıdan rasyonalizasyona (aklılaştırmeye) tabi tutarak kendi içinde son derece gelişmiş, bireyci ve özel girişimci unsurlara dayanarak bir özgürlük anlayışı ve düzeni getirmiş olmasına rağmen, toplumsal adaleti ve toplumsal güveni de yerleştiren bir özgürlük kurumunu ortaya çıkartmak konusunda zayıf kalmıştır. İşte bu zayıflık yeni oluşan bir sınıfın, yeni bir özgürlük anlayışı ile yeni bir devlet yapısını öngörerek eyleme geçmelerine yol açmıştır: 1848 Devrimi.¹⁰

1789 iktidarı (Fransız Devrimi) tarafsız, insanı kendi kaderiyle baş başa bırakan, insan mutluluğunu devletin çekimser kalmasına bağlayan bir iktidardır. Oysa toplumda yük ve yararların adaletli bir şekilde paylaşılmasını öngören 1848 İktidarı, özgürlüklerin gerçekleşmesi için olumlu bir devlet müdahalesinin ilk temellerini koyuyordu. Bu anlayış günümüz "sosyal devlet" anlayışının ilk aşamasıdır. 1789 düşüncesini sürdüren 1848 düşüncesi, cumhuriyetin mülkiyet temeline de dayandığını belirtmekte ve mülkiyet konusunda dokunulmazlığı da sağlamaktaydı. Bu anlayış 1870 Paris Komünü'ne kadar sürecektir.¹¹

Kapitalizm aslında sosyal devleti, olayların zoruyla kabul etmiştir. Ne var ki, sosyal kurumların kurulmasına yerinde bir esneklik göstermiştir. Sosyal devlet, kapitalizmin iradesine bağlı olmayan, objektif koşulların geliştirdiği bir sistemdir. Kapitalizm, değişik yer ve zaman koşulları içinde çoğulcu siyasal hayattan çekinmiştir. Özellikle işçi sınıfının güçlenmesi, hatta orta sınıfın kabarması karşısında, Batı uygarlığını tehlikede ilan etmiştir. Sermaye bu durumda dikta rejimini seçmiştir. Batı uygarlığının en kutsal değeri olan özgürlükçülüğü feda etmiştir. Liberalizme oranla ters bir çizgide olan Faşizmi kurmuştur. Faşizm, aslında kapitalist bir rejimdir. Demokrasi, Mussolini İtalya'sında, Hitler

Almanya'sında, Franco İspanya'sında ve Salazar Portekiz'inde yerini Faşizme bırakmaya zorlanmıştır.¹²

18. yüzyıl sonlarında liberal teori, Jeremy Bentham'ın “faydacılığı” ile en olgun düzeyine ulaşacaktı. Bireysel faydaların toplamı, toplumsal refahı en üst seviyeye çıkaracaktı. Bu durumda bireylere sınırsız özgürlük tanıyan liberal devlet, toplumsal fayda seviyesinin en yüksek olduğu devlet oluyordu. Devletin görevi yaşam hakkını, güvenliği, bireysel özgürlükleri ve mülkiyeti korumaktı. Liberal demokrasilerin günümüzde de en üst seviyeye çıkarmaya çalıştıkları iki temel amaç vardır: Birincisi faydanın en yüksek seviyeye çıkarılması (maksimizasyonu), ikincisi bireysel gücün (individual power) en üst seviyeye çıkarılması.¹³

19. yüzyıla gelindiğinde bu dönemin en önemli düşünürleri arasında yer alan, liberal düşüncenin temsilcilerinden olan John Stuart Mill'i görmekteyiz.

Bireysel hak ve özgürlükleri savunan Mill'e göre “ekmeği güvencede olan ve iktidar sahiplerinden ya da insan topluluklarından veya halktan iyilik beklemeyenlerin, herhangi bir görüşü açıkça savunmaktan korkacakları hiçbir şey yoktur”.¹⁴ Russell'a göre ise özgür konuşma hakkı, belirli bireyler ve sınıflar açısından hoş olmayan sonuçlar doğurduğu haller dışında boşunadır. Bu nedenle, eğer propaganda özgürlüğü için herhangi bir kapsam varsa, geçerliğini sağlamak için, Mill'in ilkesinden daha güçlü olan bir ilkeye ihtiyaç duyacaktır.¹⁵

19. yüzyılda neoklasik iktisatçılar ise sistemi açıklamak değil, rasyonalize etmek (aklılaştırmek) kaygısı içinde olmuşlardır. Örneğin Jevons, Walras, Marshall gibi.. Neoklasikler ayrıca pazar mekanizmalarının toplumu temel alan bir bakışla ve gelişme süreçleri içerisinde açıklanabileceği yaklaşımını da yadsımışlardır. Böylece analizi tüm tarihi ve toplumsal boyutlarından kopartarak soyutlaştırmışlardır.¹⁶

Devletin sınıf çatışmasının bir ürünü olduğunu söyleyen, 19. yüzyıl devrimci eylemlerinin bir önderi olarak dünya tarihinde yerini alacak olan Karl Marx'ın öğretisine* göre, toplum yaşamı değişkendir ve bu değişime ayak uyduracak yeni pratik çözümler gereklidir. Özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasıyla sınıfsız bir toplum oluşacak, yönetenlerle yönetilenler aynı sınıftan olacağı için de çıkarlar ortak olacaktır. Planlı ekonomi uygulanarak, fiyat mekanizması ve piyasa ile yaratılan aşırı üretim ya da eksik tüketim sorunları ortadan kalkacak, kapitalist sistemdeki kâr motifi ve bireysel çıkar bulunmayacaktı.

Marx demokrasiyi reddeden bir düşünür olmayıp, demokrasiyi liberal düşüncenin dışında yorumlayan bir düşünürdür. O'na göre özgürlük, ekonomik özgürlüğü içermedikçe anlamsız ve eksiktir. Üretim araçları özel sektörün elinde kaldıkça, devlet toplumun çıkarlarını temsil etmekten uzak kalacak, hakim sınıfın sömürü aracı olacaktır. Kanunlar da bu sömürüye yardımcı olmaktan öte bir işlev göremeyeceklerdir.¹⁷ Temel olarak Marx'ın düşüncelerini uygulamaya geçiren 1917 Rus İhtilali (ya da Ekim Devrimi)'nin en etkin yönü, Liberalizme karşı çıkmasıdır. Ancak ilerleyen yıllarda Kızıl Ordu'ya dayalı ve antidemokratik bir diktatörlüğün kurulduğuna tanık olunacaktır. Tek yenilik siyasal ve ekonomik iktidarın, birbirinin içinde eritilmesi idi. Bu durum, hükümet denetiminin artmasını olanaklı kıldı. Diğer taraftan bu dönemde, liberalizmin belli başlı öğretilerine Ren'den Büyük Okyanus'a kadar birçok yerde karşı çıkıldı. İtalya'nın ardından Almanya, Bolşeviklerin siyasal tekniğini benimsedi. Liberal inanın eski gücü, demokrasiye bağlı ülkelerde bile zayıfladı.¹⁸

20. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde Smith'in görüşlerine en büyük eleştiri J. Maynard Keynes tarafından yapılmıştır. 1929 Ekonomik Buhranı'ndan sonra yazdığı ve 1936'da yayınlanan "The General Theory of Employment, Interest and Money" adlı çalışmasında özellikle "görünmez el" ilkesini reddetmiş, herkesin kendi çıkarı peşinde koşmasının, genel refahı sağlayabileceği, modern bir ekonomide devletin toplam talebi arttırarak pazarı genişletici müdahaleler yapmasını, böylece istihdamın sağlanmasını savunmuştur.¹⁹ Ancak diğer taraftan, öldürülen ABD Başkanı J.F. Kennedy'nin ekonomi danışmanlığını yapan K. Galbraith, kapitalizmin yapısındaki değişimler ve bunun ortaya çıkardığı sorunların çözümlenmesinde Keynes'in getirdiği iktisat politikası araçlarının yetersiz olduğunu ileri sürmüştür. Dev şirketlerde, artık sermaye sahibi hissedarlar değil, teknisyen yöneticiler (teknostüktür) kararlara egemendir. Güç artık bunların elindedir. Piyasanın "görünmez el"i yerini, güçlü alıcılarla satıcılara bırakınca, kapitalizmde bir "planlama sistemi" meselesi ortaya çıkmıştır. Planlı amacı yerine getirmekte kullanılan "güç" eşitsiz biçimde dağıldığından, gelişme de eşitsiz olacaktır. Bu durumda gelir dağılımı da eşitsiz olmak durumundadır.²⁰

20. yüzyılın son çeyreğinde ise, özellikle krizler ve savaşlar nedeniyle, devletin giderek büyüyen ekonomik rolünün küçültülmesi eğilimleri A. Smith'i yeniden gündeme getirmiştir. Ancak bunun artık mümkün olduğu söylenebilir mi? Ya da günümüz koşullarında devletin rolünün artması geri çevrilemeyecek bir süreç mi olmaktadır?

Liberalizmin karşılaştığı ilk engel 1929-30 dünya ekonomik bunalımıdır. Ve bu dünya krizi A. Smith'i tahtından indirmiştir. Aynı zamanda bu yaklaşımla uygulanan politikaların daha dikkatle ele alınması gerektiğini göstermiştir.

1970'li yıllar küreselleşmenin ortaya çıkışında dönüm noktası olmuştur. Sanayileşmiş, zengin ülkelerin dünyaya empoze ettikleri (kabul ettirmeye çalıştıkları) modeller, sonuçta kendilerini tehdit eder bir durum yaratmıştır. Az gelişmiş ülkelerde demokrasi ve sosyal adalet konusundaki gelişmeler geri kaldığı için, zengin ülkelerle aralarındaki uçurumun açılmasına yol açmıştır. Bu uçurumun giderek büyümesi ise "bumerang etkisi" yaratmaktadır. Bir başka ifadeyle, fırlatılan nesnenin dönüp fırlatanı vurması şeklinde açıklanabilir.

Sovyetlerin dağılmasından (1991) sonra, dünyada tek süper güç olarak kalan ABD, kendi ideolojisi olan liberalizmin ekonomi politikalarını ve siyasetini, kapitalizmin içinde harmanlayarak dünyaya egemen olmaya çalışmaktadır. Günümüzde hareket alanı daha çok genişleyen, asıl hedefi dünyada hegemonya kurmak olan ABD'nin kendi hedefine hizmet eden ekonomik ve siyasal yöndeki girişimleri "küreselleşme" olarak ifade edilmektedir.

Bunun bir değişim olduğu söylenebilir mi? Eğer öyleyse bu olumlu bir değişim midir?

Bugün emperyalizm (yayılmacılık politikası)döneminin sona erdiğinden, karşılıklı bağımlılık ilişkilerinden söz edilmektedir. Karşılıklı bağımlılıkta yöneten-yönetilen ayrımı var mıdır? Uluslararası ilişkiler karşılıklı bağımlılıkta eşitlik temelinde mi biçimlenmektedir?

İşte bu çalışmanın amacı bu sorulara yanıt aramak olacaktır.

BÖLÜM I – KÜRESELLEŞMEYE YOL AÇAN DİNAMİKLER

Dünya ekonomisinde iki kutuplu sistemin çözülme sürecine girdiği 1980'li yıllardan itibaren küreselleşme kavramı, çeşitli disiplinlerle ilgili olarak literatürlerde yer almaya başladı.

Küreselleşme olgusu ya da kavramı, hem ekonomik hem siyasal nitelikli bir kavram olup, hukuk, insan hakları vb. gibi birçok alanı da içine alan çok boyutlu bir özellik taşır.

Bugün farklı disiplinler tarafından, farklı küreselleşme teorileri üretilmekte, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler disiplinleriyle ilgilenenler, tarihçiler, iktisatçılar, sosyologlar

kendi disiplinleri açısından küreselleşme olgusunu açıklayan teoriler üretmektedirler. Bu durum, küreselleşmenin çok geniş çapta bir araştırma alanı haline geldiğini göstermektedir.

Küreselleşme terimi, Rio Dünya Zirvesi olarak bilinen 1992 BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'na kadar yaygın bir şekilde kullanılmıyordu. Bu toplantıyı düzenleyenlere göre amaç, Yeni Ekonomik Düzene (küresel ekonomi) yeni bir biçim vermek ve ekonomiyi çevreye daha az zarar verecek şekilde, sosyal eşitlik prensibini de daha fazla gözetir hale getirmektir. Bu iddiayı taşıyanlar için Konferans'ın kapsadığı amaçlar, "sürdürülebilir kalkınma" kavramının özünde yatan, sokaktaki göstericilerin de talep ettikleri ilkeler olmaktadır. Aynı şekilde, Eylül 2002'de Johannesburg'da yapılan Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi de, aynı amaçlar için toplanmıştı. Diğer bir ifadeyle "büyüme".²¹

Küreselleşme denen kavram ya da olgu ekonomik, siyasal, sosyal ilişkilerin ülkeler arasında yaygınlaşması anlamına geldiği gibi, ulusal ekonomilerin de dünya ile bütünleşmesini, üretim, tüketim ve finans piyasalarını da kapsar. Diğer taraftan küreselleşme hukuk, demokrasi, insan hakları, siyasal sistem, kültürel ilişkiler, eğitim, çevre bilinci, sağlık gibi çok geniş alanı kapsayan bir yelpaze sunmaktadır.

20. yüzyılda dış politika dış ticareti belirliyordu. 21. yüzyıla gelindiğinde ise, dış ticaretin dış politika tarafından belirlendiğine tanık olunmaktadır.

Küreselleşmeyi sermayenin dünyada serbest dolaşımını sağlayabilmek için, bütün ekonomik engelleri ortadan kaldırarak, tek tek ulus-devletlerdeki pazarları bütünleştirmek yoluyla küresel bir piyasa oluşturulması süreci olarak da tanımlayabiliriz.

19. yüzyılın liberal kapitalizminin yerini alan 20. yüzyılın müdahaleci ve tekelci kapitalizmi (monopolcü kapitalizm), modern üretim tekniklerine dayanan ve büyük sermayeyi gerektiren geniş (büyük) pazarlar oluşturmuştur. Büyük pazarlar ihtisaslaşma maliyetlerini düşürürken, aynı zamanda mübadele hacmini de genişletmektedir. Rekabetin sürdürülmesi sadece malların serbestçe satışına değil, parasal, sosyal ve mali faktörlere de bağlıdır. Büyük pazar için yenilenme (modernleşme) sermayeye bağlıdır. Sadece ulusal sermaye ile kurulabilecek büyük firmaların, uluslararası işbölümü ve karşılaştırmalı masraflardan yararlanamama gibi riskleri vardır. Bu durumda sermayenin serbestçe akışı, büyük pazarlar için zorunlu görülecektir. Bu arada rekabetin, kapitalizmin büyüme faktörlerinden biri olduğunu da unutmamak gerekir.²²

Bugün bütün duvarları yıkıp geçmekte ısrarlı olan küreselleşme olgusunu ortaya çıkaran dinamiklerin temellerinin, uzun yıllar önce Bretton Woods Anlaşmaları ile, hatta daha da geriye gidersek, Westphalia Barışı (1648) ile atılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Aslında bu bir sistemin getirmiş olduğu neticedir ve bu sistemin temelleri de 17. yüzyılda atılmıştır.

Belirli kurallara göre hareket eden ve aralarında düzenli ilişkiler bulunan parçaların (devletlerin) oluşturduğu bütün ya da uluslararası sistem, bugün anladığımız anlamda Westphalia ile kurulmuş sayılabilir. Tarım devriminin feodal yapısı dağıldıktan sonra, ulus-devlet kavramını ortaya çıkaran Westphalia Barışı (1648)'ndan* sonra Avrupa, kendi yasalarına göre hareket eden, kendi siyasal ve ekonomik çıkarlarını izleyen, serbestlik içinde ittifaklar kuran ve bozan, savaş ile barış arasında, güç dengesi kurallarına göre durum değiştiren, elçi gönderip kabul eden bağımsız ve özgür devletlerden oluşacaktır.²³

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Bretton Woods Anlaşmaları neticesinde kurulan uluslararası sistem, kendinden önceki çok kötü sayılabilecek ekonomik deneyimlerin ve savaşların tekrarından korunabilmek için, Batı dünyasının yöneticileri arasında varılan anlaşmalarla teminat altına alınmak istendi. Bir taraftan barışı sağlamlaştıracak ve garanti (güvence) altına alabilecek, diğer taraftan dünyanın ekonomik entegrasyonunu (bütünleşme) teşvik etmeye yönelik ticaret ve finans politikalarının bazı kurallarına saygı göstermek zorunluluğunu getirerek, tüm ülkelerin ekonomik büyümesini gerçekleştiren bir dünya düzeni oluşturulmak istenmişti.²⁴

Bretton Woods Anlaşmalarını 1944 yılında onaylayan 44 ülkenin temsilcileri, iki kez dünya savaşına yol açan durumların gelecekte yeniden yaşanmasından korunmak istediler. Bu nedenle önceden kestirilebilir bir dünya ekonomik düzenini yeniden kurmak ve özellikle Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'na giden dönemler boyunca baskın çıkan para krizinin tekrarını engelleyen uluslararası kurumları (örgütleri) meydana getirmek gerekiyordu.²⁵

Bugün uluslararası sermayenin organları durumunda olan ve küreselleşmeyi yöneten IMF (Uluslararası Para Fonu: Ulusal paraların karşılıklı değişim paritesini belirlemek amacıyla), IBRD (bugün Dünya Bankası olarak da bilinen Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası: Sermayenin hareketi ile ilgili düzenlemeler amacıyla), GATT (bugün Dünya Ticaret Örgütü olarak da bilinen Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması: Çok taraflı bir

uluslararası ticaret sözleşmesi) dünya ekonomisinin bir bütün olarak düzenlenmesi* için Bretton Woods Konferansı ile örgütlenmiş olan küresel (uluslararası) kurumlardır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalist dünya üzerindeki hegemonyanın ABD tarafından ele geçirilmesi, hem savaşın çöküntüsü içindeki dönemin sanayileşmiş ülkelerine (Batılı ülkeler) bir stabilite (oturmuşluk) sağladığı gibi, ekonomik büyümeyi de kolaylaştıran ve finanse eden uluslararası örgütlerin de kurulmasını sağlamış oldu.²⁶

Dünyanın kapitalist blok ve sosyalist blok şeklinde kamplara ayrıldığı II. Dünya Savaşı'nın neticelenmesinden sonra ortaya çıkan yeni düzenin ana hatları da, ülkesini savaşta yenilginin eşiğinden döndüren, Roosevelt ve Stalin ile birlikte, müttefiklerin savaş stratejisini belirleyen İngiliz devlet adamı Winston Churchill tarafından çiziliyordu: “Dünyanın yönetilmesi aç ulusların eline geçerse, tehlike her zaman kapımızda olur... Oysa dünyanın yönetilmesi tok uluslara bırakılmalı... Gücümüz bizi ötekinin üstüne yerleştirdi. Kendi malikanesinde huzur içinde yaşayan zengine benziyoruz.”²⁷

II. Dünya Savaşı sonundan itibaren dünya ekonomisi geçiş dönemi olarak adlandırılan 1970'li yıllara kadar, Soğuk Savaş* ortamının yarattığı bloklaşmanın getirdiği kurumlaşmaların etkisinde oluştu. 1980'li yılların başından itibaren ise, dünya ekonomik düzenini belirleyen kamplaşmanın yarattığı bir düzenden çok farklı bir Yeni Ekonomik Düzen oluşmaya başladı. İşte tam da serbest piyasa ekonomisi -küreselleşme-hedefleri bu sırada gündeme getirildi. Bu dönem ABD'de R. Reagan* ile İngiltere'de M. Thatcher'ın iktidara geldikleri yıllardır.

Büyük Savaş sonrası şekillenen “eski düzen”de dünya, Doğu Bloku – Batı Bloku şeklinde ideolojik kutuplaşmaya (bipolarite) ayrıldığı, 1970'li yıllarda “tarafsızlar” diye tanımlanan 3. Dünya Ülkelerinin yer aldığı ve her blokun kendi ideolojik kutuplaşma çevresine sahip olduğu bir dönemin özelliklerini taşıyordu. 1970'li yıllar, iki kutuplu sistemin giderek gevşemeye başladığı çok kutupluluk (multipolarite) şeklinde de tanımlanabilen, zengin doğal kaynakları ve nüfus yoğunluklarıyla 3. Dünya Ülkelerinin (Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri) uluslararası platformda oynayabilecekleri rolün önemini ortaya koydukları, 1973'de artan petrol fiyatlarının yol açtığı dünya enerji krizi ile 1979'da aynı türden bir krizin yaşandığı bir dönem oldu. İşte bu dönemin hemen ardından Yeni Ekonomik Düzen tartışmaları da başlayacaktır.

Kapitalist sistemin temel mantığı sermaye üretimine dayanmaktadır. Kapitalist üretim insan ihtiyaçlarına yönelmiş görünse de, esas amacı kâr elde etmek, hatta maksimum kâr elde etmektir. Bu bakımdan kapitalizm, sermayenin yeniden üretimiyle varlığını sürdürebilmektedir.

Bırakınız yapsınlar – bırakınız geçsinler (laissez faire – laissez passer) liberal kapitalizmin ekonomik yönünü açıklayan temel ilkedir. Bu ilkeye göre herkes istediği kadar üretimi tam rekabet koşullarında, hiçbir kısıtlama olmadan, en yüksek kâr elde etmek amacıyla gerçekleştirebilecektir. İktisadi liberalizm en fazla kâr getiren üretimi, maksimum tatmini benimser. Bireysel özgürlüklere ve çıkarlara üstünlük tanır. Kâr hırsı kapitalistleri rekabete sürükleyerek, zenginleşmelerini sağlayacak, sınırsız bir servet elde etme olanağını sunacaktır. Kapitalist sistem parayı bir “güç” olarak kabul etmektedir.

Liberalizmin en önemli dayanak noktalarından biri de, pozitif bilim alanındaki Darwin’in doğal ayıklanma kuramıdır. Bu kuram doğada güçlünün, sağlıklılığının yaşaması, güçsüz ya da sağlıklı olmayanın ise tasfiye olması esasına dayanır. İşte liberalizm bu kuramı, insan topluluklarına taşımıştır. 19. yüzyılda Afrika’yı köleleştiren Avrupa, Amerika’da* bir ırkı (Kızılderilileri)* ortadan kaldırdı. Darwin’in düşüncesi aynı zamanda, Hitler ve Mussolini’nin başını çektikleri ırkçılık yaklaşımının da ilham kaynağı olmuştur.

ABD’den önce 18. ve 19. yüzyıllarda deniz donanmasının gücü sayesinde ulaştığı topraklardaki hammadde kaynaklarının zenginliğini ve ucuz emek gücünü ülkesine taşıyarak zenginleştiren İngiliz emperyalizmi, serbest ticaret anlayışı ile biçimlenen bir sömürgeleştirme* biçimi olduğundan, bir ülkenin sömürge* ilan edilmesi için mutlaka işgal edilmesi de gerekmiyordu. Ancak burada İngiltere’nin Hindistan’ı sömürgeci rekabet sonucunda işgal etmiş olduğunu da belirtmek gerekir. İlk sömürgeler olan günümüzün Latin Amerika ülkeleri, 19. yüzyılın ilk yarısında İspanya ve Portekiz’den bağımsızlıklarını kazandıkları halde, gerçek anlamda sömürge olmaktan kurtuldukları söylenemez. Çünkü doğrudan sömürge statüsü olmadan da sömürgecilik* sürebilmektedir. II. Dünya Savaşı’ndan sonra bağımsızlıklarını kazanan Asya ve Afrika ülkeleri, en güçlü bağımlılık ekonomik bağımlılık olduğundan, ulus-devlet olma şansını elde edebildikleri halde, bağımlılık ilişkileri sürdürdüğü için, durumlarında gerçek anlamda bir değişiklik olduğundan söz etmek mümkün değildir.

Burada belirtilmesi gereken bir diğerk husus da, sömürgeci anlayışın yerel odakları kazandığı durumda, bir sömürge bilinci oluşturma şansını yakalamış olduğu için, artık o ülke açısından içinde bulunduğu durum doğal bir hal olarak algılanabilmektedir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra kalkınma, gelişme, sanayileşme, ilerleme gibi kavramlar, bugünün Güney ülkeleri olarak tanımlanan 3. Dünya Ülkelerinde modernleşme hedeflerine ulaşmak için öne sürülen kavramlardı. Bu ülkeler açısından neredeyse bir ideoloji gibi algılanan kalkınmacılık kavramının ifade ettiği anlam ise, Batı'yı taklit etmek şeklinde olmuştur.

Asya ve Afrika'nın Büyük Savaş'tan sonra bağımsızlığını kazanmış olan ülkeleri, eski yöneticileri olan ileri sanayi ülkeleri ile olan ilişkilerini eşitsiz ticari ilişkiler, borçlanma vb. gibi yollarla sürdürmektedirler. Dolayısıyla bu ülkelerin bağımlılıkları da sürekli hale getirilmektedir.

20. yüzyılın başında tarımsal ve ticari bir toplum görüntüsüne sahip olan ABD'nin kömür ve demire bağlı olan sanayisi, İngiltere'nin sanayisinden çok gerideydi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra girişilen teknolojik gelişme ile Avrupa sanayisini çok geride bıraktığı gibi, sanayi sektöründe "Komputerler Çağı"ni başlatarak aradaki farkı giderek açmıştır. Dev firmalar (şirketler) ileri teknolojinin ilkelerini üretime uygulayarak, rantabilite (gelir sağlayıcı, kâr getiren) ve verimliliği arttırmaktadırlar.²⁸

Teknolojideki bu ilerlemeler aynı zamanda sermayenin de önünü daha çok açmakta ve ona hız kazandırmaktadır. Çünkü ileri teknolojinin sayesinde kapitalist üretim hem çeşitlenmekte hem de artmaktadır. Böylece kapitalizm daha çok pazara ihtiyaç duymakta ve daha fazla kâr elde etmeye yönelmektedir. Buradan yola çıkarak, ileri teknolojinin sermayeyi giderek büyütmede olduğu söylenebilir.

Kapitalist sistem üretim fazlasını kendine yeni pazarlar açarak ihraç etmektedir. Günümüzde bunu gerçekleştirebilmeyi, kapitalizmin mantığını oluşturan ekonomik liberalizmin yeni varyantı (aslının az çok değişik biçimi anlamında) olan neo-liberal politikaları* uygulamaya koyarak, küreselleşme adını verdiği kapsamlı bir çevreleme (kuşatma) hareketi ile sağlamak yoluna gitmektedir.

BÖLÜM II – GELİŞMİŞ KAPİTALİZMİN SÖMÜRGE SİSTEMİ ARACILIĞI İLE ÇEVRESİNİ (PERİFERİ) AÇMASI

II. Dünya Savaşı'ndan itibaren her alandaki ekonomik faaliyetler hızlanan bir uluslararasılaşmayı başlatmıştır. Dünya ticaretinde dünya gelirinden bile daha hızlı bir büyüme meydana gelmiştir. Sermayenin artması, teknolojik yenilikler, işletmelerdeki uzmanlık alanlarının artması, sermayenin ulusal sınırları aşması ve giderek daha fazla yayılmaya başlaması sonucu, üretimin uluslararasılaşmasını da beraberinde getirmiştir.

Dolayısıyla 20. yüzyıl mali sermayenin ve oligopollerin hegemonyasının sürekli bir biçimde artış gösterdiği tekeller çağı haline gelmiştir.

Pax Amerikana'nın* yarattığı elverişli ekonomik ve politik çevrenin koşullarından yararlanan çokuluslu şirketler, bu dönemde uzun vadeli bir sınai ve coğrafi çeşitlenme programı başlattılar. Uluslararası ticaretin özgürleşmesi, doların uluslararası iş ve ticaret işlemleri için “geçer akçe” haline gelmesi, sermaye ihracı için herhangi bir siyasi engelin olmaması ve büyük ölçekli dış yardım programlarının kabul edilmesi, ulusal ekonomilere uluslararası nüfuzu büyük ölçüde kolaylaştırmıştır.²⁹

Endüstri devrimiyle gelişen kapitalist sisteme temel teşkil eden siyasal liberalizmin ilkeleri, izleyen yıllarda yozlaştırılarak sermayenin mutlak özgürlüğü olarak yorumlanmaya başlamıştır. Günümüzde neoliberalizm olarak sunulan ekonomik modeller, sermayenin daha çok güçlenerek, küresel boyuta varan egemenliğini ifade etmektedir. Başka bir deyişle, sermayenin gücü neoliberal politikalarla daha da etkinleştirilmeye çalışılmaktadır.

Bugünün tek merkezli dünyası ise, ideolojik kutuplaşmanın kalmaması nedeniyle merkezin kendi içindeki çelişmelerini, düzenlemelerini daha çok gündeme getirmektedir. Diğer taraftan bugünün tek süper güç'lü dünyasında, dünya sermaye hareketlerinin kontrolünü elinde bulunduran merkezin hareket alanının genişlemesinin getirdiği avantajla, daha serbest hareket etmesine ve çevre ülkelere karşı tavrının değiştiğine tanık olunmaktadır.

Gerçek olup olmadığı bugün bile tartışılan Yıldız Savaşları projesi, askeri harcamalar, “süper güç”ler arasındaki silahlanma yarışı, elektronik-bilgisayar alanındaki devrimi yakından izleyemeyen 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra 1991 yılında dağılan Sovyetler Birliği'ne Soğuk Savaş'ı kaybettirdi. ABD, o dönemdeki adıyla AT (Avrupa Topluluğu)'nun Avrupa'daki desteğiyle Soğuk Savaş'ı kazanmış oluyordu.

ABD henüz Soğuk Savaş'ı kazanma yolundayken 1980'li yılların başında getirilen Yeni Ekonomik Düzen, yani serbest piyasa ekonomisiyle küreselleşmenin evrenselleşmesi hareketi, merkez-içi sürtüşmeleri çözümlenmeye yetmiyordu. ABD, GATT görüşmelerini 1986'da harekete geçirdiği sırada, AT 12 üye ülke sayısına ulaşmıştı. 1987'de ise Avrupa Tek Senedi yürürlüğe girdi. Bu süreç, parasal birliğe geçiş sürecini güçlendirecek, böylece siyasal bütünleşmenin temeli tamamlanmış olacaktı. Batı Avrupa'yı bir "Avrupa Kalesi"ne dönüştürme yolunda gelişen bu süreç, hem doların dünya parası olma gücüne bir darbe indirebilir, hem de Batı Avrupa pazarını tamamen kapatabilirdi.³⁰

1980'li yılların sonunda ABD, bu duruma karşı GATT çerçevesindeki yeni girişimin yetmeyeceğini düşünerek, "kısasa kısas" bir girişimle Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'nı (NAFTA) Kanada ile imzalamak üzere harekete geçti. Uzak Doğu'da ise Japon yen'i etrafında, Japon yatırımları ve kredileriyle beslenen bir blok oluşmaya başlamıştı. Kısacası, 1980'lerin başında serbest piyasa ekonomisi-küreselleşme- olarak başlayan Yeni Ekonomik Düzen, 1980'li yılların sonunda merkez'in 3 blok içinde kozlarını paylaşacağı "bölgelleşme hareketi" ile sonuçlanıyor, sanki merkez 3 kartel içinde birbirinden ayrılıyordu.³¹

Bugün dünyada eski ideolojilerden kısmen arınmış ya da kendisi yeni bir ideoloji belirleyen yeni bir denge söz konusudur. Bu denge "merkez", "çevre" ve "aradaki" ülkelerden oluşuyor. Başta ABD olmak üzere; İtalya, İngiltere, Fransa, Almanya, Kanada ve Japonya'nın oluşturduğu G-7 olarak isimlendirilen (Rusya'nın da yer almasıyla G-8'ler olan) "merkez ülkeleri arasında da, ABD'nin mutlak bir üstünlük ve belirleyiciliği vardır. Dünya Bankası, IMF, OECD ve hatta BM'ler merkez'in "araçları" durumundadır. Aradaki ülkeler; diğer Avrupa demokrasileri ve muhtemelen Güney Kore. Merkez'in gücünün sırrı; yeni buluşlar, iletişim, pazarlama, finans kaynaklarını denetleme gibi unsurları içermekte. Bu durumda da bir "tekel gücü" oluşmaktadır.³²

Sanayi ülkeleri (ya da merkez) dünya nüfusunun %15,5'ini oluştururken, üretilen gelirin %73,2'sine sahip oluyorlar. Dünya nüfusunun geri kalan % 84,5'ine düşen gelir payı ise %26,8. Sadece ABD dünya toplam gelirin %24'2'sini almaktadır. Çevre ülkelerin aldığı toplam gelirin düşüklüğüne ilave olarak, gelir dağılımında da "dengesizlikler" olması, çok başka sorunlara yol açmaktadır.³³

Yeni Dünya Düzeni ya da Küreselleşme (serbest piyasa ekonomisi) diye başlayan bu sürecin sonunun geleceği savı bir “kehanet” değildir. Ancak “Yeni Düzen”, özellikle ekonomik boyutunun etkisiyle çelişkileri derinleştirecek, tepkileri giderek yoğunlaştıracak ve gerilimleri arttıracak gibi gözükmektedir. Bu nedenle sonunun gelmesi sessiz-gürültüsüz değil, çok fırtınalı olabilir. Yeni Düzen’in demokrasisi ise, antik çağın Atina’sındaki demokrasinin çağımızdaki yeni uluslararası uyarlaması olduğu ölçüde, fırtınanın şiddeti daha da yükselebilecektir.³⁴

Berlin Duvarı’nın yıkılması ve Sovyetlerin dağılmasından sonra eski Doğu Bloku ülkelerinde çoğulcu siyasi rejimlere geçilmesi, Soğuk Savaş’ın bitirilmesinin başlangıcı olmuştur.

Bundan böyle yeryüzünün sınırlarını paylaşan kapitalizmin ifade ettiği şey, bu sistemin dünyada yayılmasını dile getirme, tüm dünyada sermaye birikimine engel olan yönetmelikler ve fiziki sınırların parçalanması anlamını taşıyacaktı. Bu açıdan dünya ekonomisi, ulusal pazarların devlet tarafından geniş biçimde korunduğu, sermaye birikiminin başlangıcının olduğu basit bir uluslararası ekonomiden daha fazla bir anlam içermektedir. Dünyasallaştırma olayı, bu süreç içinde bir devamlılıktan çok, bir değişimi ifade etmektedir.³⁵

Dünyasallaştırmaktan söz etmek, dünya üzerinde bir ekonomik sistemin - kapitalizm- etkisinden (nüfuzundan) söz etmek demektir. Bu etki önce, jeopolitik alanda ortaya çıkmıştır. Sovyet Bloku’nun çöküşüyle kapitalizmin yayılmasının en büyük engellerinden biri ortadan kalkmış oluyordu. Bugün Çin gibi komünist rejimlerin var olduğu ülkeler, sermaye akınına ve pazar ekonomisine kısmen açılma politikalarına mecbur olmaktadır. Afrika’da, Latin Amerika’da kapitalizmin istilası, uluslararası finans kurumları, IMF ve Dünya Bankası tarafından sistemli bir biçimde teşvik edilmektedir. 1980’li yıllar başında bu bölgeleri vuran borç krizi yüzünden güç duruma düşenler, tüm güçlerini borçlu ülkelerin ekonomik kurumları ve politikalarını, amacı pazar ekonomisinin mantığının yayılmasını gerçekleştirmek olan reformun hizmetine sunmaktadırlar.³⁶

Ancak kapitalizmin bu evrensel diyebileceğimiz etkisi, bugün jeopolitik alanının çok dışına taşmıştır. Diğer taraftan bu etki, bir blokun öteki üzerindeki zaferine de indirgenemez. Bu etki, gerçekten devletlerarasına ilişkin bir sistemin mantığını aşmaya, bir devletlerarasılaşma (uluslararasılaşma) kanallarının mantığı ile yer değiştiren bir sistemin mantığına yönelmektedir.³⁷

Sovyetlerin dağılmasından sonra ABD'nin tek süper güç olarak kalmasıyla birlikte neoliberal-muhafazakar politikalar hızla yükselerek, bugün dünyaya egemen olmuş durumdadır. Neoliberal politikaların tartışmasız egemenliği, günümüzde haksız rekabeti daha da haksız hale getirmektedir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülke ekonomileri ABD tarafından çıkmaz bir sokağa doğru sürüklenmektedirler. Çünkü bu ülkelerin ekonomileri, ileri sanayi ülkelerinin ekonomileri ile rekabet edebilecek durumda değildir.

Neoliberalizmin 1990'lardan itibaren büyük saldırısının dünya çapında başlaması, günümüzde Avrupa'da sosyal demokrasiyi de çökertmiş durumdadır. Kuşkusuz neoliberal ekonominin varlığı da sürdürülebilir bir büyümeye, başka bir ifadeyle "sürekli büyüme"ye bağlıdır.

Günümüzde sanayileri gelişmemiş, tarım ülkeleri olan, buna karşılık zengin petrol, kömür gibi maden yataklarına sahip bulunan Ortadoğu, Avrasya ve Afrika ülkeleri, dünya üretiminin %70'ini ürettikleri petrolün, sadece %4'ünü kullanmaktadırlar. Dolayısıyla uluslararası ticarete sanayi ürünleriyle değil, tarım ürünleriyle girmektedirler. Ancak pazardaki sanayileşmiş tarım ürünleriyle bile rekabet edememektedirler.

F. Fukuyama "Tarihin Sonu"nda ekonomik liberalizmle ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: "Bizim mekanizmamız ekonomik liberalizm ilkelerine dayalı evrensel bir tüketim kültürünün oluşmasını net bir şekilde açıklayabilir. Teknik ilerleme ve işbölümüne dayalı, muazzam derecede üretici ve dinamik dünya ekonomisi, son derece birleştirici bir güce sahiptir. Dünyanın dört bir yanındaki farklı toplumları, dünya pazarı aracılığıyla maddi olarak birbirine bağlama ve çok farklı toplumlarda, aynı ekonomik hedef ve uygulamaları yaratma yeteneğine sahiptir. Dünyadaki bütün toplumlar çevresinde mümkün olan her şeye katılmak istemektedirler; ama bunu, ancak ekonomik liberalizm ilkelerine uyarlırsa başarabilirler."³⁸

Buradan neoliberal iktisat politikalarının, küresel ekonominin gereklerine uymak demek olduğu ortadadır. Bunun ise, bütün ekonomileri "tekleştirme" süreci anlamına geldiği söylenebilir.

Z. Brezezinski Büyük Satranç Tahtası'nda ABD'nin bugün nasıl "tek üstün güç" konumuna geldiğini anlatmaktadır. Brezezinski, ABD sadece ekonomik, askeri, teknolojik ve kültürel hegemonyası ile değil, uluslararası kuruluşları istediği gibi (çıkarlarına uygun) yönlendirebildiği için "tek üstün güç" olmuştur. BM'de, Nato'da, IMF'de, Dünya Ticaret Örgütü'nde, Dünya Bankası'nda o ne derse o olur. Brezezinski ABD'nin istediklerini

uzlaşmacı, diyaloga açık bir yöntemle yaptırdığını söylüyor. Bu ifade aslında “ABD gel uzlaşalım ya da gelin uzlaşın der ama sonunda kafasında ne varsa onu yaptırır” anlamındadır. Bu durumda diyalog ya da hakemlik “göstermelik bir araç” olmuyor mu?³⁹

Soğuk Savaş döneminde “Batı kapitalizmini dengeleyen” Sovyetler Birliği dağılınca “küresel denge” ortadan kalktı, “küresel dengesizlik” ortaya çıktı. ABD ve AB Batı kutuplu ve tek merkezli yapılanmayla öne çıktılar. ABD, 1990’lı yıllardan itibaren Amerikan boyutlu dünya düzeninin fiilen oluşması için askeri, siyasi ve iktisadi operasyonlarını birleştirerek “küresel bir strateji” izlemeye başladı: Körfez Krizi (1991), NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi)’nin ABD-Kanada-Meksika arasında kurulması, Doğu Asya Krizi ve Rusya Federasyonu (Yeltsin) operasyonlarının düzenlenmesi, FTAA (Amerika Serbest Ticaret Bölgesi)’nin 2006’da işleme için hazırlıkların başlatılması, Nato’nun işlevinin ve kapsamının yeniden düzenlenmesi, BM’in etkinliğinin azalması için sistemli bir Amerikan politikasının benimsenmesi, askeri operasyonların ve harcamaların “Amerikan askeri tekelini daha da arttıracak biçimde” yeniden düzenlenmesi. Bütün bunlar ABD (ve kapitalist) merkezli bir dünya düzeninin kurulabilmesi için atılan adımlar oldu. Sovyetler (ve komünizm) tehdidi yerine, bu defa terör (ve İslam) tehdidi yaratılarak “Amerikan merkezli ve dengesizlik üzerine oturmuş” yeni dünya düzeninin temelleri atıldı.⁴⁰

11 Eylül saldırısı ile ilk kez kendi topraklarında vurulmuş olan ABD, daha sonra bu olayı kendi ulusal çıkarlarına hizmet edecek bir yaklaşımla çözüm arayan bir politikayı sahneye koymuştur. Böylece 11 Eylül olayının dünyada yarattığı şok etkinin hemen ardından ABD, küresel sistemde tek belirleyici oyuncu olarak ortaya çıkmıştır.

N. Chomsky 11 Eylül saldırılarının tarihte bir dönüm noktası olmasının nedenini saldırılarda ölen insanların sayısı değil, seçilen hedeflerin niteliğinden kaynaklandığını belirtmiştir.⁴¹

J. Berger de 11 Eylül şoku ile ilgili olarak “Neredeyiz? Bu yaşadığımız nedir? Nereye sürükleniyoruz? Gerçekleşebilir bir gelecek vizyonu olmadan yaşam nasıl sürdürülür? Yitirdiğimiz nedir? Tek bir insan ömrünü aşan perspektifleri neden yitirdik?” diye sorgulamıştır.⁴²

Bir zamanlar ABD’nin geniş çaplı emperyalizm (yayılmacılık) gündemini Soğuk Savaş’ın belirsiz hale getirdiği gibi, 11 Eylül saldırıları da aynı durumu yaratmış bulunmaktadır.

Saldırılarından sonra ABD, kendi süper güç konumunu korumak ve daha sonra değişecek ve daha “asil” bir nitelik kazanacak, kendine terörizm karşısında savaşmak şeklinde yeni bir görev belirlemiştir. Diğer ülkelerden müttefikleri olmalarını ve bölgelerindeki ABD askeri varlıklarını desteklemelerini istemek zor olmamıştır. ABD’nin dünyadaki polis rolünü sürdürme açısından süper güç yetkisini güçlendirmek ve kullanmak istediğini kesinleştirmiş olduğunu belirten W. Bush’un Ulusal Güvenlik Danışmanı olan Condolezza Rice bu konuda düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: “ABD gibi büyük bir güce sahipseniz, ona karşı gelme ve denge kurma çalışmalarının olacağını, realistler tahmin edeceklerdir. Ve şu anda gördüğümüz ABD ile bir denge kurmaya çalışmak değil, en azından onunla olumlu ilişkiler yürütmenin tercih edilmesidir.”⁴³

Batı kapitalizminin önündeki alana küresel bakmaya başlamasıyla, her yer herkes için değil, “her yer Batı için açık” görülmeye başlandı. Batı (ve Batı kapitalizmi) dünyanın tamamını, karşısında ideolojik ve askeri tehdit olmaksızın, girip faaliyet gösterebileceği küresellik içinde algılama yoluna girdi. Arı kovanının, çiçek tarlasının yakınına konması gibi, büyük sermaye de devletlerin çıkarları paralelinde “dışsallık” yaratmaktadır. Kovan büyük sermayenin kendi ülkesi, kendi topraklarıdır. Çokuluslu şirketler arı görevini üstlenmişlerdir. Büyük sermayenin uluslararası alanda başarılı olabilmesi, ulusal, bölgesel veya cephesel boyutta “dışsallık” yaratmasına bağlıdır.⁴⁴

Günümüzde dünya bir taraftan bilim ve teknikte hızlı bir ilerleme gösterirken, diğer taraftan insanlıkla bağdaşmayacak bir sömürü düzenine de tanık olmaktadır. Dünyanın birçok ülkesinde bu düzene karşı küreselleşme karşıtı hareketler* sesini giderek yükseltmektedir.

Ekonomik, askeri, teknolojik yönden güçleri olan ülkeler, kendi politikalarını çevre ülkelere dayatmaktadırlar. Ve bu politikalar ekonomik ve sosyal boyuttaki desteklerle güçlendirilmektedir. Küreselleşmedeki tehdit algılamaları da “asimetrik tehdit” olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin terör olayları...

Kapitalizm tüketim ideolojisine dayalı kalıplarla donatılmış kitle kültürünün içerisinde, insanları günlük yaşamda kısıktırak çevrelemektedir. İnsana ilişkin temel değerleri ortadan kaldırmaya yönelik kapitalizm, kitle kültürü kalıpları ile “küçük mutluluklar” yaratmak istenmektedir. Kitlelerin bu gerçeğin farkına varabilmelerini sağlayabilecek en doğru yol ise, bilim ve sanattan geçmektedir.

E. Hobsbawm bugün insanlığın geldiği hiç de iç açıcı olmayan yerde, her şeye rağmen inatla ayakta duran birkaç şeyden birinin 18. Yüzyıl Aydınlanmasından miras değerler kümesi olduğunu belirtir.

“Teslim etmeliyiz ki, tüm insanların yeryüzünde bir yerde yaşayabilmesine ve sahip oldukları insan haklarını, birer birey olarak savunma ve yükselmesine olanak veren birtakım toplumlar inşa etme peşinde koşan tüm yüce girişimlerde başvurulan yegane temel Aydınlanmadır. 18. yüzyıldan 20. yüzyıla dek uygarlığın gelişimi, hepsi de aynı entelektüel aileye mensup, hâlâ “aydınlanmış monarklar” diye adlandırılan hükümetler tarafından, liberaller ve sosyalistler, komünistler tarafından, her durumda tamamıyla Aydınlanmanın etkisi altında başarılmıştır. Yoksa onun eleştirilenleri tarafından değil. İlerlemenin sırf maddi ve manevi değil, gerçek bir şey olarak düşünüldüğü bu çağ, artık sonuna geldi. Ama bulduğumuz akıbeti, yani “barbarlığa düşüşü” yalnızca kayıtlara geçmek yerine, tutup yargılamak istediğimizde tek ölçüt yine, Aydınlanmanın şu “yaşlı” akılcılığıdır.⁴⁵

SONUÇ

Küresel kapitalizm dünyada üç büyük ekonomik alan olan NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi), AB (Avrupa Birliği ülkeleri) ve Güneydoğu Asya’da gelişmektedir. ABD, AB ve Japonya arasındaki ticaret, dünya toplam ticaretinin en büyük kısmını kapsadığından, dünya gelirinin de büyük bir kısmı bu ülkeler arasında paylaşılmaktadır.

II. Dünya Savaşı’nın harap ettiği Avrupa ülkelerinin ekonomilerine yeniden istikrar kazandırmak gayesiyle yola çıkan ABD, malların serbest dolaşımına dayanan, doları uluslararası piyasaların belirleyici gücü haline getiren, küresel ekonomiyi, dünya ticaretini düzenleyen Bretton Woods kurumlarının kurulmasına öncülük etmiştir. Günümüzde IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü’nün (GATT-Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması), küresel sermayenin alacaklarını tahsil eden, borçlarını takip eden ve ulusal ekonomileri neoliberal politikalara uygun olarak yeniden yapılandırma görevini üstlenen kurumlar haline geldiği söylenebilir.

Ancak uzun yıllardan beri geniş kesimler tarafından kabul gören, köklü ve kalıcı etkileri olan liberalizmin, dünyada bu denli yankı bulmasının kuşkusuz nedenleri vardır.

Rönesanstan itibaren ortaya atılan özgürlükçü düşünceler ışığında, bilimde ve teknolojiye büyük gelişmeler yaşanmıştır. Toplumsal hayatın her alanında yaşanan bu

gelişmeler, insanların yaşam standartlarını yükselten ilerlemeleri de beraberinde getirmiştir. İşte liberalizmin geniş ölçüde kabul görmesinin en önemli nedeni de bu olmuştur.

Bugün sermayenin önündeki engeller kalktıkça, çokuluslu şirketlerin de sayısı artmaktadır. Bu dev şirketler giderek güçlenmekte ve aralarında birleşerek dünyada tekeller oluşturmaktadırlar. Dünya ticareti ise, neredeyse ileri sanayi ülkelerinin çokuluslu şirketlerinin kendi aralarında yaptığı ticaret haline gelmiş durumdadır. Bu şirketlerin çoğu ABD ve AB kökenli olup, diğerleri Japonya'ya aittir.

Vahşi kapitalizm ya da zincirinden kurtulmuş kapitalizm olarak tanımlanabilen günümüz dünyasının koşulları, çokuluslu şirketlerin dünya çapında oluşturdukları tekelleri daha da güçlü hale getirmektedir. Ve bu tekeller işgücünün hem çok hem de ucuz olduğu yerlere yönelmektedir. Bu arada sosyal hakları (işçi hakları) da tahrip etmekte, işsiz kalmaktansa, ücretlerde bir artış olmadan, daha fazla çalışmayı kabul ettirmeye zorlamaktadırlar.

Liberal ekonomi politikalarıyla çevrelenmiş bir kelime olan küreselleşme denilen şey, aslında emperyalizmin ta kendisidir. Gelişmekte olan (ya da az gelişmiş) ülkelerin ulusal pazarlarını ortadan kaldırmayı (pazarları birleştirip tek pazar haline getirerek) hedeflemektedir.

Sovyetlerin dağılması (1991), ABD'nin dünyadaki hareket alanını genişletmiş ve daha serbest hale getirmiştir. ABD "Amerikan halkının çıkarlarının gerektirdiği" bir düzeni dünyaya dayatmaya çalışmaktadır. Bu strateji dünyadaki ulusal, kamusal ve bireysel çıkarların ABD'nin hegemonik gücünün çıkarları paralelinde olmasına dayanmaktadır. Uluslararası kuruluşları da (örneğin BM) kendi politikalarına göre yönlendirmek istemektedir.

Bugün ABD, Yeni Dünya Düzeni diye adlandırdığı, aslında düzensizliğin ta kendisi olan, Küreselleşme olarak da adlandırılan serbest piyasa ekonomisi politikalarının eşliğindeki hegemonik gücüne kattığı askeri ve teknolojik üstünlüğü ile, dünyada büyük bir imparatorluk kurmayı hedeflemektedir.

Küreselleşmekte olan dünyayı ne bekliyor? sorusuna verilebilecek yanıt, tek kutuplu dünya sisteminin getirdiği şartlarda, kapitalizmin yolunu daha çok açacak politikalarla (neoliberal politikalar), onu en ileri düzeyde uygulayan ülke olan ABD'nin hegemonyasının

estirdiği emperyal rüzgârların bugün bütün dünyayı, özellikle az gelişmiş ülkeleri etkisi altına aldığıdır.

Küreselleşmeyi yöneten IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşlar, çokuluslu şirketlerin yararına çalışmaktadırlar. Aksi taktirde, bu dev şirketlerin yaşama şansı yoktur. Dev tekeller, dünyanın bütün kaynaklarına el koyarak bu kaynakları kendilerine hizmet eder hale getirmek istemektedirler. Yeni emperyalizm de, bu küresel firmaların global emperyalizmidir. Ve bu dev şirketler (tekeller), haksız rekabet koşullarını, rekabet adına hazırlamaktadırlar.

Dünyada bugün yaşanan yoksulluğa, açılığa, sağlık sorunlarına, çevre sorunlarına bakarak, neoliberal küreselleşmenin bir gelecek vaad ettiği söylenebilir mi?

Bugün Kuzey (zengin ülkeler) ve Güney (yoksul ülkeler) ülkeleri arasındaki uçurum daha fazla açılmaktadır. Bu durumda yüksek refah düzeyinin ve sosyal adaletin Batı ile sınırlı kaldığı söylenebilir. Dünyada zenginlik-yoksulluk uçurumunun giderek açılması, demokrasi ve sosyal adalet ile ilgili ilkelerin ve bu konudaki gelişmelerin yaygınlaşmaması, dünya genel refah düzeyinin yükselmesine de engel olmaktadır.

Çeşitli kanallar tarafından yayımlanan BM'in dünya yıllık gelişim raporları, son yıllarda ülkeler arasındaki uçurumu gözler önüne sermektedir. BM raporuna göre, az gelişmiş ülkelerdeki ortalama gelirin ve yaşam süresinin düştüğü, yoksulluğun arttığı bildirilmektedir.

Neoliberal politikaların bedelini ödeyenler, sadece Güney yarımkürede yer alan yoksul ülkeler değildir. Bugün Batı'da da orta sınıflar milli gelirden daha az pay alır hale gelmişlerdir. Diğer bir deyişle, vahşi kapitalizm karşısında sorunlar küresel bir boyutta yaşanmaktadır. Dolayısıyla bu durum sosyal hareketleri de küresel boyutta birliğe zorlamaktadır. Günümüzde uluslararası kuruluşların da, küresel kapitalizmin içindeki rolleri tartışılmaktadır.

ABD askeri, ekonomik ve siyasal olduğu kadar, kültürel olarak da bir hegemonya yaratmak istemektedir. Amerikalı strateji uzmanı Z. Brzezinski, ABD'nin en sağlam dayanağının "dünya gençlerinin Amerikan yaşam biçimine özenmeleri" olduğunu açıkça dile getirmiştir.

ABD hedeflediği küresel hegemonyanın yolunun Ortadoğu'dan geçtiğini bilmektedir. Bu nedenle Ortadoğu'yu yeniden şekillendirmeye çalışmaktadır. Daha önce dünyanın en

büyük sömürgeci gücü olan İngiltere'yi de yanına alarak hedefine ulaşmayı planlayan ABD, Ortadoğu ve Kafkasya bölgesindeki petrol kaynaklarını ve enerji nakil hatlarını denetimi altına alarak, bu bölgeye coğrafi olarak çok yakın olan Çin ve Rusya'yı da kontrol edebilmek istemektedir. Dünyanın çeşitli yerlerinde üsleri bulunan ABD, şimdi de askeri varlığını Afrika'ya yaymak peşindedir. Çünkü dünya petrol rezervlerinin yaklaşık onda biri Afrika kıtasında (özellikle kuzeyde) bulunmaktadır. Yani petrol ve enerji kaynakları neredeyse ABD orada.

Bugün emperyalizm döneminin sona erdiğinden, karşılıklı bağımlılık ilişkilerinden söz edilmektedir. Ancak yöneten-yönetilen ilişkisinin olmadığı böyle bir durum çok ileri bir aşamayı ifade eder. Karşılıklı bağımlılıkta eşitlik kavramı da yer alır. Bugün vahşi kapitalizm rüzgârlarının neoliberal politikalar eşliğinde özellikle gelişmekte olan ülkelerde esen rüzgârları, böyle bir aşamayı mı ifade etmektedir? Aslında küresel olma hali de kendi içinde bir eşitlik durumunu içerir. Dünya bugün gerçekten küreselleşmiş midir? Ya da kimin etrafında küreselleşmesi öngörülmektedir?

DİPNOTLAR

¹ Tarık Zafer Tunaya; Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, 4. Baskı, İ.Ü. Hukuk Fak. Y., İstanbul 1980, s.431-432

² Esat Çam; Siyaset Bilimine Giriş, Der Y., İstanbul 1990, s.355

³ Esat Çam; a.g.e., s.356

⁴ Thomas Hobbes; Leviathan, Çev. S. Lim, YKY İstanbul Şubat 2004, 4. Baskı, s.247

Hobbes'a göre devlet biçimleri monarşi, aristokrasi, demokrasi olmak üzere üç tanedir. Tiranlık ve oligarşi, monarşi ve aristokrasinin farklı adlarıdır. Hobbes tarihte ve politika kitaplarında tiranlık ve oligarşi gibi başka hükümet biçimleri olduğunu, fakat bunların aslında değişik hükümet biçimlerinin adları değil, aynı biçimlere ondan memnun olmayanların verdiği kötüyü adlar olduğunu ileri sürer. Bkz: Thomas Hobbes; a.g.e., s.139

⁵ Frederick Copleston; Hobbes-Locke Felsefe Tarihi Cilt 5 Çağdaş Felsefe, Çev. A. Yardımlı, İdea-İstanbul 1998, s.45-47

⁶ Frederick Copleston; a.g.e., s.138 ve 142

⁷ Bertrand Russel; Batı Felsefesi Tarihi İlkçağ, Ortaçağ, Yeniçağ, Çev. M. Sencer, Say Y., Eylül 1983, s.609

⁸ Adam Smith; Ulusların Zenginliği, Cilt 2, Çev. M. T. Akad, Alan Y., İstanbul 2002, s.7

* 18. yüzyılda Fransa'da hükümetin bireysel özgürlüğe karışmasının asgariye indirgenmesinde direten Fizyokratlar adı altında bir ekonomistler okulu vardı. Helvetius, d'Alembert ve Quesnay fizyokratların en ünlülerindendir. Fizyokrasi ya da "doğanın yönetimi" sözcüğünün kökeni, özgür girişimle bolluk ve zenginlik üreten doğal ekonomik yasalara inancı belirtir. A. Smith belli bir düzeyde onlardan etkilenmiş olmakla birlikte, ekonomik liberalizme yol açan düşüncelerini onlardan almamıştır. Yine liberal düşüncenin temsilcilerinden olan D. Hume'da Smith'in en yakın arkadaşıydı.

Bkz: Frederick Copleston; Berkeley-Hume Felsefe Tarihi Cilt 5 Çağdaş Felsefe, Çev. A. Yardımlı, İdea-İstanbul 1998, s.159

⁹ Adam Smith; a.g.e., s.6

¹⁰ Toktamış Ateş; Demokrasi kavram-Tarihi süreç-İlkeler, Eser Matbaası, İstanbul 1976, s.71-72

¹¹ Toktamış Ateş; a.g.e., s.72 ve 74

¹² Tarık Zafer Tunaya; a.g.e., s.449

¹³ Toktamış Ateş; a.g.e., s.46

¹⁴ John Stuart Mill; Düşünce ve Tartışma Özgürlüğü Üstüne, Çev. C. Akaş, Koç Kültür Sanat ve Tanıtım Hizmetleri 2003, s.30

¹⁵ Bertrand Russell; İktidar, s.173

¹⁶ Adam Smith; a.g.e., s.8

* Konuyla ilgili olarak Bkz: Perry Anderson; Batı'da Sol Düşünce, Çev. B. Aksoy, Birikim Y., İstanbul Nisan 1982

¹⁷ Toktamış Ateş; a.g.e., s.79-80

"Marx'a göre kapitalizmin kişiyi bozmasının nedeni, bireyciliğe dayanmasıdır. Ancak Jacobenlerin ve buna bağlı olarak Rousseau'nun izleri Marx'ın düşüncesinde her zaman görülür. Duverger'in de yazmış olduğu gibi, proletarya diktatörlüğü teorisi Jacobenler terör teorisinin tam bir devamı olacaktır. İnsan doğuştan iyidir. Onun ahlakını kapitalizm bozar. Bu düzen değiştiği zaman insanın iyi yönü tekrar görülecektir."

Bkz: T. Ateş; a.g.e., s.76-77

Ayrıca konuyla ilgili olarak Bkz: Maurice Duverger; Politikaya Giriş, Çev. S. Tiryakioğlu, Varlık Y., İstanbul 1978

¹⁸ Bertrand Russell; İktidar, Çev. E. Esençay, Deniz Y., İstanbul 1983, s.89-90

¹⁹ Adam Smith; a.g.e., Çevirenin notu, s.8

²⁰ John Kenneth Galbraith; Ekonomi Kimden Yana, Çev. B. Çorakçı-N. Himmetoğlu, Altın Kitaplar Y., İstanbul Mart 1988, s.9 ve 452.

Keynes'ci politika ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz: Gülten Kazgan; Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitaplar Y., İstanbul Nisan 1985, s.78 vd.

²¹ Hilary French; "Küresel Yönetişimi Yeniden Yapılandırmak", Dünyanın Durumu 2002, Özel Dünya Zirvesi Baskısı, Worldwatch Enst. Raporu, Tema Vakfı Y., s.230

²² Ali Özgüven; Ortak Pazar Tarım Politikası ve Türkiye, Bursa Üniv., İ.İ.B.F. 1982, 28-29

Kapitalist sistemin aşamalarıyla ilgili olarak Bkz: Ali Özgüven; İktisat İlimine Giriş, İ.Ü. İktisat Fak. Y., İstanbul 1975, s.160-169

* Fransa'da Bütünleşme, Almanya'da Parçalanma: Otuz Yıl Savaşları ve Westphalia Barışı (1648): Otuz Yıl Savaşları, Fransız Devrim Savaşları öncesinin en büyük Avrupa Savaşıdır ve Protestanların zaferi ile sonuçlanmıştır. Barışı hazırlayacak konferans, Avrupa'nın ilk en büyük konferansı sayılabilir. En önemli özelliklerinden biri, daha önceki uluslararası toplantılar dini nitelikteyken, Westphalia'nın devlet, savaş ve

iktidar sorunlarının tartışıldığı ilk laik konferans olmasıdır. Kilisenin gücü tam anlamıyla sınırlandırılmıştır. Almanya'da Katoliklik, Protestanlık ve Calvinizm geçerli dinler haline geldi. Uluslararası hukuk bakımından Kutsal Roma İmparatorluğunu parçalamış olduğu doğrulanmıştır. Avrupa'nın diğer devletleri (özellikle Fransa) mutlakiyetçi monarşi altında birleşir ve güçlenirken, Almanya ömrü tükenmiş olan feodal bir karışıklık içine itilmiş olacaktı.

Bkz: Oral Sander; Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e, İmge Y. 2. Basım, İstanbul 1991, s.72-74

Wesphalia Almanya'nın kuzeybatısındaki tarihsel bölgenin adıdır.

²³ Oral Sander; a.g.e., s.74

²⁴ Juan Archibaldo Lanus; Un Monde Sans Rivage Etat, Nation ve Globalisation, Economica Paris 1997, s.5

²⁵ Juan Archibaldo Lanus; a.g.e., s.103

* Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz: Yüksel Ülken; 20. Yüzyılda Dünya Ekonomisi, İ.Ü. İktisat Fak. Y., 1974 3. Baskı, s.405

²⁶ Harry Magdoff; "Uluslararası Sıkıntı ve Üçüncü Dünya", Dünya Ekonomisi Bunalım ve Siyasal Yapılar, Çev. G. Türk, Belge Y., İstanbul 1983, s.120

²⁷ Noam Chomsky; Dünya Ekonomisi Eskisi Yenisi, Çev. A. Çakıroğlu – T. Birkan, Metis Y., İstanbul 2000, s.14

* Soğuk Savaş'ın karakteristik özelliklerinin analiziyle ilgili olarak ve Sovyet-ABD ilişkilerinin hangi evrelerden geçtiğine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz: Fred Hollday; Yeni Soğuk Savaş Sovyet-ABD İlişkileri, Ç.İ. Özünü, Belge Y., İstanbul Kasım 1985

* Ronald Reagan 40. ABD Başkanı olup, Güney Afrika'da ırk ayrımını kışkırtmak istedi. Arjantin'de faşist cuntayı, sivil toplu kıyımlardan sorumlu El Salvador ve Guatemala rejimlerini, Şili kasabı A. Pinochet'yi ve Filipinlerin F. Marcos'unu destekledi. Nikaragua'da onbinlerin yaşamını noktalayan insanlık suçu işledi. Nikaragua iktidarına karşı olan kontraları destekleyen uyuşturucu mafyasıyla içli dışlı oldu. İran'a gizlice silah sattı. Saddam'a arka çıktı. Grenada adalarını işgal etti. İlk darbeyi vurarak nükleer savaşı kazanabileceklerini düşünen kişileri yönetimde sorumlu yerlere getirdi. Nükleer Savaşa Karşı Uluslararası Bilimciler Kurulu üyelerinin yeraltı nükleer denemeleri durdurması önerisiyle Gorbachev'e gidildiğinde olumlu cevap alınmasına karşılık, Reagan'a aynı öneriyle gidildiğinde "Sovyetler isterse durdursun, ben nükleer silah geliştirmeyi sürdüreceğim" cevabı alınmıştır. Reagan'ın ortaya attığı Yıldız Savaşları projesini (düşüncesini), bugün G. W. Bush devralmıştır.

Bkz: Türkkaya Ataöz; Gerçek Reagan ve ABD, Cumhuriyet 8 Temmuz 2004, s.17

* ABD'nin tarihiyle ilgili kapsamlı bir çalışma için

Bkz: Allan Nevins-H. Steele Commager; Amerika Birleşik Devletleri Tarihi, Çev. H. İnalçık, Varlık Y., İstanbul

* Kristof Kolomb'dan bugüne Amerika'da ezilenlerin tarihini ayrıntılı olarak ele alan bir kaynak olarak

Bkz: Howard Zinn; Öteki Amerika, Çev. S. Öngider, Aykırı Y., İstanbul 2000

Kitapta Theodore Roosevelt'in bir arkadaşına yazdığı mektupta 1890'da Wounded Knee'de Kızılderili katliamıyla ilgili sözleri: "...herhangi bir savaşı sevinçle karşılayacağıma eminim, çünkü ülkenin şu anda bir savaşa ihtiyacı olduğunu düşünüyorum." s.402

* Sömürgeleştirme (kolonizasyon); Bir devletin kendi ülkesi dışındaki ülkeleri siyasal, ekonomik denetimi, egemenliği altına alması ve oralara güç yoluyla kendi nüfusundan topluluklar yerleştirilmesi.

* Sömürge (Koloni); Bir devletin kendi ülkesi sınırları dışında egemenlik kurarak yönettiği, ekonomik ve siyasal çıkarlar sağladığı ülke.

* Sömürgecilik (Emperyalizm): Genel olarak bir ulusun başka ulusları ya da toplulukları siyasal ve ekonomik egemenliği altına alarak yayılması ya da yayılmayı istemesi.

Bkz: Özer Ozankaya; Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü, Cem Y., İstanbul Şubat 1995, s.121

²⁸ Esat Çam; Devlet Sistemleri, Der Y., İstanbul 1987, s.16

Ayrıca bkz: J. Servan Schreiber; Amerika Meydan Okuyor, Çev. Sander, İstanbul

* Neo-Liberalizm Akımı: 1938'de Paris'te Amerikalı Walter Lipman'ın başkanlığında Baudin, Rueff, Mises, Hayek, Röpke gibi bazı iktisatçılar yeni bir doktrin ortaya attılar: Neo-Liberalizm. Bu doktrin, güdümlü bir liberalizm (liberalisme dirigé) olarak tanımlanabilir. Piyasa mekanizmasının iyi işleyebilmesi için liberal bir müdahalecilik gerekmektedir. Tam rekabet şartlarının aksadığı durumlarda devletin "tamir edici" müdahalesiyle "kanuni düzen" yerine getirilir. 20. yüzyılda liberal kapitalizm yerine müdahaleci kapitalizm geçmiştir. Ama devletin müdahalesi sistemin esaslarını değiştirmemiştir.

Bkz: Ali Özgüven; İktisat İlmine Giriş, s.165

* Woodrow Wilson (ABD'nin 28. Başkanı) I. Dünya Savaşı'ndan sonra uzun süreli bir barışa temel oluşturacak 14 maddelik bir belge hazırlamıştır. 14 Nokta olarak da adlandırılan bu belgenin en önemli maddeleri arasında, halkların özgürlüğü, Milletler Cemiyeti'nin kurulması yoluyla barışı güvence altına alma, serbest ticaretin devamlılığı, silahsızlanma, denizlerin açıklığı, gizli anlaşmaların yasaklanması gibi ilkeler bulunuyordu.

- ²⁹ Joseph Camilleri; “Günümüzde Dünya Krizi ve Gelişimi Siyasal Aygıt”, Dünya Ekonomisi ve Siyasal Yapılar, Çev. F. Boratav, Belge Y., İstanbul 1983, s.208-209
- ³⁰ Gülten Kazgan; Yeni Ekonomik Düzende Türkiye'nin Yeri, Altın Kitaplar, İstanbul Ağustos 1994, s.56-57
- ³¹ Gülten Kazgan; a.g.e., s.58
- ³² Toktamış Ateş; Düşünce Parlamentosu, Çağdaş Y., İstanbul Mayıs 1995, s.16
- ³³ Toktamış Ateş; a.g.e., s.16
- Ayrıca bkz: Toktamış Ateş; Utanç Yüzyılı, Altın Kitaplar, İstanbul 1999
- ³⁴ Gülten Kazgan; a.g.e., s.143
- Uluslararası sistemde ortaya çıkan “Yeni Düzen”le ve ABD'nin dış politikasına ilişkin yeni stratejilerle ilgili olarak bkz: Derleyen: Toktamış Ateş; Kartal'ın Kanat Sesleri ABD Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Dünya, Ümit Y., Ankara 2004
- ³⁵ Jaques Adda; La Mondialisation de L'Economie, La Découverte, Paris 1996, s.3-4
- ³⁶ Jaques Adda; a.g.e., s.3
- ³⁷ Jaques Adda; a.g.e., s.3-4
- ³⁸ Francis Fukuyama; Tarihın Sonu ve Son İnsan, Çev. Z. Dicleli, Simavi Y., Deneme-İnceleme Dizisi, s.144
- ³⁹ Erol Manisalı; Bıçak Sırtındaki Dünya ve Türkiye, Cumhuriyet Kitap Kulübü, İstanbul Kasım 1998, s.29. Bkz: Zbigniew Brezezinski; Büyük Satranç Tahtası, Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gerekleri, Çev. T. Dikbaş-E. Kocabıyık, Sabah Kitapları, İstanbul 1998, s.28-29
- ⁴⁰ Erol Manisalı; Bıçak Sırtı “Dengesizlikler Üzerine Oturtulan Dengeler”, Cumhuriyet, 14 Temmuz 2003, s.11
- Erol Manisalı; Bıçak Sırtındaki Dünya ve Türkiye, s.11-13
- ⁴¹ Noam Chomsky; “Cette Amérique Qui N'Apprend Rien”, Le Monde, 22 Kasım 2001
- ⁴² John Berger; “Au Sein Du Chaos Le Plus Tyrannique – Oü Sommes-nous?, Le Monde Diplomatique, Şubat 2003, s.15
- ⁴³ Peter Seowen; Haydut Millet Dünyanın Bilmediği Amerika, Çev. A. Berkeoğlu, Truva Y., İstanbul Temmuz 2004, s.150
- ⁴⁴ Erol Manisalı; Dünya'da ve Türkiye'de Büyük Sermaye, Der'in Y., İstanbul 2002, s.29 ve 87-88
- * Seattle'daki Dünya Ticaret Örgütü'nün Zirvesini protestoların da yer aldığı, konuyla ilgili olarak bkz: Neva Welton-Linda Wolf; Küresel Başkaldırı Yirmi Birinci Yüzyıl Tiranlarına Karşı Mücadele, Çev. A.E. Savran, Aykırı Güncel Y., İstanbul Nisan 2004
- ⁴⁵ Eric Hobsbawm; “Barbarlık: Bir Kullanma Kılavuzu, Çev. E. Başer, Birikim, Ekim 1994, Sayı:66, s.61

KAYNAKÇA

- ANDERSON, Perry; Batı'da Sol Düşünce, Çev. B. Aksoy, Birikim Y., İstanbul 1982.
- ATAÖV, Türkkaya; Gerçek Reagan ve ABD, Cumhuriyet, 8 Temmuz 2004.
- ATEŞ, Toktamış; Demokrasi Kavram - Tarihi Süreç - İlkeler, Eser Matbaası, İstanbul 1976.
- ATEŞ, Toktamış; Düşünce Parlamentosu, Çağdaş Y., İst. Mayıs 1995.
- ATEŞ, Toktamış; Utanç Yüzyıl, Altın K., İstanbul 1999,.
- ATEŞ, Toktamış (Derleyen); Kartal'ın Kanat Sesleri ABD Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Dünya, Ümit Y., Ankara 2004.
- BERGER, John; "Au Sein Du Chaos Le Plus Tyrannique - Où sommes-nous" Le Monde Diplomatique, Şubat 2003.
- BREZEZINSKI, Zbigniew; Büyük Satranç Tahtası, Çev. T. Dikbaş - E. Kocabıyık, Sabah Y., İstanbul, 1998.
- CAMILLERI, Joseph; "Günümüzde Dünya Krizi ve Gelişimi Siyasal Aygıt", Dünya Ekonomisi ve Siyasal Yapılar, Çev. F. Boratav, Belge Y., İstanbul 1983.
- CHOMSKY, Noam; "Cette Amérique Qui N'Apprend Rien", Le Monde, 22 Kasım 2001.
- CHOMSKY, Noam; Dünya Ekonomisi Eskisi Yenisi, Çev. A. Çakıroğlu - T. Birkan, Metis Y., İstanbul 2000.
- COMMAGER, H. Steele - NEVINS, Allan; Amerika Birleşik Devletleri Tarihi, Çev. H. İhalak, Varlık Y., İstanbul.
- COPLESTON, Frederick; Berkeley-Hume Felsefe Tarihi, Cilt 5, Çağdaş Felsefe, Çev. A. Yardımlı, İdea-İstanbul 1998.

COPLESTON, Frederick; Hobbes-Locke Felsefe Tarihi Cilt 5, Çağdaş Felsefe, Çev. A. Yardımlı, İdea-İstanbul 1998.

ÇAM, Esat; Devlet sistemleri, Der Y., İstanbul 1997.

ÇAM, Esat; Siyaset Bilimine Giriş, Der Y., İstanbul 1990.

DUVERGER, Maurice; Politikaya Giriş, Çev. S. Tiryakioğlu, Varlık Y., İstanbul, Nisan 1978.

FRENCH, Hilary; "Küresel Yönetişimi Yeniden Yapılandırmak", Dünyanın Durumu 2002, Özel Dünya Zirvesi Bankası, World Watch Enst. Raporu, Tema Vakfı Y.

FUKUYAMA, Francis; Tarihin Sonu ve Son İnsan Çev. Z. Dicleli Simavi Y., Deneme - İnceleme Dizisi.

GALBRAITH, John Kenneth; Ekonomi Kimden Yana, Çev. B. Çorakçı - N. Himmetoğlu, Altın Kitaplar Y., İstanbul Mart 1988.

HOBBS, Thomas; Leviathan; Çev. S. Lim, YKY, İstanbul Şubat 2004, 4. Baskı.

HOLLYDAY, Fred; Yeni Soğuk Savaş Sovyet - ABD İlişkileri, Çev. İ. Özünlü, Belge Y., İstanbul Kasım 1985.

KAZGAN, Gülten; Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitaplar Y., İstanbul Nisan 1985.

KAZGAN, Gülten; Yeni Ekonomik Düzende Türkiye'nin Yeri, Altın Kitaplar, İstanbul Ağustos 1994.

LANUS, Juan Archibaldo; Un Monde Sans Rivage, Etat, Nation et Globalisation, Economica, Paris 1997.

MAGDOFF, Harry; "Uluslararası Sıkıntı ve Üçüncü Dünya", Dünya Ekonomisi Bunalım ve Siyasal Yapılar, Çev. G. Türk, Belge Y., İstanbul 1983.

MANİSALI, Erol; Bıçak Sırtı "Dengesizlikler Üzerine Oturan Dengeler", Cumhuriyet, 14 Temmuz 2003.

MANİSALI, Erol; Bıçak Sırtındaki Dünya ve Türkiye, Cumhuriyet Kitap Kulübü, İstanbul, Kasım 1998.

MANİSALI, Erol; Dünyada ve Türkiye'de Büyük Sermaye, Der'in Y., İstanbul 2002.

MILL, John Stuart; Düşünce ve Tartışma Özgürlüğü Üstüne, Çev. C. Akaş, Koç Kültür Sanat ve Tanıtım Hizmetleri 2003.

ÖZGÜVEN, Ali; İktisat İlimine Giriş, İ.Ü. İktisat Fak. Y., İstanbul 1975.

ÖZGÜVEN, Ali; Ortak Pazar Tarım Politikası ve Türkiye, Bursa Ü., İ.İ.B.F. 1982.

RUSSEL, Bertrand; Batı Felsefesi Tarihi İlk Çağ, Ortaçağ, Yeniçağ, Çev. M. Sencer, Say Y., Eylül 1983.

RUSSEL, Bertrand; İktidar, Çev. E. Esençay, Deniz Y., İstanbul 1983.

SANDER, Oral; Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e İmge Y., 2. Basım, İstanbul 1991.

SCHREIBER, J. Servan; Amerika Meydan Okuyor, Çev. Sander, İstanbul.

SEOWEN, Peter; Haydut Millet Dünyanın Bilmediği Amerika, Çev. A. Berkeoğlu, Truva Y., İstanbul, Temmuz 2004.

SMITH, Adam; Ulusların Zenginliği, Cilt 2, Çev. M. T. Akad, Alan Y., İstanbul 2002.

TUNAYA, Tarık Zafer; Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, İ.Ü. Hukuk Fak. Y., İstanbul 1980, 4. Baskı.

ÜLKEN, Yüksel; 20. Yüzyılda Dünya Ekonomisi, İ.Ü. İktisat Fak. Y., 3. Baskı, 1974.

ZINN, Howard; Öteki Amerika, Çev. S. Öngider, Aykırı Y., İstanbul 2000.

AVRUPA KONSEYİ ORTAK DİL KRİTERLERİ ÇERÇEVE PROGRAMI VE TÜRKİYE'DE YABANCI DİL ÖĞRETİM SÜREÇLERİ

Gülten Güler*

ÖZET

Avrupa Konseyi, en son çalışmaları olan “Ortak Dil Kriterleri Çerçeve Programı’nı” ve “Dil Gelişim Dosyası’nı” 2001 yılında kutlanan “Avrupa Diller Yılı’nda” tanıtarak, birlik ülkelerinin yabancı dil politikalarına yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Bireylerin birden fazla yabancı dil öğrenmelerini teşvik etmeyi amaçlayan bu etkinlikler, kıta Avrupa’sında çok dilliliğin ve çok kültürlülüğün önemini vurgulamaktadır.

Avrupa Konseyi’nin yabancı dil öğretimi alanındaki düşüncelerinin ve ortaya koymuş olduğu somut belgelerin ülkemizde de hayata geçirilebilmesi için, ilk olarak bu iki önemli başvuru kaynağının tanıtılması ve dilimize uyarlanması gerekmektedir. Kuşkusuz bu yönde yapılmış ön çalışmalar bulunmakta, ancak söz konusu olan bu yeniliklerin farklı açılardan ele alınarak değerlendirilmeleri gerekmektedir. Bu çalışma Avrupa ve Türkiye’de yabancı dil öğretim süreçlerinde ve öğretmen yetiştiren kurumların kendi programlarında bunlara ne kadar yer ve önem verdiklerini irdelemekte ve özellikle Almanca öğretmeni yetiştirilmesinde program içeriklerinin ele alınıp yeniden düzenlenerek tartışmaya açılmasını amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Avrupa Konseyi Ortak Dil Kriterleri Çerçeve Programı, Avrupa Dil Gelişim Dosyası, Çokdillilik, Öğrenci Özerkliği, Öğrenmeyi Öğrenme, Öz Değerlendirme.*

ABSTRACT

THE COMMON EUROPEAN FRAMEWORK OF REFERENCE: LEARNING, TEACHING, ASSESSMENT AND THE FOREIGN LANGUAGE EDUCATION PROCESS IN TURKEY

Last two decades have seen a significant change in the way how foreign language education has been seen in the European Union. Particular works carried out by the European Council has led the member countries to gain a new point of view on the foreign language policies by means of promoting the Common European Framework for Languages and the Language Portfolio and having the year 2001 as “The Year for Languages”. Such activities, which aim to encourage individuals to learn more than one foreign language, emphasize the importance of plurilingualism and pluriculturalism on the Continent.

In order to implement the language policies and regulations on language education, these two source of references (The CEF and the Portfolio) should also be promoted in our country and adapted to our context. Although some preliminary works have already been carried out, such changes need to be looked at from different perspectives. This study investigates to what extend the European and Turkish foreign language education institutions

* Yrd.Doç.Dr., Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Alman Dili Eğitimi ABD

give importance to and willing to include such changes in their programmes, and particularly focuses on discussions on the process of reviewing and redesigning the programmes in the German language teacher education.

Key Words: *Common European Framework of Reference, European Language Portfolio, Plurilingualism, Learner Autonomy, Learn to Learn, Self Evaluation.*

GİRİŞ

Yabancı dil öğretimi çok ögeli ve sürekli değişimlere açık tutulması gereken bir süreçtir. Bu sürecin açık yapısı siyasal, kültürel ve toplumsal her yeni olgu ve gelişme ile değişimleri gerekli kılar. Avrupa Birliği oluşumu da bu bağlamda yabancı dil öğretiminin program, öğretmen yetiştirilmesi gibi temel öğelerinde yenileşmeleri kaçınılmaz kılmiştir. Bu noktada Avrupa Birliği'nin öngördüğü yabancı dil eğitimi çerçevesini açıklamak ve bu projenin geleceğe ilişkin yeniden yapılanmasının tartışılması yerinde olacaktır. Avrupa Birliği değişik dil ve kültürleri bir araya getiren bir projedir. Bunun da yabancı dil öğretimine yeni bir bakış açısı kazandıracığı açıktır.

Avrupa Birliği düşüncesinin en önemli öğelerinden olan çokdilliliğin hayata geçirilmesi için, farklı eğitim kurumlarında birden fazla yabancı dilin öğretimi üzerinde büyük bir titizlikle durulmaktadır. Yakın gelecekte ülkemiz bu birliğin bir üyesi olacaksa, Türkiye'deki uygulamaların da bu yönde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Çokdilli ve çokuluslu Avrupa vatandaşları, farklı düzeylerde de olsa, iki, hatta üç yabancı dil bilen bireyler olarak nitelendirilmektedir. Ana dilin yanı sıra, bireylerin yabancı dil yetileri şu şekilde oluşmaktadır: Uluslar arası geçerliliği olan bir dünya dili, yakın bir komşu ülkenin dili ve/veya herhangi başka bir Avrupa ülkesinin dili. Birden fazla yabancı dil iletişim yetisi ile donatılmış bireyler, istisna olmaktan çıkıp, çokkültürlü ve çokdilli bir dünyada söz sahibi olacaklardır.

Giderek her alanda yoğunlaşan uluslar arası ilişkilerin sonucunda Türk insanının da birden fazla yabancı dil öğrenme isteği artmaktadır. Bu isteğin en somut göstergesi ise özellikle son yıllarda sayıları giderek artan özel okulların ana sınıflarından itibaren yabancı dil derslerine yer vermeleri ile tespit edilebilir. Bilinçli ve sosyoekonomik durumları iyi olan veliler İngilizce'nin dışında ikinci bir yabancı dilin öğretilmesini kaçınılmaz olarak görmekteler ve Tapan'ın (2000:52) da ifade ettiği gibi, bu okullar *bir* çözüm niteliği taşımaktalar. Ancak bu gelişmeler sadece bu alanla sınırlı kalmamakta, yetişkinler de mesleki başarıları için yabancı dillerin önemini anlamış olmalıdırlar ki, özel dil kursları yardımı ile

yabancı dil iletişim yetilerini geliştirmeye gayret etmekte. Örgün eğitim kurumlarında ise zorunlu birinci yabancı dilin dışında diğer diller seçmeli olarak sunulmakta, fakat yakın gelecekte bunun değişmesi beklenilmektedir. Toplumumuzun bu bilinçli yabancı dil öğrenme gereksinimini karşılayabilmek için nitelikli ve bilgilerini sürekli güncelleştiren öğretmenlere ihtiyaç duyulmaktadır. Meslekteki yabancı dil öğretmenleri düzenli olarak katılacakları hizmet içi eğitim seminerlerinde yeni bilgi ve becerileri edinebilecekleri gibi, geleceğin öğretmen adaylarının da iyi yetiştirilmesi kuşkusuz bunun için ön koşuldur. Öğretmen yetiştiren kurumların bilimsel temellere¹ dayandırılmadığı durumlarda ise, istenilen sonuçların elde edilmesinin olanaksız olduğunu belirtmek gereksizdir. (bkz. Polat/Tapan 2001:283,).

Nitekim Avrupa Konseyi'nin amaçlarına ulaşmak için gerekli olan donanımlı yabancı dil öğretmenlerinin yetiştirilmesi ve burada uygulanan program içeriklerinin bilimsel yeniliklerin ışığı altında hazırlanması gerekmektedir. Polat'ın da (2001:30) ifade ettiği gibi, Avrupa Birliği'nin yabancı dil öğretimiyle doğrudan ilgili olan yönelimini ve bu bağlamda öngördüğü eğitsel çerçeveyi tartışmadan, ülkemizdeki yabancı dil eğitimine yönelik öneriler geliştirmemiz artık olanaklı değildir. Bu nedenle, bu çalışmanın ilk bölümünde 'Ortak Dil Kriterleri Çerçeve Programı' ve onun hayata geçirilişinin en iyi göstergesi olan 'Dil Gelişim Dosyası' ele alınmakta ve tanıtılmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise, bu yenilikçi düşüncelerin yansımaları ortaya konulmakta ve yabancı dil öğretmenlerinin üstlenmeleri gereken önemli görevler dile getirilmektedir. Son olarak Türkiye'de yabancı dil öğretmen yetiştirimi programlarında yapılması düşünülen olası değişiklikler üzerinde durulmakta. Özellikle Almanca'nın ikinci yabancı dil olarak önem kazanmasına yol açacak bu çalışmaların ilk olarak üniversitelerin ilgili birimleri olan Eğitim Fakültelerinde bilimsel bir zeminde, gerek ders programı, içerik ve uygulamaların düzenlenmesinde, gerekse bilimsel toplantılarda ele alınması gerekliliği vurgulanmak istenmektedir.

Avrupa Konseyi ve Yabancı Dil Eğitimi

Avrupa Birliği ülkeleri diğer alanlarda sağlamış oldukları ortak çalışmalarını en kısa zamanda eğitim alanında da gerçekleştirmek için bir dizi yeni fikirler ve projeler üretmektedirler. Yetmişli yıllarda başlatılan ilk proje çalışmalarının sonuçları bugün yabancı

---

¹ 26./27. Mayıs 2000 tarihlerinde İstanbul Goethe Enstitüsü tarafından düzenlenen "Berufsbezogene Deutschlehrerausbildung" adlı Workshop sonucunda oluşturulan çalışmada Almanca öğretmen yetiştirilmesinin bilimsel temeller dayandırılması gerekliliği vurgulanmaktadır (bkz. Tapan, N./ Polat, T./ Schmidt, H.-W.)

dil öğretimi alanında ‘Threshold Level’, ‘Un Niveau Seuil’ ve ‘Kontaktschwelle Deutsch’ gibi kavramlarla anılmaktadır. Birçok Avrupa ülkesinde yabancı dil dersleri programlarının, ders araç gereçlerinin ve uygulanan ders öğretim yöntemlerinin temelini oluşturan bu çalışmalara yenileri eklenmektedir. Nitekim, 2001 ‘Avrupa Diller Yılı’ etkinlikleri kapsamında en son proje çalışmaları olan ‘Ortak Dil Kriterleri Çerçeve Programı’ (GER = Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen / CEF = Common European Framework of Reference for Languages) ² ve ‘Dil Gelişim Dosyası’ (Europäisches Sprachen-Portfolio /ESP) kamuoyuna tanıtılmış ve bu yeniliklerin bundan sonra (yabancı) dil öğretimi alanına getirecekleri tartışmaya açılmıştır.

Yetkili organ olarak Avrupa Konseyi’nin amacı bugüne kadar gerçekleştirilenlerle, kıtadaki dil zenginliğini ve bu dillerin kültürel çeşitliliğini koruyarak, toplumların karşılaştığı ırkçılık, etnik ayrımcılık, organize suçlar ve çevrenin korunması gibi temel sorunlar için çözüm yolları aramaktır. Farklı kültürlere sahip Avrupa vatandaşları arasında karşılıklı anlayışın geliştirilmesi ve ortak bir bilincin oluşturulabilmesi, ortak iletişim sistemleri ile mümkündür. 2001 yılının ‘Avrupa Diller Yılı’ olarak ilan edilmesi ve bu kapsamda düzenlenen etkinlikler, Avrupa’daki çokdilliliğin ve çokkültürlülüğün korunmasının bir göstergesidir. Üye ülkelerin dil ve kültür miraslarına sahip çıkmaları ve bunu diğer Avrupa ülkeleriyle paylaşmalarının yanı sıra, Avrupa vatandaşlarının birden fazla yabancı dil öğrenme bilinci geliştirilmeye çalışılmaktadır. Ortaya konulan düşüncelerin kağıt üzerinde kalmaması için Avrupa Konseyi’nin etkin bir organı olan ‘Modern Diller Bölümü’ (Sektion ‘Moderner Sprachen’), Konseyin dil politikalarını somutlaştırmakta ve burada alınan kararlar üye ülkelerin eğitim sistemleri ile uyumlu hale getirilmektedir. Birçok Avrupa ülkesinde ilk pilot uygulamalar³ 1998 yılında başlatılmış olup, halen farklı okullar ve yaş grupları için çalışmalar devam etmektedir (Schneider 2001:197). Böylelikle çokdillilik ve çokkültürlülük düşüncesinin gerçeklik kazanması sağlanmış, bilgi toplumu için vazgeçilmez unsurlar olan öğrenmeyi öğrenme, bağımsız öğrenme ve yaşam boyu öğrenme gibi uygulamaların ilk adımları da atılmıştır. Özel yaşamda olduğu kadar iş hayatında da kullanımsal değere sahip olan ‘Dil Gelişim Dosyası’ ile bireylerin birden fazla yabancı dil öğrenmeleri teşvik edilmekte ve kendi öğrenme süreçlerinde etkin rol alarak kişisel öz değerlendirmelerde bulunmaları da

²Eylül 2000’de tamamlanmış olan “*Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assesment*” için, Avrupa Konseyi’nin önerisi üzerine 2001 yılında Goethe Enstitüsü Inter Nationes’in kaleme aldığı Almanca çevirisi olan *Gemeinsamer Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen. Niveau A1, A2, B1, B2, C1, C2* yayımlanmıştır.

³15 Avrupa ülkesinde uygulanan pilot çalışmaların sonuçları: bkz. Rolf Schärer: Final Report. A European Language Portfolio. Pilot Project Phase 1998-2000. Draft. October 2000. Council of Europe. Strasbourg. DVG/EDU/LANG (2000)31.

www <http://culture.coe.fr/langues/Portfolio/eng/3rdreport.htm>.

öngörülmektedir. Uluslar arası geçerlilik ve şeffaflık ilkelerinin sağlanması için değerlendirmeler ve seviye tespitlerinin geçerli ölçütler çerçevesinde yapılması şarttır. Bu nedenle 'Dil Gelişim Dosyası' ve GER birbirini tamamlayan ve gerektiren iki ögedir.

Geniş kapsamlı, çok yönlü, şeffaf, tutarlı, dinamik ve esnek bir çerçeve programı olan GER toplam dokuz ünite ve dört ek bölümden oluşmaktadır (GER 2001:12-13). Girişte Avrupa Konseyi'nin dil politikaları kapsamında çokdilliliğin geliştirilmesi için bu çalışmanın amaç, hedef ve işlevleri tanıtılmakta ve göz önünde bulundurulması gereken kriterler belirtilmektedir. İkinci ünite de temel alınan iletişimsel yaklaşımın eylem odaklı yönelişi vurgulanmakta ve dil kullanıcılarının giderek artan dil hakimiyetleri ile günlük iletişim ortamlarında olduğu kadar kültürler arası iletişim durumlarında da geliştirmeleri gereken bilgi, beceri ve tutumlar belli ölçütler ve kategoriler yardımı ile tanıtılmaktadır. Bu bağlamda dördüncü ve beşinci ünitelerde kullanılacak olan bazı kavramlara açıklık getirilmektedir. En kapsamlı olan üçüncü ünite de ise, sonradan kullanılması öngörülen seviyeler sıralanmakta ve üç tabloda bildirişimsel yetinin altı farklı düzeyde nitelendirildiği gösterilmektedir: İlk tabloda genel seviyelerin tanımları 'kabaca' (Globalskala) yapılmakta ve bunların daha çok yönlendirici bir niteliğe sahip oldukları belirtilmektedir. Daha ayrıntılı bir çözümlenmeye yer veren ikinci tabloda sunulan bilgilerle birey, kendi dil seviyelerini altı farklı düzeyde değerlendirme imkanı bulur. Temel, bağımsız ve yetkin dil kullanım düzeyleri kendi içerisinde ikili aşamalara ayrılmakta. Buna göre, A1 (Breakthrough), A2 (Waystage) düzeyleri dili temel seviyede kullanan, B1 (Threshold), B2 (Vantage) düzeyleri dili bağımsız kullanan ve C1 (Effective Operational Proficiency), C2 (Mastery) düzeyleri de dili yetkin kullanan bireyleri nitelendirmektedir. Alışıl gelmiş olan dört temel dil becerisi burada farklı sınıflandırılmaktadır: Dinleme ve okuma becerileri *anlama kategorisine* dahil edilirken, *konuşma* becerisi ikinci *kategoriyi* oluşturmakta ve iki aşamada ele alınmaktadır: Karşılıklı konuşma ve sözlü anlatım. *Yazma kategorisinde* yer alan yazılı anlatım da, tüm diğer becerilerde olduğu gibi altı farklı düzeyde betimlenmekte. Daha çok bildirişim etkinliklerini tanımlayan bu tablonun dışında üçüncü bir tabloda ise, örneğin sözlü iletişim yetisinin değerlendirildiği bir çözümlenme yer almaktadır. Dördüncü ve beşinci ünitelerde dil kullanımının ve gerekli yetilerin sistematığı öngörülmektedir. İlk dış parametrelerin tanımları yapılarak dil kullanım sürecinde belli başlı konular ele alınmaktadır. Bunlar sırasıyla bağlam, konu, bildirişimsel görevler ve niyetler, etkinlikler ve stratejiler, etken ve edilgen gelişmeler ve son olarak metin kullanımı şeklinde ele alınılır. İletişim için gerekli olan içsel yetilerin tanımlanması ise iki grupta incelenmektedir: *Dil ötesi yetiler* burada şöyle sıralanmakta: genel bilgi (savoir), beceriler ve davranış biçimleri (savoir-faire), kişisel

faktörler (savoir-etre) ve öğrenme yetileri (savoir apprendre). *Dilsel yetiler* kendi içerisinde üçe ayrılırlar: İlk, dar anlamda dilsel yetiler, örneğin kelime, cümle, ses, anlam bilgisi vs. İkincisi, sosyo-dilbilimsel yetiler ve son olarak, kullanım-dilbilimsel yetiler için ayrıntılı değerlendirme aşamaları geliştirilmektedir. Altıncı ünite hiçbir yöntem ve yaklaşım ön plana çıkarılmadan yabancı dil öğrenimi ve öğretimi konusu işlenmektedir. Bir sonraki ünite ise dil kullanımında ve dil derslerinde dilsel durumlar ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Sekizinci ünite, eğitim kurumlarındaki çokdilli öğretim ortamlarının irdelenmesini ve sonuncusu olan dokuzuncu ünite ise ölçme değerlendirme olgusunu içermektedir.

GER'in en çok kullanılan bölümleri kuşkusuz yabancı dildeki her beceri için belirlenmiş olan 'yapabilirim-tanımları' (Kann-Beschreibungen) ve onların altı farklı düzeyde sınıflandırıldığı A1, A2, B1, B2, C1 ve C2 bölümleridir. Bu seviyelerin 'kabaca' tanımlarının yer aldığı tablo (GER 2001:35), öğrenme amaçlarının saptanmasında ölçüt niteliğindedir. Hedeflenen seviyelere ulaşıp ulaşamadığı ise bireylerin dil becerilerine yönelik kendi öz değerlendirmelerini yapabilecekleri tablo (GER 2001:36) ile mümkündür. İlk iki tablo daha çok seviye tespit çalışmaları ve program geliştirmeye yönelik iken, ayrıntılı kontrol listeleri ile (GER 2001: 64-89) somut ders içeriklerinin düzenlenmesi yapılabilir. Bu şekilde, her özel dil kullanım alanı için öğrenciler ve öğretmenler ortaklaşa ayrıntılı kontrol listeleri oluşturabilirler.

Avrupa Konseyi'nin dil alanında geliştirmiş olduğu diğer önemli çalışması, kuşkusuz 'Dil Gelişim Dosyası'dır. Birey için kullanımsal yönü ağır basarken, birlik ülkelerinin dil politikalarına ivme kazandıran bu yeniliğin birden fazla sebebi ve gerekçesi vardır:

- Sürekli gelişmekte olan hareketlilik için gerekli olan niteliklerin şeffaflaştırılmasının kaçınılmazlığı,
- Geniş kapsamlı fakat aynı zamanda geçerli bir ölçme değerlendirmeye duyulan gereksinim,
- 'Yaşam Boyu Öğrenme', 'Bağımsız Öğrenme', 'Çokdillilik' vs. gibi ilkelerin giderek önem kazanmaları.

Günümüz koşullarında kaçınılmaz bir olgu haline gelen hareketliliğin beraberinde getirdiği en büyük sorunlardan biri, dil belgelerinin (sertifika veya diploma) denkliği ve farklı ülkelerde geçerliliğidir. GER'in 'Dil Gelişim Dosyası'nda' kullanılması ile, ortak bir platformda buluşma ve değerlendirme yapma imkanı sunulurken bu sorun ortadan

kaldırılmaktadır. Bildirişimsel yetinin değerlendirilmesinin daha sağlıklı yapılabilmesi için uygun ölçeklerin oluşturulması, diğer bir önemli konudur. Daha kapsamlı ve birden fazla görüşe yer veren sınama sistemleri ile tek sonuçlu değerlendirmelerden uzaklaşmak istenmektedir. Bu nedenle, dış değerlendirme kadar bireyin kendi çalışmalarını kendisinin değerlendirmesi de o denli önemlidir. Özgün bireysel çalışmalar, öğrenme günlükleri, çalışma raporları vs. giderek geleneksel ölçme değerlendirme sistemleri ile birlikte kullanılmaktadır. ‘Dil Gelişim Dosyası’ ile bireyler gerçek anlamda dil öğrenme süreçlerini kendilerinin düzenlemeleri için teşvik edilirler. Kendisi de bir belge niteliğinde olan bu dosyada, yabancı dil öğrenirken elde edilen başarılar ve kazanımlar, bireyin kendi öz değerlendirmelerinin dışında başkalarının görüşlerini de içerdiği gibi, somut bazı evrakları da gerektirmektedir. Üç bölümden oluşan bu dokümanda *dil pasaportu*, *dil öğrenim geçmişi* ve *dil dosyası* yer almaktadır:

- *Dil Pasaportu (Sprachenpass)*, öğrencinin bildiği yabancı dil düzeylerini GER’de yer alan yeterlilik düzeyleri ile tanımlar (A1, A2, B1, B2, C1, C2).
- Dil Gelişim Dosyası’nda bulundurulması gereken diğer belge ise, kişinin öz geçmişi niteliğinde olan *Dil Öğrenim Geçmişi*’dir (*Sprachbiografie*), yani öğrencinin yabancı dil öğrenme sürecinin kendisi tarafından tanımlandığı, dil öğrenme amaçlarının belirlendiği ve dil öğrenme deneyimlerinin düzenlendiği, kişiye özel bir bölümdür.
- Yarı özel ve yarı resmi yapıda olan *Dil Dosyası (Dossier)* ise, daha çok öğrenilen yabancı dilde ortaya konan her türlü çalışmanın yer aldığı bir dosyadır. Öğrencinin aldığı sertifika, diploma vb. gibi resmi ya da öğrendiği yabancı dilde bizzat yazdığı öykü, siir vs. gibi resmi olmayan evraklarından oluşmaktadır.

Dil Pasaportu’nda yer alan ‘Yapabilirim...’ tanımlarından oluşan öz değerlendirme listeleri ile *Dil Öğrenim Geçmişi*’nde bulunan kontrol listeleri ‘Dil Gelişim Dosyası’nın’ iki önemli ögesidir ve GER ile ilişkili olduğunun en iyi göstergesidir.

Yabancı dil öğretimi alanında büyük bir yenilik olarak kabul edilen ‘Dil Gelişim Dosyası’nın’ öncelikle bireye sağlamış olduğu kazanç büyüktür. Yaşam boyu öğrenme ilkesinin hayata geçirilişinin en güzel örneğidir. Bunun yanı sıra, bireyden öğrenmeyi öğrenmesi de beklenmektedir. Bu özelliği itibari ile eğitsel bir işlevinin olduğu da söylenebilir, çünkü birey dil öğrenme konusundaki kararları kendisi vermekle kalmayıp, dil gelişim sürecini sürekli kendisinin değerlendirmesi gerektiğini de bilir. Bireylere kendi dil öğrenim süreçlerini değerlendirme imkanları sunmak için Avrupa Konseyi bünyesinde birçok

çalışma yürütülmektedir. Bunlara örnek olabilecek nitelikte bir girişim DIALANG adlı İnternet projesinin on beş dil için geliştirmekte olduğu ve bireylerin kendi dil düzeylerini en gelişmiş teknoloji ile değerlendirme imkanını buldukları sistemdir (bkz. Fischer vd. 1999:42). Bu sistem sayesinde adaylar dil yetilerinin güçlü ve zayıf yönlerini öğrenmekle kalmayıp, aynı zamanda devam ettirmeleri gereken dil faaliyetleri hakkında bilgiler de alabilmektedir. Böylece ‘öğrenme özerkliği’ bir kavram olmaktan çıkıp, bireylerin dil öğrenme süreçlerinin ayrılmaz bir unsuru haline gelmektedir.

Avrupa Konseyi ve Yabancı Dil Öğretmen Yetiştirme Programları

Görüldüğü gibi, Avrupa Birliği ülkelerinde geliştirilmeye çalışılan Avrupa vatandaşı bilincinin yolu çokdillilik ilkesine bağlı olduğu için, eğitim-öğretim alanında bir dizi yapısal, kurumsal ve içeriksel düzenlemelere gidilmektedir. Deneme aşamasında da olsa, uygulamaların başarılı sonuçlarından etkilenecek, çalışmalar giderek yaygınlaşmaktadır. Örneğin ‘Dil Gelişim Dosyası’ ilköğretim okullarındaki çocuklara özgü bir biçimde düzenlenerek, yabancı dil derslerinde kullanılmakta. Bu pilot çalışmaların amaçlarını Legutke genel olarak şöyle tanımlar: “İlköğretim çağındaki çocuklar kendi okul içi ve okul dışı yabancı dil öğrenim geçmişlerinin bilincine vararak, kendilerini değerlendirmeli ve yabancı dil düzeylerini belgelendirmelidir” (Legutke 2001:37). Çalışmaların asıl amacı ise, çocuklarda yabancı dillere karşı bir dil hassasiyetinin oluşturulması, sınıf içi öğrenci-öğretmen etkileşiminin güçlendirilmesi ve üst sınıflardaki yabancı dil derslerine zemin hazırlanmasıdır. Ülkemizde de erken yaşta başlatılan yabancı dil dersleri orta öğretim kurumlarında devam ettirilen eğitim ile bütünlük sağlayacak şekilde düzenlenmelidir ki, öğrencilerimiz uluslar arası eylem yetisine sahip olabilsinler (Polat 2000:25).

Ancak bu girişimlerin sözü edilen hedeflere ulaşabilmesi, eğitim-öğretim sürecine katılan öğrenci, öğretmen, veli ve okul yöneticilerinin uyum içerisinde hareket etmelerine bağlıdır. Öğretmenler bu yeni düşüncelerin gerçek uygulayıcıları olarak büyük sorumluluklar almaktadırlar. Kuşkusuz öğretmen yetiştiren kurumlar, bu gelişmelerin dışında tutulamayacağı gibi, öncü bir görev üstlenmek durumundadırlar. Christ’in vurguladığı gibi, yenilikçi bir girişimin hayata geçirilebilmesi için, eğitim otoritelerinin ve eğitimcilerin bir bütünlük içerisinde hareket etmeleri gerekir (Christ 1996:186). Bir adım ileriye giderek, yabancı dil öğretmenlerinin toplumda çok önemli görevler üstlenmeleri gerektiği savunulabilir: Öğrettikleri yabancı dili, yaşadıkları topluma iyi tanıtarak ve bu dilin o toplum için olan yararlarını ortaya koyarak, yabancı dillerin söz konusu ülke ve o ülke insanları için

önemine dikkat çekebilirler. “Dil öğretmeni iletişim uzmanıdır ve onun bu uzmanlık bilgileri yabancı dil derslerinin amaç, hedef ve içeriklerinin belirlenmesinde kullanıldığı gibi, dil politikalarının belirlenmesinde de belirleyici olmalıdır” (Raasch 1999:197). Türkiye’de Raasch’ın da belirttiği gibi siyasi merciler uluslar arası platformda var olmanın ilk koşulunun iyi derecede yabancı dil bilmek olduğunu kabul edip, eğitimcilerin bu yöndeki çalışmalarını dikkate aldıkları takdirde aynı amaca hizmet etmiş olurlar. Bu nedenle, etkin bir dil politikası uygulayabilmek için, özellikle yabancı dil öğretmeni yetiştiren kurumların, bu alanda daha fazla söz sahibi olmaları toplumun yararına olacaktır. Günümüz dünyasında sürekli yoğunlaşan uluslar arası ilişkileri, tarafların istediği bir düzeyde yürütebilmek için belki sadece İngilizce yeterli görülebilir. Ancak burada yanlış bir varsayımla hareket eden sadece eğitim otoriteleri değil, veliler de bunun için İngilizce’nin yeterli olduğunu düşünmektedirler. Oysa ulaşılması istenilen çokdillilik, ikinci bir yabancı dilin öğretimi ile mümkündür.

Ulusal eğitim politikaları ne şekilde düzenlenirse düzenlensin, sonuç itibari ile ulaşılması istenen nokta, öğretilen ve öğrenilen yabancı dillerin yardımı ile kültürler arası deneyim kazanmak ve günümüz dünyasında söz sahibi olmaktır. Böylece, tüm eğitim kademelerindeki yabancı dil öğretmenlerinin dil öğretimi ile ilgili yenilikleri yakından izleme sorumluluğunu üstlenmeleri gerekmektedir. Özellikle öğretmen yetiştiren kurumlar söz konusu yenilikçi düşüncelerin ve uygulamaların yaygınlaşması için bu konuları muhakkak eğitim programlarına dahil etmelidirler. Avrupa Konseyi’nin dil projeleri, özellikle de Avrupa Komisyonu’nun dil geliştirme çalışmaları ve sunduğu olanaklar (örneğin LINGUA ve onun devamı olan LEONARDO ve SOKRATES Programları) öğretmen adaylarına mutlaka tanıtılmalıdır. Tanıtımla yetinmeyip, geleceğin öğretmenlerine eğitim süreçleri içerisinde bizzat öğrendikleri ve öğretecekleri dilin ülkesinde bulunma ve eğitimlerinin bir bölümünü o ülkede yapma imkanı sunulmalıdır⁴. Öğrenci değişimi fikri sadece üniversiteleri değil, diğer okulları da kapsayacak şekilde düzenlendiğinde, eğitim alanında uluslar arası ilişkiler kendiliğinden gelişecektir. Avrupa Birliği ‘tabana’, yani bireylere, diğer kültürlerle tanışma ve kaynaşma imkanları sundukça ve ‘siyasi düzlemde’ yasal çerçeveler bu hareketliliği teşvik ettikçe, insanların ve kültürlerin yakınlaşma projeleri somut eylem planlarına dönüşebilir. Bu eylemlerin en üst hedefi ise, şüphesiz kıta Avrupa’ında insanların çokdilli ve çokkültürlü olmalarına rağmen barışçıl bir ortak yaşam sürme isteğidir. Görüldüğü gibi yabancı dil

⁴2001 yılında Türk-Alman Yükseköğretim Kurulları (YÖK/HRK) arasında başlatılan ve İstanbul Üniversitesi sorumluluğunda yürütülmesi karara bağlanıp halen devam etmekte olan Türk-Alman Üniversiteleri *Öğretmen Yetiştirme Programları İşbirliği* bu yönde atılmış bir adımdır. Altı Türk ve altı Alman Üniversitesinin katılımı ile gerçekleştirilen ön çalışmalar sonrasında öğretmen adayları „kardeş“ üniversitelerde eğitimlerinin bir dönemini tamamlama imkanını bulacaklardır. (bkz. Genç 2003:181-182).

öğretmenleri, dili etkin bir iletişim aracı olarak kullanmayı öğretmenin dışında, önemli görevleri yerine getirecek nitelikler geliştirmek durumundadırlar, örneğin geniş kapsamlı düşünmeyi, hoşgörülü olmayı vs.. Tüm bunları öğrencilerinde de bir davranış şekline dönüştürmek için uygun öğrenme ve öğretme yöntemleri geliştirmelidirler.

Gerek Türkiye’de, gerekse Avrupa Birliği ülkelerinde, öğretmen yetiştiren kurumlar bu niteliklere sahip öğretmen adayları yetiştirmeye ne ölçüde hazırdırlar? Bu soruya olumlu yanıtlar alabilmek için, uluslar arası platformlarda üniversitelerin, okulların ve diğer eğitim kurumlarının işbirliklerini derinleştirmeleri gerekmektedir. Avrupa Birliği vatandaşı olmanın ilk koşulu olan kültürler arası iletişim yetisine sahip olma ilkesi, Krumm tarafından üniversitelerdeki yabancı dil öğretmen yetiştirimi programlarında uygulanması için önerilen yurtdışı stajlar ile bir ölçüde mümkün olabilir (Krumm 1999:66). Özellikle yurtdışına gönderilen, geleceğin öğretmen adayları bu süreçte edindikleri bilgi ve deneyimler ile mesleki yeterliliklerini ve bireysel niteliklerini geliştirmiş olacaklardır. Son yıllarda karşılıklı olarak gerçekleştirilen öğretmenlik uygulamalarına büyük önem verilmesinin nedeni, kuşkusuz bu bağlamda yabancı ‘kültür’ kavramının bizzat yerinde irdelenmesi kadar, ‘kültürler arası öğrenmenin’ de o ülke koşulları içerisinde ele alınmasına bağlıdır. “Öğrenme kavramı kültürlere özgü olduğu için, öğretmen adayları öncelikle bunun bilincine varmalıdırlar” (Fritz vd. 1998:152). Ancak karşılıklı öğrenci değişimleri bürokratik engellere takılmamalı, hatta teşvik edilmelidir. Bu bağlamda Polat Almanca’nın ülkemiz eğitim programlarında yerini daha da pekiştirebilmesinin ülkeler arası bürokratik düzenlemelerin karşılıklı olarak yeniden gözden geçirilmesine de bağlı olduğunu vurgular (Polat 1999:137).

Gerekli hukuki düzenlemelerin yapılmasının yanı sıra, Avrupa Konseyi dil programlarınca üniversiteler arası işbirlikleri için destek alabilmenin koşulu ise eğitim sürecinin nitelikli, bilginin çağdaş, sürekli yenilenen ve değişime açık olmasına bağlı olup, eğitim alanında geniş kapsamlı kalite çalışmalarını da gerektirmektedir. Bu bağlamda ulusal ve uluslararası akreditasyon, sadece kalite güvencesini elde etmek için bir amaç olmaktan öte, çağdaş eğitimi yakalamak ve korumak için gerekli değişimleri belirlemede yararlanabilecek bir araç olarak da düşünülmelidir.

Avrupa Konseyi ve Türkiye’de Yabancı Dil Öğretmen Yetiştirilmesi

Küreselleşen bir dünyada, Avrupa Birliği ile uyum politikalarını benimsemiş olan ülkemiz, eğitim kurumlarının da bu sürece uygun hale getirilmesine büyük önem vermek durumundadır. Yabancı Diller Eğitim Bölümleri burada ayrıcalıklı sayılabilecek bir

konumdadır. Bu bölümler Avrupa Konseyi ‘Modern Diller Bölümü’nün‘ dil projelerini bilimsel tartışma konusu yapmanın yanı sıra, burada alınan kararları hayata geçirebilecek dilsel alt yapıya da sahiptirler.

Nitekim, 1998’deki eğitim reformundan sonra yabancı dil öğretmen yetiştirimi programlarında ağırlıklı olarak yer alan temel dil becerileri derslerinin amaç belirlenmesinde ve ölçme değerlendirilmesinde GER önemli bir başvuru kaynağı olabilir. 2002-2003 eğitim-öğretim yılında Türkiye’de sayıları 13 ile belirlenmiş olan Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalarından 12’sinde Almanca hazırlık sınıfları uygulanmaktadır (bkz. Köksal 2002:35). Gerek burada uygulanan yoğun dil derslerinde gerekse öğrencilerin hazırlık muafiyet sınavı sonrası birinci ve ikinci sınıflarda almış oldukları temel dil becerilerinin geliştirilmesine yönelik derslerde ortak bir programın bulunmaması ve bu yönde bir çalışmanın yapılması gerekliliği söz konusudur. Farklı üniversitelerde hazırlık sınıflarında kullanılan ve genellikle Almanya’da üretilen ve o ülkenin özelliklerini yansıtan ders kitapları ile çalışılmaktadır. Son yıllarda yürürlükte olan bu ders araç gereçlerinin de Avrupa Konseyi Yabancı Dil Kriterleri’ne uyumlu hale getirildikleri saptanmaktadır. Örneğin Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı hazırlık sınıflarında “Passwort Deutsch” ile çalışılmakta ve bu çalışmaların sonucunda öğrencilerin dil düzeyleri GER’deki seviyelere göre belirlenmektedir⁵. Haftada 24 saatlik yoğun bir dil programı sonucunda öğrenciler bir yıllık hazırlık sınıfı sonunda genellikle 1.,2.,3. ve 4. kitaplarını tamamladıkları için A2 düzeyine gelmiş olmaktadır.

Aynı şekilde birinci ve ikinci sınıflarda devam ettirilen dil derslerinin bu ulaşılmış olan seviyelerin üzerine yapılandırılarak öğrencilerin dil yetileri geliştirilmelidir. Dil derslerinin içeriklerinin yeniden düzenlenmesi ile öğretmen adaylarının dil becerilerinin geliştirilmesi belli ölçütlere dayandırılacağı için bütünlük ve şeffaflık kazanmış olacaktır⁶. Dersi hazırlayan öğretim elemanı için başvuru kaynağı niteliğinde olan bu ortak çerçeve programı ile yatay ve dikey düzlemde dersler arası bütünlük ve paralellik sağlanabilir. Capoğlu/Çakır’ın da (2001:544) belirtmiş olduğu gibi, okuma etkinliğinin birinci yarıyıldan sekizinci yarıyla kadar sürdürüldüğü düşünülürse, Almanca öğretmeni olacak bir aday, bu beceriyi yetkin düzeyde (Kompetente Sprachverwendung) kullanan konumuna gelmelidir (Capoğlu/Çakır 2001:544). GER tarafından belirlenmiş dil düzeylerine bakıldığında C2 (Mastery) seviyesinde olan öğrencinin kendini tanımlaması şöyle olacaktır: “Kullanım

⁵ Bkz. <www.passwort-deutsch.de/service/refernzrahmen/index.htm> 09.05.2004 görüldü.

⁶ Bu tür uygulamaların sonucunda öğrenciler diledikleri takdirde yabancı dil düzeylerini uluslararası geçerliliği olan dil sertifikaları ile de belgelendirebilirler (bkz. Güler 2003: 276-277).

kılavuzları, uzmanlık alanına yönelik makaleler ve yazınsal yapıtlar gibi, soyut ve dilbilgisel açıdan karmaşık, neredeyse tüm metin türlerini kolaylıkla okuyabilir ve anlayabilirim” (GER 2001:36). C2 dil düzeyinin, anadil konuşan kişinin dil düzeyine eşit geldiği düşünülürse, bu en üst düzeye sadece çok başarılı yabancı dil öğrencilerinin gelebileceği varsayılmalıdır (Matzer 2003:10). Yazma Becerileri derslerinin de yeni programda kapsamlı yer alması, beraberinde yeni bir yapılanmayı da gerekli kılmıştır. Hatipoğlu'nun (2001:515) önermiş olduğu ders içeriklerine bakıldığında, yazma etkinlikleri için öngörülen çalışmaları da GER'de belirtilen standartlara göre düzenlemek mümkündür (Hatipoğlu 2001:515). Gerçekçi bir yaklaşıma dayalı olarak yapılan değerlendirmelerde ise becerilerin belirlenmiş olan altı farklı düzeyde eşit bir dağılım göstermediklerini, daha çok derecelendirmeler içerdikleri görülür.

Diğer alan derslerini de bu şekilde düzenleyerek, öğretmen yetiştiren bölümler arasında bir ölçüde bütünlük sağlanmış olacağından, büyük önem taşımaktadır. Dersler arası geçişler ve öğretim elemanları arasında bilgi aktarımı da kolaylaşacağı için, nitelikli program içerikleri oluşacağı da düşünülebilir. Görüldüğü gibi, böyle bir düzenlemeyle öğretmen adaylarının dilsel yetilerini geliştirme, ölçme ve değerlendirme belli standartlar çerçevesinde gerçekleşmiş olacağı için, bunu 'Dil Gelişim Dosyası' ile belgelendirme imkanına da sahip olabilirler. Nitekim, yüksek öğretim kurumlarında böyle uygulamaların başlatılması ile ilköğretimde öngörülen uygulamaların devamı sağlanmış olacaktır.

Bu şekilde düzenlenen yabancı dil öğretmenleri yetiştirimi programları ile ülkemizde uzun yıllar istenilen seviyeye getirilemeyen yabancı dil derslerine yeni bir bakış açısı kazandırılabilir. Kendi dil eğitimleri sürecinde Avrupa Konseyi'nin dil alanındaki yeni gelişmelerini yakından takip eden ve bunları kendi ülke koşulları doğrultusunda değerlendirebilen ve uyarlayabilen yabancı dil öğretmenleri, gelecekte mesleki çalışmalarında bunların bizzat hayata geçirilmesi için büyük çabalar harcayacaklardır.

SONUÇ

Avrupa Birliği'ne uyum çerçevesinde, Türkiye'deki yabancı dil öğretim programları da Demirel'in ifade ettiği gibi “Avrupa Konseyi, Yaşayan Diller Bölümü'nün geliştirdiği standartlara göre düzenlenmesi önemli görülmektedir” (Demirel 2003:18). Bu öneri sadece bir tavsiye niteliğinde algılanmamalı, çünkü ülkemizde ilköğretimden üniversiteye kadar tüm eğitim-öğretim kurumlarında yabancı dil öğretimine önem verilmesine rağmen, elde edilen sonuçların yeterli olmadığı gerçeği tartışmalarda yoğunluk kazanmaktadır. İki veya üç

yabancı dilin konuşulduğu bir toplum olmanın yolları en kısa zamanda belirlenmeli ve bu doğrultuda tüm yetkililer gereken çalışmaları ortaya koymalıdır.

Ülkemizde hiç şüphesiz bu statüde olan diller Almanca, Fransızca, İtalyanca gibi diğer Avrupa dilleridir. Bu düşüncelerden hareket ederek, sekiz yıllık kesintisiz eğitim reformu ile büyük bir değişikliğe uğrayan yabancı dil programlarımızda dördüncü sınıfta başlatılan yabancı dil derslerinin birinci tercihi kaçınılmaz olarak İngilizce'dir, ancak ikinci yabancı dil dersi seçmeliler kümesinden çıkartılıp, zorunlu hale getirilmelidir.

Uzun yıllar Almanca öğretmeni olarak istihdam edilmeyen, ancak kendi öz geçmişlerine bakıldığında bu görevi yerine getirecek nitelikli bir potansiyelin var olduğu bilinen bir gerçektir. İki yabancı dili sunma girişimi ile, Bausch'un da belirtmiş olduğu gibi "bireysel çokdillilik" için önemli adımlar atılmış olacaktır (Bausch 1990:12). Ancak ilköğretim okullarının dördüncü sınıflarından itibaren başlatılan zorunlu yabancı dil uygulaması ile ülke çapında büyük bir öğretmen açığı oluşmuştur. Eğer Türkiye bir Avrupa Birliği ülkesi olarak, çokdilliliği eğitim politikasının vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul edecek olursa, ülke koşullarını göz önünde bulundurarak yapıcı çözümler geliştirmek durumundadır. Akılcı bir yol izleyerek, hazırda bekletilen ve büyük bir çoğunluğu çiftdilliliği ve çiftkültürlülüğü özümsemiş olan Almanca öğretmenleri ile yabancı dil öğretmeni açığını kapatabilir. Polat'ın (1999:137) önemle vurgulamış olduğu gibi, eğer Almanca ilköğretim okullarında birinci yabancı dil olarak verilirse, bu sorun kendiliğinden ortadan kalkmış olacaktır.

'Dil Gelişim Dosyası' uygulamalarının 2005 yılında Türkiye'de gerçekleşebilmesi için bilimsel ön hazırlıkların yapılması ve ilk olarak bu önemli belgelerin Türkçe'ye çevrilmesi gerekmektedir. Milli Eğitim Bakanlığında 2003-2004 öğretim yılından itibaren bu bağlamda yabancı dil öğretim programı geliştirme çalışmaları sürdürülmektedir. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Özcan Demirel'in, Ulusal Koordinatör olarak hazırlamış olduğu Türkçe-İngilizce örnekleri ile 'Avrupa Dil Gelişim Dosyası'⁷ ve içerdiği önemli belgelerin çevirisi ve ülkemiz koşullarına uygun olarak yapılmış uyarlamaları öncü niteliğindedir. Uygulama alanı olarak, programlarındaki ağırlıklı yabancı dil derslerinden dolayı ilk önce özel okullar, Anadolu Liseleri ve Süper Liseler düşünülmekte ve ardından kademeli bir yaklaşımla diğer okullarda da yaygınlaştırılması hedeflenmektedir.

---

⁷Özcan Demirel'in hazırlamış olduğu Türkçe-İngilizce çeviriler ile Avrupa Dil Gelişim Dosyası'nın üç bölümü olan *Dil Pasaportu*, *Dil Becerileri Profili* ve *Dil Öğrenim Geçmişi* Türkiye'deki pilot uygulamalar için, ilk örnekleri oluşturmaktadır.

Ayrıca bilimsel çalışmalar⁸ ile daha geniş kitlelere yaygınlaştırılması ve eğitim sistemimizde yetkili mercileri harekete geçirerek, özlenen düzeyde yabancı dil dersleri gerçekleştirme olanakları sunulmuş olacaktır.

Unutulmaması gereken önemli bir husus ise ‘Dil Gelişim Dosyası’nın’ uygulanmasının GER’in iyi yorumlanmasına bağlı olduğudur. Burada belirtilen kriterler ve standartlar genel bir çerçeve niteliğindedir ve bunlara göre hazırlanacak olan ders içeriklerinin öğretmenler ve ders kitapları tarafından oluşturulması gerekmektedir. Bu doğrultuda ortak bir zeminde hareket etmeyi sağlayan GER, tüm olumlu yönlerinin yanı sıra bazı eksiklikler de içermektedir. Çerçeve programının dilsel yetilerin kazandırılmasını kolaylaştırdığı bir gerçektir, fakat günümüz dünyasında iletişim kurmak için kültürler arası boyutun da ele alınması gerekmektedir. Başvuru kaynağı olarak program geliştirmede, ölçme ve değerlendirmede büyük kolaylıklar sağladığı şüphe götürmez. Çerçeve programında eksik kalan sadece kültürler arası boyut değildir (Raasch 2003:9). Daha da önemlisi, Quetz’in (2002:136) titizlikle üzerinde durduğu öğrenme ve anlama süreçlerinin bilişsel boyutuna da değinilmemektedir.

Görüldüğü gibi bu eksik yönlerin giderilmesi için nitelikli ve bu yeniliklerin gerekliliklerini yerine getirebilecek öğretmenlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bilimsel bir zemin üzerine yapılanmış yabancı dil öğretmeni yetiştirimi ile, uzak bir hedef olarak görülmesine rağmen kültürler arası iletişimi başarmak mümkündür. Bu şekilde oluşacak ‘köprüler’ bireylerin ve ülkemizin yararına olacağı kadar, Avrupa Birliği sürecine ve dünya barışına da büyük katkılarda bulunacaktır.

---

⁸Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü 17-19 Eylül 2003 tarihleri arasında düzenlenmiş olduğu I. Uluslararası Sempozyum ile akademik platformda „Avrupa Konseyi Yabancı Dil Eğitimi Ortak Çerçeve Programı ve Türkiye’de Yabancı Dil Eğitimi“ konusunu tartışmaya sunmuştur.

KAYNAKÇA

Çapoğlu / Çakır, M. (2001): Ein Curriculummodell für das fach Lesen an den Abteilungen für Deutsch- didaktik in der Türkei. *VII.Türkischer Germanistikkongress. Germanistik für das Jahr 2000. Eröffnungsreden und Tagungsbeiträge*, Yıldız, S. (Hrsg.), Ankara:Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Alman Dili,ve Edebiyatı Bölümü Başkanlığı, S. 538-546.

Christ, H. (1996): Didaktische Konzepte im Umfeld der Sprachenpolitik am Ende des 20. Jahrhunderts. Funk, H. & Neuner, G. (Hg.) *Verstehen und Verständigung in Europa*. Berlin: Cornelsen, S. 182-192.

Demirel, Ö. (2003): *Yabancı Dil Öğretimi – Dil Pasaportu, Dil Biyografisi, Dil Dosyas*. Ankara: Pegema Yayıncılık.

Fischer, R. / März, M. / Waitzbauer, M. (1999): DIALANG:Ein europaisches Testverfahren zur Selbstdiagnose von Fremdsprachenkenntnissen. Zwischenbilanz von einer fast unmöglichen Aufgabe. *Theorie und Praxis – österreichische Beiträge zu Deutsch als Fremdsprache: Serie A;3*, Krumm, H.-J./Portmann-Tselikas, P. (Hrsg.). Innsbruck, Wien:Studien-Verlag, S. 41-54.

Fritz, M. / Koliander-Bayer, C.(1998): Interkulturelles Praktikum: Lehren und Lernen im interkulturellen Kontext. *Theorie und Praxis – österreichische Beiträge zu Deutsch als Fremdsprache: Serie A;2*, Krumm, H.-J./Portmann-Tselikas, P. (Hrsg.). Innsbruck, Wien:Studien-Verlag, , S. 147-155.

Gemeinsamer europaischer Referenzrahmen für Sprachen (2001): lernen, lehren, beurteilen. Übersetzt von Quetz, J. in Zusammenarbeit mit Schieß, R. & Sköries, U.. Berlin, München, Wien, Zürich, New York: Langenscheidt.

Genç, A. (2003): *Türkiye’de Geçmişten Günümüze Almanca Öğretimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Güler, G. (2003): Zertifizierung von Sprachkenntnissen im Hochschulbereich – Überlegungen zum

Einsatz von Sprachtests an der Deutschdidaktikabteilung der Uludağ Universität. *Neue Tendenzen und Zukunftsperspektiven der deutschen Sprache und der Germanistik in der Türkei*. Çakır, M. / Öztürk, İ. / Yıldız, C. (Hrsg.). Aachen:Shaker Verlag. S.275-281.

Hatipoğlu, S. (2001): Neue Perspektiven für das Fach Schreiben in der Deutschlehrerausbildung. *VII.Türkischer Germanistikkongress. Germanistik für das Jahr 2000. Eröffnungsreden und Tagungsbeiträge*, Yıldız, S. (Hrsg.), Ankara:Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanlığı, S.514-522.

Köksal, H. (2002): Bedürfnisse für Adaptationsverfahren in Vorbereitungsklassen an den Abteilungen zur Deutschlehrerausbildung. *Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Dergisi C Serisi, Sosyal Bilimler. Cilt 2, Sayı 1*. S. 34-40.

Krumm, H.-J. (1999): Austausch über Schengen-Grenzen hinaus-vom Nutzen der Verschiedenheit für die Universitäten. *Theorie und Praxis – österreichische Beiträge zu Deutsch als Fremdsprache: Serie A;3*, Krumm, H.-J./Portmann-Tselikas, P. (Hrsg.). Innsbruck, Wien:Studien-Verlag, S.55-69.

Legutke, M.K. (2001): Trend:Portfolio. *Primar. Zeitschrift für Deutsch als Fremdsprache und Zweit-sprache im Primarschulbereich*, Heft 29 /10. Hrsg. Goethe-Institut/Inter Nationes, S.37-42.

Matzer, E. (2003): Der Gemeinsame Europäischer Referenzrahmen für Sprachen (ERS) als Orientierungsgrundlage zur Lehr- und Lernzielbestimmung. *ÖdaF Mitteilungen. Heft 1. "Was soll ich können müssen?" Österreichischer Verband für Deutsch als Ffremdsprach / Zweitsprache*, S. 6-19.

Polat, T. / Tapan, N. (2001): Türkiye’de Dünden Bügüne Bilimsel Araştırma Alanı Olarak Almanca Öğretmenlerinin Yetiştirimi.Çakır, M. (Hrsg.). *Fremdsprachenunterricht und die Stellung des Deutschen in der Türkei- Yabancı Dil Dersleri ve Almanca’nın Türkiye’deki Konumu*, Aachen:Shaker., S. 283-291.

Polat, T. (2001): *Avrupalılık Bağlamında Kültür Boyutuyla Yabancı Dil. Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi. Studien zur deutschen Sprache und Literatur, 13, S. 29-39.*

Polat, T. (2000): *Fremdsprachenunterricht auf der Sekundarstufe in der Türkei im Kontext von zwei- und mehrsprachiger Erziehung. Erziehung zur Zwei- und Mehrsprachigkeit. Konzepte, Modelle und Rahmenbedingungen am Beispiel von Deutschland, Australien und der Türkei. Ernst Apeltauer (Hrsg.). In Flensburger Papiere zur Mehrsprachigkeit und Kulturvielfalt im Unterricht, Heft 24/25, S. 21-39..*

Polat, T. (1999): *Zur Stellung und Rolle der deutschen Sprache bei der Entwicklung einer zukunftsbezogenen Fremdsprachenpolitik in der Türkei. Raasch, A. (Hg.) Deutsch und andere Fremdsprachen - internationale. Länderberichte - Sprachpolitische Analysen - Anregungen. Amsterdam:Atlanta, GA, S. 133-138.*

Publikationen des Türkischenlehrerverbandes, Nr. 2: *Berufsbezogene Deutschlehrausbildung. Dokumentationen zum Workshop am 26./27. Mai in Istanbul. Tapan, N./ Polat, T./ Schmidt, H.-W. (Hrsg.)*

Quetz, J. (2002): *Neuere unterrichtsmethodische Ansätze für das Lehren und Lernen fremder Sprachen – und warum die Sprachlehrforschung sie nicht erfunden hat .... Neue curriculare und unterrichtsmethodische Ansätze und Prinzipien für das Lehren und Lernen fremder Sprachen: Arbeitspapiere der 21. Frühjahrskonferenz zur Erforschung des Fremdsprachenunterrichts. Karl-Richard Bausch .... (Hrsg.). Tübingen: Gunter Narr Verlag, S. 130-137.*

Raasch,A. (2003): *Hilfe, Herausforderung und Verpflichtung. Magazin Trait d'union 1 Abschnitt : Forum Schule. S. 8-9.*

Raasch, A. (1999): *Ein Plädoyer für die Sprachenpolitik und für eine vielfältige Welt der Fremd-sprachen. Raasch, A. (Hg.) Deutsch und andere Fremdsprachen - internationale. Länderberichte - Sprachpolitische Analysen - Anregungen. Amsterdam:Atlanta, GA, S. 195-201.*

Raasch, A. (1998): Die Ausbildung von Fremdsprachenlehrern/-innen: Perspektive "Europa". *Fremdsprachen lehren lernen – Lehrerausbildung in der Diskussion: Dokumentationen des 17. Kongresses für Fremdsprachendidaktik, Koblenz, 6.-8. Oktober 1997, veranstaltet von der Deutschen Gesellschaft für Fremdsprachenforschung (DGFF)*. Hermes, L.&Schmid-Schönbein, G. (Hrsg.), Berlin: PZV, Band 5 . S. 13-22.

Schneider, G. (2001): Mehrsprachigkeit sichtbar machen. Funktionen und Merkmale des europäischen Sprachenportfolios. *Deutsch als Fremdsprache an der Schwelle zum 21. Jahrhundert*. Sonja Kuri: Robert Saxer (Hrsg.). Innsbruck; Wien; München; Bozen: Studien-Verlag, S. 197-210.

Tapan, N. (2000): Fremdsprachenunterricht im Primarbereich der Türkei. *Erziehung zur Zwei- und Mehrsprachigkeit. Konzepte, Modelle und Rahmenbedingungen am Beispiel von Deutschland, Australien und der Türkei*. Ernst Apeltauer (Hrsg.). In Flensburger Papiere zur Mehrsprachigkeit und Kulturvielfalt im Unterricht, Heft 24/25, S. 40-60.

GENÇLİK YAZINBİLİMİ AÇISINDAN ALMAN GENÇ KIZ ROMANLARININ GELİŞİMİ

Yrd.Doç.Dr. Hikmet ASUTAY¹

ÖZET

Bu çalışmada, gençlik yazını türü olan “Genç Kız Romanları”nın, Almanya’da 18. yüzyıldan günümüze yazın-tarihsel gelişimine ana hatlarıyla yer verilmiş, gençlik yazınbilim açısından kavramın irdelenmesine çalışılmıştır. Aslında “Ergenlik Romanı” kavramı, doksanlı yıllarda ortaya çıkmış ve gençlik yazınbiliminde kullanım alanı bulmuştur.

Anahtar Sözcükler: İlkgençlik, Genç Kız Kitapları, Gençlik Yazını, Roman.

ABSTRACT

DIE ENTWICKLUNG DER DEUTSCHEN MÄDCHENROMANE AUS EINEM JUGENDLITERATURWISSENSCHAFTLICHEN ASPEKT

Diese Arbeit umfasst allgemein die jugendliteraturgeschichtliche Entwicklung der weiblichen Adoleszenzromane in Deutschland vom 18. Jahrhundert bis heute im Überblick. Neben dem literargeschichtlichen Hintergrund wurde hier versucht, den Begriff “Mädchenbücher” sowie “weibliche Adoleszenzromane” jugend-literaturwissenschaftlich zu definieren. Eigentlich ist der Begriff Adoleszenzroman in den 90er Jahren entstanden.

Schlüsselwörter: Adoleszenz, Mädchenbücher, Jugendliteratur, Roman

Genç Kız Kitapları

Hedef kitle olarak ergenlik çağındaki genç kızlara yönelik olarak yazılan ya da genç kızları konu edinen ve öncelikle genç kızlar tarafından okunan kitaplara genel olarak genç kız kitapları adı verilir². Genç kız kitapları³ içerisinde ise genç kız romanları, öne çıkan bir yazın türüdür.

¹ Öğretim Üyesi (Yardımcı Doçent): Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Bölümü; hikmetasutay@yahoo.de

² Daha ayrıntılı tanım için bakınız M. Dahrendorf(1982: 4-15)

³ Kısa öykü, şiir, deneme, popüler yazın vb. metinlerin tümü, kitaplar olarak tanımlanmıştır.

U. Kirschhoff(1993: 56), Alman genç kız romanlarının ikiyüz yıllık bir tarihi olduğunu belirtirken, bu türün ilk örneği olarak F. H. Unger'in "Julchen Grünthal"(1798) adlı yapıtını gösterir.

Genç kız kitapları, 18. yüzyılda ilk başlarda, ahlak eğitimi anlayışıyla yazılan kitaplar olmuştur. Bu kitaplarda kadının toplum içerisinde üstleneceği konum üzerinde durulmuş, ideal anne ve eş tiplerini yaratılmıştır⁴. Bağlılık, fedakarlık, annelik vb. duygu ve özellikleri yüceltilmiş, mutluluğun araçları olarak gösterilmiştir. J.J. Rousseau'nun "Emil"⁵, J.H. Campe'nin "Baba Öğütleri"⁶ adlı kitaplar buna örnek olarak verilebilir. Bu türden genç kız kitapları Almanya'da, 1990'lı yıllara dek gençlik yazın biliminde eğitim romanları ve benzeri türdeki kitaplar arasında sayılmıştır. Doğal olarak bunda oluşan yeni kent toplumlarının ve küçülen, çekirdek aileye dönüşen aile kurumunun eğitim ideleri ve toplumun beklentileri de genç kız yazınının oluşmasında önemli derecede etkili olmuştur. Daha sonra bunu (19. yüzyılda) aile romanları⁷ olarak da adlandırılabilir olan gelişim romanları izleyecektir.

M. Dahrendorf'un (1982) yazın tarihsel saptamaları dikkate alındığında, genç kız romanlarının 18. yüzyılda ilk önceleri, eğitim amacıyla ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Eğitim odaklı genç kız kitapları, aynı zamanda estetik kaygılarla yazılmış olmalıdır. Öyle ki, H. Wolgast 19. yüzyılda Almanya'da "*Backfischromane*" olarak anılan genç kız kitapları karşısında uyarılarda bulunmuştur⁸. H. Wolgast'a (1895) (Wolgast: Dahrendorf 1982: 182) göre gençlik kitapları estetik olarak dile getirilmelidir, aksi halde gençliğin kendisine yararı değil, zararı olacaktır. Yazın bilimciler arasında yaygın olan kanı, eğitim öğesinin zaten estetik bir eserin doğasında var olduğudur. Sanat eğitimiyle, dolayısıyla yazın aracılığıyla genç kız ya da kadın aydınlanacaktır. Genel olarak yazın-tarihi açısından bakıldığında, genç kız kitaplarının iki bakış açısını izlemiş olduğu görülür: 18. ve 19. yüzyıllardan 1950'lere kadar **etik-eğitsel kurgu** ve 1950'lerden sonra ise, **gerçekçi-psikolojik kurgu**.

⁴ Almanya'da genç kız kitaplarının geleneksel bir diğer adı da "die Backfischliteratur"dır. Gençlik yazınbiliminde bu terim daha çok tarihsel anlamda, 19.yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarındaki genç kız kitaplarını anmada kullanılır, örneğin "der väterliche Rath"; J.H.Campe.

⁵ Bkz. Kaynakça bölümü; anılan eserler

⁶ Bkz. Kaynakça bölümü; anılan eserler

⁷ Alman gençlik yazın bilimi ve yazın tarihi araştırmalarında sıklıkla bu tanıma (Die Familienromane) rastlanır

⁸Wolgast'ın bu görüşü için bakınız: Wolgast: Dahrendorf 1982 ve Wild 1997, s.100

Ondokuzuncu Yüzyılda Genç Kız Kitapları

Bağımsız bir çocuk ve gençlik yazını Almanya’da, 18. yüzyılın sonlarına doğru oluşmuştur. Bu dönem içerisinde görülen kentsoylu toplumun gelişmesiyle birlikte, aile kavramı da değişmiş, bu anlamda hedef-kitle olarak çocuk ve gençlik kavramları farklı bir biçimde algılanmaya başlanmıştır. Böylelikle vatansever aile ideleri arasında, kentsoylu tasarımı olarak çocuk ve gençlik yazını içerisinde, bir alt tür olarak genç kız kitapları da ortaya çıkmıştır (Wild 1997: 190). Bu anlamda en önemli, temel sayılabilecek metinlerden biri, kuşkusuz J.H.Campe’nin “Väterlicher Rath für meine Tochter”(1789) adlı eseridir. M.Dahrendorf’un da (1982: 15) belirttiği gibi bu eserde dile getirilen şey, genç kızıktan, eş ve anne anlamlarında kadınlığa geçişte izlenilecek yollar ve ilkelerdir. Ayrıca “baba-kız” sevgisi de yüceltilerek örnek gösterilir. Bununla birlikte erkek egemenliği ve yaptırımını da, baba sevgisi ve imgesinden ayrı düşünülemez. E.v. Rhoden’in “Backfisch” olarak adlandırılan geleneksel genç kız romanı “Der Trotzkopf”(1885) ise genç kız figürünün (erkek egemen-) topluma uyum sürecini konu edinmektedir. Bu anlamda geleneksel genç kız romanlarında söz konusu olan, genç kızın toplumun beklentilerine uygun olarak, ideal eş ve anne rollerini üstlenmesi ve yine aynı toplum içerisinde kendisinden beklenen davranışları sergilemesidir. 1800’lerin Avrupa toplumunda, dönemin anlayışına göre bir genç kızın

“evlilikle birlikte baba evini terk etmesi ve bir eş, anne olarak kendi yuvasını kurmaktan başka olanağı yoktur. Toplumun beklentisi de aynı anlamdaki ideal eş - kadın imgesi ya da kalıbıdır” (Götz 1997: 69).

Genç kızın içinde bulunduğu toplumun değer yargıları, kalıpları ve normlarıyla nasıl bir hesaplaşmaya girdiğini ve kadının farklı yaşam alanları arasında kendi benliğini, varoluşunu sorgulayışını irdeler B.Götz (1997: 69). Çok sınırlı da olsa bu sorunsal çerçevesinde varlık sorgusu ve karşıt yaşam alanları ve biçimleri arayışında olan figürlerin de varolduğunu belirtir. 1800’lerde toplumun genç kızlardan beklentisi, topluma uyum sürecini tamamlaması şeklindedir. Farklı olarak Th. Fontane’nin “Effie Briest” adlı eseri çıkar karşımıza. Yetişkin kadın kahramanının öyküsü, kadının toplum içindeki yeri ve toplumun değerlerinin sorgulanması açısından önem taşımaktadır. Zira bu eserde dile getirilen sorunlar, genç kız kitaplarının temelini oluşturan çıkış noktalarıyla aynıdır. Ayrıca bu tür romanlarda figürler arası bildirişim modeli olarak J.W.v.Goethe’den bildiğimiz **mektup roman** biçemi kullanılmıştır.

19. yüzyıl genç kız figürleri için ergenlik dönemi, evlilikle ve eşiyile olan ilk gecesiyle birlikte sona erer. Bundan öncesinde cinsellik üzerine konuşmak, okumak vb. tabu konulardır. Genç kızlar masum, deneyimsiz, terbiyeli olarak görülmüş ya da görülmek istenmiş ve henüz gelişmemiş çocukluk yıllarının masumiyetine hapsedilmişlerdir (Gutjahr 1997: 118). Genç kızlarda utangaçlık ve çekingenlik başlıca özellikler olmuştur.

Yirminci Yüzyıl Başlarında Genç Kız Kitapları

20. yüzyıl başlarında Alman yazınında genç kız figürlerine, erkek figürlerin yanında yan figür olarak yer verilmiş ve bir tür geçiş objeleri olarak dile getirilmişlerdir (Gutjahr 1997: 118). Başlı başına bir genç kız kavramından söz edilmez pek. Henüz daha tabular varlığını sürdürmektedir. Dönemsel olarak çocukluktan yetişkinliğe geçiş söz konusudur. Bu yüzden de dönemin yazını içerisinde, genç kız ya da kadın figürü ya bir çocuk, ya da yetişkin bir kadın olarak dile getirilmiştir. Kurgulanan kadın figürleri ise, genellikle cinsellikten uzak tutulan, örnek eş ve anne idelerini ifade etmişlerdir (Roebing 1997: 150).

Yirminci yüzyıl başlarında, Alman yazınında çocukluk ve gençlik kavramlarının önem kazanmasıyla birlikte, genç kız figürleri psikolojik açıdan ele alınır ve incelenirler. Ruhbilimin bu konuya eğilişi de en büyük etkenlerden biridir. Tüm bu ruhbilmsel yaklaşımlar ve yazın dünyasındaki psikolojik çözümler, aynı zamanda yirminci yüzyıl modern romanın da genel özelliklerinden biri olmuştur. L. A.-Salome ve E. Asenijeff (1868-1941) gibi kadın yazarlar eserlerinde, baş kişiler olarak genç kız figürlerine yer vermiştir. Anılan eserler, genç kızların tabu konular üzerine kurdukları fantezilerini ve sınır deneyimlerini dile getirir. Bu durum, modern genç kız kitaplarının gelişimi açısından önemli bir gelişme sayılabilir. Modern anlamda ilk kez, genç kız ve varoluşu, toplumdaki yeri sorgulanmaya başlanır. Bu sorgulama aynı zamanda, Alman toplumunun genç kıza bakış açısını irdeleyen, dolaylı bir toplum eleştirisidir. Bu anlamda Alman genç kız kitaplarındaki tabu konularının da artık ele alınmaya başlandığı söylenebilir. L.A. Salome, bu dönemin kadın yazarlarından biri olarak anlatılarını topladığı kitabı “Im Zwischenland”ta ergen bir kıızı konu edinir. Psikolojik çözümler ağırlıktadır. Eser, otobiyografik özellikler içermekte ve yer yer L.A. Salome'nin gerçek yaşam öyküsünden esinlenmektedir. Özellikle R. M. Rilke ile birlikte çıktığı ikinci Rusya gezisi ve anılarından kesitler yer almaktadır. Söz konusu olan, Salome'nin dile getirdiği genç bir kızın karakteristik ergenlik sorunları çerçevesindeki varoluş sorgularıdır:

“Çocuk değiller. Hele yetişkin, hiç değiller. Tam iki arada bir yerdeler. Sağında tüm yetişkinler oturmaktadır, solunda da tüm çocuklar. Ya onlar... Ya hiçbir yerde, ya da ara bir yerdeler, kimsenin bulunmadığı. Garip bir yer olmalı, iki arada bir yerde!” (Salome 1902: 64).

Eserin başlığı olan “Im Zwischenland” deyimini, daha sonra pek çok ruhbilimciye de terminoloji bağlamında esin kaynağı olacaktır (Blos, Erikson ve Flaake gibi). Bu deyim, tek sözcükle ergenlik döneminin özelliklerini betimlemektedir. Ara yer; çocukluk ile yetişkinlik arasında, belirsizliklerle örülü bir geçiş yeridir. L. A. Salome’nin ele aldığı konular, bu ana kadar gelen genç kız kitaplarından, özellikle kendinden, yani genç kız varoluşundan söz etmesiyle belirgin bir biçimde ayrılır.

Genç kız kitaplarındaki asıl değişim süreci, ikinci dünya savaşından sonra ellili yıllarla, ama özellikle 1970’li yıllardaki kadın hareketiyle başlamıştır(Wild 1997: 193). İkinci dünya savaşı yıllarında cephe gerisindeki tüm güçlüklerle tek başına baş etmek zorunda kalan kadınlar, savaş sonrasında baba konumu ve sorumluluğuyla birlikte, aile içinde baba otoritesini de üstlenmişlerdir. Savaş sonrasında altmışlı yıllarda ise, erkeğin tekrar aile içi egemenlik ve otoriterlik talebi, altmışlı yılların sonu ile yetmişli yıllarda özgürlükçü ve eşitlikçi kadın hareketiyle cevabını bulmuştur.

Yetmişli Yıllarda Genç Kız Kitapları

Almanya’da 1970’lerde ortaya çıkan Öğrenci Hareketleri dönemi, Alman genç kız romanları açısından çok önemli bir dönüm noktasıdır. Genç kız romanlarının özellikle yetmişli yıllardaki gelişimi göz önünde bulundurulduğunda, yeni bir gençlik-yazınsal tür olarak ortaya çıktığı ve benimsendiği görülür. Elbette bunda aynı yıllarda öğrenci hareketlerinin önemli bir parçası olan feminist hareketin de büyük katkısı vardır. U. Kirchhoff’a göre genç kız romanları¹⁰ bu dönemde; “genç kız gelişimini, kendisi ve toplumla olan hesaplaşmasını ve kendini gerçekleştirme çabasının metinleştiği kitaplardır”(Kirchhoff 1993: 56). Bu yıllardaki kadın hareketleri, her alanda erkeklerle eşitliği savunan eşitlikçi ve özgürlükçü yeni kadın hareketidir. Gençlik kavramı yine bu yıllarda, temel olarak kolektif bir kimlik söylemini kazanmıştır. Ayrıca bu dönemin eserlerinde ağırlıklı olarak anti-otoriterlik

⁹Türkçe’ye çevirisi tarafımdan yapılan bu alıntının aslı şöyledir: “*Kinder sind’s nicht. Erwachsene sind’s doch auch nicht – in der Klemme sind sie dazwischen! Rechts wohnen alle Erwachsenen, links alle Kinder, und ihr – ihr wohl nirgends oder so in einem Zwischenland, einem Nirgendwo! Da muss es aber kurios sein, in eurem Zwischenland!*”(Salome 1902: 64)”

¹⁰ “*weiblicher Adoleszenzroman*”; dişil ergenlik romanı anlamına gelen kavrama burada “Genç Kız Romanı” denilmiştir.

sorununun ele alındığı, kimi zaman da anti-otoriter yazın diye adlandırıldığı da görülür¹¹. Genç kız araştırmaları da yine bu yıllarda, feminist araştırmalarına paralel olarak yoğunlaşmıştır. Özgürlükçü ve eşitlikçi kadın hareketinin motifini ise toplumsal-kültürel etkenler oluşturmaktadır. Bu anlamda kadın hareketi toplumsal ve kültürel bir olgudur. I.Wild'e göre yirminci yüzyıl döngüsündeki gençlik ve gelişim psikolojisi araştırmaları, erkek odaklı modeller üzerine yoğunlaşmışken, yetmişli yıllarla birlikte bu anlayış değişerek hem iki yönlü (kız ve erkek), hem de kendi başına genç kız araştırmaları yapılmıştır.

1970'li yıllara gelene kadar, toplum tarafından belirlenen sınırlar çerçevesinde kimliğini bulmaya çalışan genç kız, yetmişli ve seksenli yıllarda eşitlikçi-özgürlükçü kadın hareketleri sonrasında, kalıplı toplumsal dayatmaların, tamamen olmasa da, büyük ölçüde dışına çıkmayı başarmıştır (Sauerbaum 1994: 140). I. Wild de (1997: 195)), özgürlükçü ve eşitlikçi kadın rolünün yetmişli yıllarla birlikte geliştiğini, bu anlamda kadının toplumdaki yeri ve konumunun değiştiğini belirtir.

Kadın hareketleri ve gençlik yazını bağlamları düşünüldüğünde E. Sauerbaum, “genç kız ya da kadının, kendi varlığını koruması ve kendine özgü bir kadın kimliğini geliştirdiğini” belirtir (Sauerbaum 1999: 199). Buna göre Alman genç kız kitaplarında genç bir kızın, ya da kadının yeri, genç kızlık özellikleri ve varoluş sorunları, eserlerin başlıca konuları olmaya başlar. Bu saptamalar sonucu Sauerbaum, **genç kızın özerkliği** kavramını ileri sürer.

Yetmişli yılların ikinci kadın hareketi ise, kadınların iş, çalışma ve yaşam alanlarını yeniden belirlemeleri ve birçok alanda erkeklerle iş paylaşımı gibi kadının çalışma dünyası, toplum ve kültür alanları açısından yer ve konumunu arayışıdır. Genç kız romanlarının da asıl 1970'li yıllardan sonra ortaya çıktığını belirten I. Wild (1997: 209), Ch. Nöstlinger'in “Pfui Spinne!” adlı eserini örnek gösterir. I. Wild'e göre bu eserde daha önce tabu sayılan bozuk “anne-kız” ilişkileri konu edilmiştir. Yine bu yılların romanları, 19. yüzyıldaki ilk örnekleri gibi erkek kahraman odaklı yetişkin yazını içersinden sıyrılarak, 1970 sonrasında, erkek ve kız her iki figüre de yer veren ve onları metinleştiren modern ergenlik romanları konumuna gelmiştir. Yeni genç kız romanlarının belirgin bir özelliği de I. Wild'e (1997: 209) göre, “tabu sayılan cinselliği” konu edinmeleridir.

---

¹¹ Bkz. M. Dahrendorf , 1982

Yetmişli yılların genç kız romanına diğer bir örnek de I. Edelfeldt'in "Kamalas Buch" adlı eseridir. I. Wild'e göre bu eserde yoğun olarak varoluş sorguları ve özellikle "ben kimim?" gibisinden tipik ergenlik sorguları, kimlik arayışları ve bunalımları dile getirilir. Sorun odaklı diye nitelenebilecek bu eserde asıl sorun, yirmi iki yaşındaki adsız genç kız anlatıcısının kimlik arayışı ve varoluş bunalımlarıdır. Yetmişli yıllarda bu ve benzeri genç kız romanlarında geleneksel olanlarının tersine, genç kızın varoluş sorunları ve kimlik arayışı söz konusudur. Dil ve anlatım olarak da, daha açık ve daha çok gençliğin kendi ağız özelliklerine yer veren bir dil anlayışı karşımıza çıkmaktadır. Bu dil özelliği ise, "1950'li yıllarda J.D.Salinger'le başlayan, gençlik yazınındaki dil döngüsüdür(Ewers 1991: 6)".

Seksenli ve Doksanlı Yıllarda Genç Kız Kitapları

Yetmişli yıllardaki özgürlükçü kadın hareketinin ardından seksenli yıllarda genç kızların meslek alanında önemli atılımları olmuştur. Daha önceki biyografik "anne olma" çizgisinden sıyrılan genç kızlar, çeşitli meslek dallarında varlıklarını göstermişlerdir. Bu bağlamda B. Hansche (1993: 11), "toplumsallaşma sürecinde iki yön"¹² olarak adlandırdığı denge yöneliminden söz eder. Buna göre genç kızların meslek, kariyer gibi kaygı ve çabalarının yanı sıra, aile kaygıları da vardır ve ikisini de bir dengede tutma çabası söz konusudur.

2000'li yıllara doğru gelindiğinde ise Alman yazınında, sorun odaklı romanların yanında, pop-kültür ya da eğlence odaklı yazın örneklerini gözlemleyebiliyoruz. Bu tarz kitapların çoğunda da, genellikle mekan olarak okul çevresinde gelişen eğlence veya çay-parti, konser gibi gençlik alt-kültür özellikleri ve yaşam biçimlerinin dile getirildiği gözlemlenir. Bu tarzdaki en iyi örneklerden biri A. Hennig v. Lange'nin "Relax"(2000) adlı romanıdır ki, postmodernist olarak da nitelenir. Yine aynı tarza örnek olarak Ch. Bieniek'in genç kız romanları da sayılabilir. Bu tarzı "Girlie-Mode" olarak adlandıran yazınbilimcilerden biri olan I. Wild incelemesinde, geleneksel genç kız kitapları ile yetmiş sonrası yeni genç kız kitaplarını karşılaştırır. Günümüz 'Girlie-Mode' tarzını, "post-feminist maskaralık" olarak gösterir (Wild 1997: 191). I. Wild'in sözünü ettiği bu türden 'Girlie' seri kitapları özetle, pop, parti ve eğlence kültürü içerisinde genç kız figürlerini ve güncel yaşantılarını konu edinmektedir.

---

¹² "doppelte Sozialisation"

Sonuç:

Genel olarak Alman yazınında genç kız romanlarının 18. ve 19. yüzyıllar boyunca etik-eğitsel bir çizgi izlediği, yirminci yüzyıl başlarında ise bu çizginin biraz dışına çıkarak, psikolojik çözümlenmeler aracılığıyla genç kızın kendini anlattığı metinlere yer verdiği saptamasını yapabiliriz. 1950’li yıllarda da, gerçekçi-psikolojik bir çizgi izlemektedir. Ama genç kız romanlarının gelişiminde asıl önemli dönüşümün, Almanya’da 1970’li yıllardaki özgürlükçü kadın hareketiyle birlikte geliştiğini söyleyebiliriz. Anti-otoriter yazın adı altında da anılan genç kız romanlarında genç kızın kimlik arayışı, varoluş sorgulamaları söz konusudur artık. Ayrıca değişen kuşaklar arası ilişkiler de romanların konusu olabilmektedir. Geleneksel anne-kız çatışmalarına da rastlanmaz son dönem eserlerde. Bir sonraki aşama olarak tarzlaşma hareketleri, alt kültürel çevreler ve yüzeyselliğin coşkusu gibi seksenli yıllarda ortaya çıkan, daha çok birey odaklı, öznel-yüzeysel yaklaşımların etkisinde ‘Ben’ imgesi ‘kolajlarla’ oluşturulmaya başlanır. Konu olarak bakıldığında, sorun odaklı yazın içersine giren, çeşitli sorun odakları etrafında kurgulanan öyküler görülür¹³. Alman genç kız romanlarında son paradigma değişiminin ise, 1990’lı yıllarda çoklu medyalar aracılığıyla yaşandığını görüyoruz. Yukarıdaki bölümde sözünü ettiğimiz, pek çoğu postmodernist olarak da nitelenen günümüz ‘Girl-Serie’ tarzı kitapların çoğu, eğlence kültürü odaklıdır ve çok satarlar arasında yerini korur. Bu tarz kitaplar kimi zaman da popüler yazın başlığı altında anılır. Alman genç kız kitaplarına yazın-tarihsel açıdan bakıldığında, özellikle yetmişli yıllardan günümüze doğru hızlı ve köklü bir biçim ve içerik değişimi geçirdiğini söylemek ve oluşan yeni yönelimin de artık çoklu medyaları¹⁴ kullandığını belirtmek, yanlış bir kanı olmasa gerektir.

---

¹³ Örneğin, uyuşturucu, okul, aile, evden kaçış, arkadaşlık, parti eğlenceleri vb.

¹⁴ kitap dışında, ekran-dizi, sinema, bilgisayar, internet vb.

Kaynakça:

- Dahrendorf**, Malte (1982) "Mädchenbuch"; Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur, der. Klaus DODERER.
- Ewers**, Hans-Heino (1991) "Adoleszenzroman und Jugendliteratur- eine grundlegende Überlegungen in Geschichtlicher Perspektive". In: Mitteilungen des Instituts für Jugendbuchforschung 1/1991
- Götz**, Bärbel (1997) "Weibliche Adoleszenz in Sophie von la Roches Roman Fanny und Julia und in Romanen anderer Autorinnen um 1800": Adoleszenz. der; J. Cremerius.
- Gutjahr**, Ortrud (1997) "Jugend als Epochenthema um 1900": Adoleszenz: der; J. Cremerius; Freiburger Literaturpsychologische Gespräche, Jb. für Literatur und Psychoanalyse, Bd. 16, Königshausen & Neumann V. Würzburg.
- Hansche**, Brigitte (1993) "Das Ende der Bescheidenheit". Zur Identität und Sozialisation von Mädchen in der Pubertät in der 80er Jahren; Kultureller Wandel jugendlicher Lebenswelten – zur Aktualität der Jugendliteratur, Tutzing.
- Kirchhoff**, Ursula (1993) "Friederike Helene Ungers 'Julchen Grünthal'". Ein Erziehungsroman als verkappter weiblicher Adoleszenzroman. Beiträge Jugendliteratur und Medien; Beiheft 4 / 1993.
- Roebling**, Irmgard (1997) "Die Darstellung weiblicher Jugend in Lou Andreas-Salomes Erzählzyklus im Zwischenland"; Adoleszenz. Der; J. Cremerius.
- Sauerbaum**, Evelyn (1999) "Selbstentfaltung zwischen Autonomie und Intimität". Literarische Darstellungen weiblicher Adoleszenz in Mädchenbuch und Frauenroman, P. Lang V. Frankfurt/M.
- Sauerbaum**, Evelyn (1994) "Literarische Erkundungen weiblicher Adoleszenz in aktuellen Jugendbuchproduktionen"; H.-H. Ewers 1994.
- Wild**, Inge (1997) "Neue Bilder weiblicher Adoleszenz". Wandel eines kulturellen Musters in Jugendromanen von Christine Nöstlinger und Inger Edelfeldt.: "Adoleszenz"(Hg.) v. Johannes Cremerius u.a. Freiburger Literaturpsychologische Gespräche, Würzburg.
- Wild**, Inge (1994) "In Zukunft wollte sie alles anders als ihre Mutter machen." Zum weiblichen Generationskonflikt in der zeitgenössischen Mädchenliteratur; Ewers 1994.
- Wolgast**, Heinrich (1895) "Das Elend der Jugendliteratur": Dahrendorf 1982 ve Wild 1997, s.100

Anılan Eserler:

- Andreas-Salome**, Lou(1902): "Im Zwischenland". Fünf Geschichten aus dem Seelenleben halbwüchsiger Mädchen. Berlin.
- Campe**, Joachim Heinrich (1789): "Väterlicher Rath für meine Tochter"
- Edelfeldt**, Inge (1986): "Kamalas Buch"
- Hennig**, Alexa von Lange (1997): "Relax"
- Nöstlinger**, Christine (1990): "Pfu! Spinne!"
- Rhoden**, Emmy von (1885): "Der Trotzkopf"
- Rousseau**, Jan Jaques (1762): "Emil oder über die Erziehung"
- Unger**, Friederike Helene (1798): "Julchen Grünthal"

I. DÜNYA SAVAŞI VE TÜRK ULUSAL BAĞIMSIZLIK SAVAŞIMI İÇİNDE BATUM

L. Hilal AKGÜL*

ÖZET

Batum, Osmanlı Devleti'nin ağır bir yenilgi aldığı 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı'nın sonunda imzalanan Ayastafenos Anlaşması'nın hükümleri gereğince Kars ve Ardahan'la birlikte Rusya'ya bırakıldı. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı sırasında Kafkas cephesinde düzenlediği hareketle buraların yeniden Osmanlı topraklarına katılmasını hedefledi. Ancak Kafkas cephesinde hiçbir şey yolunda gitmedi; Osmanlı Devleti buraları almak bir yana, Doğu Anadolu'nun önemli bir bölümünü Ruslara teslim etti. Rusya'da Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesine koşut yaşanan gelişmelerse Ardahan ve Kars'la birlikte Batum'un da yeniden Osmanlı topraklarına katılmasını sağladı. Batum, bundan sonraki dönemde Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı sırasında TBMM'nin izlediği dış politikayı yakından ilgilendiren bir bölge olarak anlam kazandı. TBMM'nin bu dönemdeki dış politikasının amacı, büyük ölçüde, savaşı taraflar arasındaki güç dengesizliğini gidermeye yönelikti. Bu çerçevede, bir büyük devletin desteğini kazanabilmek önemli bir hedef olarak belirdi. Bu “büyük devlet” o günün koşulları içinde, kuşkusuz, SSCB'den başkası olamazdı. TBMM, SSCB'nin desteğini sağlayabilmek adına, Batum'u bir ödün niteliğinde SSCB'ye bırakmaktan çekinmedi. İzleyen gelişmelere bakıldığında bu stratejinin önemli ölçüde olumlu sonuç verdiği görülmektedir. Bu anlamda Batum'un SSCB'ye terk edilmesi, kayba yol açan bir hatadan çok; Türk dış politikasına stratejik derinlik sağlayan akıllıca bir gerçekçi siyaset eylemi niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Batum, I. Dünya Savaşı, Kafkas Harekatı, Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşı, SSCB

ABSTRACT

BATUM; IN THE FIRST WORLD WAR AND TURKISH NATIONAL WAR OF INDEPENDENCE

As was required by Ayastafenos Treaty of Peace, that was signed at the end of 1877 – 1878 Ottoman – Russian war in which Ottoman suffered from a hard defeat, Batum was left to Russia, as well as Kars and Ardahan. Ottoman State's main goal in the Caucasus Front during the First World War was to regain those areas. However, during the course of the War nothing in the Caucasus Front went as was initially hoped for the Ottoman Empire. Besides not being able to re-conquer the aforementioned areas the Ottoman Empire has lost a considerable part of Eastern Anatolia to Russia. In spite of the defeat suffered, the events which led to the rise

---

* Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Araştırma Merkezi.

of the Bolsheviks in Russia -and their eventual hold of the government- has given the Ottoman Empire the opportunity to have Kars, Ardahan and Batum back to her control. During the Turkish National War of Independence, Batum became a significant area of maneuver for the new National Assembly's (TBMM) foreign policy. The main aim of TBMM's foreign politics was partly to re-balance the power gap between the two sides of the War of Independence. In this frame, gaining the support of a "big state" appeared as a strategic goal which was perennial to the success of the cause. Obviously, the state of the international relations of the era permitted this "big state" to be no other than the USSR. TBMM didn't hesitate to leave Batum as a concession to USSR to strengthen the bi-lateral relations through gaining the trust of the Bolsheviks. When judged by the outcome, the consequent events strongly indicate that, this strategy has handsomely paid of and, in time, the handing over of the Batum to the USSR proves to be an act of clever real-politics, which brought strategic profundity to the Turkish foreign policy rather than a loss.

Key Words: *Batum, First World War, Caucasian Operation, Turkish National War of Independence, URSS*

GİRİŞ

Bu çalışma, günümüzde Gürcistan'a bağlı Acaristan Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti olan Batum'u, Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden çıkışından Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı içinde bir ödün olarak SSCB'ye (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) bırakılmasına kadar olan süreçte konu etmektedir. Bu konu çerçevesinde çalışmanın iki temel dönemi içermesi uygun bulunmuştur. Bu dönemlerden birincisi "I. Dünya Savaşı", diğeri Türk "Ulusal Bağımsızlık Savaşımı"dır; zaten çalışmada yer alan iki temel bölüm de bu dönemler çerçevesinde kurgulanmıştır. Çalışmanın *I. Dünya Savaşı ve Batum* başlığını taşıyan ilk temel bölümünde, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'yla ilgili tasarıları kapsamında Batum'un yeri gösterilmiş, Bolşevik devrim sonrası Rusya'nın savaştan çekilmesiyle Batum'un yeniden Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girişi anlatılmıştır. Burada ilgi çekici olan, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'yla ilgili tasarıları içinde yeniden Osmanlı topraklarına katılması amaçlanan Batum'un, beklendiği gibi değil de, beklenmedik bir gelişme sonrası elde edilmesidir. Çalışmanın ikinci temel bölümü *Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı'nın Dış Politikası ve Batum* adını taşımaktadır. Bu bölüm, söz konusu savaşım sırasında TBMM'nin (Türkiye Büyük Millet Meclisi) dış politikasını ve bu politika çerçevesinde TBMM – SSCB ilişkilerinin önemini irdeler. Söz konusu bölüm, Batum'un SSCB'ye bırakılmasını bir "ödün" olarak ele almakta, "Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı içinde Batum" konusunu yalnızca bu çerçeve içinde değerlendirmektedir. Çalışmanın amacıysa Batum özelindeki iki farklı örnek kapsamında, dış politika konusundaki hedeflere kimi zaman hesaba katılmayan etkenlerin etkisiyle ulaşılabileceğini, kimi zaman da kimi hedeflerden, akılcı bir tutumla ana hedefe ulaşma uğruna vazgeçilebileceğini göstermektedir.

I. BATUM'UN OSMANLI EGEMENLİĞİNDEN ÇIKIŞI

II. Mehmet'in (Fatih Sultan Mehmet) Trabzon İmparatorluğu'nu fethi sırasında, 1461 yılında, Osmanlı topraklarına katılan Batum (Kırzioğlu, 1998: 7 vd., Uzunçarşılı, 1995: 51 – 57, Kunt, 1978: 140 – 180 ve Baykara, 2000: 94 – 98)¹, dört yüzyılı aşkın bir süre boyunca Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde kaldı. “93 Harbi” olarak da anılan, Osmanlı Devleti'nin ağır bir yenilgi aldığı 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı (Kurat, 1970: 74 – 85) sonrasında imzalanan Ayastafanos Anlaşması, Batum'un Rusya'ya katılmasını hükme bağlayınca, Batum, Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden çıktı. Ayastafanos Anlaşması, Osmanlı Devleti'nin Batum'la birlikte Kars – Ardahan, Dobruca'daki Tulça Sancağı ve Beyazıt'ı (Karaköse) Rusya'ya savaş tazminatı olarak bırakmasını öngörüyordu. Söz konusu tazminat, yaklaşık 246 milyon 500 bin Osmanlı altınına denk gelen 1 milyar 410 milyon ruble olarak saptanmış; ancak Osmanlı Devleti'nin bu tutarı ödeyebilecek gücü bulunmadığından tazminatın toprakla ödenmesi yoluna gidilmişti (Erim, 1953: 387 – 400)².

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki varlığının büyük ölçüde sonu anlamını taşıyan Ayastafanos Anlaşması'nın hükümleri, İngiltere, Fransa ve Avusturya gibi “büyük devletler” tarafından kuşkuyla karşılandı. Rusya'nın tüm Balkanları ilgilendiren “doğu sorunu”nu tek başına çözümlenmeye kalkması ve anlaşmayla özerk bir Bulgaristan Prensiliği'nin oluşturulması – ki bu, Rusya'nın sıcak denizlere çıkışı demektir – söz konusu kuşkunun ardındaki temel nedenlerdendi. Bu durum, açıktır ki, diğer büyük devletlerin çıkarlarını zedeliyordu. Bundan dolayı Ayastafanos Anlaşması'nın Rumeli ve Balkanlarla ilgili hükümlerini gözden geçirmek ve bu hükümlere ilişkin kimi düzeltmeler yapmak üzere Berlin'de bir konferans toplandı (Ateş, 2001: 395). “Berlin Konferansı” olarak anılan bu konferansın sonunda 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Anlaşması, Ayastafanos Anlaşması'nın kimi hükümlerini yeniden düzenledi. Ancak yeni düzenlemeler kapsamında, Ayastafanos Anlaşması'nın Batum'la ilgili hükmü bozulmadı. Bu durumda, Batum'un Rus egemenliği altında oluşu, bir anlamda onaylanmış oldu (Erim, 1953: 403 – 427).

---

¹ Batum, 1520 yılında, Trabzon eyaletine bağlı bir sancak olarak yapılandırılmış, 1568 yılında Erzurum'a bağlanmış, 1574 yılında da eyalet olmuştur.

² Bu tutarın 900 milyon rublesi Rusya'nın savaş harcamalarına karşılık, 400 milyon rublesi savaş süresince Rusya'nın demiryollarına, ticaretine, dışatımına ve güney kıyılarına verilen zarara karşılık, 100 milyon rublesi Osmanlı ordusunun Kafkasya'ya düzenlediği saldırıdan doğan zarara karşılık ve 10 milyon rublesi de savaş sırasında Türkiye'deki Rus uyruklarının uğradığı zarara karşılıktır.

II. I. DÜNYA SAVAŞI VE BATUM

Osmanlı Devleti açısından Batum'un geri kazanılmasıyla ilgili fırsat, I. Dünya Savaşı'yla birlikte doğdu. Ancak bu noktada hemen belirtmek gerekir ki, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinin nedeni, yitirmiş olduğu kimi toprakları yeniden kazanmakla ilgili değildi. İmparatorluk, 19. yüzyılın sonuna, ulusçuluk akımının imparatorluk bünyesi üzerindeki etkileriyle emperyalist devletlerin imparatorlukla ilgili emelleri kısılcacında gelmişti. İmparatorluk için bu kısıkaçta temel amaç “ayakta kalabilmek”ti. Aynı kısıkaç ve aynı amaç 20. yüzyılın başında da önemini korudu. Ancak 19. yüzyılla 20. yüzyıl birbirlerinden çok farklı dinamiklere sahipti. Bu farklılık, imparatorluğun geleceği üzerinde son derece etkili oldu.

İmparatorluk 19. yüzyılda yıkılmasına yol açacak pek çok sorunla çevrelenmiş olmasına karşın, kendine “yaşam alanı” yaratabiliyordu. Bu dönemde imparatorluğun temel çelişkesinin Rusya'yla olduğunu söyleyebiliriz. Rusya, o günün dünyasının güçlü bir devletiydi. Ancak sıcak denizlere çıkışının olmaması Rusya için ciddi bir sorun oluşturuyor; bu sorun, Rusya'nın “sıcak denizlere inmek”le özetlenebilecek temel amacını da belirliyordu. Rusya'nın sıcak denizlere inme amacı, Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin topraklarına göz dikmesiyle eşdeğerdi. Bu nedenle Osmanlı Devleti için 19. yüzyıl tarihi, Osmanlı – Rus savaşlarının tarihi oluyordu. Bu ortam içinde Osmanlı Devleti'ne yaşam alanı yaratan olguysa İngiltere'nin çıkarlarının Rusya'nın sıcak denizlere inmesi karşısında zedelenecek olmasıyla ilgiliydi. Rusya'nın sıcak denizlere inmesini kendisi açısından önlenmesi gereken bir tehdit olarak algılayan İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana bir tutum geliştiriyor ve bu tutumunun gereklerini yerine getirmekten de geri kalmıyordu. Bu durumsa yaşama şansı pek kalmamış Osmanlı Devleti için, “yaşam alanı” yaratıyor; bu alan içinde imparatorluk, dengeleri gözeterek yaşamını sürdürebiliyordu.

19. yüzyılın son ve 20. yüzyılın ilk çeyreğini belirleyecek gelişmeler bu ortamı derinden sarstı. Alman birliğinin sağlanması ve Alman devletinin dünya politikası içindeki yerini alması, İngiltere'nin tehdit algılamaları üzerinde önemli değişikliklere yol açmıştı. Almanya'nın gelişmiş sanayisi için “hammadde” ve “pazar” arayışları onun sömürgeci emellerini belirginleştirdi. Almanya'nın bu emelleri doğrultusunda güçlü bir donanmanın yapımına girişmesiye Almanya'yı İngiltere açısından ciddi bir tehdit durumuna getirdi. Almanya'nın tek amacı sömürge elde etmek değildi. Doğu Avrupa ve Balkanlar üzerinde yayılma düşüncesi, Almanya'nın bir başka amacı olarak belirliyordu. Bu amaç, Almanya'nın

Rusya'yla da karşı karşıya kalmasına yol açtı. Bu durumda, İngiltere ve Rusya'nın Alman tehdidi karşısında yakınlaşmaları kaçınılmaz oluyordu. Bu yakınlaşmayla birlikte de İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçiyordu: İngiltere, artık kimi çıkarlarını, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü üzerinden değil, başka yollardan koruyacaktı...

İngiltere'nin dış politikasındaki bu değişiklik, yaklaşık 100 yıldır İngiltere'nin desteğiyle toprak bütünlüğünü koruyan Osmanlı Devleti'nin "idam fermanı" gibiydi. Bu idam fermanı, Osmanlı Devleti'nin dünyanın sürükleneceği ilk genel savaşa girişini belirlediği gibi, "I. Dünya Savaşı" adını alacak bu savaşta Almanya'nın yanında oluşunu da belirledi. Osmanlı Devleti, yaşamını sürdürmek için savaşmak, bir diğer deyişle mutlaka I. Dünya Savaşı'na katılmak ve kazanmak durumundaydı; ortada bir tercih değil, bir zorunluluk vardı. Savaşta Almanya yanında yer almak da bir tercih değil, zorunluluk olarak anlam buldu. Temel çelişki Rusya'yla olduğundan, Osmanlı Devleti mutlaka Rusya'nın karşı tarafında, yani Almanya yanında savaşacaktı (Ateş, 2001: 411 – 413).

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'yla daha önce yitirdiği kimi toprakları geri kazanma amacı, bu zorunluluğun üzerinde biçimlendi. Bu topraklardan bir bölümü, yukarıda değindiğimiz 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı sonrasında yitirilen Kars – Ardahan – Batum'du. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nın temel cephelerinden biri olan Kafkas cephesinde düzenlediği "Kafkas harekatı"yla (Karal, 1996: 414 ve Birinci Dünya Harbinde ... 1993: 15)³, öncelikli olarak bu toprakların geri alınmasını amaçladı (Karal, 1996: 414 – 415 ve Kurat, 1948: 411)⁴. Ancak Kafkas cephesinde, deyim yerindeyse hiçbir şey yolunda gitmedi.

---

³ Savaş sırasında, Osmanlı ordusunun Ayastafanos ve Berlin anlaşmalarıyla belirlenen Osmanlı – Rus sınırının ötesindeki Rus topraklarına yaptığı saldırılar "Kafkas harekatı" olarak anılmaktadır. Ancak Kafkasya'nın Karadeniz'le Hazar Denizi arasındaki geniş alanı kapsadığı göz önünde bulundurulursa bu harekatın Kafkasya'yı coğrafi bakımdan tam olarak karşılamadığını da belirtmek gerekir. Harekat, Kafkasya'dan çok, Kafkas dağlarının güneyine ve Anadolu'nun doğusuna yöneliktir. Harekat alanının sınırlarıysa kuzeyde Kafkas Dağları ve Karadeniz'i, doğuda Hazar Denizi'ni, güneyde İran Azerbaycanı ve Van Gölü'nün güneyiyle Mardin – Urfa çizgisini, batıda da Fırat Nehri – Malatya – Sivas – Samsun bölgesini içine alan bölgeyi kapsamaktadır. Harekat alanının eni Samsun'dan Urfa'ya kadar yaklaşık 500, boyu Baku'den Sivas'a kadar yaklaşık bin 200 kilometredir. Bu durumda harekat alanının yüzölçümü yaklaşık 600 bin kilometrekare olmaktadır. Bu cephede, Osmanlı – Rus savaşı başladığı zaman, söz konusu iki devlet arasındaki sınır 450 kilometre kadardır. Bu sınır, kuzeyde Hopa'nın doğusunda yer alan Kopmuş burnundan başlayarak güneye doğru Murgul ve Artvin'in batısı, Cumaçay'ın kuzeyi, Milo'nun doğusu, Oltu'nun batısı, Kötek'in doğusu, Eleşkirt'in, Karaköse'nin, Balıklıgöl'ün ve Musun'un kuzeyi, Ağrı Dağı ve Doğubeyazıt hattından geçmektedir.

⁴ Kafkas harekatı bu amaca ulaştıktan sonra daha önceki savaşlarda Rus boyunduruğu altına girmiş olan Müslümanların kurtarılması ve Hazar Denizi dolaylarında yaşayan Türklerle ilişkiye geçerek Pan – Türkçülük tasarısının gerçekleştirilmesi amaçlarıyla sürecekti. Ruslarsa Kafkas cephesindeki harekatlarında, öncelikli

II.1.) SAVAŞIN BAŞLARINDA KAFKAS CEPHESİ

Osmanlı – Rus savaşı başladığında, Kafkas cephesinde Hasan İzzet Paşa komutasındaki III. Ordu bulunuyordu. Bu ordu, 190 bine yakın insan mevcuduna sahipti. Ordu mevcuduna bakıldığında, ordunun savaşçı (muharip) birliklerine ilişkin insan mevcutlarının tamam olduğu söylenebilir. Ordu gerisindeki insan eksiği de önemsenmeyecek kadar azdı. Ancak bu veriler, III. Ordu'nun uzun süreli bir savaşın isteklerini karşılayacak durumda olduğunu ileri sürebilmek için yeterli değildir. Başkomutanlığın ikmal maddeleri yönünden orduyu destekleme olanağı yoktu. Bölge çok yoksul, arazi engebeli, yollar kötü ve eksikti. Bu durum, ikmal ve ulaştırma işlerini daha da güçleştiriyordu. Bölgenin iklim koşulları ve kışın yakın olmasıysa III. Ordu'yu iyice zora koşmaktaydı. III. Ordu'nun karşısında bulunan Rus Kafkas Ordusu'ysa Osmanlı – Rus savaşı öncesinde Karadeniz Kıyı Grubu, Oltu Grubu, Sarıkamış Grubu, Erivan Grubu ve İran Azerbaycan Grubu altında örgütlenmişti. Rus Kafkas Ordusu'nun ordu ihtiyatı da içinde olmak üzere 100 piyade taburu, 117 süvari, 15 istihkam bölüğü vardı (Birinci Dünya Harbinde ... 1993: 40 – 48, 51 – 56 ve 95 – 96).

Kafkas cephesinde ilk sıcak temas 6 Kasım 1914 tarihinde “Köprüköy Muharebesi” sırasında yaşandı. İki aşamalı olarak gerçekleşen ve 12 Kasım'da sona eren Köprüköy Muharebesi kapsamında gelişen III. Ordu taarruzu, Rusların direnme gücünü büyük ölçüde kırdı; taarruz sırasında ciddi kayıplar veren Rus ordusu, geri çekilmek durumunda kaldı. Ancak III. Ordu kıtaları, altı gün süren bu taarruzda çok yorgun düşmüş ve çekilen Rus güçlerini izleyememişti... Köprüköy Muharebesi'ni 15 Kasım'da başlayıp 21 Kasım'da sona eren “Azap Muharebesi” izledi. Azap Muharebesi sırasında III. Ordu, düşman mevziilerine 5 kilometre kadar girmeyi başardı, ancak bu başarıyı daha ileri bir noktaya taşımak olanaklı olmadı: Ordu, önce Alakilise – Maslahat hattına, daha sonra da 21 Kasım'ı 22 Kasım'a bağlayan gece Komazor – Aşağı Kızılca – Menevürt – hattına geriledi (Birinci Dünya Harbinde ... 1993: 319 – 323) ...

6 Kasım – 21 Kasım 1914 tarihleri arasında gelişen Köprüköy ve Azap muhabereleleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde III. Ordu'nun, önemli sayılabilecek kimi başarılar elde ettiği söylenebilir. Ancak unutmamak gerekir ki bu muharebeler sırasında III. Ordu, çok sayıda kayıp vermiş, askerinin morali sarsılmış, kıtalar yorgun ve bitkin düşmüştü. Her şeyden

---

olarak İskenderun Limanı'nı ele geçirerek Akdeniz'e çıkmayı amaçlıyordu. Rusların bundan sonraki amaçları, Trabzon'u alarak İstanbul'a ve dolayısıyla Boğazlara ulaşmak ve Doğu Anadolu yönüyle Dicle – Fırat havzasından Basra Körfezi'ne ulaşmaktı.

önemlisi de III. Ordu'nun taarruz gücü bu muharebelerde ciddi bir biçimde sarsılmıştı. Bu nedenle söz konusu muharebeler sırasında III. Ordu'nun elde ettiği “başarı”, dikkatle değerlendirilmesi gereken türden bir başarıydı.

II.2.) SARIKAMIŞ HAREKATI VE SONRASI

Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa, “başarı”nın yukarıda kısaca açıklanan bu özelliğine karşın Kafkas Cephesi'nde yaşananları, “gerçek” bir başarı olarak görmekte ve gelecek büyük başarıların habercisi gibi algılamaktaydı. Enver Paşa, bu düşüncelerle 6 Aralık 1914 günü Yavuz Zırhlısı'yla İstanbul'dan ayrılarak Trabzon'a doğru yola çıktı; 8 Aralık'ta Trabzon'a vardı, oradan Erzurum'a geçti, 13 Aralık'ta da III. Ordu karargahının bulunduğu Köprüköy'e ulaştı. Enver Paşa artık fiilen III. Ordu'nun başındaydı. 18 Aralık'ta “büyük başarı”nın gecikmesinin nedeni olarak gördüğü III. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'yı görevinden alan Enver Paşa, bu tarihte III. Ordu Komutanlığı'nı bizzat üstlendi (Aydemir, 1992: 121 – 122)⁵; ardından da “Sarıkamış Harekatı” olarak adlandırılacak taarruz planını uygulamaya koydu.

Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesi'nden beklentilerini karşılamak üzere büyük bir kuşatma harekatı yapma düşüncesindeydi. Berlin'de bulunan Osmanlı askeri ateşesinin Paul von Hindenburg'un karargahından gönderdiği raporda üzerinde durduğu noktalar, Enver Paşa'nın bu düşüncesini daha da güçlendirmişti. Ateşe, söz konusu raporunda, Rusların tahkim edilmiş mevkilerine taarruz etmenin yararsız olduğu üzerinde duruyor ve Ruslara karşı en etkili hareketin “kuşatma” olacağını anlatıyordu. Enver Paşa, Hindenburg'un 8. Alman ordusuyla 23 – 31 Ağustos 1914 tarihleri arasında çok üstün mevcutlu Rus ordularına karşı Tannenberg dolaylarında kazandığı imha muharebesinin (Kurat, 1948: 413) bir benzerini tekrarlayabilirdi: Büyük bir taarruz başlayacaktı! Bu arada Ruslar, güçlerinin büyük bir bölümünü 1914 yılının Aralık ayında Alman ve Avusturya – Macaristan orduları karşısına toplamak durumunda kalmışlar ve Kafkas cephesinde ancak zayıf iki kolordu bırakabilmişlerdi. Bu durum da Enver Paşa'daki taarruz düşüncesinin gelişiminde etkili oluyordu (Birinci Dünya Harbinde ... 1993: 349, 354 – 355).

---

⁵ Enver Paşa'ya göre Hasan İzzet Paşa hatalı davranmış, Köprüköy ve Azap muharebelerinde Rus ordusunu imha edememişti. Enver Paşa, Hasan İzzet Paşa'ya hemen harekete geçip, Sarıkamış bölgesinde Rus ordusunu imha etmesini emretti. Ancak Hasan İzzet Paşa, mevsim koşullarının ağırlığına işaret edip, temkinli davranmayı salık verdi. Bu durum, Hasan İzzet Paşa'nın III. Ordu komutanlığından ayrılmasının nedeni oldu. Hasan İzzet Paşa'yı idam edilmekten kurtaransa Enver Paşa'nın hocası olma sıfatıydı.

Taarruz planı, III. Ordu'nun biri zayıf, diğeri güçlü iki gruba ayrılması üzerine kuruldu. Zayıf grup, Rusların Aras ırmağının iki yanından Erzurum doğrultusuna yapacakları taarruzları önleyecekti. Güçlü grupsa Rus mevziinin kuzey yanıyla gerisine derin ve kuşatıcı bir taarruz yapacaktı. Taarruzun 21 Aralık 1914 tarihinde başlatılmasına karar verildi. Bu kararın ardından taarruz hazırlıklarına girişildi ve ordu, 21 Aralık'a kadar olan dönemde parça parça verilen emirlerle plan kapsamında uygun görülen bölgelerde toplandı. Sarıkamış Harekatı öncesinde III. Ordu'nun 94 taburu ve 37 bini muharip olmayan er, 6 bini de ikmal eri olmak üzere toplam 120 bine yakın insan gücü bulunuyordu. Rusların Sarıkamış Grubu'nun mevcuduysa yaklaşık 100 bindi (Birinci Dünya Harbinde ... 1993: 354 – 357 ve 383 – 384).

Enver Paşa'nın büyük umutlar bağladığı Sarıkamış Harekatı, III. Ordu'nun taarruzuyla 22 Aralık sabahı başladı. III. Ordu'ya bağlı 9. Kolordu Bardız, 10. Kolordu Kaleboğazı – Oltu yönünde ilerliyordu. Bu ilerleme sırasında Rus güçlerine karşı kimi başarılar kazanıldı, gelişen bir Rus saldırısı püskürtüldü. 23 Aralık'ta Osmanlı güçleri Bardız ve Oltu'ya girdiler. Osmanlı güçleri bir yandan da Kars ve Ardahan üzerine yürüyorlardı. Enver Paşa, 25 Aralık'ta 9. Kolordu'nun 29. tümeniyle Sarıkamış'a 6 kilometre kadar yaklaştı. Rusların bu durum karşısında geri çekilme tasarıları bile hazırladıkları söylenmektedir. Ancak Osmanlı ordusunun durumu pek parlak değildi. Ruslardan çok, hareket bölgesinin doğa ve iklim koşullarıyla savaşmak durumunda kalan Osmanlı ordusu, söz konusu koşullara alışık Rus ordusu karşısında iyice güçsüzleşiyordu. Kar, tipi ve soğuk, bu çerçevede içinde Osmanlı ordusunun en önemli düşmanı niteliğindediydi (Birinci Dünya Harbinde ... 1993: 381 vd. ve Kurat, 1970: 367 vd).

Enver Paşa, bu koşullar altında iki güçlü saldırı düzenledi. Ancak her iki saldırı da olumsuz sonuçlanınca, Enver Paşa için bundan sonra tek çıkar yol 10. Kolordu'nun yardıma gelmesini beklemek oldu. Ancak 10. Kolordu'nun gelmesi hiç de kolay gözüküyordu. 25 kilometrelik Allahüekber yaylasında kar bir metreyi aşmıştı. Asker saatte ancak bir kilometre yol alabiliyor, güç koşullar karşısında da kırılıyordu. 10. Kolordu 27 Aralık'ta Sarıkamış'a vardı; ancak 10 bin kayıp vermiş ve mevcudu 3 bine kadar inmişti. 30 Aralık'ta yeni bir saldırı başlatıldı. Ancak bu saldırıdan da herhangi bir olumlu sonuç alınamadı. 4 Ocak'taysa Rusların karşı saldırısı başladı; Ruslar 30 bin kişiyle taarruza geçtiler. Bu noktadan sonra, "Sarıkamış Harekatı", "Sarıkamış dramı" görünümünü aldı. Büyük umutlar bağlanan Sarıkamış Harekatı'nın gelmiş olduğu noktada Enver Paşa'nın tek amacı, III. Ordu "kalıntı"sını geri çekmekten ibaretti. Bu koşullar altında, Enver Paşa, 5 Ocak'ta komutayı Hafız Hakkı Paşa'ya

birakarak cepheden ayrıldı ve İstanbul yolunu tuttu. III. Ordu kalıntısıysa 18 Ocak'ta Sarıkamış Harekatı'ndan önceki mevkilerine döndü.

Yaşananları Enver Paşa'nın deyişiyle “kuvve – i külliye [güçlerin tamamı] mahvoldu” (Aydemir, 1992: 117 – 118) biçiminde özetlemek olanaklıdır. Osmanlı'nın, bu harekattaki insan kaybı 60 bin dolayındadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Sarıkamış Harekatı'nda “mahvolan” yalnızca Osmanlı güçleri değildir. Rus ordusu da 32 bin dolayında kayıp vermiştir (Birinci Dünya Harbinde ... 1993: 535 – 536)⁶. Sarıkamış Harekatı sonrasında, III. Ordu'nun yeni bir saldırıya geçmesi olanaklı değildi. III. Ordu'nun görevi artık Doğu Anadolu'yu savunmaktı. Ancak III. Ordu, Doğu Anadolu'nun savunulmasında da pek fazla bir varlık gösteremedi. Karadeniz sahilinin doğu kesimleriyle Doğu Anadolu bölgesi, kısa süre içinde, Ruslar tarafından işgal altına alındı. 16 Şubat 1916'da Erzurum ve hemen ardından Muş'la Bitlis, 19 Nisan 1916'da Trabzon, 25 Temmuz 1916'da da Erzincan Rus işgaline girdi. Rusların bu ilerleyişi karşısında III. Ordu birlikleri, kimi bölgelerde zaman zaman karşı saldırıya geçti; ama söz konusu karşı saldırılardan hiçbir sonuç alınamadı (Allen ve Muratoff, 1966: 266 vd.). Bu durumda, Osmanlı Devleti'nin, başta Sarıkamış Harekatı olmak üzere Kafkas cephesindeki girişimlerinden umduğu sonuçları sağlayamadığını ve bu girişimlerin Anadolu'nun önemli bir bölümünün Rus işgali altına girmesine yol açtığını söylemek hatalı olmayacaktır.

II.3.) BREST – LİTOVSK BARIŞI VE BATUM'UN KURTARILMASI

Osmanlı Devleti için, I. Dünya Savaşı içinde Kafkas Cephesi'ndeki bu kötü gidiş, Rus tarihinin önemli bir kırılma noktasında durdu. Rusya'da 7 Kasım 1917 tarihinde Bolşevikler iktidarı ele geçirmiş, “Ekim Devrimi” gerçekleştirilmişti. Devrime “savaşa son”, “toprağın derhal köylülere dağıtımı” gibi hedefler eşlik ediyor; Bolşevikler Rus ordusunun kendilerine karşı kullanılması gibi bir olasılığı ortadan kaldırmak için, ordunun çözülmesini ve Rus askerlerinin cepheyi terk etmesini sağlamaya çalışıyordu. Gerçekten de Rus ordusu Avrupa cephesinde kısa sürede çözüldü. Ardından Kafkas cephesine de Rus ordusunun çözüldüğü ve Rus askerlerinin bu cephede de yavaş yavaş siperlerini terk etmeye başladığı gözlemlendi (Kurat,

⁶ Rusların resmi kayıtlarında, 7 bin tutsak alındığı ve 23 bin ölü gömüldüğü kaydedilmektedir. 11. Kolordu bölgesinde 10 bin, muharebe hattı gerisinde de soğuk ve hastalık nedeniyle 20 bin kişinin daha öldüğü düşünülebilir. Bu durumda Osmanlıların kayıpları 60 bine ulaşmaktadır. Bu arada 14 Şubat 1915 tarihinde toplanan III. Ordu'da mevcut 42 bin olarak saptanmıştır. Harekattan önce III. Ordu'nun mevcudunun 118 bin 600 olduğu anımsanırsa, yaklaşık 16 bin kişiye de ne olduğu bilinmemektedir. Bunlardan bir bölümünün yerel çete örgütlenmelerine katıldığı, bir başka bölümünün de bölgedeki köylere dağıldıkları öne sürülebilir. Rus askerlerinin 20 bini çarpışmalarda, 9 bini de donma nedeniyle ölmüş, 3 bin Rus askeri Osmanlılara tutsak düşmüştür. Böylece Rusların kaybı 32 bine varmıştır.

1970: 339 – 340). Bu arada Bolşevik Rusya, Çarlık Rusyası'nın yaptığı kimi gizli anlaşmaları açıkladı ve barış yaparak I. Dünya Savaşı'ndan çekilmeye karar verdiğini ilan etti (Kurat, 1970: 327). Ardından da 26 Kasım 1917 tarihinde, Alman ordularının Doğu Komutanlığı'na başvurarak, silah bırakışması istedi. Bu isteğin kabul edilmesi üzerine, Almanya, Avusturya – Macaristan İmparatorluğu, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'yle Bolşevik Rusya arasında, 15 Aralık 1917 tarihinde “Brest – Litovsk Silah Bırakışması” imzalandı. Brest – Litovsk Silah Bırakışması'nın imzalanmasından sonra, Osmanlı Devleti'yle Bolşevik Rusya, 18 Aralık 1917 tarihinde, Kafkas cephesinde I. Dünya Savaşı'na son veren “Erzincan Silah Bırakışması”nı imzaladı (Bayur, 1991: 94 – 95, Kurat, 1970: 331 – 334 ve Taş, 1995).

Bırakışmaların imzalanmasının ardından, Almanya, Avusturya – Macaristan İmparatorluğu, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'yle Bolşevik Rusya arasında Brest – Litovsk'ta barış görüşmeleri başladı. 20 Aralık 1917 tarihinde başlayan bu görüşmeler sırasında, Osmanlı Devleti, Rusların işgal etmiş olduğu Doğu Anadolu'nun hemen boşaltılmasını, buralarda ve Kafkasya'da Ermenilerin silahlandırılmasına hemen son verilmesini, 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı sırasında Rusya'ya bırakılan Kars – Ardahan – Batum'un Osmanlı Devleti'ne iadesini ve Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında yapılmış olan tüm anlaşmaların – özellikle ekonomik içerikli olanların – feshini istiyordu. Bolşevik Rusya'ysa Rusya'yı toprak kaybına uğratmayacak, tazminat ödemek durumunda bırakmayacak ve “ulusların kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi” ilkesine dayanacak öneriler sunuyordu. Görüşmeler son derece tartışmalı geçti ve bu tartışmalar nedeniyle görüşmeler 10 Şubat 1918 tarihinde kesildi. Ancak Osmanlı ordusunun Erzincan yönünde harekete geçip, Doğu Anadolu'da Rus işgali altında bulunan bölgeleri kurtarmaya girişmesi ve aynı zamanda Alman ordusunun Rus toprakları üzerinde ilerlemesi Bolşevik Rusya'yı görüşmeleri sürdürmeye itti. Ara verilen görüşmeler 27 Şubat'ta yeniden başladı ve ortak bir anlaşma metni hazırlanarak 3 Mart 1918 tarihinde “Brest – Litovsk Ortak Barış Anlaşması” imzalandı. Aynı gün, ortak metinden hareketle Bolşevik Rusya'yla müttefikler arasında ayrı ayrı barış yapıldı (Uçarol, 2000: 478 – 479 ve Kurat, 1970: 339 vd.).

Brest – Litovsk Ortak Barış Anlaşması'nın dördüncü maddesi doğrudan Osmanlı Devleti'yle ilgiliydi. Buna göre, Bolşevik Rusya, Doğu Anadolu illerinin hemen boşaltılması ve Osmanlı Devleti'ne düzenli bir biçimde geri verilmesi için elinden gelen her şeyi yapacaktı. Aynı maddeye göre, Kars – Ardahan – Batum da gecikmeksizin Rus askerleri tarafından boşaltılacak; Bolşevik Rusya, buraların genel hukuk ve devletlerarası hukuk ilkelerine göre

kazanacakları yeni duruma karışmayacak ve ayrıca buraların halkını, komşu devletlerle ve özellikle Osmanlı Devleti'yle anlaşarak yeni yönetim biçiminin belirlenmesi konusunda özgür bırakacaktı (Bayur, 1991: 135 – 136). Osmanlı Devleti'yle Bolşevik Rusya, yine 3 Mart 1918 tarihinde bir “ek anlaşma” imzaladılar. Bu ek anlaşmaya göre, Bolşevik Rusya, 6 – 8 hafta içerisinde, Doğu Anadolu'da işgal ettiği yerlerdeki tüm asker ve memurlarını savaştan önceki sınırın ötesine çekecek; Ermeni çetelerini silahsızlandırarak ve dağıtacak; Kars – Ardahan – Batum'la ilgili sınırı da 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı'ndan önceki sınır gibi kabul edecekti (Bayur, 1991: 136 – 137).

Rusya'da gelişen “Ekim Devrimi” hem I. Dünya Savaşı sırasında Rus işgali altına alınmış Doğu Anadolu'daki kimi toprakların Rus işgalinden kurtarılmasına, hem de 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı sırasında yitirilen Kars – Ardahan – Batum'un geri alınmasına olanak sağlamış oluyordu. Daha önce de değindiğimiz gibi, Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndaki Kafkasya Harekatı'yla öncelikli olarak 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı sırasında yitirilen Kars – Ardahan – Batum'un geri alınmasını hedeflemişti. Bu durumda, bu hedefe ulaşıldığını söylemek yerinde olacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki bu hedefe, beklendiği gibi ulaşmak olanaklı olmamış; söz konusu bölgeler, Kafkas cephesinde bulunan III. Ordu'nun harekatıyla değil, Rusya'da gelişen devrim yardımıyla geri alınmıştır.

II.4.) BATUM BARIŞI VE BARIŞI İZLEYEN GELİŞMELER

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Osmanlı ordusu, Brest – Litovsk Barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı dönemde, Erzincan yönünde harekete geçip, Doğu Anadolu'da Rus işgali altında bulunan bölgeleri kurtarmaya girişmişti. 12 Şubat 1918 tarihinde başlayan bu hareket sonucunda ilk olarak Erzincan kurtarıldı. 13 Şubat'ta kurtarılan Erzincan'ı, 12 Mart 1918 tarihinde kurtarılan Erzurum izledi ve 14 Mart 1918 günü, Doğu Anadolu'da I. Dünya Savaşı başlangıcındaki sınıra ulaşıldı. Bu arada, yine yukarıda belirttiğimiz gibi, Brest – Litovsk Barış Anlaşması imzalanmıştı ve anlaşmaya göre, bu bölgede geçerli sınır 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı öncesindeki sınır olmaktaydı. Bu nedenle Osmanlı ordusu ileri harekatını sürdürdü ve Vehip Paşa komutasındaki III. Ordu, 14 Nisan'da, Gürcülerin denetimine geçmiş bulunan Batum'u kurtardı (Kurat, 1970: 466 – 467 ve Uçarol 2000: 479).

Batum'un kurtarılması, konuya ilişkin bir ”son” anlamını taşııyordu. Bolşevik Rusya, Brest – Litovsk Barış Anlaşması'nın hükümlerine karşın, Batum'un Osmanlı Devleti'ne bırakılmaması için çeşitli girişimlerde bulunmaya başladı. Ayrıca Merkezi Tiflis'te bulunan

Maverayi Kafkasya Komiserliği de Brest – Litovsk Barış Anlaşması'nı tanımamaktaydı. Bunların yanı sıra, Osmanlı güçlerinin Batum'u alması, İngiltere ve Almanya'yı ürkütmüş; İngiltere ve Almanya, Osmanlı güçlerinin 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı'ndan önceki sınırı aşma olasılığı üzerinde durmaya başlamışlardı. Bu türden bir durumda, İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarının zedeleneceği açıktı. Batum bölgesinin petrolleriyle yakından ilgilenen Almanlar da gelişmelerden rahatsızlık duymakta kendileri açısından haklıydılar (Uçarol 2000: 481 – 482). Osmanlı Devleti, özellikle “Batum” kapsamında beliren bu sorunu, Maverayi Kafkasya Komiserliği temsilcileriyle düzenlediği “Batum Konferansı”yla çözüme kavuşturmayı denerdi.

28 Kasım 1917 tarihinde Tiflis'te kurulan ve 11 Mayıs 1918 tarihinde bağımsızlığını ilan eden “Maverayi Kafkasya Komiserliği”, Gürcü, Ermeni ve Azerilerin oluşturduğu bir federasyon niteliğindedir (Şahin, 2002: 103 – 123). Bolşevik Rus Hükümeti'ni “meşru” görmeyen, Bolşevik hareketin karşısında olan Komiserlik, kendini Osmanlılarla barış yapmaya yetkili sayıyordu. Oysa bu olanaklı değildi. İşin ilginç tarafıysa Osmanlı Devleti'nin Erzincan Silah Bırakışması'nı Kafkas Cephesi Rus Ordusu Komutanlığı ve Maverayi Kafkasya Komiserliği temsilcileriyle imzalamasıyla ilgiliydi. Bu, Osmanlı Devleti'nin Komiserlik'i tanıdığını gösteren önemli bir kanıttı; ayrıca Komiserlik'in de kendisini bağımsız gösteren ilk dış faaliyeti idi. Ancak yine de Osmanlı Devleti, Maverayi Kafkasya Komiserliği'yle doğrudan ilişkiye girmek istemiyor, böyle yaparsa Rus işgali altındaki Türk topraklarının Rus işgalinden arındırılmasında zorluklarla karşılaşabileceğini düşünüyordu. Diğer yandan da varolan koşullar Osmanlı Devleti'ni Maverayi Kafkasya Komiserliği'yle doğrudan ilişkiye itiyordu. Bu koşulların en önemlilerinden biri, Erzincan ve Trabzon çevresindeki Ermenilerin Türkler üzerindeki artan baskılarıydı (Şahin, 2002: 191 – 192). Maverayi Kafkasya Komiserliği'nin temsilcileriyle Osmanlı Devleti temsilcileri arasında gerçekleştirilen “Trabzon Konferansı”, bu ortamın bir sonucu oldu. 14 Mart 1918 tarihinde başlayan söz konusu konferans, Maverayi Kafkasya Komiserliği'nin Brest – Litovsk Barış Anlaşması'nı tanımamakta ısrar etmesi ve Batum'un Gürcülere, Kars'ın da Ermenilere bırakılması konusunda ısrarlı davranması nedeniyle sonuçsuz kaldı (Şahin, 2002: 186 vd. ve Kurat 1970: 467 – 473). Konferansın sonuçsuz bir biçimde sona erdiği güne (14 Nisan 1918), daha önce de değindiğimiz gibi, Vehip Paşa komutasındaki III. Ordu, Batum'u Gürcülerden kurtardı. Bu gelişme üzerine de Osmanlı Devleti'yle Maverayi Kafkasya Komiserliği arasında barış yapmak üzere bir konferans toplanmasına karar verildi. “Batum Konferansı” adını alacak bu konferans 11 Mayıs 1918 günü çalışmalarına başladı.

Konferansta Osmanlı Devleti'nin temel isteklerinden biri Maverayı Kafkasya Komiserliği'nin Brest – Litovsk Barış Anlaşması'nı tanınması ve Kars – Ardahan – Batum üzerinde hak iddia etmemesiyle ilgiliydi. Osmanlı Devleti'nin ikinci isteğiyse Maverayı Kafkasya Komiserliği'nin bağımsızlığını ilan etmesi üzerinde biğimleniyordu. Osmanlı Devleti, bu isteğinin gerçekteşmesi durumunda Rusya'yla arasında bir “tampon devlet” oluşturmuş olacaktı. Bir tür “ön koşul” niteliğindeki bu isteklerin tümü Komiserlik tarafından benimsendi (şahin, 2002: 486 – 488). Ancak Osmanlı Devleti, Maverayı Kafkas Cumhuriyeti'nin istikrarlı bir devlet olmadığını dűřündüđünden, barışı sürekli kılmak adına, federasyonu oluşturan üç devletin ayrı birer bağımsız devlet olmalarını talep ediyor ve kesin barışın ancak bundan sonra yapılabileceğini söylüyordu. Bu durum üzerine Maverayı Kafkas Cumhuriyeti Diyet Meclisi, 26 Mayıs 1918 tarihinde yaptığı toplantısında kendini feshetti. Aynı gün Gürcistan ve Ermenistan, 28 Mayıs 1918 tarihinde de Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan ettiler. Osmanlı Devleti Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'la 4 Haziran 1918 tarihinde ayrı ayrı barış anlaşmaları imzaladı. Gürcistan'la yapılan barışla Batum, Ahışha ve Ahalkelek Osmanlı sınırları iğine alındı. Böylece Gürcistan'la olan sınır, Brest – Litovsk Barış Anlaşması'ndaki sınırı aşmış, 1828 yılındaki biğimine ulaşmış oluyordu. Azerbaycan ve Ermenistan'la olan sınırdaysa 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı'ndan önceki durum korundu (Kurat, 1970: 474 – 478).

Batum Barış Anlaşması'nın imzalanmasının ardından Brest – Litovsk Barış Anlaşması hükümleri uyarınca Kars – Ardahan – Batum'da yapılması öngörülen plebisit hazırlıklarına girişildi. 1918 yılının ağustos ayında tamamlanan plebisit sonucunda bin 693 çekimser, 441 ret oyuna karşılığ, 85 bin 129 olumlu oyla Kars – Ardahan – Batum Osmanlı Devleti'ne katıldı (Kurat, 1970: 491 – 492). Ancak 16 Mayıs 1918 tarihinde Batum Konferansı'nda alınacak kararları kabul etmeyeceğini açıklayan Bolşevik Rusya, 20 Eylül 1918 tarihinde verdiği bir notayla Kars – Ardahan – Batum'da yapılan plebisiti tanımadığını ve Brest – Litovsk Barış Anlaşması'nın feshedildiğini bildirdi (Kurat, 1970: 493 – 494 ve Uçarol, 2000: 483 – 484). Artık Osmanlı Devleti'yle Bolşevik Rusya arasındaki gerginlik zirve noktasına varmıştı. Bolşevik Rusya'nın Kars – Ardahan – Batum'un boşaltılması ve buralarda yeni bir plebisite gidilmesi yönündeki baskıları sürerken Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Silah Bırakışması'nı imzalayarak I. Dünya Savaşı'ndan çekildi.

III. TÜRK ULUSAL BAĞIMSIZLIK SAVAŞI'NIN DIŞ POLİTİKASI VE BATUM

“Mondros Silah Bırakışması” Anadolu topraklarının hızla işgal altına gireceğinin habercisiydi. Bırakışmanın “Müttefikler kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıktığında istedikleri herhangi bir stratejik noktayı işgal edebilirler” yönündeki yedinci maddesi, bu hızlı işgalin nesnel nedeni oluyordu (Soysal, 1983: 15 – 16). Bırakışmanın imzalanmasının hemen ardından, 13 Kasım 1918 tarihinde 55 parçalık bir işgal donanması İstanbul limanı açıklarına demirledi. Böylece başkent İstanbul, resmen olmasa da fiilen işgal altına düştü. Fransızlar, Dörtyol, Mersin, Pozantı'ya kadar Adana, Çiftehan ve Afyonkarahisar İstasyonu'nu; İngilizler, Batum, Antep, Konya İstasyonu, Maraş, Birecik, Urfa ve Kars'ı; İtalyanlar da Antalya, Kuşadası, Fethiye, Bodrum ve Marmaris'i işgal ettiler. Bu işgaller, 30 Ekim 1918'den 1919 Mayıs'ının ortalarına kadar olan süreçte gelişen işgallerdendi. 15 Mayıs 1919 tarihindeyse İzmir Yunanlılar tarafından işgal altına alındı (Ateş, 2000: 75). Batı Anadolu'nun Yunanlılar tarafından işgal edilen bölümü, aşağı yukarı bir yıl içinde 54 bin kilometrekareyi aştı (Ateş, 2000: 127).

“İşgal”, Anadolu'daki “silahlı” direnişi tetikleyen en önemli unsurdu. Anadolu halkı işgal güçlerine ilk kurşunu 19 Aralık 1918 tarihinde Adana Dörtyol'da attı. Batı Anadolu bölgesindeyse ilk silahlı direniş hareketleri Ayvalık ve Ödemiş'de görüldü. İşgalin gelişmesine koşut, silahlı direniş hareketleri de yoğunluk kazandı. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, birbirinden kopuk ve “nihai” amacı çok da belirgin olmayan bu hareketlerin örgütlenerek bir “bağımsızlık” savaşımına dönüştürülmesi uzun sürmedi. Savaşımın lideri, kadrosu, örgütü ve “düzenli” ordusu kısa denilebilecek bir sürede belirmiş; Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı, 1920 yılının ortalarına gelindiğinde, bu türden bir ulusal bağımsızlık savaşımının başarıya ulaşabilmesi için gerekli tüm unsurları bünyesinde barındırır bir görünüm almıştı.

Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı, Ulusal And'la (Misak – 1 Milli) belirlenen sınırlar içinde tam bağımsız ve egemen yeni bir Türk devleti kurmayı amaçlıyordu. İlk toplantısını 12 Ocak 1920 tarihinde yapan “son” Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 28 Ocak 1920 tarihli oturumunda biçimlendirdiği Ulusal And'da belirlenen bu sınırlar, Mondros Silah Bırakışması'nın imzalandığı gün işgal altında bulunmayan ve Müslüman – Türk çoğunluğun yaşadığı Osmanlı topraklarını içeriyordu. Ulusal And, Bırakışma'nın imzalandığı gün, işgal altında olmayan Arap çoğunluğun yaşadığı bölgelerin yazgısının ora halkının özgürce vereceği oylara göre belirleneceğini; ayrıca Kars – Ardahan – Batum için gerekirse yeniden plebisit

yapılabileceğini, Batı Trakya'nın durumunun da yine ora halkının özgürce vereceği oylara göre saptanacağını ileri sürmekteydi (Soysal, 1983: 15 – 16).

Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı, yukarıda ana hatları kısaca açıklanan amaç doğrultusunda, amacın ortaya çıkma sürecini de dikkate alacak olursak, Mondros Silah Bırakışması'nın imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinden Lozan Barış Anlaşması'nın imzalandığı 24 Temmuz 1923 tarihine kadar sürdü.

III.1.) SAVAŞIM DÖNEMİNDE TBMM'NİN DIŞ POLİTİKASI

Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı yalnızca cephede verilen silahlı bir “savaş” değildi. Savaşımın yürütmesini üstlenen TBMM, cephedekine benzer bir çabayı “diplomasi” alanında da verdi. Bir başka deyişle Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı boyunca, “savaş” ve “diplomasi” birbirlerini bütünleyen iki araç olarak, bir arada kullanıldı. Bu nedendir ki savaşımın sonunu simgeleyen Lozan Barış Anlaşması imzalandığında elde edilen zafer, iki ayrı kaynaktan eşgüdümlü beslenen bir zaferdi. Gerçekten de, cephede savaşanların, cephe gerisinde savaşa destek olanların ve cephedeki savaşı yönlendirenlerin, dış politika uygulamalarından olumsuz sonuçlar alınsaydı, savaşı kazanmaları çok da olanaklı olmayabilirdi.

TBMM'nin Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı dönemine özgü temel dış politika hedefi, savaşımın genel hedefiyle uyumlu biçimde Ulusal And'la belirlenen sınırlar içinde tam bağımsız ve egemen yeni bir Türk devleti kurmaya odaklanmıştı. Lozan Barış Anlaşması'nın hükümleri, bu amaca ulaşıldığını kanıtlamaktadır; dolayısıyla savaşımın savaş aşaması da diplomasi aşaması da başarıya ulaşmıştır. Bu anlamda anlaşmanın yeni Türk devletini “bağımsız” ve “egemen” bir devlet olarak onaylayan “temel” boyutuna dikkat çekmek yeterli olacaktır. Ancak unutmamak gerekir ki Lozan Barış Anlaşması, yalnızca temel boyutu açısından değil “ayrıntılar” boyutu açısından da başarılı bir anlaşmadır. Anlaşmanın ayrıntılar boyutu açısından en önemli noktasını, kuşkusuz, Ulusal And'da belirlenen sınırların, Lozan Barış Anlaşması'nda onaylanıp onaylanmadığı oluşturur. Ulusal And'da belirlenen sınırları, Lozan Barış Anlaşması'nın yeni Türk devleti için çizdiği sınırlarla karşılaştıracak olursak, anlaşmanın çok büyük ölçüde bu sınırları karşıladığını görürüz. Bu noktada hemen belirtmek gerekir ki Batum, “Hatay” ve “Musul” gibi kimi istisnalar arasında yer almaktadır. Oysa Batum, Ulusal And sınırları içinde yer alan ya da en azından, Ulusal And sınırları dışında kalması Batum halkının özgürce vereceği bir karara bağlı olan bir bölgedir. Ancak Batum,

Batum halkının Türkiye'den ayrılma gibi bir kararı bulunmamasına karşın Türkiye topraklarına katıl(a)mamıştır. Bu kapsamda Batum'un bir "ödün" niteliğinde SSCB'ye bırakıldığı öne sürülebilir. Bu durumun anlaşılmasıysa büyük ölçüde Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı sırasında TBMM'nin dış politika uygulamalarının mantığının anlaşılmasına bağlıdır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı sırasında TBMM'nin temel dış politika hedefi, savaşımın genel hedefiyle uyumlu biçimde Ulusal And'la belirlenen sınırlar içinde tam bağımsız ve egemen yeni bir Türk devleti kurmaya odaklanmıştı. Ancak bu hedef dönemin tek dış politika hedefi değildi. Dönem içerisinde, "temel" olarak niteleyebileceğimiz bu hedefe ulaşabilmek bakımından kimi "alt" hedefler de belirdi. Bu alt hedeflerin çok büyük bir bölümü, verilen savaşımındaki güç dengesizliğini ortadan kaldırmaya yönelikti. Güçler dağılımının bir tarafta TBMM'nin örgütleyiciliğinde Anadolu, diğer tarafta İngiltere, Fransa, İtalya ve onlarla birlikte hareket eden Yunanistan biçiminde olduğu bir ortamda, Anadolu'daki bağımsızlık hareketinin başarıya ulaşma şansı olamazdı. Bu nedendir ki TBMM, dış politika uygulamalarını öncelikli olarak bu dengesizliği gidermeye yönelik olarak tasarladı.

TBMM'nin bu dengesizliği gidermeye yönelik ilk çabası, karşısındaki gücü bölerek güçlenmeyi denemekle ilgili oldu. İngiltere, Fransa ve İtalya arasındaki çıkar çatışmalarından yararlanmak bu anlamda en önemli araçtı. Bu araç, önce İtalya daha sonra da Fransa üzerinde etkisini gösterdi. TBMM Hükümeti, 20 Ekim 1921 tarihinde Fransa'yla Ankara Anlaşması'nı imzaladığında (Ateş, 2000: 143 – 144), karşısında tek güç olarak yalnızca "İngiltere" ve İngiltere'yle birlikte hareket eden "Yunanistan" kalmış oluyordu. TBMM, savaştığı gücü bölerek güçlenme anlamında başarılı olmuştu.

TBMM'nin verilen savaşımındaki güç dengesizliğini ortadan kaldırmaya yönelik bir başka girişimi de, bir "büyük devlet"in desteğini sağlamaya çalışmak çevresinde biçimlendi. O günün koşulları içinde bu büyük devlet SSCB'den başkası olamazdı. TBMM, çalışmalarına başladığı 23 Nisan 1920 tarihinden hemen sonra, SSCB'nin desteğini sağlayabilmek için hızlı adımlar atmaya başladı. Bu noktada TBMM'nin işini kolaylaştıran en önemli olguysa o günün koşullarının SSCB'yi Anadolu'daki savaşımına destek vermeye itmesi oluyordu. Bunun altında yatan unsurlardan biri SSCB – İngiltere rekabetiyle ilgiliydi: Kafkasya, İran ve Afganistan'da etkin duruma geçmiş İngiltere'nin şimdi de Yunanistan aracılığıyla Anadolu'da etkinlik

kazanması SSCB'nin işine hiç gelmezdi (Ateş, 2000: 146). Yalnızca bu durum değil, aynı zamanda ideolojik kimi nedenler de SSCB'yi Anadolu'da gelişen "bağımsızlık" hareketini desteklemeye itmekteydi: SSCB'nin "dünya devrimi"yle ilgili beklentileri, gelişmiş Batı Avrupa devletlerinden, Batının resmi ya da gayri resmi boyunduruğu altında yaşayan Doğu devletlerine kaymıştı. Bu çerçevede içinde emperyalizme karşı bir savaş yürüten Anadolu halkını desteklemek SSCB açısından ideolojik bir gereklilik olarak anlam kazanıyordu (Armaoğlu, 1983: 308).

SSCB'nin bu türden bir savaşıma destek vermek zorunda olması, TBMM'nin işini kolaylaştırmakla birlikte, TBMM'nin SSCB'nin desteğini sağlayabilmesi açısından varolan tüm sorunları doğaldır ki çözmüyordu. TBMM, bu desteği sağlayabilmek adına, epey çaba harcamak durumunda kaldı; ve savaşımın geleceği için bu çabayı harcaması ve belki de ödün vermesi bir anlamda şarttı. Tersi bir durumda geçerli olacak güç dağılımı, TBMM'nin verdiği savaşımın sonucu üzerinde olumsuz anlamda belirleyici olabilirdi.

III.2.) SAVAŞIM DÖNEMİNDE TBMM – SSCB İLİŞKİLERİ

Yukarıda da belirttiğimiz gibi TBMM – SSCB yakınlaşmasına ilişkin adımlar TBMM'nin çalışmalarına başlamasından hemen sonra atıldı. Ancak TBMM'nin çalışmalarına başlamasından önce de, Anadolu'da gelişen hareketin SSCB'yle ilişki kurmaya çabaladığını belirtmek gerekir. Bu bağlamda, Ulusal Savaşım döneminde, Anadolu hareketinin temsilcileriyle SSCB temsilcileri arasındaki ilk görüşmenin 1919 yılının haziran ayının başlarında gerçekleştiği belirtilmektedir. 1919 yılının haziran ayı başlarında, Samsun'dan Havza'ya geçen Mustafa Kemal, Miralay Budiyeni'nin başında bulunduğu bir SSCB heyetini kabul ederek bir görüşme yapmıştı. Bu görüşme sırasında, SSCB heyeti, SSCB'nin silah ve para yardımına karşılık Mustafa Kemal ve arkadaşlarını ortak düşmana karşı savaşa davet etmişti (Gürün, 1991: 22 – 23)⁷. Yine bu bağlamda, Anadolu hareketi adına SSCB'yle ilişkileri yürütmekle görevlendirilen Kazım Karabekir Paşa'nın, Dr. Ömer Lütfi Bey'i Bakü'ye, Dr. Fuat Sabit Bey'i de Moskova'ya göndermesi, üzerinde durulması gereken bir noktaya işaret eder. Benzer bir biçimde Halil Paşa'nın Rusya'ya gidişi de önemlidir. Söz konusu kişilerin, SSCB yetkilileriyle yapmış olduğu görüşmeler, bir anlamda Türkiye – SSCB ilişkilerinin ilk adımları olacaktır. Ancak bu ilişkilerin, "resmi ilişki" tanımına uymadığını ve

⁷ Bu olayı, Ulusal Savaşım döneminde Genelkurmay İstihbarat Dairesi'nde çalışmış olan emekli albay Hüsamettin Ertürk'ten aktaran Kamuran Gürün, olaya ilişkin bilgilerin sağlıklı olabileceğine inanmadığını belirtmektedir.

düzensizliğiyle dikkat çektiğini belirtmek yerinde olur (Bilge, 1992: 25 – 30). Öte yandan, Karakol Cemiyeti'nin SSCB'ye yolladığı Baha Sait Bey'in girişimleri de bu dönemle ilgili olarak önem taşımaktadır. Baha Sait Bey'in Bakü'deki girişimleri 11 Ocak 1920 tarihinde Rusya Komünist Partisi Kafkas Bölgesel Komitesi temsilcisiyle imzalanan bir ittifak anlaşmasıyla son bulmuş (Karabekir, 1969: 591 – 592 ve Yerasimos 1979: 134 – 136), ancak Anadolu hareketinin lider kadrosu da, Moskova yönetimi de bu ittifak anlaşmasını tanımamıştır (Gürün, 1991: 27).

TBMM – SSCB ilişkilerinin resmi bir nitelik kazanıp düzenli duruma gelmesiye TBMM'nin açılışıyla birlikte olur. Bu kapsamdaki ilk adım TBMM'nin açılmasından üç gün sonra, 26 Nisan 1920'de atılmış; söz konusu ilişkilerin ilk resmi belgesi de bu tarihte yazılan ve “Mustafa Kemal'in Lenin'e mektubu” olarak bilinen metin olmuştur (Karabekir, 1969: 595 – 596, 626 – 627)⁸. Bu mektupta Mustafa Kemal, SSCB'yle işbirliğini kabul ettiğini vurguluyor ve emperyalizme karşı mücadelede kullanmak üzere SSCB'den para ve silah yardımı istiyordu (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ... 1991: 318). Söz konusu mektup, 3 Haziran 1920 tarihinde Çiçerin tarafından yanıtlanacaktır (Belen, 1983: 181 ve Kocatürk, 1988: 169)⁹. Çiçerin yanıt mektubunda, Türkiye'yle SSCB arasında, doğrudan doğruya diplomatik ilişkilerin başlatılmasını önermekteydi (Karabekir, 1969: 735). Çiçerin'in 3 Haziran 1920 tarihli mektubunu 20 Haziran 1920 günü yanıtlayan Mustafa Kemal, yanıtında, SSCB'nin Anadolu'da yürütülen savaşıma iyi niyetli ilgisinin, TBMM ve Türk halkı tarafından heyecan ve sevinçle karşılandığını belirtecektir (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ... 1991: 353 – 354).

Sözü edilen mektuplaşmalar aracılığıyla TBMM – SSCB ilişkilerinin temelleri atılırken, Mustafa Kemal, TBMM'de “Bolşevik Rusya'yla ittifak yapmakla, Bolşevik olmak”

---

⁸ Bu metnin orijini Kazım Karabekir Paşa'nın 18 Nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal'e çektiği bir telgrafta bulunmak olanaklıdır. Kazım Karabekir Paşa, söz konusu telgrafında, ivedi bir biçimde, SSCB'ye bir heyetin gönderilmesi gerektiğini yazmakta ve heyete vermeyi düşündüğü yönergeyi açıklamaktadır. Mustafa Kemal, Kazım Karabekir Paşa'ya ait yönerge metni üzerinde bazı değişiklikler yaparak söz konusu telgrafa 26 Nisan 1920 tarihinde yanıt verecektir. Kazım Karabekir Paşa'ya yanıt olarak aldığı bu telgrafta yer alan metni, kurye Teğmen İbrahim Efendi eliyle Dış İşleri Halk Komiseri Çiçerin'e ulaştıracak; böylece Mustafa Kemal'in Lenin'e mektubu gönderilmiş olacaktır. Bir dönem varlığı da tartışılan söz konusu mektubun Mustafa Kemal tarafından Lenin'e yazılmadığı öne sürülmektedir; çünkü Kazım Karabekir, anılarında, unutulduğunu düşünerek, mektubun başına “Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Moskova Sovyet Hükümeti'ne Birinci Teklifnamesidir” ibaresini, sonuna da saygı cümleleriyle Mustafa Kemal'in adını eklediğini kaydetmektedir.

⁹ Mustafa Kemal'in Lenin'e mektubunun SSCB tarafından yanıtlanmasındaki gecikme kuşkusuz o günün ulaşım koşullarıyla ilgilidir. Örneğin, Fahri Belen, 26 Nisan 1920 tarihinde yazılan mektubun 1 Haziran 1920 tarihinde Çiçerin'e ulaştırılabildiğini, Çiçerin'in 3 Haziran 1920 tarihli yanıtının ancak 14 Haziran 1920 günü TBMM'ye ulaştığını kaydetmektedir. Ancak, Belen, kitabının anılan yerinde, Çiçerin'in Mustafa Kemal'e mektubu için 3 Haziran değil, 2 Haziran 1920 tarihini vermektedir. Ancak mektubun 3 Haziran 1920 tarihini taşıdığına kuşku yoktur.

arasındaki ayırımı ortaya koymaya çalışmaktaydı¹⁰. Ayrıca aynı günlerde Bakanlar Kurulu tarafından Dışişleri Bakanı Bekir Sami [Kunduh] Bey'le, İktisat Bakanı Yusuf Kemal [Tengirşek] Bey'in Moskova'ya gönderilmesi kararlaştırılmış ve iki kişilik heyet 11 Mayıs 1920 günü Ankara'dan Moskova'ya doğru yola çıkmıştı (Tengirşek, 1967: 146, 151)¹¹.

III.3.) MOSKOVA DOSTLUK ANLAŞMASI

TBMM'nin temsilcileri aracılığıyla Moskova'da yürüttüğü görüşmeleri iki dönem içerisinde ele almak olanaklıdır. Yukarıda sözü edilen, Dışişleri Bakanı Bekir Sami [Kunduh] Bey'le İktisat Bakanı Yusuf Kemal [Tengirşek] Bey'den kurulu heyetin yaptığı görüşmeler, birinci dönem olarak kabul edilebilir. Bu dönemdeki çabalar, TBMM'nin aradığı anlaşmanın imzalanması bakımından sonuçsuz kalmıştır. Bunun temel nedenlerinden biri, Anadolu'da yürütülen savaşımın henüz “erken” bir aşamasında bulunulması ve SSCB'nin bu savaşımın sonucuyla ilgili TBMM'ye düşük bir başarı şansı tanınmasıdır. Ayrıca SSCB'nin Kafkas cumhuriyetleri konusunda TBMM'den ödün istemesi de söz konusu anlaşmanın imzalanamamasının nedenlerinden bir başkası olarak karşımıza çıkmaktadır (Ateş, 2000: 145 ve Bayur, 1973: 66 – 67). Söz konusu anlaşmanın imzalanamamasıyla ilgili SSCB'nin İngiltere'yle yapmayı tasarladığı ticaret anlaşmasını da nedenlerin üçüncüsü olarak kaydetmek yerinde olacaktır (Armaoğlu, 1983: 311).

TBMM'nin temsilcileri aracılığıyla Moskova'da yürüttüğü görüşmelerin ikinci dönemi Yusuf Kemal [Tengirşek] Bey'in başkanı olduğu ikinci heyetin çabalarını içerir (Tengirşek, 1967: 199 – 200, 215)¹². Bu dönemde Yusuf Kemal [Tengirşek] Bey dışişleri bakanlığı görevindedir. İkinci heyetin çabaları olumlu sonuç verecek ve beklenen anlaşma “Moskova Dostluk Anlaşması” adı altında imzalanacaktır. İkinci heyetin Moskova'da çalışmalar yürüttüğü dönemde, TBMM ordularının Doğu Cephesi'ndeki başarıları ve bu başarılar sonrasında imzalanan Gümrü Barış Anlaşması'yla TBMM ordularının Batı cephesinde elde ettiği I. İnönü Utkusu, SSCB üzerinde etkili ve dolayısıyla anlaşmanın imzalanması açısından

---

¹⁰ Bu bakımdan, Mustafa Kemal'in TBMM'nin 29 Mayıs 1920 tarihli gizli oturumunun 3. celsesinde yaptığı konuşma önemlidir. Konuşma için **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C. 1, İstanbul 1999, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 46 – 48. Mustafa Kemal, 3 Temmuz 1920 günü de yine bir gizli oturumda aynı konuyla ilgili olarak konuşur. a.g.y., s. 72. Mustafa Kemal'in, bu konuşmaları sırasında özellikle, Bolşevik Rusya'yla ittifak yapmakla, Bolşevik olmak arasındaki ayırımı dikkat çektiği görülmektedir.

¹¹ Bu heyete Lazistan Milletvekili Osman Bey de katılacak ve heyet uzun bir yolculuktan sonra 19 Temmuz 1920 günü Moskova'ya varacaktır.

¹² Bu heyette Yusuf Kemal [Tengirşek] Bey'in yanı sıra Rıza Nur Bey ve Moskova elçiliğine atanan Ali Fuat [Cebesoy] Bey delege olarak bulunuyordu. Heyet 14 Aralık 1920 günü Ankara'dan yola çıkıp 18 Şubat 1921 günü Moskova'ya varmıştır. Heyete Ali Fuat [Cebesoy] Bey 7 Ocak 1921 tarihinde Kars'tan dahil olmuştur.

belirleyici olmuştur (Ateş, 2000: 132, 142 – 143, 145). SSCB, Anadolu’da gelişen hareketin başarıya doğru gittiğini somut sonuçlarla gözlemleyebilmektedir. Ayrıca SSCB, kendisi açısından büyük önem taşıyan ticaret anlaşmasını İngiltere’yle imzalamış ve Anadolu’ya destek verdiği için bu anlaşmayı imzalayamama riskini ortadan kaldırmıştır. Bu durum da dikkate değer bir nokta olarak gözükmektedir (Armaoğlu, 1983: 313).

SSCB ve TBMM arasındaki ilişkileri, Ulusal Savaşım dönemindeki en yüksek noktasına taşıyan 16 Mart 1921 (Tengirşek, 1967: 230)¹³ tarihli Moskova Dostluk Anlaşması, 16 maddeden oluşmaktadır. Anlaşmanın en önemli maddelerinden biri birinci maddesidir. Bu maddede, taraflar, taraflardan herhangi birine zorla kabul ettirilmek istenen bir barış anlaşmasını ya da bir başka uluslararası anlaşmayı tanımayacaklarını hükme bağlarlar. Bu madde aynı zamanda SSCB’nin Sevr Barış Anlaşması’nı tanımadığını ve SSCB’nin Ulusal And’la çizilen sınırları benimsediğini de içermektedir. Bu durumda, ilk kez Sevr Barış Anlaşması bir büyük devlet tarafından yok sayılmakta ve yine ilk kez bir büyük devlet tarafından Ulusal And’la çizilen sınırlar kabul edilmiş olmaktadır. Anlaşmanın getirdiği ilklerden bir diğeri de, SSCB’nin Türkiye’deki kapitülasyonlar rejiminin geçersiz ve kaldırılmış saymasıyla ilgilidir. Anlaşma bu boyutlarının yanı sıra Türkiye – SSCB sınırını da çizmektedir (Soysal, 1983: 32 – 36). Bu arada SSCB, anlaşmadan bağımsız olarak, belirlenmemiş bir süre için, Türkiye’ye her yıl 10 milyon altın ruble (1,2 milyon Osmanlı Altını) vererek Türkiye’nin ekonomik kalkınmasına yardımcı olmayı ve tam olarak saptanamayan bir askeri yardımı da anlaşmanın imzalandığı gün vaat etmişti (Gürün, 1991: 69 – 70, Tengirşek, 1967: 232 – 233 ve Meram, 1969: 258 – 259)¹⁴.

Moskova Dostluk Anlaşması, özellikle Sevr Barış Anlaşması’nın o günün dünyasının büyük bir devleti tarafından reddedilmesini ve yine o günün dünyasının büyük bir devleti tarafından Ulusal And sınırlarının tanınmasını sağlaması bakımından önem taşır. Bu açıdan bakıldığında Moskova Dostluk Anlaşması, TBMM’ye, aradığı bir büyük devletin desteğini, hem de maddi yardımları da içerir biçimde getirmiştir. Ancak Moskova Dostluk Anlaşması’nın asıl önemi, tüm bunların ötesinde, ortaya çıkardığı olasılıkla ilgilidir.

---

¹³ Anlaşma, aslında 18 Mart 1921 tarihinde imzalanmış; ancak İstanbul’un resmen işgalinin birinci yıldönümüne denk gelen 16 Mart 1921 tarihi, anlaşmanın imzalandığı tarih olarak kaydedilmiştir.

¹⁴ Öte yandan, Kurtuluş Savaşı’na ilk Sovyet yardımı 1920 yılının Temmuz ayında gelmişti. Söz konusu yardımın kapsamında, Sovyet belgelerine göre, 6 bin tüfek, 5 milyon tüfek mermisi ve 17 bin 600 top mermisi bulunuyordu.

Moskova Dostluk Anlaşması'nın ortaya çıkardığı “olasılık”, Anadolu'da gelişen bağımsızlık yanlısı hareketin SSCB'nin yörüngesine girmesi ve böylece Anadolu'nun Bolşevikleşmesi biçiminde tanımlanabilir. Hiç bir zaman gerçeğe dönüşmeyecek söz konusu olasılığın varlığı bile tek başına son derece önemlidir. Bu önem, söz konusu olasılığın varlığının TBMM'nin dış politikasını yönlendirenlerce ustalıkla kullanılışıyla daha da yükselecek ve bu olasılık, İngiltere'yi Anadolu hareketi karşısında yumuşamaya itecektir; çünkü Bolşevikleşmiş bir Anadolu'nun İngiltere'nin çıkarlarına aykırı olduğu son derece açıktır (Ateş, 2000: 146). Bu nedenle, Moskova Dostluk Anlaşması'nın Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı döneminde TBMM'nin diplomatik ataklarının en önemlisi olduğu ve savaşımın gidişyle sonucu üzerinde belirleyicilik niteliği gösterdiği, rahatlıkla, ileri sürülebilir. TBMM, bu anlaşmayla güç dağılımını kendi lehine bozduğu gibi, karşısındaki gücü de ortaya çıkan ve yukarıda kısaca açıklanan olasılık yardımıyla büyük ölçüde yıpratmayı başarmıştır.

III.4.) MOSKOVA DOSTLUK ANLAŞMASI VE BATUM

Moskova Dostluk Anlaşması'nın ortaya çıkardığı ve Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı döneminde TBMM'yi önemli ölçüde rahatlatan bu sonuçlar, kuşkusuz, TBMM'nin dış politikasını yönlendirenlerce öngörülen sonuçlardı ve TBMM'nin dış politikasını yönlendirenler bu sonuçların savaşım içindeki değerini de yine kuşkusuz öngörüyorlardı. Bu nedenle olsa gerek, TBMM, bu anlaşmayı imzalayabilmek adına, ödün vermekten çekinmemiştir. Bu ödün de, Moskova Dostluk Anlaşması'nın ilgili maddesi uyarınca TBMM'nin Batum'dan vazgeçmesi çevresinde somutlaşmıştır.

Gerçekten de Moskova Dostluk Anlaşması'nın ikinci maddesiyle TBMM koşullu olarak Batum Livası'na ilişkin topraklarla Batum Limanı üzerindeki egemenlik haklarını Gürcistan'a bırakmaya razı oluyordu. Bu koşullardan biri Batum'un özerkliğiyle ilgiliydi. TBMM, Batum halkının, kültürel ve dinsel haklarının sağlanmasını ve bu halkın isteklerine uygun bir tarım toprakları rejimi kurma olanağına sahip olacak biçimde geniş bir yönetsel özerkliğe kavuşmasını istiyordu. Koşulların diğeryse Türkiye'nin Batum limanından yararlanmasına ilişkindi. Türkiye, Batum Limanı üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçecek ama Batum limanı üzerinden Türkiye'ye giden ya da oradan gelen mallar gümrük vergisine tabi tutulmayacak ve hiçbir engelle karşılaşmayacaktı (Soysal, 1983: 33).

Moskova Dostluk Anlaşması, bu yönüyle TBMM'nin verdiği ciddi bir ödüne işaret eder. Ulusal And sınırları içinde yer alan bir toprak parçasından vazgeçilmesiyle özetlenebilecek bu

ödünün yalnızca içeriği bile başlı başına bir sorun olarak gözükmektedir. Savaşımın henüz erken sayılabilecek bir aşamasında bu türden bir yola başvurmaksa TBMM açısından yüklenilmesi zor bir risk içerir; çünkü Batum'dan vazgeçilmesiyle Ulusal And sınırlarının “vazgeçilmez olmadığı”na ilişkin somut bir örnek ortaya çıkmıştır. Ancak bu ödün, TBMM'nin dış politikasının “akılcılık” boyutunu son derece açık bir biçimde gözler önüne sermektedir. TBMM'nin dış politikasını yönlendirenler, verdiklerini ödünün karşılığını Moskova Dostluk Anlaşması'nın doğurduğu ve yukarıda açıklanan olasılıkla almışlar, savaşımındaki güç dağılımını kendi lehlerine bozdukları gibi, karşılarındaki gücü de bu olasılık yardımıyla yıpratmayı başarmışlardır. Bu durumun savaşımın gidişi ve sonucu üzerinde ne derece etkili olduğu göz önünde bulundurulursa, verilen ödünün, “vermeye değer” bir ödün olduğu iddia edilebilir. Bu arada belirtmek gerekir ki, TBMM, savaşımın erken bir aşamasında Ulusal And sınırları içinde yer alan bir toprak parçasından vazgeçilmesiyle doğan riski de ustalıkla yönetmeyi başarmıştır. Batum'dan vazgeçilmesi, kuşkusuz, Ulusal And sınırlarının “vazgeçilmez olmadığı”na ilişkin somut bir örnektir. Ancak bu örnek, Ulusal And sınırları içinde olduğu halde vazgeçilen başka toprak parçalarına örnek oluşturmamış, Batum bir – iki istisnadan biri olarak kalmış; TBMM, Lozan Barış Anlaşması'yla Ulusal And sınırlarını çok büyük ölçüde gerçekleştirmiştir.

Bu anlamda Batum, Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı sırasında TBMM'nin dış politika uygulamalarının “ödün verme” ve “risk yüklenme” boyutlarını aydınlatmaktadır. Batum özelinde TBMM, dış politikada ödün vermenin bir başarısızlık değil, tersine, verilen ödüne karşılık elde edilenin hesabının iyi yapılması ve verilen ödünle birlikte doğan risklerin uygun biçimde yönetilmesi koşullarıyla başarı getirebileceğini kanıtlamıştır.

SONUÇ YERİNE

Bu çalışmada Batum'un Ayastafanos Anlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden çıkışını, I. Dünya Savaşı içinde yeniden Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girişini ve son olarak da Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı sırasında bir ödün olarak SSCB'ye bırakılışını ele aldık. Çalışmanın sınırları içinde özetlemeye çalıştığımız gelişmeler, her şeyden önce, devletlerin dış politikayla ilgili hedeflerine kimi zaman beklenmeyen gelişmeler sonrasında ulaştıklarını göstermektedir. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı sırasında, Kafkas Harekatı'nı öncelikli olarak Ayastafanos Anlaşması'yla Rusya'ya bıraktığı Kars – Ardahan Batum'u geri almak amacıyla düzenlemişti. Ancak bu hareket başarısızlıkla sonuçlandı ve Osmanlı Devleti, umduğu sonuçlara ulaşamadığı gibi Doğu Anadolu bölgesinde elinde tutmakta olduğu kimi

toprakları da yitirdi. Rusya’da gelişen devrimse hiç beklenmedik bir biçimde, Osmanlı Devleti’nin hem I. Dünya Savaşı sırasında yitirdiği bu toprakları, hem de Kafkas Harekatı’nın öncelikli olarak hedeflediği Kars – Ardahan – Batum’u elde etmesini sağladı.

Çalışma içinde özetlenen Batum’la ilgili gelişmeler yalnızca bu noktayı göstermekle sınırlı değildir. “Batum” örneği aynı zamanda devletlerin dış politikalarında “ödün verme” olgusuna ilişkin kimi ipuçlarını da içerir niteliktedir. Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı’nın yürütmesini üstlenen TBMM, o günün koşulları içinde, hedeflediği ana amaca ulaşabilmek bağlamında SSCB özelinde somutlaşacak bir büyük devletin desteğine gereksinim duymaktaydı. Kuşkusuz bu destek, savaşımın kazanılabilmesi için tek başına yeterli olamazdı; ancak bu desteğin elde edilmesi, savaşım içinde TBMM’yi büyük ölçüde rahatlatıyordu. TBMM, bu desteği sağlayabilmek adına Batum’u bir ödün olarak kullanmaktan çekinmedi ve gerçekten de bu ödünün karşılığında aldığı sonuçlar, ödünden çok daha büyük oldu. Ayrıca TBMM, “verilen bir ödünü diğerleri izler” biçiminde tanımlayabileceğimiz bir potansiyel riski denetlemesini de bildi. Kısacası “ödün verme yönetimi”ni başarıyla gerçekleştirdi. Bu durum, ana hedefin bir parçası bile olsa – ki ele aldığımız örnekte Batum, ana hedef olan Ulusal And sınırlarının içindedir – devletler için dış politikada kimi ödünler vermenin “kesin bir başarısızlık” olmadığını ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- ALLEN, W. E. D. ve MURATOFF, Paul. (1966) *1828 – 1921 Türk – Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları
- ARMAOĞLU, Fahir. (1983) *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1980)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C. 4, (1991) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ATEŞ, Toktamış. (2001) *Siyasal Tarih*, İstanbul: Der Yayınları.
- ATEŞ, Toktamış. (2000) *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya. (1992) *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C. 3, İstanbul: Remzi Kitabevi
- BAYKARA, Tuncer. (2000) *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş – Anadolu'nun İdari Taksimatı*, C. 1, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- BAYUR, Yusuf Hikmet. (1973) *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- BAYUR, Yusuf Hikmet. (1991) *Türk İnkılabı Tarihi, C. III/IV (1914 – 1918 Genel Savaş/Savaş'ın Sonu)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BELEN, Fahri. (1983) *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- BİLGE, A. Suat. (1992) *Güç Komşuluk*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi – Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekatı*, (1993) Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları.
- ERİM, Nihat. (1953) *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. 1, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- GÜRÜN, Kamuran. (1991) *Türk – Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KARABEKİR, Kazım. (1969) *İstiklal Harbimiz*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- KARAL, Enver Ziya. (1996) *Osmanlı Tarihi*, C. 9, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin. (1998) *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451 – 1590)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KOCATÜRK, Utkan. (1988) *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918 – 1938)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- KUNT, Metin. (1978) *Sancaktan Eyalete (1550 – 1560 Arasında Osmanlı Ümerası ve İdaresi)*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- KURAT, Akdes Nimet. (1948) *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KURAT, Akdes Nimet. (1970) *Türkiye ve Rusya*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- MERAM, Ali Kemal. (1969) *Türk – Rus İlişkileri Tarihi*, İstanbul: Kitaş Yayınları
- SOYSAL, İsmail. (1983) *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ŞAHİN, Enis. (2002) *Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları (1917 – 1918)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları*, C. 1, (1999) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- TAŞ, N. Fahri. (1995) *Erzincan Mütarekesi ve Brest – Litovsk*, Erzincan: T.C. Erzincan İli Merkez İlçe Köyler Birliği Yayınları.
- TENGİRŞEK, Yusuf Kemal. (1967) *Vatan Hizmetinde*, İstanbul: Bahar Matbaası
- UÇAROL, Rifat. (2000) *Siyasi Tarih (1789 – 1999)*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. (1995) *Osmanlı Tarihi*, C. 2, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YERASIMOS, Stefanos. (1979) *Türk – Sovyet İlişkileri*, İstanbul: Gözlem Yayınları.

TÜRK DİLİNDE ORGAN ADLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME -ANA VE ARA TEMEL KELİMELER-

Yrd. Doç. Dr. Levent Doğan *

Dillerin söz varlığında temel kelimeler önemli bir yer tutarlar. Bu kelimeler, gösterdiği nitelikler dolayısıyla dil akrabalıkları, dil ayrışması, dil öğretimi, dil tarihi ve dilbilgisi gibi dil incelemelerinde ilk olarak başvurulmuş kelime kategorisini oluştururlar. Dilbilimciler tarafından dillerin söz varlığında sayı adları, hayvan adları, organ adları gibi adbilimi verileri temel kelimeler olarak kabul edilmektedirler. Biz bu yazımızda bir yandan temel kelimelerin özellikleri belirlemeye çalışırken diğer taraftan da Türk söz varlığında kullanılan ana ve ara temel organ adlarını eş zamanlı ve art zamanlı olarak ele almaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Temel kelimeler, Adbilimi, Organ Adları, Türk Söz Varlığı

A Study on Organ Names in Turkish Language Main Basic Words and Sub Basic Words

The basic words in the lexicon of languages occupy an essential place. These words, due to the characteristics they have are firstly to be categorised when studying the language interrelations, language differences, language teaching, language history and grammar. The numeral names, animal names, names of body parts, in some other words, data coming from the science of lexicology are accepted as basic names in the lexicon of languages by linguists. In this article on one hand we aim to identify the characteristics and criteria of basic words and on the other hand to examine synchronically and diachronically the used main and sub basic names of body parts in Turkish lexicon.

Key Words: Basic words, Onomastic, Names of Body Parts, Turkish Vocabulary

Giriş

Dillerin söz varlığındaki kelimeler çeşitli nitelik ve niceliklerine göre ele alınıp değerlendirilebilirler. Bu değerlendirmeler sonucunda dillerin özellikleri hakkında genel yargılara varılabilir. Örnek olarak söz varlığı içindeki isim ve fiil türündeki kelimeler karşılaştırılıp genel ağırlık ortaya konabilmekte ya da dış öğeler (alıntı) ele alınıp söz varlığının yerliliği veya katışıklılığı hakkında fikir edinilebilmektedir.

---

* Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, Edirne

Dillerin söz varlığı içindeki kimi kelimeler, diyalektler arasında dil gelişimi, kültür farklılığı, zaman, coğrafya gibi ayırıştırıcı unsurlarla çok değişik kullanımlar göstermekte ya da -bütün bu farklılıklara rağmen- ortak olarak kullanılmaktadır. Tü. *paspas* (KTLS, s.692-693) kelimesi, Az. *ayagsilän*; Tkm. *ayak sı:lğıç, gi:relğedä:ki, boras*; Kaz. *töseniş; örme; tokıma*; Kır. *but sürküç*; Özb. *päläs, boyrä, şâlçä*; Ta.'nde *çıpta*; Başk.'de *sıptä*; Yuy. *çiğdan, bora* gibi çeşitli leksik, biçimlik ve seslik farklılıklarla kullanılırken; Tü. *ılık* kelimesini, Az. *ılığ*; Tkm. *yılı*; Kaz. *jılı*; Kır. *ılı...~cılı*; ; Özb. *ılı...*; Ta. *cılı*; Başk. *yılı*; Yuy. *illı...*, *ilman* gibi sadece lehçelerin tarihi gelişimine paralel olarak seslik değişmelerden ibaret bir farklılık içerisinde görebiliriz.

Bu durumda genel söz varlığı içinde iki tür kelime grubundan da söz edebiliriz. Temel kelimeler (Alm. *erbwort, grundwort, grundbedeutung*; Fr. *vocabulaire essentiel, vocabulaire primitif*; İng. *basic vocabulary*, Osm. *aslî kelime, kelime-i aslî*) ve yan kelimeler. Z. Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde "temel kelime"yi şöyle tanımlamaktadır (Korkmaz, 2003 s.213).

"Bir dilde çok eski devirlerden beri kullanılagelen, o dilin çeşitli alanlardaki söz varlığını oluşturan temel kavramlardan birine karşılık ve yeni türemelere temel oluşturan tek heceli veya daha basit kökünü bilemediğimiz birden fazla heceli kök değerindeki taban kelime: *baş, taş, saç, kol, göz, diz, al-, bul-, gel-, ye-, sil- koru-, boya-, ıgaç "ağaç", ayak, dere, tepe vb.*"

Yukarıdaki tanımın, temel sözcüklerin en önemli özelliklerinden biri olan "tarihî kullanım" niteliğini belirtmekle birlikte kimi aksayan yönleri vardır.

Mehmet Hengirmen tarafından yazılmış olan *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde söz konusu terim, "İnsan yaşamında birinci derecede önemli olan, çok kullanılan ve tarihsel süreç içerisinde en az değişikliğe uğrayan sözcüklerin oluşturduğu bütünlük." (Hengirmen, 1999, s. 355-356.) şeklinde tanımlanarak maddenin devamında temel sözcüklere örnekler verilmiş, yabancı dil öğretimindeki yeri belirtilmiş, temel kelimelerin sıklığı üzerinde durulmuş ve temel söz varlığına giren 2000 kadar kelime belirtilmiştir.

Doğan Aksan'ın tanımı ise şu şekildedir (Aksan, 1995, s.341-343.): "... Her dilde kuşaktan kuşağa aktarılarak yaşayan bu öğeler (temel kelime. YN), insan yaşamında birinci derecede önemli kavramları yansıtan sözcüklerdir." Tanımdan sonra temel kelimelere örnekler vermiş, yabancı dil öğretiminde sözü edilen kelimelerin önemine değinmiş daha sonra da terimin mahiyetini tartışmaya açmıştır.

Gerhard Doerfer temel sözcükleri “ ... belli kültürlere bağlı olmayıp bütün insanlarda ortak olan kavramları gösteren sözcüklerdir (Doerfer, 1980-1981, s.1).” şeklinde tanımlamıştır.

Temel kelimeler ile ilgili olarak, şu ölçütleri sıralayabiliriz.

1. Söz Varlığı Birincilliği:

Söz varlığı birincilliğinden, insan yaşamında birinci durumdaki varlık, kavram, iş ya da oluşları karşılması gerekmektedir. Bu noktaya dil edinimi noktasından yaklaşmanın son derece isabetli olacağını düşünmekteyiz. Gelişimleri doğrultusunda bebekler, anlama ve konuşma evresine geçen çocukların ilk öğrendikleri dil öğeleri “temel kelimeler” dediğimiz leksik kategoridir. Bebeklerin konuşmaya başladığında ilk olarak öğrendikleri kelimeler, “anne” “baba”, “ağız”, “mama”, “kaka” ve benzerleridir. Daha da dikkat çeken bir husus, henüz konuşmaya başlamamış olan çocuklara herhangi bir öğretim süreci yaşanmasa dahi özellikle yüz bölgesindeki organları sorulduğunda işaret yoluyla doğru cevapları verebilmeleridir.

2. Biçim Bilim Kapalılığı

Dillerde kullanılan temel kelimeler genelde tek heceli ve kök halinde olup iki ya da daha çok heceli olsalar bile morfolojik tahlil denemelerini sonuçsuz bırakmaktadır. Ancak Türkçe gibi eklemeli dillerde bu durumun istisnalarını düşünebiliriz. Türkoloji çalışmalarında ciddi anlamda ilk olarak Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu tarafından ortaya koyulan ve *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller* adlı eserinde etraflıca tartışılan “tek köke inme” sistemi Türkçe için farklılıklar olabileceğini göstermektedir. Kök morfem olarak kullanımı tanıklanamayan kelimeleri rekonstruktif bir yolla; biçimsel eşdeğerleri ve sistemi ortaya konamayan ekler için de kökten hareketle daha küçük parçalara ayırma denemesi mümkün görünmektedir. Örnek olarak, Eski Türkçe *köz* “göz” ve *kör-* “görmek” kelimelerinin anlam ve seslik paralelliğinden yola çıkarak bu dönemden önceki Türkçe devresi için bir **kö-* fiili tasarlayabiliriz. Bunun gibi, Eski Türkçe *tiş* “diş”, *til* “dil”, *ti-* “demek” kelimelerinin semantik uyumunda hareketle *til* ve *ti:ş* kelimelerinin *ti-* kökünden çıkabileceğini düşünmek, *ti:ş* kelimesindeki ünlü uzunluğu kesin bir sonuca varmayı engellese de, dilbilim açısından kuvvetle muhtemeldir.

3. Anlam Gücü

Temel sözcükler, diğer sözcüklere göre zihinde anlam olarak daha kuvvetli yer tutarlar. Örnek olarak, *göz* kelimesinin zihinde belirmesi *kablo* kelimesine kıyasla daha kuvvetlidir. Temel kelimeler insan hayatında önemli olan varlık, kavram, iş ya da oluşları karşıladığı için diğer kelimelere oranla anlam gücünün fazla olması da doğaldır. Bunun aksine günlük hayat içinde seyrek olarak kullanılan varlık, kavram, iş ya da oluşların zihinde bir anda belirmesini düşünmek doğru olmaz. Karışık dil özelliği göstermeye başlayan kimi lehçelerde, kullanımdan düşme eğilimi yüksek olan kelimelerin yan kelimeler olduğu; temel kelimelerin ise anlam gücüne bağlı olarak kullanımlarını sürdürdükleri görülür. Burada söz konusu anlam gücü bu kelimelerin alıntılanmasıyla ya da kopyalanmasıyla yakından ilişkidir.

Yine organ adlarının anlam gücünün bir göstergesi olarak, bu kelimelerin karşıladığı organların görevlerini yerine getirememeleri durumunda yeni bir kelimenin kullanıma girmesini ele alabiliriz. Göz – kör, âmâ; kulak – sağır; ayak~bacak – topal, dil/ağız – lâl, dilsiz; el~kol – çolak ... gibi.

4. Anlamsal Koruma

Dildeki kimi kelimeler, değişik yönde anlam değişmelerine uğrarlar. Öyle ki, ilk tespit edildiği metinlerde olumsuz anlam taşıyan bir kelime anlam iyileşmesi yoluyla tam tersi bir kavram veya varlık ifade edebilmekte (ET yabız “kötü, fena” ~ Tü. yavuz “iyi, gürbüz, güzel” gibi) veya anlam genişlemesine uğrayarak ilk tespit edildiğinde bir anlam birimine sahip olan kelime, genel kavram adı (DLT çocuk “domuz yavrusu, herşeyin ufağı” ~ Tü. çocuk “yavru” gibi) olabilmekte ya da iki anlamı da ifade etmeye (oğuz “kaba, pis” ~ oğuz “iyi huylu”) devam edebilmektedir. Bu değişimler dilin söz varlığının ne kadar değişken olabildiğini gösterir. Alt ağızlarda bu değişimler çok sık ve yoğun olarak gerçekleşebilir. Bu değişimlerin belirlenimi için, Türkiye Türkolojisinde hazırlanması oldukça ertelenmiş olan, ciddî ağız sözlüklerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Dilin değişime en açık alanı olan söz varlığının bu başkalaşmaya en fazla direnç gösteren kelime alanlarından biri de temel kelimelerdir. Doerfer, bu konuyu tartışmış ve çözüme kavuşturmuştur (Doerfer, 1980-1981, s. 6).

5. Tarihsel Kullanım (Art Zamanlı Uyum)

Tarihsel kullanımdan kastedilen, bir dilin takip edilmeye başladığı ilk kaynaklardan itibaren sürekli olarak kullanımınıdır. Meseleye Türk dili açısından bakınca, tarihsel kullanımın sınırlarının ve aşamaların karışıklığı söz konusudur. Bu yüzden etimoloji çalışmalarında, G.

Doerfer'in "kronolojik sınıf"ı içinde değerlendirmeler daha derli toplu sonuç verecektir (Doerfer, 1984, s. 370-371). Ancak burada söz konusu olan temel kelimelerde ise, böyle bir kronolojiye gerek yoktur. Bizim burada sıralayacağımız örneklerde, araştırmacılar tarafından genel kabul gören dönemlere göre bir sınıflandırma yoluna gidilmiştir.

Ana Temel Organ Adları

AĞIZ:

ağaz, ağız ET. >

ağız DLT. s.10 ; ağız KB. s.10 ; ağız AH. s.II ; ağız

İBM. s.8 ; ağız ME. s.84 ; ağız KE. s.10 , dehen (A.) KE. s.167 ; ağ(ı)z (*ağız ; giriş*) NF. s.8

; ağız MM. s.86 ; ağız KHŞ. ; ağız SKT. s.7 ;

ağız Kid. s.2 , aız Kid. s.3 ; ağız KK. s.99 ; avuz Etz. s.144 ; ağız~avuz CC. s.3 ; ağ(ı)z

Ştr. s.318 ; ağız LÇ. s.16 ; ağız

MN. s.301 ; ağ(ı)z BN. s.214 ; ağ(ı)z GN. s.286 ; ağız DK. s.5 ; ağız SaKT. s.9 ; ağız BL.

s.124 ; ağız KT. s.1 ; fem (A.) TS. III/659 >

aaz Ga. ; ağız, damağ (*damak, ağız*) Az. ; ağız Tkm. ; ağız Özb. ; égiz U. ; ooz Kır. ; avız

Kaz. ; avız, söyleş, tél Ta. ; aas Şor. ; oos Alt. ; avuz Kar. ; awuz Kmk. ; awı≠ Bşk. avuz,

aylandırgan Krç. ; aas Tu. ; avuz Kary. ; avız Nog. ; uos Yak. ; awız Kzn. ; şívar Çuv. ;

ağız Hal. ağaz II (-Or. ; -Tr. ; -Yz.) DS. 85 ; avız (-Ay. ; -Bo.) DS. 385

AYAK:

aða... ET. ;

ayak DLT. s. 54, adhak~azak DLT. s. 56 ; aða... KB. s. 4 , aya... KB. s.45 ; aða..., aya... AH. s.VI ;

ayak İBM. s.13 ; aða... ME. s.84 , aya... ME. s.95 ; aða... KE. s.5 , aya... KE. s.60 , kadem

KE. s.284 ; aða... NF. s.5 ; aða... MM. s.86 , aya... MM. s.96 , ...adem (A.) MM. s.163 ; aða...

SKT. s.6 , aya... SKT. s.18 ;

aðak Kid. s.1 , aya... Kid. s.8 ; ayağ KK. s.102 ; ayak Etz. s.145 ; ayak CC. s.17 ;

ayağ Ştr. s.332 , aya... Ştr. s.332 , ...adem Ştr. s.389 ; ayağ LÇ. s. 45 ;

aya... MN. s.308 , ...adem (A.) MN. s.379 ; aya... BN. s.229 , ...adem (A.) BN. s.368 ;

ayağ~aya~aya... GN. s.296 ; ayağ DK. s.26 , aya... DK. s.26 , ...adem (A.) DK. s.160 ; aya...

SaKT. s.54, ...adem (A.) SaKT. s.379 ; aya... BL. s.128 ; aya... KT. s.5 >

ayak Ga. ; ayağ, gılça (*kalça, ayak*) Az. ; ayak Tkm. ; ayağ... Özb. ; ayağ, aya..., put U. ; ayak,

but Kır. ; aya... Kaz. ; ayak Ta. ; azak Şor. ; ayak, bazar, but, turum Alt. ; ayak Kar. ; aya...,

but Kmk. ; aya... Bşk. ; ayak Krç. ; ayak Nog. ; but (ayak), davan Tu. ; ayah Kary. ; ayak

Kzn. ; atax Yak. ; ura Çuv. ; hada... Hal. aya« (-Ar. ; -Kr.) ; ayağ (-Bt.) DS. 399

Ayak, Türk dilinin tasnifleri ve karşılaştırmalı ses bilgisi incelemelerinde sık sık başvurulan bir temel kelimedir. Kelimenin kök ünlüsünün sonundaki -d ünsüzü tarihî ve çağdaş lehçelerde türlü değişimlere uğramıştır. Bu değişim, eldeki verilere göre genellikle -y olma temayülündedir. Ancak -z, -t, -r, gibi değişme ve -d gibi korunma olayları da mevcuttur. Tasniflerde kullanılan seslik ölçüt de budur. Çuvaşçadaki *ura* biçimi, Çuvaşçanın ses özelliklerine göre ilk hecede yuvarlaklaşma, ET kök ünlüdeki -d'nin r olması ve iki heceli kelimelerde son ünsüz olan -k'nin düşmesi sonucu oluşmuştur.

BAŞ, KAFA, KELLE:

baş **ET.** ;
baş (*yara anlamı da var s. 73*) **DLT. s.72** ; baş **KB. s. 62** , baş (*baş, ön, uç*) **KB. s.63** (**baş: yara anlamı da var s. 64**) ; baş **AH. s.VIII** ;
baş **İBM. s.16** ; baş **KE. s.80** , ...afā (A.) **KE. s.285** ; baş (*baş, önsöz, uç*) **ME. s.99** ; baş (*baş, kafa ; uç, ilk ; ileri gelen kişi, önder*) **NF. s.50** ; baş (*ön, uç*) **MM. s.101** ; baş **KHŞ.** ; baş **SKT. s.22** ;
baş (*baş, kafa ; yara*) **Kid. s.15** ; baş **KK. s.103** ; baş **Etz. s.148** ; baş **CC. s.26** ; baş **Ştr. s.340** ; baş **LÇ. s. 68** , kapa **LÇ. s.212** ;
baş (*baş, kafa, kafatası ; yara, çıban*) **MN. s.311** , ...afa **MN. s.379** ; baş **BN. s.235** ; baş **GN. s.300** ; baş **DK. s.39** ; baş **SaKT. s.70** ; baş (*baş ; yara*) **BL. s.130** ; baş **KT. s.8** >
baş, kafa **Ga.** ; baş, ğafa **Az.** ; baş, depe, kelle, ser **Tkm.** ; baş, källä **Özb.** ; baş, kalla **U.** ; baş **Kır.** ; baş **Nog.** ; baş **Kaz.** ; baş **Ta.** ; baş **Kar.** ; baş **Kmk.** ; baş **Bşk.** ; baş, çokı **Alt.** ; baş **Krç.** ; baş **Tu.** ; baş **Kzn.** ; baş **Yak.** ; baş **Çuv.** ; baş **Hal.** ; fas(II) (-Çkr.) **DS. 1837**

Baş kelimesi fonetik değişimlerle Türkçenin bütün varyasyonlarında kullanılmaktadır. Bu kelimenin yanında Arapça ...afā kelimesi, KE'den başlayarak EAT, Çağatayca ve Oğuz grubu lehçelerinde; Farsça *kelle* kelimesi ise Özbek, Uygur, Türkmen ve Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır. Genel Türkçede ş'li bir kelimenin Çuvaşçada l olması gerekiyorken baş kelimesi puş biçiminde kullanılmaktadır. S. Çağatay, bu durumunun teklik 3. kişi iyelik eki +şe eklenmesiyle pul+şe > puşşe > puş değişimleriyle oluştuğunu düşünmektedir (Çağatay, 1972 s. 237).

BURUN:

burun **EU.** ;
burun (*burun, öne doğru çıkıntı yapan yer*) **DLT. s. 118** ; burun **KB. s.117** , burun (*önce, ileri*) **KB. s.116** ; burun ??? **AH. s.13** ;
burun **İBM. s.22** ; burun **ME. s.108** ; bur(u)n (*burun ; önce*) **NF. s.89** ; burun **MM. s.123** ; burun **SKT. s.34** ;
burun **Kid. s.23** ; burun **KK. s.106** ; burun (*burun ; önce*) **Etz. s.158** ; burun~burun **CC. s.42** ; burun (*önce ; burun*)
Ştr. s.357 ; burun **LÇ. s.80** ; burun (*evvel demektir ki...*) **AL. s.143** ;
burun **MN. s.320** ; bur(u)n **GN. s.314** ; burun **DK. s.62** ; burun (*burun ; önce*) **SaKT. s.113** ; burun **BL. s.134** ; burun **KT. s.18** >
burnu **Ga.** ; burun **Az.** ; burun **Tkm.** ; burun **Özb.** ; burun **U.** ; burun, murdu **Kır.** ; burun **Nog.** ; burun **Kaz.** ; burun **Ta.** ; burun **Şor.** ; burun, tumçuk, koñjor, tumçak **Alt.** ; burun **Kmk.** ; burun, cuh **Krç.** ; burun, haay **Tu.** ; burun **Kar.** ; burun **Kzn.** ; burun **Yak.** ; burun, dāmā..., dumā... **Hal.**

Kelime, bur- “kokmak, güzel kokmak” KB 6625 filinden gelişmiştir. M. Erdal, bur-filinin bu “buğ, buhar, buğu” isminden +(A)r- ekiyle fiil yapıldığı görüşündedir (Erdal, 1991, s. 500). Ancak yazar, bundan sonra *burun* kelimesiyle ilgili bir açıklamada bulunmaz.

DİL:

til~til ET. ;
 til DLT. s.615 ; til KB. s.446 ; til AH. s.LXIII ;
 dil İBM. s.27 , til İBM. s.72 ; til ME. s.187 ; til KE. s.632 ; til NF. s.425 ; til MM. s.253 ; til KHŞ. ; til SKT. s.155 ;
 dil Kid. s.34 , til Kid. s.102 ; til KK. s.125~Etz. s.258 ~ CC. s.188 ;
 til Ştr. s.459~LÇ. s.136 ~AL. s.188 ;
 dil MN. s.332~BN. s.278 ~GN. s.327 ; dil DK. s.90 ; dil SaKT. s.151 ; dil BL. s.140 ; dil KT. s.25 >
 dil Ga. ; dil, zaban (F.) Az. ; dil Tkm. ; til Özb. ; til, zaban (F.), zuvan (F.) U. ; til Kır. ; til Kaz. ; tël Ta. ; til Şor. ; til Alt., Tel. Şor, Sag.,; til Krç. ; til Kmk.; tâl Bşk.; dil Tu. ; til Kary. ; til Kzn. ; til Yak.; çâlhe Çuv.; til Hal.

Kelime, C. Brockelmann'a göre, ti- “demek” fiil kökünden gelmiş ve -l ekiyle isimleştirilmiştir. Diş için geçerli olan kelimenin ünlüsünün önlüğü-artlığı ile ilgili okuma ve görüş farklılıkları dil için de geçerlidir. Brockelmann'a göre kelimenin ünlüsünü art damaksıl l kalınlaştırmıştır. Kelime başı ünsüz Oğuz grubu ve Tuvacada tonlularak d- olmuştur. Yeni Uygur ve Azeri Türkçelerinde Farsça *zaban* kelimesi de bu anlamda kullanılmaktadır. Dünya dillerinde dil anlamındaki organ adının “konuşma sistemi” anlamındaki kelimeyi karşılaması bu organın konuşma eylemindeki katkısından kaynaklanmaktadır.

DIŞ:

tiş EU. ;
 tiş DLT. s.618 ; tiş KB. s.453 ; tiş AH. s.LXIV ;
 diş İBM. s.27, tiş İBM. s.73 ; diş ME. s.115, tiş ME. s.188 ; tiş KE. s.638 ; tiş NF. s.428 ; tiş KHŞ. ; tiş SKT. s.157 ;
 tiş Kid. s.103 ~KK. s.126 ; diş~tiş Etz. s.165 ; tiş CC. s.190 ;
 tiş LÇ. s.133 ~AL. s.183 ;
 diş MN. s.334~BN. s.281 ~GN. s.329 ; diş DK. s.93 ; diş SaKT. s.156 ; diş BL. s.140 ; diş KT. s.25 >
 diş Ga. ; diş Az. ; diiş Tkm. ; tiş Özb. ; çiş U. ; tis Nog.; tis Kaz. ; tês Ta. ; tiş Şor. ; tiş Alt. ; tiş Krç. ; diş Tu. ; tiş Kar. ; tiş Kmk.; tâş Bşk.; tiş Kzn. ; tiis. Yak.; şîl Çuv.; tiş Hal.

Kelime bütün tarihî ve çağdaş lehçelerde yerine yabancı bir kelime alınmadan kullanılmaktadır. Kelimenin ilk ünsüzünün Oğuzcanın gelişimine uygun olarak EAT'den başlayarak günümüz Oğuz lehçelerinde tonlu olarak kullanıldığı görülür. Kelime başındaki ünsüz, lehçelerin eğilimleri doğrultusunda Yeni Uygurcada ç- “çiş”; Çuvaşça'da da ş- “şîl” olmuştur. Kelimenin ünlüsünün ET.'deki şekilleri üzerinde kimi tartışmalar olmuş, metin neşirlerinde ı'lı ya da i'li biçimler araştırmacılar tarafından tercih edilmiştir. (Aynı durum *til* kelimesi için de geçerlidir.) Kelime sonundaki ünsüz Yakutça ve Kazakçanın eğilimine uygun

olarak –s; Çuvaşça’da ise bir “*lir*” dili olması nedeniyle –l olmuştur. Kelimenin ünlüsü Türkmençe, Yakutça ve Halaççada uzun olarak görülmektedir.

EL :

älig ET. ...ol EU. ;
eliğ DLT. s. 176 ; el, elig KB. s. 145 ; el AH. s.XVIII , elig AH. s.XVIII , ilig AH. s.XXIX ;
el İBM. s.29 ; el ME. s.118 , elig ME. s.118 ; el(i)g KE. s.185 , ...ol (*kol, el*) KE. s.367 ; el
NF. s.118 , el(i)g NF. s.119 ; el MM. s.134 , elig MM. s.134 , il MM. s.155 ; el~elig SKT.
s.44 ;
äl Kid. s.10 ; el KK. s.108 ; ...ol (*el*) KK. s.116 ; él~il Etz. s.168 ; el CC. s.61 , kol (*kol ve el*)
CC. s.113 ;
elig Ştr. s.365 , ...ol (*el*) Ştr. s.406 ; il LÇ. s.57 , ilik LÇ. s.60 , ...ol (*el*) LÇ. s.238 ; il AL.
s.69 , ilik AL. s.67 , ...ol (*el*) AL. s.334 ;
el MN. s.340 , dest (F.) MN. s.330 ; el BN. s.293 ~GN. s.341 ~DK. s.103 ; el SaKT. s.175 ,
il SaKT. s.347 ; el BL. s.144 ; el KT. s.29 ; kol (*el*) TS. 4/ 2609-2610 >
el Ga.~Az. ; gool Tkm. ; ...ol Özb. ; ...ol, el, dest (F.) U. ; kol Kır. ; kul Ta. ; kol Şor. ; kol
Alt. ; kol Krç. ; kol, bilek Kar. ; kol Nog. ; kol Kaz. ...ol Kmk. ; ...ul Bşk. ; kul Kzn. ; iliğ
Yak. ; al~hul Çuv. ; ä( )l Hal.

GÖZ:

köz ET. ;
köz DLT. s. 369 , karak (*bkz. göz bebeği*) DLT. s. 266 ; köz KB. s.287 ; ...ara... (*göz, göz
bebeği*) KB. s.223 ; köz AH. s.XL ;
köz İBM. s.47 ; köz ME. s.151 ; ...ara... (*göz, göz bebeği*) KE. s.297 , köz KE. s.394 ; köz
NF. s.264 , dıde (<F. göz) NF. s.109 ; köz MM. s.186 ; köz KHŞ. ; ‘ayn (A.), köz SKT. s.97
; köz Kid. s.53 ; köz KK. s.117 ; köz Etz. s.209 ; köz CC. s.123 ;
köz Ştr. s.411 ; köz LÇ. s.271 ;
göz MN. s.357 , çeşm (F.) MN. s.324 ; göz BN. s.326 ~GN. s.364 ~DK. s.127 ; göz SaKT.
s.285 , ‘ayn (A.) SaKT. s.56 ; göz BL. s.150 ; göz KT. s.36 >
göz Ga. ; göz, çeşm (F.), dide (F.), éyn (A.) Az. ; garak, göz Tkm. ; köz Özb. ; köz U. ; köz,
karek (mec.) Kır. ; köz Nog. ; köz Kaz. ; küz Ta. ; karak Şor. ; karak, kös, körgöş Alt. ; köz
Krç. ; karak Tu. ; köz’ Kar. ; göz Kmk. ; kü≠ Bşk. ; küz Kzn. ; kös Yak. ; kuş Çuv. ; köz
Hal.
bakanak(II) ; ba«anak(II) göz, gözbebeği. *Bakanağın çıksın!* (-Isp.; -To.; -Hat.; -Nğ.; -Ant.)
; goz (III) (-Nğ.) DS. s. 491

Genel Türkçe’de ET köz kelimesi ilk metinlerden başlayarak tespit edilmektedir. KB ve KE bu kelimenin yanı sıra ...ara... kelimesi de kullanılmaktadır.

Göz kelimesinin yerine çeşm, dıde gibi Farsça, ‘ayn gibi Arapça kelimeler Azeri Türkçesi, EAT ve kimi Harezmece eserlerde yer yer kullanılmıştır.

KULAK:

...ula..., ...ulğa..., ...ul...a... ET. ;
kulak~kulkak~kulkak DLT. s.376 ; ...ula..., ...ulğa... KB. s.290 ; ...ula... AH. s.XL ;
kulak İBM. s.47 ; ...ula... ME. s.151 ; ...ula... KE. s.398 ; ...ula... NF. s.267 ; ...ula... MM. s.186
; ...ula... KHŞ. ; ...ula... SKT. s.98 ;

...ula... **Kid. s.81** ; ...ulağ **KK. s.117** ; kulak **Etz. s.210** ; kulak **CC. s.124** ;
...ula... **Ştr. s.412** ; ...ulağ **LÇ. s. 238** , üzn (<A.) **LÇ. s.11** ;
...ula... **MN. s.390~BN. s.391 ~GN. s.413 ~DK. s.193** ; ...ula... **SaKT. s.434** ; ...ula... **BL. s.166** ; ...ula... **KT. s.52** ; kulak **TS. 4/2715** >
kulak **Ga.** ; ğulağ, ğuş (F.) **Az.** ; gulak **Tkm.** ; ...ulâ... **Özb.** ; ...ula... **U.** ; kulak **Kır.** ; kulak **Nog.** ; ...ula... **Kaz.** ; kolak **Ta.** ; kulak **Şor.** ; kemirçek, kulak **Alt.** ; kulak **Krç.** ; ...ula... **Kmk.** ; ...ola... **Bşk.** ; kulak **Tu.** ; kulak **Kar.** ; kulak **Kzn.** ; kulgağh **Yak.** ; hulha **Çuv.** ;
...ula... **Hal.**
işitgen Kulak. (-Çkl.), **işidek** (-Bo.) ; **bork(III)** (*Kulak*) (-Ky.) **DS. 740**

Kelime, Türk lehçelerinde alıntısız olarak kullanılmaktadır. Etimolojisi üzerine çeşitli tartışmalar yapılmaktadır. (Bkz. Eren, 2000) Sadece Azeri Türkçesinde, Farsça *ğuş* kelimesi Türkçe kelimenin yanında kullanılmaktadır.

saç:

saç **ET.** ;
saç **DLT. s.477** ; saç **KB. s.376** ;
saç **İBM. s.57** ; saç **ME. s.170** ; saç **MM. s.225** ; saç **NF. s.355** ; saç **KE. s.529** ;
saç **Kid. s.84** ; saç **KK. s.121** ; saç **Etz. s.233** ; saç **CC. s.157** ;
saç **LÇ. s.177** ;
saç **BN. s.435 ~GN. s.455 ~DK. s.254** ; saç **SaKT. s.586** >
saç **Ga.** ; saç **Özb.** ; saç **U.** ; saç **Kır.** ; saç **Kaz.** ; saç **Ta.** ; ses **Bşk.** ; saç **Nog.** ; saç **Şor.** ;
saç **Alt.** ; saç **Krç.** ; saç **Tu.** ; saç **Hak.** ; saç **Tkm.** ; saç **Kmk.** ; saç **Kar.** ; saç **Kzn.** ; saç **Çuv.** ; as **Yak.** ; saç **Hal.**

Kelime, Eski Türkçeden itibaren tüm dönem metinleri ve Çağdaş Lehçelerde görülür. Yaptığımız taramalarda saç kelimesinin yanında hiçbir alıntı şekille karşılaşmadık. Çağdaş lehçelerde kimi ses eğilimi kimi de ses olayları neticesinde değişik kullanımlar mevcuttur.

KALP, YÜREK:

yürek **EU.** ;
yürek **DLT. s.825** , köñül **DLT. s.361** ; yürek **KB. s.562** ;
yürek **İBM. s.93** ; yürek **KE. s.751** ; köñ(ü)l (*gönül, yürek ; hafıza, akıl*) **NF. s.259** , yürek **NF. s.492** ; yürek **MM. s.282** ; yürek **KHŞ.** ; köñül **SKT. s.94** , yürek **SKT. s.194** ;
ök (*kalp*) **Kid. s.65** , yüräk **Kid. s.130** ; köngül **CC. s.118** , yürek **CC. s.237** ;
yürek **LÇ. s.304** ;
gönül (*gönül, kalp*) **MN. s.355** ; yürek **BN. s.495** ; gönül (*gönül*) **BN. s.321** ; gönül (*gönül, kalp*) **GN. s.361** , yürek **GN. s.497** ; yürek **DK. s.343** ; gönül (*gönül, kalp*) **SaKT. s.282** , kalb (*A. kalp, yürek*) **SaKT. s.384** , yürek **SaKT. s.769** ; gönül **BL. s.149** , yürek **BL. s.195** ;
yürek **KT. s.75** ; can evi **TS. II/750** >
kalp, ürek **Ga.** ; köks (*mec. yürek*), köñül, ürek **Az.** ; yürek **Tkm.** ; yüräk, ...alb **Özb.** ; jürek **U.** ; cürök **Kır.** ; cürek **Kaz.** ; yörek **Ta.** ; yürek **Kmk.** ; yörek **Bşk.** ; çürek **Şor.** ; cürek, kögös **Alt.** ; cürek **Krç.** ; çürek (yürek) **Tu.** ; ürak, köngül, yurk **Kar.** ; yürek **Kzn.** ; çäre **Çuv.**

cürek (-To.; -Kn.) ; fehîr (-Kü.) ; ciğerevi (-İsp.; -İst.; -Ant.) ; canavi (-Ezm.), canevi-1 (İsp.; -Ml.), canev-1 (-İsp.), conevi (-Gm.) **DS.** 854 ; üre« (-Kr.), ürek (IV) (-El.) **DS.** 4068 ;

YÜZ, ÇEHRE, BENİZ:

yüz **ET.** , bânîz **ET.**;

yüz **DLT.** s.826 , meñ(iz) (*beniz, yüz*) **DLT.** s. 411 , kırtış¹ (*yüz rengi ; yüz*) **DLT.** s. 320 ; yüz **KB.** s.562 , meñiz (*yüz*) **KB.** s.313 , ...ırtış (*yüz ; deri, ten ; renk*) **KB.** s.251 , li...a (<A. yüz) **KB.** s.306 ; yüz **AH.** s.LXXVI ;

yüz **İBM.** s.93 ; yüz **ME.** s.213 ; didâr (F.) **KE.** s.170 , li...â (A.) **KE.** s.414 , yüz **KE.** s.751 , meñ(i)z (*beniz, yüz*) **KE.** s.434; yüz **NF.** s.492 , dıdâr <F. (*çehre, yüz*) **NF.** s.109 ; yüz **MM.** s.283 ; yüz **KHŞ.** ; yüz **SKT.** s.194 ;

yüz **Kid.** s.131 , mânîz **Kid.** s.58 ; yüz **KK.** s.132 ; yüz **Etz.** s.291 ; çıray **CC.** s.50 , dider (F.) **CC.** s.58 , meyîz **CC.** s.133 , yüz **CC.** s.238 ;

çıray (*moğ. çıray*) **Ştr.** s.361 , yüz **Ştr.** s.485 ; yüz **LÇ.** s.305 , beñîz **LÇ.** s.75 , bet (*çehre, beñîz, yüz, ruy*) **LÇ.** s.73 ; çıray **AL.** s.234 , mingîz **AL.** s.375;

yüz **MN.** s.454 , beñîz **MN.** s.314 , rû√ (F.) **MN.** s.420 ; dıdâr (F.) **BN.** s.277 , beñ(i)z (*surat, yüz*) **BN.** s.241 , yüz **BN.** s.495 ; yüz **GN.** s.498 , beñ(i)z **GN.** s.302 , dı#âr **GN.** s.329 ; yüz **DK.** s.343 , beñîz **DK.** s.43 , dı#âr **DK.** s.94 ; yüz, vech (A.) **SaKT.** s.771 ; yüz **BL.** s.195 ; yüz **KT.** s.76 > beniz (*beniz, yüz*),

sima, üz **Ga.** ; üz, ariz (*yanak, yüz*), çöhre, didar (F.) , çene, beniz **Az.** ; yüz, meñîz **Tkm.** ; bâşârâ, bet, âft, ...ıyâfa, çehrâ, çırây, yüz **Özb.** ; yüz, çıray, didar (F.), meñza (Ç.) **U.** ; cüz, ıray, oroy (F.), öñğ², sıyak **Kır.** ; bet, bet-ajar/bet-avız, öñ-tüs, didar (F.), düz, cüz **Kaz.** ; it, yöz **Ta.** ; çüs, şıray (<moğ. çıray) **Şor.** ; cüs **Alt.** ; bet, sıpat, yüz **Kmk.**; bit, yö# **Bşk.**; bet, çıray, cuh, bet (*yüz, çehre*), türsün, bet türsün **Krç.** ; arın, şıray (*çehre, yüz, görünüş*) **Tu.** ; yüz, çıray, surat, bet **Kar.** ; bit **Kzn.**; yüz, sürât **Hal.** ; üz (-Kr., -Vn.) **DS.** 4084 ;

Yukarıda görüldüğü gibi, yüz kavramındaki kelimelerin Türk lehçelerinde değişik kelimelerle karşılanmıştır.

Ara Temel Organ Adları

BOYUN:

boyın **ET.** ;

boyın, boyun **DLT.** s. 105 ; boyun **KB.** s.104 ;

boyun **İBM.** s.21 ; boyun **ME.** s.107 ; boy(u)n **KE.** s.134 ; boy(u)n **NF.** s.83 ; boyun **MM.** s.119 ; boyun **KHŞ.** ; boyun **SKT.** s.32 ;

boyun **Kid.** s.21 ; boyun **KK.** s.105 ; boyun **Etz.** s.155 ; boyun~boyın **CC.** s.39 ;

boy(u)n **Ştr.** s.354 ; boyun **LÇ.** s.87 , moyun **LÇ.** s.281 ;

boyın **MN.** s.318 , boyun **MN.** s.318 ; boy(u)n **BN.** s.252 ; boy(i)n **GN.** s.310 ; boyun **DK.** s.56 ; boyun **SaKT.** s.109 , boyun **SaKT.** s.109 ; boyun **BL.** s.133 ; boyun **KT.** s.16 > boyun, ense, gıta **Ga.** ; boyun **Az.** ; boyun **Tkm.** ; boyın **Özb.** ; boyun **U.** ; moyun, kerdên (F.) **Kır.** ; moyın **KKlp**; moyın **Kaz.** ; moyın **Ta.** ; moynu **Şor.** ; moyın, kolcur (moğ.) **Alt.** ; boyun **Krç.** ; boyun, gerdan **Kar.** ; boyun **Kmk.**; moyın, ünş **Bşk.**; moyın **Kzn.** ; moy, moğy, moyun **Yak.** ; mîy **Çuv.**; boyun **Hal.**

¹ **İBM.** s.'da kırtış "yüzün derisinin üstü" olarak tanımlanmaktadır. **İBM.** s.43

² beniz **Kır.**

Kelime, genel Türkçede ilk metinlerden başlayarak ortak olarak kullanılır. Kelime kökü için Räsänen ve A. Rona-Tas tarafından *boñ rekonstrüksiyonu tasarlanmıştır. Şu halde kelime, boy kökünden çıkmıştır. Sondaki –un eki değişik organ adlarında karşımıza çıkmaktadır. (alın, burun, koyun ... gibi)

DİZ:

tiz ET. ;
 tiz DLT. s.628 ; tiz KB. s.454 ; diz AH. s.XVII ;
 diz İBM. s.27 ; tiz ME. s.188 ; tiz, yinçük (*diz, incik kemiği*) KE. s.638 ; tiz NF. s.428 ,
 yinçük (*incik kemiği, diz*) NF. s.487 ; tiz MM. s.255 ; diz SKT. s.42 ;
 diz Kid. s.35 , tiz Kid. s.103 ; tiz KK. s.126~Etz. s.259 ; tiz CC. s.190 , tizgi CC. s.190 ;
 tiz LÇ. s.133 ~AL. s.182 ;
 diz MN. s.334~BN. s.281 ~GN. s.329 ; diz DK. s.94 ; diz SaKT. s.156 , tiz SaKT. s.698 ;
 diz BL. s.141 ; diz KT. s.26 >
 diz Ga. ; diz Az. ; dıız Tkm. ; tiz, tizzā Özb. ; tiz U. ; tize Kır. ; tize Kaz. ; tēz, tubık Ta. ;
 tize Şor. ; tize, codo, çiçke söök (*diz, ince kemik*), üye, üyediñ, üyedeñ Alt. ; tobuk Krç. ;
 diskek Tu. ; tız, tüz Kar.; çârkuşsi Çuv.; tiz, zānū (Far.) Hal.

DUDAK :

ärin ET. ; érin, ir(i)n (*dudaklar, ağız*)
 DLT. s. 189 ; tutak
 İBM. s.77 ; –eb ME. s.155 , tuta... ME. s.191 ; duda... KE. s.173 , ir(i)n KE. s.271 , la | l (A.)
 KE. s.413 ; toda... NF. s.429 ; tuda... SKT. s.159 , tuta... SKT. s.161 ;
 ärin Kid. s.12 , tuta... Kid. s.108 ; ðuðag KK. s.108 ; dudag Etz. s.166 , irin Etz. s.179 ;
 totak~todak CC. s.193 ;
 †uda... DK. s.294 ; duda... SaKT. s.161 ; duda... BL. s.142 ; duda... KT. s.28 ; tudak TS. 5/
 3847 > dudak Ga. ; leb, dodağ Az. ; doodak Tkm. ; läb Özb. ; érin, lep, kalpuk U. ; erin Kır.
 ; erin Nog.; erin Kaz. ; irên Ta. ; erni Şor. ; erin, tañday Alt. ; erin Krç. ; erin Tu. ; erin
 Kmk.; irân, Bşk.; erin, dudak Kar.; tuta Çuv.; ärün,lävş, lävç, läb, duda... Hal.
 erin (-İst.) DS. 1770 ; doda« (-Kr.; -Yz.), dodak (-Çkr.; -Sm.) DS. 1534;

Dudak kelimesi, H. Eren'in (Eren, 1999) veya A. Tietze'nin (Tietze, 2002) iddia ettiği gibi Eski Kıpçakçadan değil Harezmi Türkçesinden itibaren metinlerde tespit edilmektedir. Harezmi Türkçesinde *irin* kelimesi sadece KE'de dudak kelimesiyle birlikte kullanılmış, dönemin diğer eserlerinde sadece Tü. **dudak** kelimesinin fonetik biçimleri tercih edilmiştir. Eski Kıpçakça metinlerde iki kelimenin de kullanıldığı görülür.

Günümüz lehçelerinde, Oğuz grubu dışındaki lehçelerde *erin* tercih edilmiş, Özbek ve Yeni Uygur Türkçeleri gibi Çağataycanın varisi yazı dillerinde Türkçe kelimenin Farsça *leb* alıntısı da kullanılmaktadır. Çuvaşça, geçerli olan seslik özelliği dolayısıyla ikinci hecenin sonundaki –k ünsüzünü düşürerek, şaşırtıcı biçimde Oğuz lehçeleri ile paralel olarak *tuta* kelimesini kullanır.

Doerfer, dudak kelimesinin ilk olarak kadın cinsel organı unsuru olarak kullanıldığını, daha sonra ağzın dışarıya doğru bölümü anlamına geliştiğini; bu anlamdaki *erin* kelimesinin daha eskicil olduğunu düşünmektedir (TMEN, s. 952). Modern lehçeler içinde bu anlamdaki kelime için Halaçça'da *erin*, *dudak*, *leb*, *levş~levç* kelimelerinin fonetik varyantlarının kuulanılmakta olduğu görülür. Halaçça için *erin* biçiminin aslî olduğunu; *dudak*'ın Azeri Türkçesinden alındığını düşünebiliriz.

PARMAK :

ärñäk, äñrāk ET.

; ernek~erñek DLT. s. 191 ; ernek KB. s.158 ;

barmak³ İBM. s.16 ; barmak ME. s.98 , ernek ME. s.120 ; barma... KE. s.79 , ernek KE. s.209 ; barma... NF. s.49 ; barma... MM. s.101 ; barma... KHŞ. ; barma... SKT. s.22 ;

barma... Kid. s.15 ; parmak Etz. s.229 ; barmak CC. s.25 ;

ernek (*parmakların ucu*) LÇ. s.10

; barma... MN. s.311 ; barma... BN. s.235 ; barma... GN. s.300 ; parma... DK. s.248 ; barma... SaKT. s.69 ; barma... BL. s.130 ; parma... KT. s.61 ; barmak TS. I/402 >

parmak Ga. ; barmag Az. ; barmá... Özb. ; barma..., çemek, uşsa... ..ol U. ; barmak, mança Kır. ; barmak Nog.; barma..., savsa... Kaz. ; barmak Ta. ; kol, sabar (moğ.) Alt. ; ergek, salaa Hak.; barmak Krç. ; salaa Tu. ; barma... Kmk.; barma... Bşk.; parmak Kar. ; barmak Kzn. ; tarbak Yak.; pürne Çuv.; barma... (marma...), burma..., birma..., tırna... Hal.

bamak,bāmak (-İsp.; -Brd.; -Dz.), **bamrak** (-Ank.), **bannak(I)** (-Ama.; -Nğ.; -İç.), **barba**« (-Kr.) DS. 512 ; barmak, bārmak I (-Ba., -Bo., -Tr., -To., -Or.) , barmah (-Kr. , -Vn.) , barnak (-İsp., -Es., -Bo., -Mr., -Kn., -Ada.) DS. 534

Kelime, ET ve Karahanlıca'da *ernek* olarak geçiyorken, Harezmi Türkçesi'yle birlikte parmak biçiminin kullanım sahasına çıktığı görülüyor. Dönem eserleri içinde KE'de her iki kelime de geçmekte, diğerlerinde sadece barmak biçimi görülmektedir. Kıpçak eserlerinde barmak şekli mevcuttur. EAT eserleri içinde *ernek* kelimesine rastlanmaz. Kelimeyi tematik bir açıdan ele alıp değerlendiren Emine Gürsoy-Naskali, ernek kelimesinin *er* “er, adam” kelimesinden +nek isim yapım ekiyle oluşturulup “küçük adam, adamcık, adama benzer şey” anlamıyla açıklanabileceğini düşünmektedir (Gürsoy-Naskali, 1997, s.1).Genel Türkçenin öz söz varlığı içinde “elin tutmaya yarayan kısımları”ni karşılamak üzere kullanılan ernek ve parmak kelimelerinin değişik organ adlarında kullanılan +Ak ekiye bitmesi ve muhtemel köklerinin arasındaki (er- “ulaşmak, ermek” bar- “varmak, gitmek”) anlam uygunluğu dikkate şayandır.

Çağdaş şekiller içinde *ernek* kelimesi yalnızca Hakasça'da tespit edilmektedir. Kelime başındaki b- ünsüzü Tü.'de tonsuzlaşıp p- olmuş, diğer çağdaş lehçeler içinde kendini korumuştur.

³ ereñek: parmak ucu İBM. s.30

SAKAL:

sa...al EU. ;
sakal DLT. s. 483 ; sa...al KB. s.378 ;
sakal İBM. s.58 ; sa...al ME. s.171 ; sa...al KE. s.531 ; sa...al NF. s.358 ; sa...al MM. s.227 ;
sa...al SKT. s.131 ;
sa...al Kid. s.87 ; §a...al KK. s.121 ; sakal Etz. s.231 ; sakal CC. s.159 ;
sa...al Ştr. s.440 ; sa...al LÇ. s.186 ;
sa...al BN. s.436 ~GN. s.456 ~DK. s.256 ; sa...al SaKT. s.589 ; sa...al BL. s.177 ; §a...al KT. s.63 ; baş kılı TS. I/443 >
sagal Ga. ; sağgal Az. ; sakgal Tkm. ; sã...âl Özb. ; sa...al U. ; sakal Kır. ; sakal Nog. ; sa...al Kaz. ; sakal Ta. ; sagal Alt. ; sak'al Krç. ; sakal Kzn. ;sakal Kar. ; sa...al Kmk. ; ha...al Bşk. ; sağgal Hak. ; suhal Çuv. ; sa.....al Hal.

6. Diyalektolojik Eş Değerliği (Eş Zamanlı Uyum)

Temel kelimelerin diyalektolojik eş değerliği bir önceki “tarihsel kullanım” özelliği ile yakından ilgilidir. Ancak, söz varlığının her an değişime açık bir dilbilimsel alan olması nedeniyle, bu iki özelliği ayrı ayrı değerlendirmek bizi daha isabetli bir sonuca götürecektir.

Diyalektolojik eş değerlik ile, bir dilin değişik lehçeleri ile lehçelerin ağızları arasında söz konusu kelime kategorisinin kullanım açısından örtüşmeleri değerlendirilmektedir. Mesele, Türkçe gibi, sınırlarını kabaca çizmek gerekirse, güneyde Basra körfezi, batıda Balkanlar-Orta Avrupa çizgisi, doğuda, yaklaşık olarak, Japon denizi, kuzeyde Baltık denizi arasında kalan bir coğrafi alanda çok çeşitli lehçelere bölünmüş bir dil olunca daha büyük bir ehemmiyet kazanmaktadır. Coğrafyanın değişikliği ve lehçelerin oluşmasında en büyük paya sahip olan zaman unsurunun uzunluğu ve Türkçenin çeşitli varyantlarının kullanıldığı bu alanının kültürel olarak çok zengin olması bu varyantların birbirleri arasında temel sözcükler düzeyinde istisnalara tahammül göstermeyi gerekli kılar.

7. Az Değişirlik / Alınma Kapalılığı :

Dilin değişime en açık alanı, söz varlığı olmasına rağmen temel kelimeler değişime uğramazlar. Bu durum, temel kelimeleri belirlemede eldeki en önemli dayanaklardandır. Ancak, yukarıda sözü edildiği gibi, Türkçenin geniş varyasyon çeşitliliği içinde kimi istisnaları da doğurmakta ve temel kelime olan bir isim kopyalanabilmektedir. Bu kopyalamada dildeki temel kelimenin tamamen kullanımdan düştüğünü düşünemeyiz; böyle durumlarda, temel kelime, kök morfem olarak ya da deyimlerde, atasözlerinde, ikilemelerde yaşantısını sürdürebilecektir.

8. Kelime Yapımı Kaynaklığı

Toplum yaşamında yeni ortaya çıkan varlık, kavram, iş ya da oluşları dilde ifade etmek için, bir dilin kendi sistemi içinde⁴, iki yola başvurulur. Bunlardan ilki ve dil araştırmalarına çokça konu olanı “kelime yapımı”; ikinci ise, dilin söz varlığındaki mevcut ögelere yan anlamlar yüklenmesidir. Yan anlamlar yüklenmesini aşağıda ele alacağız.

Türkçe, eklemeli bir dil olması dolayısıyla “kelime yapımı” noktasında yoğun olarak türetme yolunu kullanmış ve değişik varyasyonlarının türetme sistemleri ve ekleri derinlikli biçim bilgisi monografilerinde ele alınmış ve ortaya konmuştur (OTWF gibi). Türetme sistemleri incelenirken, kök morfemlerden hareketle bir inceleme bizleri ilginç sonuçlara götürecektir. Maalesef Türk dilinin kelime yapımı üzerine karşılaştırmalı monografilerde bu hususun ele alınıp değerlendirildiği söylenemez.

Yine Türkçenin kelime yapımı incelemelerinde, türetmenin Türk dili için karakteristik bir yol olmasından kaynaklıyorsa gerek, birleştirme yolunun pek fazla ele alınmadığı görülmektedir. Oysa birleştirme yoluyla da kelime yapımı, dilimiz için üretken bir vasıttır. Birleştirmenin yolları, birleşen unsurların görevleri vb. meseleler karşılaştırmalı bir biçimde ilkin dönem dönem, daha sonra da grup grup değerlendirilmesi Türk dilbilgisi mantığı hakkında zihinlere ışık tutacaktır.

Türk dilinin kelime yapım sistemi kuşkusuz sadece türetme ve birleştirme yollarıyla işlememektedir. Bu sorun, başka bir araştırma konusudur. Ancak bir eksiklik olarak şunu kaydetmeliyiz ki, modern dilbilimin kelime yapımı yolları, Türk dili üzerinde etraflıca ele alınıp değerlendirilmelidir.

İşte araştırmaya konu olan temel kelimeler, dilin kelime yapımı sistemi içinde fazlaca kullanılan kategorilerden birisi olarak yer almaktadır. Bu durumu şu örneklerle teyit edebiliriz:

Baş kelimesi:

Tü. *Başa baş, başağaç, baş ağırlık, baş ağrısı, başak, başaklamak, başaktör, başaktris, başaltı, başarı, başarmak, başasistan, baş aşağı, başat, başbakan, baş başa, başbayi, baş belâsı, baş bezi, baş bıçağı, baş biti, başbuğ, baş çanağı, başçavuş, başçı, başçık, başeski, başka, başkan, başkent, başlamak, başlıca, başlık, başörtü, baş sağlığı, başsız, baştankara, başvurmak ...gibi*

⁴ Alıntı kelime kullanımı da dilin kod oluşturma yollarından bir olmakla beraber, bu araştırmada bir dilin kendi kaynaklarından hareketle alınacağından bu yol değerlendirme içine alınmamıştır.

Kır. *Başat, başçı, başka, başkar-, başsız, başta, baştamak, baştaak~baştanak, baştalgıç, baştamal, baştan-, baştapkı, baştaş-, baştık, baştuu, ...gibi*

Kaz. *Basal...ı, bas-ayağı, basbarma..., baskeser, baskar- , bas...ı, baspa-bas, basta- , bastamaşı, bastı-bastı, bastı..., başşı, basında ...gibi*

Yuy. *Başa..., baş-aya..., başbaşa..., başçı, başkéser, baş...ar-, başlamçı, başlanguç, başlıguçı, başlı..., başlı-, başmalta... ...gibi*

9. Anlatım Bilimi Açısından Yansızlık

Anlatım bilim, açısından yansızlık ile kelimenin genel anlaşılabilirliği ve genel kullanılabilirliği kastedilmektedir. Dilbilimsel olarak konuşan bir insanın kullandığı kelimelerden onun eğitimi, yaşı, mesleği veya sosyal statüsü hakkında çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Ancak dildeki temel kelimeler böyle çıkarımlarda bulunmaya izin vermeyen bir nitelik gösterir. “Atın yuları yüzünde yaralar açmış.” diyen bir kişinin kullanmış olduğu “yular” kelimesinden, o kişinin mesleğinin çiftçilik veya veterinerlik olabileceği çıkarımında bulunabiliriz. “Bugün sabahtan beri başım çatlarcasına ağrıyor.” cümlesini kullanan bir kişi çiftçi, veteriner, doktor, öğretmen, ev hanımı, şöför, öğrenci, işçi vb. olabilir. Yaşı, eğitimi ve toplumsal statüsü hakkında hiçbir çıkarımda bulunamayız.

10. Anlamsal Gelişebilirlik

Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, yeni varlık, kavram, eylem ya da oluşları dilin kendi sistemi içinde karşılamanın yollarından biri de var olan kodlara yeni semantik görevler yüklemektir. Bu durum dilbilim incelemeleri içinde esas olarak anlam bilimi konuları içinde değerlendirilir. Türk dili üzerindeki incelemeler, genel olarak ses bilgisi, biçim bilgisi, söz varlığı ve söz dizimi üzerine yoğunlaşmış, anlam bilimi konuları pek fazla ele alınmamıştır. TDK Türkçe Sözlük’te ilk anlamından başka, *göz* kelimesinin 13; *ağız* kelimesinin 12; *baş* kelimesinin 15; *ayak* kelimesinin 14 yan anlamı daha vardır.⁵

11. Deyimsel Kullanım Kaynaklığı

Yukarıda sözü edildiği gibi temel sözcükler, insan hayatında önemli varlık, kavram, iş ya da oluşları karşılamaktadır. Bu önem, dil alanında da kendini değişik kullanım çeşitliliğine itmiş ve dillerde sık sık başvurulan mecaz yoluyla deyim anlamları kazanmıştır. Temel kelimelerin kaynaklık ettiği deyimler diğer kelimelere kıyasla daha fazla ve çeşitli kullanılmaktadır.

⁵ Tarihî Türkiye Türkçesinin organ adlarının kazandıkları yan anlamlar için (A-E ile başlayan kelimelerde) TETTL’ya bakılabilir.

Meseleye Türkçe açısından bakılınca durum hiç de farklı görünmemektedir. TDK tarafından yayınlanan Türkçe Sözlük'ün 1998 baskısına göre “göz” temel kelimesiyle kurulmuş olan deyimler bu durumu kanıtlayacak niteliktedir.⁶ Bunun dışında yazıtlardan başlamak üzere bugüne kadar gelen eserlerimizde derinlikli bir inceleme yapılırsa görülecektir ki, temel sözcükler, her dönemde çok doğurgan bir şekilde deyim kullanımına kaynaklık etmişlerdir. Bu duruma kabaca bir göz atmak için “göz” kelimesiyle ilgili birkaç deyim örnek olarak belirtelim:

Közi kaşı yablak bol- “Gözü kaşı berbat olmak; ağzı burnu dağılmak” K[ül] T[igin] Kuzey 11

Közi yügerü kör- “Gözleri yukarı bakmak; başı dik olmak” B[ilge] K[agan] Doğu 2

Közi yaş saç- “Gözünden yaş serpil-” KB 80

Körür közke ursa körünmez bol- “Gören göze vursa, (o bile kötü) görülmemek” KB 537

Közi su..... “Aç gözlü, gözü aç.” KB 3568

Közünke hēç uy...u kirme- “Gözüne hiç uyku girmemek, uyuyamamak” NF 369-16

Göz aç- “Gözünü açmak; olayların ve gerçeklerin farkına varmak” DKK D136-2

Gözü buñı “Göz derdi” DKK D231-5

Gözün aydın “Gözün aydın” DKK D270- 12/13.

Deyimlerin yanında temel kelimeler, atasözlerinde sık sık karşımıza çıkmaktadır.

Atasözlerinde:

⁶ “(bir şeye) ... gözüyle bakmak; göz açamamak; göz açıp kapayıncaya kadar; göz açtırmamak; göz alabildiğine; göz almak; göz ardı etmek; göz atmak; göz aydına gelmek (gitmek); göz boyamak; göz boyamacılık; göz değmek; göz dikmek; göz doldurmak; göz doyurmak; göz etmek; göz gezdirmek; göz göre göre; göz göz olmak; göz gözü görmemek; göz hapsine almak; göz kamaştırmak; göz kaş süzmek; göz kesilmek; göz kırpmamak; göz kırpmak; göz koymak; göz kulak olmak; göz kuyruğuyla bakmak; göz nuru dökmek; göz önünde tutmak / bulundurmak; göz önüne almak; göz önüne getirmek; göz süzmek; göz ucuyla bakmak; göz ucuyla görmek; göz ucuyla süzmek; göz yıldırmaq; göz yum(ma)mak; göz aydın etmek; gözden çıkarmak; gözden düş(ür)mek; gözden geçirmek; gözden gönülden çıkarmak; gözden kaçırmak; gözden kaybetmek; gözden kaybolmak; gözden nihan olmak; gözden sürmeyi çalmak/çekmek; gözden uzak tutmak; gözden uzaklaşmak; göze almak; göze batmak; göze çarpmak; göze diken olmak; göze girmek; göze görün(me)mek; gözle görülür, elle tutulur hâle gelmek; gözle yemek; gözler önüne sermek; gözleri açılmak; gözleri bayılmak; gözleri berraklaşmak; gözleri buğulanmak (bulutlanmak); gözleri çakmak çakmak (olmak); gözleri çukura gitmek/kaçmak; gözleri dolmak; gözleri dolu dolu olmak; gözleri dönmek; gözleri evinden/yuvalarından uğramak/fırlamak; gözleri fal taşı gibi açılmak; gözleri fıldır fıldır etmek/dönmek; gözleri ışıklı olmak; gözleri kamaşmak; gözleri kan çanağına dönmek; gözleri kanlanmak; gözleri kapanmak; gözleri kararmak; gözleri parlamak; gözleri sulanmak; gözleri süzülme; gözleri takılıp kalmak; gözleri velfecri okumak; gözleri yaşarmak; gözleri yollarda kalmak; gözlerinde şimşek(ler) çakmak; gözlerinden okumak; gözlerine inanmamak; gözlerine uyku girmemek; gözlerini uyku tutmamak; gözlerini(gözünü) oymak; gözlerini açmak; gözlerini alamamak; gözlerini bayılmak; gözlerini belirtmek; gözlerini bitirmek; gözlerini devirmek; gözlerini dikmek; gözlerini fal taşı gibi açmak; gözlerini kaçırmak; gözlerini kan bürümek; gözlerini kapamak; gözlerinin içi gülmek; gözlerinin içine kadar kızmak; gözü (gözleri) kararmak; gözü üstünde kalmak; gözü açık gitmek; gözü açıklık; gözü açılmak; gözü akmak; gözü alışmak; gözü almamak; gözü arkada kalmak; gözü bağlı olmak; gözü bir şeye (bir şeyin üzerinde) olmak; gözü bulanmak; gözü çıkmak; gözü dalmak; gözü doymak; gözü dönmek; gözü dumanlanmak; gözü dünyayı görmemek; gözü gibi saklamak; gözü gibi sevmek; gözü gitmek; gözü gönü açılmak; gözü görmek olmak ...”

DLT. *Ağız yese köz uyadhur.* “Ağız yese göz utanır.”

DLT. *Künge baksa köz kamar.* “Güneşe baksa göz kamaşır.”

Yeni Uygur: *Çiş tökülüp dil ...alıdu.* “Diş dökülür dil kalır”; *Adem körki yüzdur, yüzniñ körki köz, égiz körki tildur, tilniñ körki söz.* “İnsanın güzelliği yüzdür, yüzün güzelliği göz, ağzın güzelliği dildir, dilin güzelliği de söz.”

Kazan Tatar: *Tilniñ süyegi yuk.* “Dilin kemiği yok.”

Kırgız: *Tiş barda taş çaynoo kerek, tiş tüşkөndө aş çaynalmak emes.* “Diş varken taş çiğnemek gerek, zira diş dökülünce yemek bile çiğnenmez”

Özbek: *Tiş bergän «udâ âş häm berär.* “Diş veren Allah, aş da verir.”

Azeri: *Tek elden ses çihmaz.; Sözü ağzında bişir, sonra çı«ar.*

Gagavuz: *Tatlı dil ilanı delikten çıkarır; Tatlı dil can alır.*

Kumuk: *Dos başga, düşman ayağa ...arar.* “Dost başa, düşman ayağa bakar.”

Kazak: *Til kılıştan ötkir.* “Dil kılıçtan keskin”

Türkmen *El eli yuvar, iki el birigip yüzi yuvar.* “El eli yıkar, iki el birleşip yüzü yıkar”

Çuvaş: *Hârih şil vitâr tuhsassîn hârâh yala sarîlat’* “Kırk dişi yarıp geçince, kırk köye dağılır.”

Yukarıdaki atasözleri, Türk dünyasının değişik bölgelerinden rastgele seçilmişlerdir. Bu atasözlerinin Türkiye Türkçesinde kullanılanlarla paralellik arz etmesi ilgi çeker. Yalnız Türkiye Türkçesinde kullanılanlarla değil; kendi aralarında da büyük oranda denklik, ortaklık gösterirler. Dikkat edildiğinde görülecektir ki, birbirleriyle ortaklık / paralellik gösteren atasözleri temel kelimelerle kurulmuşlardır. Yan kelimelerle kurulmuş olan atasözleri için böyle bir genel uyumdan söz etmek mümkün görünmemektedir.

12. Kullanım Sıklığı

Dilbilimin temel kelimeleri belirlemedeki ölçütlerinden birisi de kullanım sıklığıdır. Bir dilin kullanım kolaylığı, ifade zenginliği gibi yönlerini değerlendirirken, o dilin söz varlığının nicelik olarak genişliğinin yanı sıra kelime sıklığını da göz önünde tutmak gerekmektedir. Kullanım sıklığı, dildeki kelimelerin işlerliğini göstermesi bakımından dilbilim incelemelerinde önem verilmesi gereken bir husustur. Ayrıca dillerin kopyaladığı kodları da sıklık bakımından incelenmesi, bir dil için karışık dil, arı dil, izole dil gibi sınıflandırmalarda kullanılması gereken önemli bir ölçüttür.

Meseleye Türk dilinin temel organ adları tarafından bakıldığında, söz konusu kelimelerin gerek asıl anlam, gerekse yan anlamlarıyla kullanım sıklığı oranlarının oldukça yüksek olduğu görülecektir.

Bu durumu tespit için “ayak” kelimesinin kök morfem olarak sıklığını, dizinleri yapılmış, sahalardan rastgele seçilen bazı eserlerdeki sayılarını belirtelim:

KB 40; DLT 44; NF 71; AY. 37; MG 40; KG 41; DK 34; KE 161; Marz. 23; GT 40; LD 34.

13. Çağrışım Önceliği

İnsanlar dili kullanılırken, türlü tercihlerde bulunurlar. Her insan mevcut dili farklı farklı kullanır. Kimi insan fonemleri standart dildekinden farklı telaffuz eder, kimi ünlü uzunluklarını kendi tercihine göre sesletir, kimi insanların da kelime seçimleri farklılık arz eder. Dilbilimde bireylerin dil kullanımını araştıran alana *idiolekt* adı verilir.

Bireylerin kelime tercihlerinin farklılık gösterebileceğini yukarıda söylemiştik. Bu durum ya alıntı kelime kullanmak, ya halk ağzındaki kelimeleri tercih etmek şeklinde olur.

Ancak temel kelimeler adını verdiğimiz söz bölümü idiolektlerin üstündedir. Farklı ağız bölgelerinden, kültür bölgelerinden, ekonomik ve sosyal sınıflardan olan insanların temel sözcükler konusunda seçim şansları yoktur. Cinsel organların adları, bu duruma istisna teşkil ederler. Cinsel organ adlarının, kullanımı ayıp sayıldığından bu kelimeler sık sık diğer dillerden kopyalanabilir ya da çocuk dilindeki eş anlamlıları tercih edilebilir.

Bölüm öğrencilerimiz üzerinde yaptığımız bir anketle temel sözcüklerin “çağrışım önceliği”ni tespit etmeye çalıştık. Kendilerine 15 saniye verilen öğrencilerden, dağıtılan boş kağıtlara akıllarına ilk gelen organ adlarını yazmalarını istedik. Anket sonunda, öğrencilerin ilk sıralarda *el, yüz, kol, baş, ayak, göz, ağız, dil, diş, burun* gibi Doerfer’in sınıflandırmasıyla temel organ adları olan kelimeleri yazdıklarını gördük. Hiçbir öğrencinin, *topuk, aşık, alın, safra kesesi, şakak, diz* gibi kelimeleri yazmadığını; bir iki öğrencinin cinsel organ adlarını dilde kullanılan adlarıyla değil “cinsel organlar” ifadesiyle belirttikleri görüldü.

Sonuç:

1. Dillerin akrabalıkları incelenirken ilk başvurulacak leksik ölçütler temel kelimelerdir.
2. Altay dil akrabalığını organ adları bakımından değerlendiren G. Doerfer, temel organ adları belirlediği kelimelere göre İndo-germen dillerinde ortaklık oranını %81,25 olarak belirlemiştir. Doerfer, Altay dillerinde ise bu durumun akrabalığın çok ötesinde basit kopyalamalar olduğunu söylemektedir (Doyerfer, 1980-1981, s. 11).

Günay Karaağaç, Doerfer'in görüşünü "ağız, dil, kulak" kelimeleri etrafında son derece derinlikli yazısında çürütmüş ve meselenin Türkçe gibi varyasyon çeşitliği bakımından zengin bir dil için ilk önce kendi içinde sonra da bu akraba dillerle ciddi karşılaştırmalar ile ele alınıp değerlendirilmesini önermiştir (Karaağaç, 1993, s.109).

Doerfer'in göz önünde bulundurmadığı önemli bir husus, indo-germen dillerinin kullanıldığı alan ile Altay dillerinin yayım alanıdır. İndo-germen dillerinin kullanıldığı, esas olarak, Avrupa kıtasının alanının, Altay dilleri alanına göre küçüklüğü ve bu küçüklüğe bağlı olarak dil etkileşiminin daha kolay olabileceği düşünülebilir. Böyle bir durumda Doerfer'in düşündüğü Altay dilleri arasında ortaklığın alıntılara dayandığı, soyca bir akrabalığın imkânsızlığı düşüncesi, İndo-germen dilleri için daha kuvvetlidir.

Dil incelemelerinde diyalekt oluşumlarında esas ayrışım zemini olarak zaman unsurunun yanı sıra coğrafyanın da göz önünde bulundurulması gerekir.

3. Karşılaştırmalı Türkoloji incelemelerinde –özellikle ses bilgisi- temel organ adları ilk başvurulacak veriler olmalıdır. Bunun dışında, hayvan adları da temel kelimelerden olmak yönüyle söz konusu incelemelerde önemli bir yer tutmaktadır.

KISALTMALAR

- Az.** Azeri Türkçesi
- Alm.** Almanca
- Alt.** Altay Türkçesi
- Ar.** Arapça
- Başk.** Başkurt Türkçesi
- Çuv.** Çuvaş Türkçesi
- ET** Eski Türkçe
- Far.** Farsça
- Fr.** Fransızca
- Ga.** Gagavuz Türkçesi
- Hak.** Hakas Türkçesi
- Hal.** Halaç Türkçesi
- İng.** İngilizce
- Krç.** Karaçay-Balkar Türkçesi
- Kar.** Karaim Türkçesi
- Kaz.** Kazak Türkçesi
- Kzn.** Kazan Tatarcası
- Kır.** Kırgız Türkçesi
- Kmk.** Kumuk Türkçesi
- Nog.** Nogay Türkçesi
- Osm.** Osmanlı Türkçesi
- Özb.** Özbek Türkçesi
- Tat.** Tatar Türkçesi
- Tkm.** Türkmen Türkçesi
- Tu.** Tuva Türkçesi
- Tü.** Türkiye Türkçesi
- Yak.** Yakut Türkçesi
- Y.N.** Yazarın Notu
- Yuy.-U.** Yeni Uygur Türkçesi

KAYNAKÇA

- Ahmerov, K. Z. (1964) *Russko-Başkirskiy Slovar* , Moskova.
- Akalın, Ş, H.; Tannagaşeva, N. N. (1995) *Şor Sözlüğü*, Adana
- Aksan, Doğan (1995) *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara, TDK-439 5. Baskı
- Aksan, Doğan (1996) *Türkçenin Sözcük Varlığı*, Ankara, Engin Yayınları
- Aksu, N.; Işık, A. (1997) *Türkiye Türkçesi-Kırgız Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul-MEB Yayınları
- Az.** Altaylı, Seyfettin (1994) *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, I-II*, İstanbul-MEB Yayınları
- KB.** Arat, Reşit Rahmeti (1947) *Kutadgu Bilig I Metin*, Ankara, TDK, 3. Baskı
- Arat, Reşit Rahmeti (1979) *Kutadgu Bilig III İndeks*,(Neşre Hazırlayanlar: K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce) İstanbul, TKAE
- AH.** Arat, Reşit Rahmeti (1992) *Atabetü'l-Hakayık*, (2. Baskı) Ankara-TDK
- Arıkoğlu, E; Kuular, K. (2003) *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, Ankara-2003
- NF.** Ata, Aysu (1998) *Nehcü'l-Ferâdis III Dizin-Sözlük*, Ankara: TDK
- KE.** Ata, Aysu (1997) *Kısâsü'l-Enbiyâ I (Giriş-Metin-Tıpkıbasım)*, Ankara-TDK 681-1
- Ata, Aysu (1997) *Kısâsü'l-Enbiyâ II (Dizin)*, Ankara-TDK 681-2
- Ata, Aysu (2002): *Harezm-Altın Ordu Türkçesi*, İstanbul, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36
- DLT.** Atalay, Besim (1998) *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-II-III-IV*, Ankara-TDK: 521, 4. Baskı
- TZ:** Atalay, Besim (1945) *Ettuhfetü-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*, İstanbul-TDK C.II. 21
- Atalay, Besim (1970) *Abuşka Lûgati veya Çağatay Sözlüğü*, Ayyıldız Matbaası-Ankara
- Nog.** Baskakov, N. A (1963) *Nogaysko-Russkiy Slovar* , Moskova
- Kid.** Caferoğlu, Ahmet (1931) *Kitâb Al-İdrak li-Lisân Al-Atrâk*, İstanbul, Evkaf Matbaası
- Clauson, Sir G. (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford, Clarendon Press
- Çağatay, S. (1972) *Türk Lehçeleri Örnekleri II, Yaşayan Ağız ve Lehçeler*, DTCF Yayınları-Ankara

Devellioğlu, Ferit (1999) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, Aydın Kitabevi, 16. Baskı

OTWF: Erdal, M. (1991) *Old Turkic Word Formation*, Harrassowitz – Wiesbaden.

Eren, Hasan (1999) *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Ankara

Doerfer, G. (1980-1981) “Temel Sözcükler ve Altay Dilleri Sorunu” TDAY-B 1980-81; s.1-11.

Doerfer, G. (1989) *Lexik und Sprachgeographie des Chalads*. Wiesbaden.

Doerfer, G. (1984) “Türkçenin İdeal Bir Etimolojik Sözlüğünün Nasıl Olması Gerektiği Hakkında Düşünceler” (Çeviren: Dr. İlhan Çeneli) *Türk Dili*, S.392-393, s. 366-374.

Eckmann, Janos (1995) *Nehcü'l-Ferâdis*, Yayınlayanlar: S. Tezcan- H. Zülfikar, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları: 518

Eren, Hasan (1999) *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara

Ergin, Muharrem (1993) *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi*” İstanbul, Bayrak Yayınları, 21. Baskı

DK: Ergin, Muharrem (1997) *Dede Korkut Kitabı I-II*, TDK –Ankara (3. Baskı)

Gabain, Annemaria von (1995) *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara, TDK 532, 2. Baskı

Gadjiahmedov, N. E. (1991) *Russko-Kumikskiy Slovar'*, Mahaçkala

CC. Grønbech, K. (1942) *Komaniches Wörterbuch, Türkischer wortindex zu Codex Cumanicus*, Kopenhagen: Einar Munksgaard

Gültek, Vedat (2004) *Rusça-Türkçe Sözlük*, Ankara-Bilim ve Sanat Yayınları

Gürsoy-Naskali, E. (1997) “Türkçede Parmak ve Beş Parmağın İsimleri” *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 8, s. 233-240.

Gürsoy-Naskali, E.; Duranlı, M. (1999) *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara-TDK.

Hacıeminoğlu, Necmeddin (1984) *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

Hacıeminoğlu, Necmeddin (1997) *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, İstanbul- İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları: 3405

Hacıeminoğlu, Necmeddin (1996) *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara-TDK: 638

Hacıeminoğlu, Necmeddin (1991) *Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Hafuz, M. E. (1995) *Russko-Karaimskiy Slovar' – Krimskiy Dialekt*, Moskva
- Hengirmen, M. (1999) *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin Yay.-Ankara;
- Karaağaç, G. (1993) “Dil, Ağız ve Kulak İle İlgili Kelimelerimiz” *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. VII, s.85-114.
- Karaağaç, G. (1997) *Lutfi Divanı*, Ankara-TDK.
- SaKT** Karabacak, Esra (1995) *Eski Anadolu Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi, Giriş, Metin, Sözlük ve Tıpkıbasım*, III. Cilt, Boston-Harvard University
- Karamanlıoğlu, A. F. (1989) *Gülistan Tercümesi*, Ankara-TDK
- AY** Kaya, Ceval (1994) *Uygurca Altun Yaruk*, Ankara -1994
- KT.** Kirişçiöğlü, M. Fatih (1988) *Mütercim Âsım Efendi'nin Kâmûs Tercümesi'ndeki Uzun İsimleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi
- Koç, Kenan (2003) *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara-Akçağ Yayınları
- MN:** Korkmaz, Z. (1973) *Marzubân-Nâme Tercümesi*, DTCF yay. –Ankara
- Korkmaz, Z. (2003) *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK-Ankara (2. Baskı) s.213.
- Ştr:** Kargı Ölmez, Z. (1996) *Şecere-i Terākime*, Simurg – İstanbul.
- Komisyon (1991) *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Kültür Bak. Yay., Ankara
- Necip, Emir Necipoviç (1995) *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (Çev. İklil Kurban) Ankara-TDK
- Orubayeva, B. O. vd (1988) *Russko-Kirgizskiy Slovar'*, Frunze
- SKT:** Sağol, Gülden (1995) *An Inter-Linear Translation of the Qur'an into Khwarazm Turkish*, III. Cilt, Boston, Harvard University Press
- LÇ.** Şeyh Süleyman Efendi (1398) *Lügat-i Çağatay ve't-Türkü 'O&mānı*,
- Karç.** Tavkul, U. (2000) *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara-TDK
- Tekin, Talat (1988) *Orhon Yazıtları*, Ankara-TDK.
- TETTL:** Tietze, A. (2002) *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, Simurg – İstanbul.
- MM** Toparlı, Recep (1988) *Mu'înü'l-Mürîd*, Erzurum- Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları: 15
- Toparlı, Recep (1992) *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn*, Ankara- TDK: 555

Toparlı, Recep (1999) *El-Kavânînü 'l-Küllîye Li-Zabti 'l-Lügat 'it-Türkiyye*, Ankara TDK 728

Toparlı, Recep (2000) *Kitab-ı Mecnû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugalî*, Ankara, TDK 763

Türk Dil Kurumu (1998) *Türkçe Sözlük- CD*, Ankara, Halıcı Yazılım A.Ş.

DS Türk Dil Kurumu *Derleme Sözlüğü*,

TS Türk Dil Kurumu *Tarama Sözlüğü*,

BL. Turan, Fikret (2001) *Bahşayış Lügati: Eski Oğuzca Satırarası Tematik Sözlük (Dilbilim İncelemesi, Metin, Sözlük, Tıpkıbasım)*, Bilimsel Akademik Yayınları-İstanbul

MG Uğurlu, Mustafa (1987) *Münyetü 'l-Guzat*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları

Yudahin, K. K. (1998) *Kırgız Sözlüğü*, (Çev. A.B. Taymas) Ankara-TDK

Yüce, N.; Çağatay, S.; Oraltay, H. (1984) *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul-TDAV Yayınları

ME. Yüce, Nuri (1993): *Mukaddimetü 'l-Edeb*, Ankara- TDK: 535 2. Baskı

TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ’NE UYUM SÜRECİNDE ÇEVRE POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Nural YILDIZ*

ÖZET

Artan nüfus, hızlı sanayileşme ve çarpık kentleşme doğal kaynaklar üzerindeki baskıyı arttırmaktadır. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra gelişmişlik düzeyine bakılmaksızın dünyanın hemen her ülkesinde çevre kirliliği bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Tüm dünya ülkeleri için üretim ve sanayileşmenin hız kazanması ve aşırı kar güdüsü beraberinde doğal kaynaklar ve çevre üzerindeki olumsuz etkilerin artmasına neden olmuştur.

Çevre sorunlarından duyulan endişeyi yaygınlaştıran ve küresel boyuta taşıyan en önemli gelişme 5 Haziran 1972 tarihinde Birleşmiş Milletler düzeyinde Stockholm’de yapılan konferans olmuştur. Bu konferansa 100’den fazla ülkenin katılması, sorunun tüm dünya ülkeleri tarafından paylaşıldığını da göstermektedir.

Artan çevre sorunlarını çözmek, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını ve yaşamlarını güvence altına almak sureti ile ekonomik kalkınmayı sürdürülebilir kılmak için ülkeler çevre sorunları üzerine yoğunlaşmış, çevre politikaları belirleme ve uygulama yoluna gitmişlerdir.

İçinde bulunduğumuz süreçte, gelişmiş bir entegrasyon olan Avrupa Birliği de çevre sorunlarına çözüm üretmek amacı ile ortak politikalar geliştirmiştir. Çünkü kirlilik sınır tanımamaktadır.

Yapılan bu çalışmada, Avrupa Birliği’ne uyum sürecinde, Birliğin ortak çevre politikası ile Türkiye’de uygulanan çevre politikalarının karşılaştırmalı analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre Politikası, Sürdürülebilir Kalkınma, Çevre Sorunları

ABSTRACT

The Comparative Analysis of Environmental Policies in the Harmonization Process to EU in Turkey

Rapid population growth, rapid industrialization and non-regular urbanization have caused the pressure to natural resources. Especially after second half of 20th century environment pollution has been became a serious problem for all of countries whether they are developed or developing countries. Countries’ rapid industrialization process and profit maximizing motives have also negative effect to natural resources and environment.

The major development about consciousness of environment is the Conference which had carried the problem to global level on 5th June 1972 in Stockholm. More than 100 countries had participated to the Conference as a result of importance of the problem.

---

* Dr. Araştırma Görevlisi, Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

Most of countries have focused on the environment problems and policies to solve the rising environment problems, to make sure life quality of the future generations and sustainable economic development.

In current process, EU which is called as high level integration is interested in this kind of policies too. Because, environmental pollution has no border, so that each one of countries has been effected from the pollution.

In our paper, it is compared that Common Environment Policy of EU and current Environment Policy of Turkey in the harmonization process to EU.

Key Words: *Environmental Policies, Sustainable Development, Environmental Problems.*

I. ÇEVRE SORUNLARININ ORTAYA ÇIKIŞI VE DÜNYADAKİ GELİŞMELER

Çevre kavramı, insan yaşamı içinde çeşitli boyutlarda ve anlamlarda kullanılmaktadır, bu durum ilk bakışta kolay ve anlaşılabilir gibi görünmekteyse de, kavram derinliğine incelendikçe ne denli karmaşık ve sınırlarının çizilmesinin güç olduğu anlaşılmaktadır. Çevre; “insanın bütün sosyal, biyolojik, fiziksel ve kimyasal faaliyetlerini sürdürdüğü ortam” (Sungur, 1998: 4) olarak tanımlanmaktadır.

Artan nüfus, hızlı sanayileşme, çarpık kentleşme ve bunlara bağlı olarak artan doğal kaynak tüketimi 20. yüzyılın ikinci yarısında, gelişmişlik düzeyine bakılmaksızın dünyanın hemen her ülkesinde çevre kirliliği olgusunu ortaya çıkarmıştır (Uslu, 1996:111).

Gelişen ve değişen dünya koşullarında ortaya çıkan çevre kirliliğinin başlıca dört nedeni vardır (Üstünel, 1994:361-362):

- 1- Hızlı nüfus artışı ve nüfusun belli merkezlerde toplanması.
- 2- Hızlı üretim ve gelir artışı, kişi başına düşen geliri arttırırken, kalıntı ve çöplerin de artmasına yol açmıştır.
- 3- Teknolojik ilerlemeler, bir yandan üretimi arttırırken bir yandan kimyasal ve ısısal nitelikte zararlı atıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nükleer santraller, tarım ilaçları, otomotiv sanayinin gelişmesi örneklerinde görüldüğü gibi.
- 4- Çevre kirlenmesinin elverişli bir ekonomik ortamın oluşu. Yani dışsallıkların içselleştirilememesi probleminin olması.

Çevre sorunlarından duyulan endişeyi yaygınlaştıran ve küresel düzeye çıkmasını sağlayan Birleşmiş Milletler düzeyindeki ilk toplantı, 5 haziran 1972 tarihinde Stockholm’ de yapılan konferans olmuştur. Yüzden fazla ülkenin katıldığı bu konferansta “Eylem İçin Tavsiyeler” adı altında bir faaliyet planı hazırlanmıştır. Bu plan, 5 bölüm ve 119 maddeden oluşmaktadır (Başol, 1985:222):

- İnsanların yerleşmiş bulunduğu yörelerin yönetimi
- Doğal kaynakların yönetimi
- Genel olarak kirlenme
- Deniz kirlenmesi
- Kirlenmenin eğitsel, bilgi edinme, sosyal ve kültürel yönleri.

Artan nüfusun besin ihtiyacını karşılamak için gerekli tarım arazileri, balıkçılık ve ekolojik dengenin temeli olan ormanlar ve sanayinin ihtiyacı olan hammadde çeşitleri gibi ana biyolojik sistemlerin hızla kaybolması yeni arayışları gündeme getirmiştir. Bu bağlamda 1987 yılında Brundland Raporu yayınlanmış ve 1992 yılında da Rio Konferansı düzenlenmiştir.

Brundland raporunun getirdiği en önemli ilkelerden birisi kuşkusuz sürdürülebilir kalkınma ilkesidir. Sürdürülebilir kalkınma; “Bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin sağlamaktır.” Dolayısıyla, varolan kaynakların en azından kirletilmeden, azaltılmadan gelecek nesillere aktarılması önem kazanmaktadır.

Stockholm’ den Rio’ ya en önemli değişiklik ise; Stockholm’ deki kirlilik ve yenilenemeyen kaynakların tüketimi konusunda “sorun-kaynaklı” bir yaklaşım geliştirilirken, Rio’ da doğal kaynaklara dayalı, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme ile insan kaynaklarının geliştirilmesini benimseyen entegre bir yaklaşım seçilmiştir (Fisunoğlu, 1998:15).

Çevreyi kirletmeden gelecek kuşakların ihtiyaçlarını ve yaşamlarını güvence altına alarak ekonomik kalkınmayı sürdürebilir kılmak amacıyla çevre için politikaların belirlenmesi gerekmektedir.

Çevre politikaları ülkeden ülkeye farklılıklar göstermekle birlikte, hemen her yerde üzerinde birleşilen ortak hedeflerden de söz edilebilir. Bunlar (Keleş, 1996:243);

- Toplumun sahip olduğu çevre değerlerinin korunması ve geliştirilmesi,
- Çevre politikalarının uygulanmasının gerekli kıldığı yükün paylaşılmasında toplumsal adalet ilkelerine uygunluğun sağlanması,
- Bireylerin sağlıklı bir çevrede yaşamlarını sürdürmeleridir.

Yukarıda belirtilen hedefler doğrultusunda bir çok çevre politikası ilkesi geliştirilmiştir. Fakat, bunlar arasında en çok uygulanmaya çalışılan ilkeler; kirleten öder, özen gösterme ve işbirliği ilkeleridir.

II. AVRUPA BİRLİĞİ ORTAK ÇEVRE POLİTİKASININ GELİŞİMİ

Avrupa Birliği’ nin kuruluş aşamalarında ortak bir çevre politikası mevcut değildi. Birliği kuran Paris ve Roma anlaşmalarında çevreden söz edilmemiş ve çevreye ilişkin

herhangi bir hükme de yer verilmemiştir. Fakat, zamanla kirliliğin sınır tanımadığının anlaşılması ve çevre sorunlarının çözümünde kullanılan araçların haksız rekabete neden olabileceği, çevreyi dışlayan bir ekonomik kalkınmanın mümkün olamayacağı gibi nedenlerle Birlik ortak bir çevre politikasının oluşturulmasını uygun bulmuştur. Bu bağlamda, çevre sorunlarının Birleşmiş Milletler düzeyinde ele alındığı 1972 yılındaki Stockholm Konferansı, Avrupa Birliği düzeyinde aynı yıl Paris Konferansı' nın yapılmasına da neden olmuştur.

Paris konferansında Birlik üyesi ülkeler, kendi sınırları içerisindeki çevre kirliliğinin genel bir değerlendirmesini yapmışlardır. Birlik genelinde bir çevre politikası oluşturulması da gündeme gelmiş, oluşturulacak olan çevre politikalarının temel ilkeleri de bu konferansta belirlenmiştir. Belirlenen bu ilkeler on iki farklı alanda yoğunlaşmaktadır (Ekeman, 1998: 12-13):

- Çevre sorunlarının kaynağına inilecek ve bu amaçla teknolojik yenilikler, çevrenin korunması göz önünde bulundurulacak şekilde yönlendirilmelidir.
- Alınan kararlar ve projelerde mümkün olan en erken safhada çevrenin korunması faktörü dikkate alınacaktır.
- Gereksiz doğal kaynak kullanımı ve ekolojik dengenin bozulmasına yol açacak tüm eylemlerden kaçınılmalıdır.
- Çevre politikaları diğer politikalarla bir bütünlük içerisinde yürütülmelidir.
- Bilimsel ve teknolojik alandaki faaliyetler hızlandırılmalıdır.
- Kirliten öder ilkesi benimsenmeli, ancak uluslar arası ticaret ya da yatırımı etkiler nitelik taşıması durumunda birlik genelinde tanımlanması gereken bazı istisnai düzenlemelerin yapılması gereklidir.
- Birleşmiş milletlerin Stockholm konferansında insan ve çevrenin korunması doğrultusunda aldıkları kararlar ve yapılan düzenlemelere tüm üye devletler uymalıdır.
- Çevre politikaları oluşturulurken gelişmekte olan ülkelerinde çıkarları göz önünde bulundurulmalıdır.
- Çevre ile ilgili uluslar arası kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen faaliyetlere katılmalı ve eylemlere destek verilmelidir.
- Birlik içi çevre politikaları uyumlaştırılmalıdır.
- Çevre kirliliği yerel, bölgesel, ulusal ve uluslar arası olmak üzere farklı düzeylerde ve sorunun niteliğine göre çözülmeye çalışılmalıdır.
- Çevre politikalarının başarısı birlik yurttaşlarının her kademedeki katılımına bağlı olduğundan dolayı, yurttaşlar çevre konularında bilgilendirilmeli ve eğitilmelidir.

Paris konferansında alınan bu kararlar, 7 şubat 1992 tarihinde imzalanan Maastricht antlaşması ile değişikliğe uğramıştır. Antlaşmanın önsözünde çevre kavramına yer verilmiş, ekonomik ve sosyal gelişmenin çevre koruma bağlamında ele alınması gereğinden söz edilmiştir. Yine bu antlaşmada çevre politikalarının diğer politikalarla bir bütünlük halinde olması gerektiği, bölgesel ve küresel çevre sorunları ile mücadelede uluslararası düzeyde

önlemlerin geliştirilmesi, çevre politikalarının uygulanabilmesi için gerekli finansmanın sağlanması gibi maddeler içermekteydi.

AB'de çevre için yukarıda özetlenen temel ilkelerin hayata geçirilmesi amacıyla 1973 yılından itibaren çevre eylem programları oluşturulmaya başlanmıştır. Altıncısı uygulanmakta olan çevre eylem programı 2001-2010 yıllarını kapsamaktadır. Bu programın öncelikli konuları şunlardır (www.eu.int):

- 1- Klimanın korunması ve küresel ısınma
- 2- Doğal yaşam alanlarının korunması
- 3- Çevre ve sağlık problemlerinin çözülmesi
- 4- Atık yönetimi.

AB, çevre eylem programlarına büyük finansman kaynakları ile desteklemiştir. Eylem programlarında yapılan harcamalar aşağıda gösterilmiştir (Wehle 2002:7);

- I. Eylem Programı (1984-1987): 3,3 Mrd. €
- II. Eylem Programı (1987-1991): 4,4 Mrd. €
- III. Eylem Programı (1990-1994): 6,6 Mrd. €
- IV. Eylem Programı (1994-1998): 13,2 Mrd. €
- V. Eylem Programı (1998-2002): 15,0 Mrd. €
- VI. Eylem Programı (2002-2006): 17,5 Mrd. €.

1. AVRUPA BİRLİĞİ ORTAK ÇEVRE POLİTİKASININ HEDEF VE İLKELERİ

Sınır tanımayan kirliliğin etkileri yerel, bölgesel olduğu kadar aynı zamanda küreseldir. Kalkınma ile çevre arasında önemli bir dengenin olduğu ve bu dengenin korunması gerektiği 1992 yılında yapılan Rio zirvesinde de vurgulanmıştır. Dolayısıyla Avrupa Birliği' nin içindeki bir üye ülkede artan kirlilik diğer üye ülkeleri etkileyebilmektedir. Ülke bazında uygulanan politikalar da birlik içerisinde haksız rekabete neden olabilmekte ve diğer ortak politikaları etkileyebilmektedir. Bu ve benzer nedenlerle oluşturulan Avrupa Birliği Ortak Çevre Politikası' nın amaçları, Tek Senet ile madde 130,' nin ilk paragrafında açıklanmış ve bu kapsamda üç ana hedef sıralanmıştır (Ekeman, 1998: 15):

- 1- Çevreyi muhafaza etmek, korumak ve çevre kalitesini yükseltmek.
- 2- Kişilerin sağlığının korunmasına katkıda bulunmak.
- 3- Doğal kaynakların dikkatli ve akılcı bir biçimde kullanımı sağlamaktır.

Çevre sorunlarının çözümlenmesine yönelik olarak Avrupa Birliği' nin alması gereken tedbirlerin temelini oluşturan çevre politikası ilkeleri dört ana başlık altında incelenebilir. Bunlar; Önceden önleme ilkesi, Kaynağında önleme ilkesi, Kirleten öder ve Çevre politikasını diğer politikalarla bütünleştirme ilkeleridir.

Önceden Önleme İlkesi; çevre kirliliğini gidermeye çalışmaktansa, kirlilik ortaya çıkmadan önce alınacak olan tedbirlerle önlenmesi esasına dayanır. Çevre politikaları içerisinde önemi gittikçe artan bir ilkedir. Bu ilke 1990' lı yıllarda Birliğin çevre mevzuatının temelini oluşturmuştur.

Kaynağında Önleme İlkesi ile, çevre kirliliğinin en erken safhasında, Birliğin belirlemiş olduğu teknik standartlara uyumun zorunlu kılınması yoluyla, kirliliğe neden olan unsurlara kaynağında müdahale edilerek, kirliliğin öncelikle engellenmesi ve azaltılması hedeflenmiştir.

Kirleten Öder İlkesi; Avrupa Birliği Ortak Çevre Politikası' nın ekonomik araçlarının temelini oluşturan bu ilke, kirliliğe neden olanın, kirliliğin ortadan kaldırılması için gereken maliyete katlanmasını içermektedir.

Kirleten öder ilkesinin uygulanmasında en önemli noktalar, çevreye verilen zararlardan kimin sorumlu olduğunu, zararın giderilmesine kimin katlanması gerektiğinin, zarara muhatap olanın ve kirliliğin maliyetinin belirlenmesidir.

Ortak Çevre Politikasının Diğer Politikalarla Bütünleştirme İlkesi ise, tamamen Avrupa Birliği Hukuku'na özgü bir ilkedir ve çevre politikalarının diğer Birlik politikalarına entegre edilmesini gerektirmektedir (Budak, 2000: 46). Bütünleştirme ilkesi ilk olarak tarım ve ulaştırma politikalarında uygulanmıştır.

AB çevreyi iyileştirmek hedefine bağlı olarak, Avrupa Yatırım Bankası'ndan çevresel yatırım projeleri için büyük miktarlarda finansman sağlamaktadır. Banka, uzun vadeli kredilerini, çevre koruma projelerinin yatırım maliyetlerinin %50'sine kadar kısmını karşılamak için hazır bulundurmaktadır (Europäische Kommission 2002:23). Bununla birlikte, yüksek çevre kalitesi, Birliğin daha yoksul bölgelerine yatırımların çekilmesinde bir faktör olmuştur ve fonlar giderek artan şekilde kıyıların, limanların, nehirlerin temizlenmesi, kirlenmiş-bozulmuş endüstriyel ve kentsel alanların rehabilitasyonu gibi çevrenin iyileştirilmesi projeleri için ayrılmaktadır. Fonlar, özellikle küçük ve orta büyüklükte işletmeler tarafından çevreyle dost teknolojilerin kullanımının desteklenmesi ve yenilenebilir enerji, koruma, kitle ulaşımı, çevre yönetimi eğitimine destek için de kullanılmaktadır (<http://www.eureptr.org.tr/kitap/cevre.html>).

AB, Türkiye'nin Ortak Çevre Politikası'na uyum sürecinde, etkili çevre politikası tedbirleri tasarlamak, geliştirmek ve uygulamasına yönelik programları desteklemektedir. Bu programlar; yüksek maliyetli çevresel yatırımlar, çok ülkeli çevresel programlar, doğa, kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi ve çevresel bilgiye erişimdir. Bu programlarla ilgili projelerin uygulanması için Avrupa Komisyonu 15,5 milyon € finansman ayırmıştır (AB 2003: 38). Bununla birlikte AB; Çevre teşvik programlarından 2004-2005 döneminde 198 projeyi desteklemektedir. Teşvik edilen projelerin 104'ü Çevre tekniklerine yatırım, 77'si doğayı korumaya yönelik ve 17'si de üçüncü ülkelerde çevre ile ilgili projelerdir (EU-Nachriten 2004:23).

Avrupa Birliği' nin Ortak Çevre Politikası mevzuatı, çevre politikalarının uygulanmaya başladığı 1972 yılından itibaren bütün alanlarda çevre kirliliği sınır değerleri ile standartlarını belirleyen dört yüzden fazla yönerge, tüzük ve karardan oluşmaktadır. Fakat Birliğin çevre mevzuatı özellikle hava, su, atık yönetimi, gürültü ve doğal çevrenin korunması üzerinde yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte, uygulanan çevre politikalarının en büyük özelliğini, üretici ve tüketici üzerinde çevreyi kirletmemeyi özendirmek oluşturmaktadır.

III. AB'NE UYUM SÜRECİNDE TÜRKİYE' DE ÇEVRE POLİTİKALARI

Çevrenin önemi özellikle son yıllarda Türkiye'de de anlaşılmış ve bu konuda çalışmalar başlatılmıştır. Türkiye'nin çevre politikaları da ister istemez sürdürülebilir kalkınma bağlamında şekillenmeye başlamıştır. Çünkü dünyada çevreye duyarlı bir ticaret hız kazanmaktadır. Türkiye'deki çevre politikalarının gelişmesinde 1972 yılında Birleşmiş Milletler düzeyinde düzenlenen Çevre Konferansı etkili olmuştur. Dolayısıyla, 1963 yılında uygulanmaya başlanan beş yıllık kalkınma planlarının ilk ikisinde çevre sorunları ve politikaları yer almamış, fakat 1973 yılında uygulanmaya başlanan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda çevre sorunları ilk kez ele alınmış olmasına rağmen, sanayileşme ve kalkınmaya zarar verebilecek ve engelleyebilecek olan çevre politikalarının benimsenmeyeceği de belirtilmiştir. Bundan sonraki uygulanan kalkınma planlarında da çevreye giderek daha fazla önem verilmiştir.

Günümüzde uygulanmakta olan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda çevre politikaları, amaçları ve ilkeleri aşağıda belirtilmiştir (DPT, 2000:188-189);

- İnsan sağlığını, ekolojik dengeyi, kültürel, tarihi ve estetik değerleri korumak suretiyle ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlamak temel amaçtır.

- Uzun dönemde çevre sorunlarının çözümü için uygulanan politikalar ve stratejilerin ülkenin içinde bulunduğu şartlar dikkate alınarak AB normları ve uluslararası standartlara paralel olması sağlanacaktır.
- Doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı teşvik edilecek; çevresel riskler en aza indirilecektir. Biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı amacıyla hazırlıkları tamamlanan Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı yürürlüğe konacaktır. Korunan alanlar için yönetim planları ve uygulamasına yönelik eylem planları hazırlanacaktır.
- Çevre ve kalkınma ile ilgili veri ve bilgi erişim sistemleri oluşturulacak, çevre izleme ve ölçüm alt yapısı geliştirilecek, çevre envanterleri, istatistikler ve standartlara yönelik ihtiyaç duyulan düzenlemeler gerçekleştirilecektir.
- Sanayi politikalarının belirlenmesinde ve yeni sanayi yatırımlarında çevre dostu teknolojilere öncelik sağlanacak, yerel imalatçılar çevre dostu teknolojiler konusunda bilgilendirilecek ve teşvik edilecektir.

Türkiye’de uygulanan kalkınma planlarında çevre ile ilgili gelişmeler, AB’nin Çevre Eylem Programları ile paralellik taşımaktadır. Bu bağlamda, çevre açısından gelinen seviye Birliğin çevre politikalarına uyumda sorun teşkil etmeyeceğidir. Türkiye’nin, 2004 yılında Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesini onaylaması da Birliğin çevre politikalarına uyumda önemli bir gelişmedir. Bununla birlikte, hava kalitesi, su kalitesi, atık yönetimi, doğa koruma alanlarında sınırlı ölçüde ilerleme kaydedilirken, çevre politikalarının diğer politikalarla entegrasyonu, endüstriyel kirlilik ve risk yönetimi konularında önemli bir gelişme sağlanamamıştır.

Türkiye’de çevre kanunu çerçevesinde hazırlanan yönetmelikler, çevre kirliliğinin azaltılması, uyulması gereken standartları ve yasaklanması istenen etkinlikleri belirtmektedir. Bu yönetmelikler içerisinde en önemli olanları şunlardır;

1. Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği
2. Hava Kalitesinin Korunması Kontrolü Yönetmeliği
3. Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği
4. Gürültü Kontrolü Yönetmeliği
5. Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği

SONUÇ

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de, hızlı ekonomik büyüme, bir yandan kentleşmeyi ve doğal kaynakların tüketimini hızlandırırken diğer yandan atıkların artmasına neden olmuştur.

Kalkınma Planlarında çevre politikaları, önceleri ortaya çıkan kirliliği giderici amaçlara dayanırken, daha sonra önleyici politikalar ve nihayet sürdürülebilir kalkınma anlayışına uygun bir şekilde, çevre ve ekonominin entegrasyonuna öncelik veren politikalar şeklinde bir gelişme öngörmüştür. Çünkü dünyada çevreye duyarlı bir ticaret hız kazanmaktadır. Türkiye'nin de bu trend içerisinde yerini alabilmesi ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlayabilmesi için çevreye gerekli önemi vermek zorundadır. Türkiye, son on beş yıl içerisinde çevre sorunlarına eğilmek üzere çeşitli mekanizmaların oluşturulmasında büyük ilerlemeler kaydetmiştir. 1982 Anayasası, yurttaşların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama haklarını tanımaktadır; 1983 yılında Çevre Kanunu çıkartılmış; 1991 yılında Çevre Bakanlığı kurulmuş; 1993 yılında ÇED raporlarının uygulanmasına başlanmıştır. Aynı zamanda, halkın temiz bir çevreye yönelik duyarlılığı ve bu yöndeki talepleri giderek artmaktadır ve çevre konusunda çalışan sivil toplum kuruluşlarında gelişmeler olmaktadır. Fakat, bütün bu olumlu gelişmelere karşın, çevreyle ilgili konular ekonomik ve sosyal kararlara henüz yeterince bütünleştirilememiştir.

Türkiye'nin çevresel kirlenmeyle mücadeleyle yönelik sürdürülebilir politikalar ortaya koyması, uygulamaların etkinleştirilmesi ve finansman mekanizmalarının geliştirilerek il çevre müdürlüklerinin güçlendirilmesi gereklidir. Ayrıca, tüketici davranışlarını etkilemek için, değişik vergi uygulamaları dahil olmak üzere, çeşitli araçlara başvurarak kurşunlu benzin kullanımına son verilmesi de onaylanılan hedefler arasındadır. Hava kirliliğini önlemek amacıyla evlerde doğal gaz kullanımının yaygınlaştırılması, doğal gazın ulaşamadığı yerlerde ise kaliteli kömür tüketiminin teşvik edilmesi gerekmektedir. Altyapı hizmetlerinin iyileştirilmesi, kaynakların rasyonel kullanılması ve özel sektörün bu hizmetlere katılımı sağlanmalıdır.

AB'ne tam üyelik sürecinde, Türkiye'nin, Birliğin diğer politikalarına uyumunda olduğu gibi Ortak Çevre Politikası'na uyumu da son derece önem arz etmektedir. Her ne kadar bu konuda önemli ilerlemeler kaydedilmiş olsa da, genel olarak çevre müktesebatının aktarılması düşük seviyede kalmaktadır. Özellikle hava kalitesi, atık yönetimi, su kalitesi, doğanın korunması ve sanayi kirliliği konularında daha çok çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, bu politikaları uygulayanlar arasında koordinasyonun sağlanması, aynı zamanda çevre politikalarının uygulanmasındaki eksikliklerin giderilmesi lazımdır.

KAYNAKÇA

Avrupa Birliği, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, (2003): *AB'nin Türkiye'de Desteklediği Programlar 2003-2004*.

Başol, K., (1985): *Doğal Kaynaklar Ekonomisi*, İzmir: İstiklal Matbaası.

Budak, S., (2000): *Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası*, İstanbul: Büke Yayınları.

Devlet Planlama Teşkilatı, (2000): *Uzun Vadeli Strateji ve VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)*, Ankara.

Ekeman, E., (1998): *Avrupa Birliği ve Türkiye' nin Çevre Politikalarının Karşılıklı İncelenmesi*, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, No: 153, İstanbul.

Europäische Kommission, (2002): *Weichenstellungen für Eine Umweltgerechte Zukunft*, Luxemburg.

EU-Nachrichten (2004), *Umwelt Politik*, Themenheft Nr: 7, Media Res, Public Relations, Köln-Berlin.

Fisunoğlu, M., (1998): “Sürdürülebilir Kalkınma ve Ekonomi”, Sürdürülebilir Kalkınmanın Uygulanması Tartışma Toplantısı, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, No:126, Ankara: Önder Matbaa.

<http://www.eureptr.org.tr/kitap/cevre.htm>

Keleş, R.-Hamamcı, C., (1996): *Çevrebilim*, Ankara: İmge Kitabevi.

Sungur, N., (1988): “Toplum ve Doğa Kanseri: Çevre Sorunu”, *Bilim ve Teknik Dergisi*, Sayı:252, Ankara.

Uslu, O., (1996): *Çevresel Etki Değerlendirmesi*, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, No: 111, Ankara.

Üstünel, B., (1994): *Ekonominin Temelleri*, Etiler: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Wehle, C., (2002): *Einleitung- Das 6. Forschungsrahmenprogramm*, Bundesministerium Für Bildung und Forschung, Mediahaus Biering, Bonn.

www.eu.int/pol/env/overview_de.htm., Unsere Zukunft liegt in unserer Hand, 2004.

TANZİMAT'IN İLANINDAN SONRA CEZÂYİR-İ BAHR-İ SEFİD EYÂLETİ'NİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI SÜRECİ VE LİMNİ ADASI'NIN STATÜSÜ

Sabri Can SANNAV*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin Ege adalarını Çanakkale Boğazı önlerinden başlamak üzere XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar geçen süreçte adım adım ele geçirmeleri, Ege Denizi'nin bir Osmanlı iç denizi haline gelmesiyle sonuçlanmıştır. Hem bu iç denizi kuzey, batı ve doğu kıyılarıyla bir bütün haline getirip gerekli malî ve sosyal uygulamaları yapabilmek ve hem de Akdeniz'e yönelik siyasetin dayanak noktalarını oluşturabilmek amacıyla burada yer alan irili-ufaklı adalar yeni idarî düzenlemeler içine alınmıştır. Şubat 1534'de Barbaros Hayreddin Paşa'nın beylerbeyliğe getirilip Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyâleti'nin oluşturulması, Ege adalarının durumlarını belirleyici bir etken olmuştur. Gelibolu, Rodos ve Midilli bu eyâletin Ege Denizi'ni içine alan temel birimleri haline getirilmiştir. İlk dönemlerde Gelibolu Sancağı'na bağlı bir nahiye konumunda bulunan Limni XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyâleti bünyesinde kaza, eyâletin yeniden yapılandırılmasından sonra ise sancak statüsüne yükseltilmiştir. 1864'de vilâyet statüsünü elde eden Cezâyir-i Bahr-i Sefid'in 1923'de imzalanan Lozan Andlaşması sonucunda hukûkî statüsü tamamıyla sona ermiştir.

Anahtar Kelimeler: *Limni, Muhassıllık, Eyâlet, Sancak, Kaza, Nahiye.*

SUMMARY

Ottoman Empires continious invasion of the Aegean Islands, beginning from the front parts of Dardanelles in a process continuing till the second half of XVI. century resulted in Aegean Sea to become on Ottoman inner sea. For making the needed financial and social applications by combining this inner sea with the north, west and east coasts and forming the support points for a policy towards Mediterranean Sea, both large and small islands of this location were taken into administrative arrangement. In February 1534 Barbaros Hayreddin Pasha was announced as a governor-general and Cezâyir-i Bahr-i Sefid province was formed which constitutes a determining factor of Aegean Island's Conditions. Galipolli, Rhodes and Lesvos became the basic institutions of this province, which comprises the Aegean Sea. While at first Lemnos was a district of Galipolli Sanjah, from the beginning of the second half of XVIII century it became a subdivision of province in Cezâyir-i Bahr-i Sefid Province's structure and after the reconstruction of the province it was announced as a sanjah. Cezâyir-i Bahr-i Sefid which gained the status of (city) after Lozan Contract signed in 1923, completely lost its legal status.

Key Words: *Lemnos, Subdivision of province, Subdistrict, Sanjak, Province.*

* Yrd.Doç.Dr., Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin Ege adalarını Çanakkale Boğazı önlerinden başlamak üzere XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar geçen süreçte adım adım ele geçirmeleri, Ege Denizi'nin bir Osmanlı iç denizi haline gelmesiyle sonuçlanmıştır. Hem bu iç denizi kuzey, batı ve doğu kıyılarıyla bir bütün haline getirip gerekli malî ve sosyal uygulamaları yapabilmek, hem de Akdeniz'e yönelik siyasetin dayanak noktalarını oluşturabilmek amacıyla burada yer alan irili-ufaklı adalar yeni idarî düzenlemeler içine alınmıştır. 1534'de ilk Deniz Beylerbeyliği/Eyâleti'nin oluşturulmasına kadar geçen süreçte adalar bir-ikisi hariç, genellikle yakın buldukları ana karalara idarî bakımdan bağlı bir sistem çerçevesinde düşünülmüştür. Coğrafi özellik bu idarî tasarrufun ortaya çıkışında belirleyici olmuştur. Ayrıca Ege'deki savaş ortamı ve dış tehdit de yine bu ilk dönemlerde adaların muhafazasının ana karalarla sıkı bir irtibat sayesinde sağlanabileceği fikrini pekiştirmiştir. İdarî anlayıştaki köklü değişim ve dönüm noktasını ise Ege adalarının bütününe içine alan eyâletin kuruluşu teşkil etmiştir. Bu idarî ünite aynı zamanda Doğu Akdeniz ve Yunan ana karasının batı sularını Adriyatik Denizi'ne doğru içine alacak şekilde bir genişlik kazanmıştır. Esas konumuzu oluşturan Limni Adası, 1513-1514 yılına ait kayıtlarda Gelibolu sancağına bağlı bir nâhiye konumunda bulunuyordu. Şubat 1534'de Barbaros Hayreddin Paşa'nın beylerbeyliğe getirilip *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyâleti*'nin oluşturulması, Ege adalarının durumlarını belirleyici bir etken olmuştur. Gelibolu, Rodos ve Midilli bu eyâletin Ege Denizi'ni içine alan temel birimleri haline getirilmiştir (Emecen, 2003: 7-9).

1568-1574 tarihli listelerde *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd* veya Kaptanpaşa eyâletinin yedi idarî birime ayrıldığı görülmektedir. Bunlar Gelibolu, Eğriboz, Karlı-ili, İnebahtı, Rodos, Midilli, Sakız ve *Cezâyir-i Mağrib*'den ibaretti. Daha sonraki listelere göre *Cezâyir-i Mağrib*, Midilli ve Sakız eyâlet içerisinde gösterilmezken buraya Mizistre, Koca-eli, Biga, İzmir ve civarını ihtiva eden Sığla sancakları bağlanmıştır. XVII. yüzyıl ortalarına ait listelerde ise Koca-eli yer almıyor, buna karşılık Sakız, Nakşa ve Mehdiye eyâlete dahil bulunuyordu.

1537-1540 yılları arasında cereyan eden Venedik savaşından sonra Ege adalarının büyük bir kısmı ele geçirilmiş ve bu durum 20 Kasım 1540 tarihli muahede ile tasdik edilmiştir. Sakız adası da 1566 yılında Cenova Cumhuriyeti'ne bağlı idarenin elinden alınarak eyâlete bağlanmıştır (Gökbilgin, 1956: 246-285; Kunt, 1978: 134; Uzunçarşılı, 1988: 422; Şakiroğlu, 1993: 500; Karamahmut, 1998: 74-75).

Ege Adaları ile bazı sahil sancaklarından meydana gelen bu eyâlet, oluşturulmasından itibaren denizcilikle ilgili politikaların yönlendirilmesinde ve uygulamasında önemli görevler üstlenmiştir (Kazasker Mehmed Hafid, 1952: 17-18). Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nin Ege'deki mutlak hakimiyetini sarsan ve bazı yönetim sorunlarının yaşanmasına neden olan ilk olay 1821 Rum İsyanı ve sonrasında meydana gelen gelişmeler olmuştur. 1828 de Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne ilan ettiği savaşın Rusya'nın üstünlüğü ile sonuçlanmasından sonra, 4 Eylül 1829'da imzalanan Edirne Andlaşması Osmanlı Devleti'nin Küçük Kaynarca (1774)'dan sonra imzaladığı en ağır andlaşmalardan biri olmuştur. Osmanlı Devleti bu andlaşmada, Yunanistan probleminin çözümü hakkında İngiltere ve Rusya arasında – Fransa'nın da tasvip ettiği- 4 Nisan 1826 tarihli Petersburg Protokolünü tanıdığını belirtmekteydi ki, bu da, dünyada millî nitelikte ilk Yunan devletinin kurdurulması ve Osmanlı Devleti'nin toprak kaybını hızlandıran bir başlangıç demektir; ayrıca, Osmanlı'dan ayrılıp da üzerinde millî bir devletin olduğu ilk toprak parçası Yunanistan olmaktadır (Hatipoğlu, 1988: 25). Petersburg Protokolü'nde yeni devletin kara sınırlarının yanı sıra deniz sınırları da belirtilmiştir. Buna göre daha önce de ifade edildiği gibi Eğriboz Adası ile Sporat ve Kiklad Adaları 24 Nisan 1830'da Yunanistan'a bırakılmış, buna mukabil diğer bütün adalar üzerindeki Osmanlı hakimiyeti Balkan Harbi öncesine kadar istisnasız olarak devam etmiştir (Karamahmut, 1998: 119).

Yunan Krallığı'nın kurulması ile Osmanlı Devleti'nin Ege'deki mutlak hakimiyeti kısmen sarsılmıştır. Buna ek olarak Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı (1831-1841) sonrasında Ege'de ortaya çıkan yeni şartlar, *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyâleti*'nin yapısında bazı değişikliklere gidilmesini zorunlu hale getirmiştir. Ancak eyâletteki esas değişim sürecine 1839'da ilan edilen Tanzimat sonrasında girilmiştir (Ortaylı, 200: 16-17).

Tanzimat'ın İlanından Sonra Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyâleti'nin Yeniden Yapılandırılması ve Limni Adası

Osmanlı Eyâletlerinde Tanzimat reformlarının uygulanması ile birlikte idarî sistem olarak XVI. Yüzyıldan beri varlığı bilinen *muhassıllık* kurumu ön plana çıkmıştır. Bu dönemde yapılan çalışmalar sonucunda eyâletlerin merkezi olan sancaklara bir vali ve bir muhassıl; kazalara da bir zabıta memuru ve mal tahrirat katibi atanmıştır. Yeni sistem uyarınca kaptanpaşanın denetiminin sürdüğü adalara 1840 yılı itibariyle belirlenen muhassılların tayini gerçekleştirilmiştir. Muhassılların idaresi altında, sancak merkezinde

vergilerin tespit edilip dağıtımı ile diğer muamelelerin görüşülüp kararlaştırılması amacıyla, işleyişi ek bir nizamname ile belirlenmiş ve haftada iki üç gün toplanacak olan bir muhassıllık meclisi faaliyete başlamıştır. Ancak imparatorluk genelinde muhassıllık sistemi için yeterli altyapı zamanında oluşturulmadığından eyâletlerde pek çok aksaklık ve şikâyetler ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine eyâlet idaresinde yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. 1842 yılı başından itibaren Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerde eyâletler sancaklara, sancaklar da kazalara ayrılmıştır. Sancakların yönetimi doğrudan kaymakamların yetkisine bırakılmıştır. Kazaların idaresi kaza müdürüne, köylerin ise muhtarlara verilmiştir. Bu usûlden olmak üzere *Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyâleti*'nin de durumu yeni baştan ele alınarak sınırlarında değişikliğe gidilmiştir. Öncelikle adalardaki muhassıllar görevlerinden alınarak yerlerine kaymakam tayinleri yapılmıştır. Kaymakamlık sistemi gereği eyâlet Limni, Bozcaada, Midilli, Sakız, Sisam, İstanköy, Rodos ve Kıbrıs kaymakamlıklarından meydana gelmiştir. Buralara bağlı toplam kaza sayısı ise 45 civarında idi. Yeni sisteme göre kaymakamların altında kaza müdürleri bulunuyordu. Köy ve mahallelerin yönetiminde muhtarlar ile kocabaşlıkların başkanlık ettikleri meclislerin yetkileri yeniden belirlenmiştir (Örenç, 2003: 34-36).

Tanzimat süresince devam eden Akdeniz Adaları Eyâleti'ni yapılandırma çalışmalarında, 1849'a gelindiğinde Rodos eyâlet merkezi olarak belirlenirken, Limni, Kıbrıs, Sakız, Midilli ve Bozcaada eyâletin diğer sancaklarını oluşturmuşlardır. Rodos'un Gelibolu'nun yerine merkez olmasıyla ilk defa olarak bir ada eyâlet merkezi olarak tercih edilmiştir (BOA, A.TŞF, nr.6-A/42; A.MKT, nr. 211/10; A.MKT.UM, nr. 122/88; A.MKT.NZD, nr. 70/30; Örenç, 2001: 73).

1849'da yeniden yapılandırılan *Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyâleti* şu ada ve nahiyelerden meydana gelmekteydi (SDAO h. 1266: 69-70): **Rodos Livası (merkez):** Rodos Adası, Marmaris Nahiyesi, Kerpe Adası, Karyot (Çoban) Adası, Meis Adası, Sömbeki adası, Herki Adası, İlyaki Adası, İncirli Adası, Astropolya Adası, Kalimnos Adası, Leryos Adası, Batmos Adası, Ahikerya Adası. **Limni Livası:** Limni Adası, Bozbaba adası. **Midilli Livası:** Midilli Adası, Molova, Kalonya, Yunda Adası. **Sakız Livası:** Sakız Adası, İpsara Adası, İstanköy Adası, Sisam Adası. **Bozcaada Livası:** Bozcaada, İmroz Adası, Semadirek Adası, Taşoz Adası. **Kıbrıs Adası:** Lefkoşe, Karpas, Magosa, Tuzla, Mesarya, Leymosun, Piskopu, Kilan, Evidim, Kofla, Baf, Hirsofi, Lefke, Girne, Değirmenlik Adası, Amurgos Adası, Dağ Nahiyesi.

1856'da Islahat Fermanı'nın ilanından sonra *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyâleti*'nde yeniden bazı yapısal değişikliklere gidildiği görülmektedir. Buna göre idarî anlamda eyâlet teşkilatı kaldırılırken “Valilik” yerine “Mutasarrıflık” sistemine geçilmiş ve 1862'de Midilli merkez ada konumuna getirilmiştir. Yeni eyâlet merkezi olan Midilli Sancağı Molova ve Kalonya kazalarından oluşurken, Bozcaada Kaymakamlığı İmroz ve Semadirek kazalarından meydana gelmekteydi. Sakız Kaymakamlığı ise Mastaki ve İpsare kazalarından oluşuyordu. Limni Livası'nda idarî bir değişiklik yapılmazken Sakız Livası'na bağlı bulunan İstanköy müstakil bir Kaymakamlık haline getirilmiştir (Örenç, 2001: 75-76).

Eyâlet Bünyesindeki Limni Adası'nın İdarî Kurumlar Teşkilâtı

Osmanlı eyâletlerinde Tanzimat reformlarının uygulanması ile birlikte idarî sistem olarak muhassıllık kurumunun ön plana çıktığını, ancak kısa bir süre sonra başarı elde edilemediği gerekçesiyle lağv edilerek yerini 1842 yılından itibaren kaymakamlık kurumuna bıraktığını yukarıda ifade etmiştik. Söz konusu bu iki kurumun Limni Adası'ndaki teşkilat yapılarını şu şekilde izah etmemiz mümkündür:

a) Limni Muhassıllığı Teşkilatı

Bilindiği gibi Tanzimat'ın getirdiği reformların uygulanabilmesi için merkezden atanan muhassıllara önemli görevler düşmüş ve 25 Ocak 1840'da hazırlanan bir nizamnâme ile muhassılların atama ve çalışma esasları belirlenmiştir. Buna göre hazineye ait bütün gelir kaynaklarının defterleri muhassıllara verilecekti. Kayıtları bulunmayan veya bulunamayan gelirler saptanarak kayda geçirilecek ve en kısa sürede ilgililerce hazineye bildirilecekti. Muhassıllar atandıkları sancak merkezlerinde öncelikle birer meclis oluşturacaklardı. Nizamnâmede ayrıca, nüfus ve emlak sayımının nasıl yapılacağı, devlet memurlarına ödenecek yolluk ve diğer giderlerin hazineye nasıl karşılanacağı yer almıştır (Çadircı, 1997: 208-209).

Yukarıda saydığımız esaslara uygun olarak Tanzimat reformlarının uygulanabilmesi için, Limni muhassıllığına 1840 yılında Ali Bey'in tayini gerçekleşmiştir (BOA, KK, nr. 5817). İlk olarak Ali Bey'in başkanlığında seçimle teşekkül eden ve ikisi Rum olmak üzere yedisi Türk toplam dokuz kişiden meydana gelen *Limni Muhassıllık Meclisi* oluşturulmuştur. Mecliste Muhassıl Bey ve kâtipten başka bugünkü anlamda bir nevî hukuk müşavirliği

görevini yapan Müftü Efendi, Sandık Emni ve eşraftan üç Türk üye daha bulunuyordu (BOA, MNMK, nr. 47). Muhassıllar, yanlarına verilen kâtiplerle birlikte mal ve emlak sayımına bu tarihten itibaren başlamışlardır. Ancak bilgisizlik ve ulaşım güçlüklerinin yanısıra, uzun yıllardan beri hazineye hiç vergi ödememiş olanların ortaya çıkardıkları zorluklar yüzünden istenilen olumlu sonuç alınamamıştır (Çadircı, 1997: 210).

Çoğu yerde halk gerçek gelirini gizlerken, bazı bölgelerde de iki misli gelir gösterildiği oluyordu. Özellikle müslüman olmayan halkın gelirleri yazılırken idarî ve mülkî beklentilerden dolayı fazla gelir gösterildiği yolundaki şikâyetler çoğunlukta idi. Bu şikâyetler sonuç vermeyince yer yer isyanlar çıkmakta, huzursuzluklar gün geçtikçe artmaktaydı. Diğer taraftan hazine gelirlerinin önemli bir bölümünü meydana getiren *aşarın* toplanması muhassıllara verilmemiş, emaneten idare edilmesi yolu seçilmiştir. Zahirenin toplatılıp zamanında satılması çoğu bölgelerde gerçekleştirilememiştir. Hazine geliri bu yüzden de azalmıştır. 1840-1841 yıllarına ait hazine gelirlerinde çok büyük azalma görülmüştür. Bütün çabalara rağmen kâr ve zarar şöyle dursun, kaç kuruş hasılat olduğunun dahî ortaya çıkarılması mümkün olamamıştır. Muhassılların birbirlerinden bağımsız olarak çalışmaları için, toplanan vergilerin bir arada merkeze gönderilmesi de çok zaman almıştır. Ayrıca muhassıllık görevine atanan kimselerin, eski mültezimlere yakın ilişkileri olanlar arasından seçilmiş olmaları da başarısızlığın diğer bir nedenini oluşturmuştur. Çıkarlarının zedeleneceğini anlayan derebey ailelerle, vergi uygulamasını anlamayan bazı kimselerin direnmeleri ve vergi vermek istememeleri uygulamayı güçleştirmiştir. Bütün bu olumsuzluklar karşısında 1842 yılı başlarında Muhassıllık sistemine son verilerek eski usûle yeniden dönülmüştür (Çadircı, 1997: 210).

Muhassıllık kurumunun tasviyesi ve aşağıda incelenecek olan Kaymakamlığa tahvilî sürecinde maliye kayıtlarında hesabı görülmüştür (BOA, A.MKT, nr. 98/44). 1840 (1256) yılına ait dönemde Limni Muhassıllığı'nın masraflarını gösteren defter Meclis-i Muhasebe'ye havale edilmiştir. Bahsi geçen deftere göre muhassıllığın 1256 yılı Temmuz (Ağustos 1840) ayına ait gideri 23.781 kuruş 26 para olmuştur. Limni Muhassıllığı masraf defteri kayıtlarına göre Limni hazinesinden ödeme yapılan kurum ve kuruluşların yapısı, idarî reformların adaya yansımaları ve Muhassıllığın görev alanı hakkında önemli bilgiler edinmek mümkün olmaktadır. Tablo I'de de görülebileceği üzere, başta Muhassıl Ali bey olmak üzere Muhassıllık Meclisi Azaları'na ve adlî mevzuat için Hakim Efendi (Nâib) ile mahkeme görevlilerine, Emval, Emlak ve Jurnal kâtiplerine, Defter Nâzırı ve Nüfus Mukayyidi'ne, Zaptiye Kuvvetleri'ne,

Karantina memurlarıyla Gümrük çalışanlarına ada vergi gelirlerinden ödeme yapıldığı görülmektedir (BOA, ML.MSF, nr. 19153: 12):

TABLO-I		
LİMNİ MUHASSILLIĞI'NIN 1840 (1256) YILI TEMMUZ AYINA AİT GİDER		
KALEMLERİ		
Hâkim ve Zaptiye memuru maaşları	Hâkim Efendi (Naib)	2.000 kr.
	Zaptiye memuru	2500 kr
Muhassıl ile Mal ve Emlak Kâtibi maaşları	Muhassıl Bey	5000 kr.
	Kâtip Efendi	2500 kr.
Meclis azasının maaşları	Müftü Efendi	350 kr.
	Aza Osman Ağa	350 kr.
	Aza Mustafa Ağa	400 kr.
	Aza Mehmed Ağa	350 kr.
	Sandık Emîni Halil Efendi	250 kr.
	Aza Dimitraki	350 kr.
	Aza Yenaki	350 kr.
Jurnal Kâtibi, Nüfus Mukayyidi ve Nüfus Defteri Nâzırı maaşları	Jurnal Kâtibi	165 kr.
	Nüfus Defteri Nâzırı	70 kr.
	Nüfus Mukayyidi	260 kr.
Karantina memurlarının maaşları	Müdür	1.200 kr.
	Kâtip	100 kr.
	Tabîb	750 kr.
	Nekhibân	240 kr.
Gümrük memurlarının maaşları	Gümrük müdürü	200 kr.
	Kâtip	100 kr.
	Kantarıcı	50 kr.
Emlak tahrir kâtibi maaşı	Salih Efendi	350 kr.
Sandık Odası Hademelerinin maaşları	Cizye kabzımalı Dimitri	100 kr.
	Yazıcı	120 kr.
	Hizmetkârlar (2 nefer)	120 kr.
Zaptiye askerlerinin maaş ve tayinâtı		
Süvâri		
Onbaşı (1)	90 kr. (maaş)	53 kr./26 pr. (tayinât)
Nefer (8)	640 kr. (maaş)	429 kr./8 pr. (tayinât)
Piyâde		
Nefer (4)	200 kr.(maaş)	52 kr./8pr. (tayinât)
Diğer masraflar	Mahkeme kirası	40 kr.
	Karantina kirası	20 kr.

	Jurnal odası kirası	10 kr.
	Medrese tayinâtı	60 kr.
	Harmanlarda zahîre ölçen 14 memurun maaşı	2.100 kr.
	Memleket hekimi	100 kr.
	Aşâr vaz' olunacak mağazaların tamiri	567 kr./4 pr.
	Dersaadet'ten getirilen envâ'-ı kîle masrafı	73 kr.
	Aşar vaz' olunan beş bâb-ı mağaza seneviye	1.000 kr.
	Mahkeme muhızırı maaşı	120 kr.
Toplam		23.781 kr./26 pr.

Limni Muhassıllığı'nın 1841 (1257) yılına ait toplam geliri 605.490 kuruş olurken gideri 236.317 kuruş olmuştur. Aynı tarihte Limni'ye bağlı Bozcaada Kazası'nın geliri ise 17.172 kuruş, gideri 733 kuruş olarak gerçekleşmiştir (BOA, KK, nr. 5817).

b) Limni Kaymakamlığı Teşkilâtı

Tanzimat Yönetiminde ülke; eyâlet, sancak ve kaza olarak üç ana birime bölünmüştü. Sancak, Tanzimat öncesinde olduğu gibi asıl birim olmakla birlikte, kazalara birer müdür atanması sonunda, eyâletin bir alt birimi olmanın yanısıra en küçük idarî birim olma niteliğini yitirmiştir. Muhassıllığın kaldırılması ile birlikte yapılan düzenleme sonucunda 1842 yılı başlarından itibaren yeni idarî bölünme, Tanzimatın uygulandığı yörelerde yürürlüğe girmiştir (Çadircı, 1997: 236).

Tanzimat reformlarının muhassıllık teşkilâtıyla ortaya koyduğu idarî kurumların Kaymakamlık döneminde biraz daha oturduğu görülmektedir. Özellikle maliyenin gelirlerindeki artışlar bunun açık göstergesidir. Ayrıca bu dönemde, kısa süren muhassıllık döneminde yaşanan yetki karmaşasının aşıldığı, kaymakamların güvenlik de dahil olmak üzere bütün uygulamalardan tek sorumlu makam haline geldiği gözlenmektedir. Teşkilât gereğince yeni bir kaymakam tayini yapıldığında, atanan kaymakamın görev mahalline varması ile birlikte eski yönetici ile devir-teslim muameleleri yapılmaktaydı. Bu muhasebe ile Kaymakamlığın bütün gelir ve gider kalemlerinin ayrıntıları ortaya çıkmaktaydı. Önceki dönemlerde olduğu gibi *Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyâleti*'nin Kaptanpaşalık müessesesine bağlı

olmasından dolayı idarî işleri kaptanpaşa aracılığı ile yürütülmekteydi. Mâliye ile olan muameleler ise kapukethüdarları tarafından yapılmaktaydı (Örenç, 2001: 92-93).

Kaymakamlar, doğrudan Dahiliye Nezareti'ne bağlı olup, atanma ve diğer özlük işleri bu makam tarafından yapılmaktaydı. Ancak, valililere karşı sorumlulukları olup, bağımsız olarak önemli kararlar alıp yürütme yetkileri sınırlı idi. Küçük Meclis (1849'dan sonra Sancak Meclisi) denilen ve eyâlet meclisine benzeyen kurul yardımı ile sancağı yöneten kaymakam, aynı zamanda bu meclisin de başkanıydı. Sancak Meclisi; Kaymakam, mal müdürü, hâkim, tahrîrat ve mal başkâtipleri ve müslümanlarla müslüman olmayan toplulukların temsilcilerinden oluşuyordu. Eyâlet meclisi yönetmeliğinde belirtilen kurallara uygun olarak haftanın belirli günlerinde toplanarak, sancağın yönetim, maliye, eğitim ve öğretim, belediye hizmetleri ile ilgili sorunlarını görüşüp kararlaştıracaktı. İslam hukukunu ilgilendiren davalar dışında kalanları, kanun ve tüzüklerin öngördüğü biçimde görüşüp sonuçlandırmak da sancak meclisinin görevi idi. Özellikle güvenliğin sağlanması için gereken önlemlerin alınmasında kaymakamla birlikte meclis de sorumlu tutulmuştu. Yol kesme, hırsızlık ve benzeri eşkıyalık olayları görüldüğünde kaymakam derhal meclisi toplayacak, gerekli görüşmeler yapıldıktan sonra yeterli asker gönderilerek suçluların yakalanması sağlanacaktı. Yeterli asker yoksa durum valiye bildirilecek, eyâlet meclisinin alacağı karar doğrultusunda hareket edilecekti. Bu tür suçlardan yakalananların yargılanmaları, büyük mecliste yapılacağı için, sancak meclisinin yalnızca suçluları tutuklayıp, şahit ve belgeleriyle birlikte valiye iletmesi gerekli idi. Öldürme ve yol kesme gibi suçlar dışında kalanlar, sancak meclisinde görüşülüp kararlaştırılacak, vali ve büyük meclisin onayı alındıktan sonra uygulamaya konulacaktı (BOA, MAD, nr. 9127: 389-390; Çadircı, 1997: 236-237).

Limni'ye Meclis-i Vâlâ'nın kararı ile ve Kaptanpaşa'nın da onayı alınarak 1842 yılında Kaymakam olarak 5.000 kuruş maaşla Ali Rıza Efendi atanmıştır (BOA, İ.DH, nr. 2706). Limni Kaymakamlığının 1845 (1261) yılına ait maaş tablosu ise aşağıda gösterilmiştir (BOA, MAD, nr. 9419: 126-132; MAD, nr. 11017: 51-56):

TABLO-II	
LİMNİ KAYMAKAMLIĞI TEŞKİLATI	
Görevi	Maaşı
Kaymakam Abdülkerim Bey	4.500 kr.
Kaymakam Husûsî Kâtibi Mustafa Rıza Efendi	1.750 kr.

Nüfus Mukayyidi Abdülkerim Efendi	35 kr.
Yazıcı	200 kr.
Mal Kâtibi Toros Efendi	750 kr.
Bozbaba Nahiyesi Murur Tezkereleri Kâtip ve Mukayyidi Ali Efendi	70 kr.
Kâtip	100 kr.
Kabzımal	35 kr.
Gardiyan (2 Nefer)	190 kr.
Paşa Limanı Gardiyanı	60 kr.
Mondros Limanı Gardiyanı	40 kr.
Kondüpol Limanı Gardiyanı	40 kr.
Zaptiye Askerleri Maaşları	
Çavuş (1 nefer)	200 kr.
Süvari (5 nefer)	150 kr.
Piyade (5 nefer)	75 kr.

1864 ve 1867 Vilâyet Kanunlarına Göre Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin İdarî Taksimatı ve Limni Adası

Tanzimat'ın ilanından 1864 yılında çıkartılan vilâyet idâresi ıslahâtına kadar geçen süreçte şehir yaşantısında gerçekleştirilmesi düşünülen yeniliklerin istenilen düzeye ulaştırılamaması bazı tepkilere neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yaşayan müslim ve gayrimüslim topluluklardan her biri düzenlemeleri kendi açılarından yeterli bulmamaktaydı. Tanzimat'ın getirdiği reformlara yeni bir ivme getirmek için 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'nın yürürlüğe girmesi de tepkileri ve yabancı devletlerin müdahalelerini önleyememiştir. Özellikle Rumeli ve Lübnan'da çıkan olaylar ve Avrupa devletlerinin müdahaleleri Osmanlı idarecilerini yeni bir ıslahat yapmaya sevketmiştir. Bu amaca yönelik olarak Âli ve Fuad Paşaların girişimleri ile hazırlanan yeni Vilayet Nizamnâmesi 8 Kasım 1864 yılında ilan edilmiştir (Örenç, 2001: 118).

1864 Vilâyet Nizamnâmesine göre teşkil edilen *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti*'nin başlangıçtaki mülkî yapılanmasında, eyâlet sisteminden çok önemli bir farklılık görülmemektedir. Bununla birlikte vilâyetteki esas düzenlemeler 1867 yılından sonra yapılmıştır. Vilayet idaresine atanan Kayseri'li Ahmed Paşa'nın girişimleri ile vilayetin mülkî ve malî yapısında önemli değişiklikler içeren bir reform programı hazırlanarak uygulamaya konulmuştur. Buna göre önceden Hüdâvendigâr Eyâleti'ne bağlı bulunan Biga Sancağı adalar

eyâletinin içine alınırken Kal'a-i Sultaniye de *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti*'ne merkez yapılmıştır. Kıbrıs ilk önce vilayet sınırları haricinde bırakılmışsa da 9 Şubat 1868 (27 Şevval 1284)'de tekrar vilayete dahil edilmiştir (Örenç, 2003: 40-41). 1867 Vilâyet Nizamnâmesi uyarınca yeniden yapılandırılan *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti*'nde Limni Adası Biga Sancağı'na bağlı bir nahiye pozisyonunda bulunuyordu. Vilayetin diğer sancak ve kazaları ise şunlardı (SDAO, h. 1285: 189): **Biga Sancağı:** Kal'a-i Sultaniye (Merkez), Limni, Lapseki, Biga, Çal, Ezine, Bozcaada, İmroz, Semadirek, Kumkale, Dimetoka, Bayramiç, Ayvacık; **Sakız Sancağı:** Sakız, İpsare; **Rodos Sancağı:** Castello, Meis, Marmaris, Leryos, Karpot, Sömbeki, Kaşot, Astropalya, Kerpe, İncirli, İlyaki, Batnos, İstanköy, Kalimnos, Herkit; **Midilli Sancağı:** Midilli, Molova, Kalonya.

Ahmed Paşa'nın envanter çıkarma girişimleri sonucunda *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti* dahilinde yer alan Biga, Midilli, İstanköy ve Rodos Sancakları'na bağlı adaların isimleri ve bunların Kal'a-i Sultaniye'ye ve birbirlerine olan uzaklıklarını gösteren bir liste hazırlanmıştır. Bu listeye göre Biga Sancağı sınırlarında Limni ile birlikte toplam yedi ada yer alırken, Midilli Sancağı'nda altı, Sakız Sancağı'nda yedi, İstanköy Sancağı'nda seksenbir ve Rodos Sancağı'nda da toplam otuzyediyedi ada bulunuyordu (Örenç, 2001: 124). 1868 yılı kayıtlarında, sonradan Limni'ye bağlanacak olan Bozcaada'nın, Midilli Adası'na bağlı bulunduğu görülmektedir (BOA, ŞD, nr. 2389/4).

1877 senesinde Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin Mülkî Taksimatı ve Limni Adası

23 Aralık 1876 yılında I. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti*'nin mülkî taksimatı tekrar düzenlenmiştir. 1877'de Biga Sancağı müstakil bir sancak yapılmış ve Rodos Adası vilâyete merkez ittihaz edilmiştir. Kıbrıs ise tekrar vilayet bünyesine dahil edilmiştir. Bu yeni düzenleme sonucu *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti* Rodos, Midilli, Sakız, İstanköy, Kıbrıs sancakları ile bunlara bağlı kaza ve nâhiyelerden oluşmaktaydı. Ancak Kıbrıs, İngiltere'ye devri ile birlikte vilâyet bünyesinden çıkartılmış, İstanköy Sakız'a bağlanarak sancak statüsüne son verilmiş ve daha önceden Biga Sancağı dahilinde bulunan Limni Adası'na ikinci derecede Mutasarrıflık statüsü verilmiş ve İmroz, Semadirek, Bozcaada'nın sınırlarına katılmasıyla vilâyete bağlı bir sancak konumuna getirilmiştir. Diğer taraftan adalar nüfus yapılarına göre iki kısma ayrılmışlardır. Buna göre nüfusu beş binden onbine kadar olanlar birinci, beşbinden aşağı olanlar da ikinci sınıf olarak

değerlendirilmişlerdir. Bunlardan belediye başkanı bulunanlarında müdürden başka mümkün olduğu miktarda zaptiye askeri ve birer de sınıfına göre zabıta müfettişi bulundurulması uygun görülmüştür (BOA, İ.MM, nr. 2885). 3 Nisan 1879 tarihi itibarıyla *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti* şu adalardan meydana gelmekteydi (Örenç, 2001: 132-133): **Rodos Livası:** Meis, Kerpe, Kaşot, Sömbeki, İstanköy; **Limni Livası:** İmroz, Bozcaada, Bozbaba; **Sakız Livası:** Karpot, Leryoz, Kalimnoz, İpsara, Koyun Adaları; **Midilli Livası:** Molova, Pilimar, Yunda, Kalonya, Polihnit, Bere.

Sakız Adası'nın 1880'de vilâyete merkez ittihaz edilmesinden (BOA, İ.MM, nr. 2793; Sannav, 1995) sonra bazı kaza ve nahiyelerin dağılımında değişikliklere gidilmiştir. Buna göre Sakız Sancağı; Mastaki, İstanköy, İpsara, Karyot, Leryos, İncirli, Astropalya, Batnos kazalarıyla Kalimnos Nahiyesi'nden oluşmuştur. Marmaris yeniden Rodos'un bünyesine katılmıştır. Bu adanın diğer kazaları ise Kastelloz, Sömbeki, Kerpe, Meis, Herkit ve İlyaki'den meydana gelmekteydi. Kaşot Adası Rodos'un tek nahiyesi idi. Limni Sancağı; İmroz, Bozbaba, Semadirek kazalarıyla Bozcaada Nahiyesi'nden oluşmaktaydı. 1879'da Bozbaba Adası'nda bir hükümet konağı tesis edilmişti (BOA, ŞD, nr. 2347/19). Midilli Sancağı ise Molova, Pilimar, Bere, Polihnit, Kalonya kazalarıyla Yunda Nahiyesi'nden oluşuyordu. 1883'de Limni'de bulunan Mondros Karyesi nahiyeye haline getirilmiş ve burada görev yapacak nahiyeye müdürüne aylık 4.900 kuruş maaş tahsis edilmiştir (BOA, İ.ŞD, nr. 2991). buradaki idarî işlerin yürütülebilmesi için ise aylık 76 kuruşa bir bina kiralanarak hükümet konağı haline getirilmiştir (BOA, ŞD, nr. 2343/36).

20 Kasım 1887'de Rodos Adası yeniden *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti*'nin merkezi yapılmıştır. Vilâyet merkezinin Rodos'a taşınması ile birlikte vilâyetin idarî yapısı yeniden şekillendirilmiştir. Buna göre Rodos, Limni, Sakız ve Midilli sancaklarına bağlı kaza, nahiyeye ve karyelerinin dağılımı şöyle olmuştur: **Rodos Sancağı:** Rodos Şehri (Kasabası), Kastelloz Nahiyesi (Rodos'a bağlı), Lindos Nahiyesi (Rodos'a bağlı), Herkit Nahiyesi (Rodos'a bağlı), Kaşot Kazası, Meis Kazası, Sömbeki kazası, İlyaki Nahiyesi (Sömbeki'ye bağlı), Kerpe Kazası. **Limni Sancağı:** Limni Şehri, Mondros Nahiyesi (Limni'ye bağlı), Bozbaba Nahiyesi (Limni'ye bağlı), İmroz kazası, İmroz Şehri Nahiyesi, Semadirek Nahiyesi (İmroz'a bağlı), Bozcaada kazası. **Midilli Sancağı:** Midilli Şehri, Yere (Bere) Nahiyesi (Midilli'ye bağlı), Ayasu Nahiyesi (Midilli'ye bağlı), Mande Nahiyesi (Midilli'ye bağlı), Herse Nahiyesi (Midilli'ye bağlı), Kalonya Nahiyesi (Midilli'ye bağlı), Polihnit Nahiyesi (Midilli'ye bağlı), Pilimar Kazası, Molova Kazası, Yunda Kazası. **Sakız Sancağı:** Sakız Şehri, Kalamoti

Nahiyesi (Sakız'a bağlı), Viliso Nahiyesi (Sakız'a bağlı), Kardamile Nahiyesi (Sakız'a bağlı), İstanköy Kazası, İstanköy Şehri Nahiyesi, İncirli Nahiyesi (İstanköy'e bağlı), Kalimnos Kazası, Astropalya Nahiyesi (Kalimnos'a bağlı), Leryoz Kazası, Batnos Nahiyesi (Leryoz'a bağlı), Karpot Kazası, İpsara kazası. Bu tarihte *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti*'nde toplam 4 sancak, 14 kaza, 19 nahiye ve 238 de karye bulunuyordu (Örenç, 2001: 135).

Midilli'nin, Rodos'un yerine merkez yapılmasına dair getirilen öneri Meclis-i Vâlâ'nın 16 Nisan 1894'de yapılan toplantısında uygun görülmemiştir (BOA, MV, nr. 79/97). 1908'de Limni'nin nüfusu 25.000'den az olduğu için Biga Sancağı ile birlikte bir seçim bölgesi haline getirilmesine karar verilmiştir (BOA, MV, nr. 126/8; DH.SN.M, nr. 17/18).

1911'de Bozcaada'nın Limni'den daha yakın mesafede olması nedeniyle Kal'a-i Sultaniye'ye bağlanması düşünülmüştür. Ancak İtalya'nın Rodos ile birlikte 12 adayı işgal etmesi buna imkân tanımamıştır (BOA, DH.İD, nr. 92-2/9). Rodos'un İtalya tarafından işgal edilmesinden sonra, 9 Haziran 1912 çıkan bir kararla Limni Sancağı Kal'a-i Sultaniye muhasebeciliğine bağlanırken Sakız ve Midilli sancakları da Aydın Defterdarlığı'na bağlanmış, bütçe ile ilgili muamelelerinin ise yine hazinece yapılması uygun görülmüştür (BOA, DH.EUM.MH, nr. 245/97). 5 Temmuz 1912'den itibaren ise Limni, Midilli ve Sakız sancaklarının bütün muamelelerinin İstanbul tarafından yapılması kararlaştırılmıştır (BOA, DH.EUM.THR, nr. 78/45).

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse; XIX. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyılın başlarında *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti* ve ona bağlı olan Limni Adası'ndaki Osmanlı idarî yönetimi diğer eyâletlerde yürürlükte bulunan sisteme uygun bir karakter arz etmiştir. Her ne kadar Ege'de meydana gelen 1821 Rum isyanı sonrasında adalar yönetiminde kısa süreli de olsa bir otorite boşluğu ortaya çıkmışsa da Osmanlı Devleti kısa sürede gerekli tedbirleri alarak uygulamaya koymuştur. 1923'de imzalanan Lozan Andlaşması ile *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti*'nin hukukî statüsü tamamıyla sona ermiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti (DH.EUM.MH), nr. 245/97.

Dahiliye Nezâreti İdare kısmı (DH.İD), nr. 92-2/9.

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrîrat Kalemi Evrakı (DH.EUM.THR), nr. 78/45.

İrade-Dahiliye (İ.DH), nr. 2706.

İrade-Meclis-i Mahsûs (İ.MM), nr. 2793; 2885.

İrade-Şurâ-yı Devlet (İ.ŞD), nr. 2991.

Kâmil Kepeci Evrakı (KK), nr. 5817.

Maliye Mesârifat Defterleri (ML.MSF), nr. 19153.

Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD), nr. 9127; 9419; 11017.

Maliye Nezareti Mektubî Kalemi (MNMK), nr. 47.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), nr. 79/97; 162/8.

Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir Evrakı (A.MKT.NZD), nr. 70/37

Sadaret Mektubî Kalemi (A.MKT), nr. 98/44; 211/10

Sadaret Mektubî Kalemi Umûm Vilâyât (A.MKT.UM), nr. 122/88

Sicill-i Nüfus Kalemi Mütferrik Evrakı (DH.SN.M), nr. 17/18.

Şurâ-yı Devlet Evrâkı (ŞD), nr. 2343/36; 2347/19; 2389/4.

Teşrifat Kalemi, (A.TŞF), nr. 6-A/42

Kitap ve Makaleler

Çadırcı, M. (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Emecen, F. (2003). "Ege Adalarının İdarî Yapısı", *Ege Adalarının İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Yayınları.

Gökbilgin, T. (1956). "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyâleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", *Bellekten*, XX/78: 247-285.

Hatipoğlu, M.M. (1988). *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101. Yılı (1820-1922)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Karal, E.Z. (1988). *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Karamahmutoğlu, A. (1998). *Ege'de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Kazasker Mehmed Hafid (1952). *Sefinetü'l-Vüzerâ*, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Basımevi.
- Kunt, M.K. (1978). *Sancaktan Eyâlete 1550-1650 Arasında Osmanlı Umerası ve İl İdaresi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Örenç, A.F. (2001). *Yakındönem Tarihimizde Rodos Adası*, Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Örenç, A.F. (2003). “Ege Adalarında İdarî Yapı (1830-1923)”, *Ege Adalarının İdarî, Mali ve Sosyal yapısı*, Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Yayınları.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye (SDAO), sene h. 1266; h. 1285.
- Sannav, S.C. (1995). *Yakındönem Tarihimizde Sakız Adası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sannav, S.C. (2004). *Yakındönem Tarihimizde Limni Adası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şakiroğlu, M.Ş (1993). “Cezâyir-i Bahr-i Sefid”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. VII: 500.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

TONAL MÜZİKTE ARMONİ DIŞI SESLER VE KULLANIMLARI

S. Ercan BAĞÇECİ *

ÖZET

Bu çalışmada, tonal müzikteki armoni dışı sesler tanımlanmış ve kullanımları örneklerle açıklanmıştır.

Anahtar kelimeler: Geçit sesi, İşleyici ses, Abantı, Gecikme, Kaçak ses, Değiştirme sesi, Erken duyurma, Pedal.

ABSTRACT

NONHARMONIC TONES IN COMMON PRACTICE

In this study, It has been identified Nonharmonic Tones in Common Practice and explained with examples.

Key words: Passing tone, Neighbor tone, Appoggiature, Suspension, Escape tone, Reaching tone, Anticipation, Pedal.

1. GİRİŞ

Belirli bir akor içinde tınlamalarına rağmen, o akorun belirli bir üyesi olmayan her sese "Armoni Dışı Ses" yada "Akora Yabancı Ses" denir.

Akor içinde kısa yada uzun sürelerle tınlayan, vurgulu yada vurgusuz olan bu sesler şunlardır:

<u>Uluslararası Kabul Görmüş Adları</u>	<u>Kısaltma</u>	<u>Türkçe Karşılıkları</u>
1. Passing Tone	P	Geçit Sesi
2. Neighbor Tone	N	İşleyici Ses
3. Appoggiature	app.	Abantı Ses/Basamak
4. Suspension	S	Gecikme
5. Escape Tone	E	Kaçak Ses
6. Reaching Tone	R	Değiştirme Sesi
7. Anticipation	ant.	Erken Duyurma
8. Pedal	Tonic ped./Dominant ped.	Pedal

---

* Yrd. Doç. Dr. Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölüm Başkanı
e-mail: ercanbagceci @ mynet.com.

2. ARMONİ DIŞI SESLER VE KULLANIMLARI

2. 1. Passing Tone (P) / Geçit Sesi:

Bir akorun iki değişik sesi arasında veya birbirini takip eden iki farklı akorun iki değişik sesi arasında ölçünün –ya da birim vuruşun- zayıf zamanında geçen, kromatik veya diyatonik hareketle kullanılan aksansız ezgi seslerine "Passing Tone (Geçit Sesi)" denir. Armoni çalışmalarında geçit sesleri *P* sembolüyle gösterilirler.

(Piston 1987: 116)

(Cangal 1999: 122)

(Tisconi 1999: 63)

Geçit sesleri herhangi bir partide kullanılabileceği gibi iki ya da üç partide birden de kullanılabilir. Paralel 3'lülerle ya da paralel 6'lılarla yapılan geçit sesleri sevilen tınılardır.

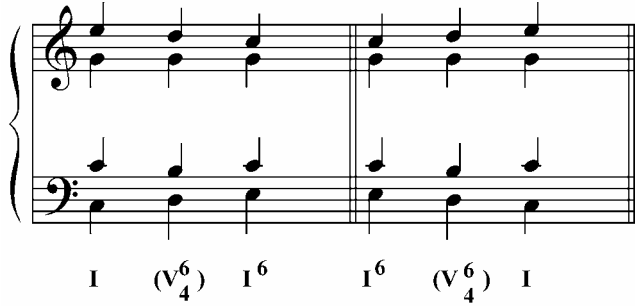

(Özdemir 2001: 55)

Geçit Dört-Altı Akorları

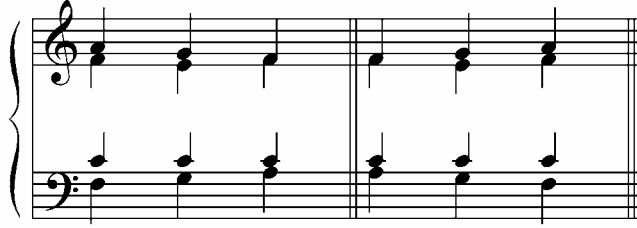
Bas partisi, genellikle kök durumundaki bir akorla birinci çevrim bir akoru bağlayarak adım hareketiyle devinir. Geçit dört-altı akorları ölçünün –ya da birim vuruşun- zayıf zamanında oluşur. Armoni çalışmalarında parantez içine alınan Romen rakamlarıyla gösterilirler.

1. En yaygın biçimiyle, Soprano ve Bas partilerinin herhangi birinde oluşan I-II-III ezgisel yürüyüşe karşı, diğer partide III-II-I ezgisel yürüyüş verilmesi sonucu armonizasyonda zayıf zamanda tınlayan dört-altı akoru "geçit dört-altı" akorudur.

(Cangal 1999: 126)

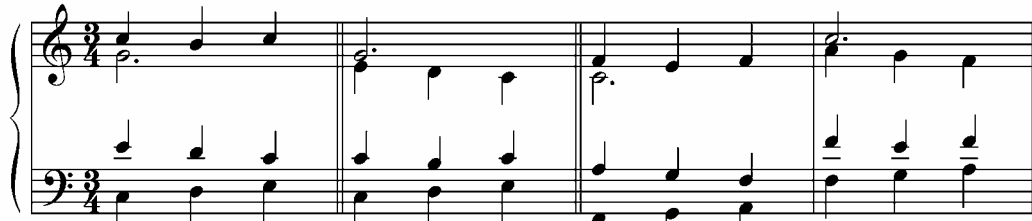
2. En yaygın biçimiyle, Soprano ve Bas partilerinin herhangi birinde oluşan IV-V-VI ezgisel yürüyüşe karşı, diğer partide VI-V-IV ezgisel yürüyüş verilmesi sonucu armonizasyonda zayıf zamanda tınlayan dört-altı akoru "geçit dört-altı" akordur.

IV (I₄⁶) IV⁶ IV⁶ (I₄⁶) IV

(Cangal 1999: 126)

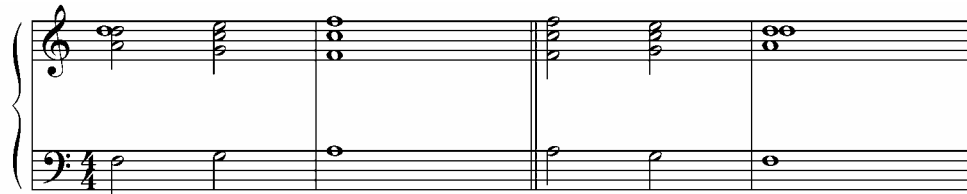
3. Geçit dört-altı akorlarında, akorun dört-altı olmasını belirleyen bas partisi olduğu için basta oluşan ezgi çizgisi değiştirilemez.

I (V₄⁶) I⁶ I (V₄⁶) I⁶ IV (I₄⁶) IV⁶ IV (I₄⁶) IV⁶

(Özdemir 2001: 56)

4. Geçit dört-altı olarak kullanılmış akorlara ilişkin diğer bazı örnekler:

IV⁶ (V₄⁶) VI⁶ VI⁶ (V₄⁶) IV⁶

(Tissoni 1999: 20)

C: IV⁶ (I⁶₄) II⁶ c: I (IV⁶₄) V⁶ I

g: I V VI (I⁶₄) IV (VI⁶₄) II V I

2. 2. Neighbor Tone (N) / İşleyici Ses:

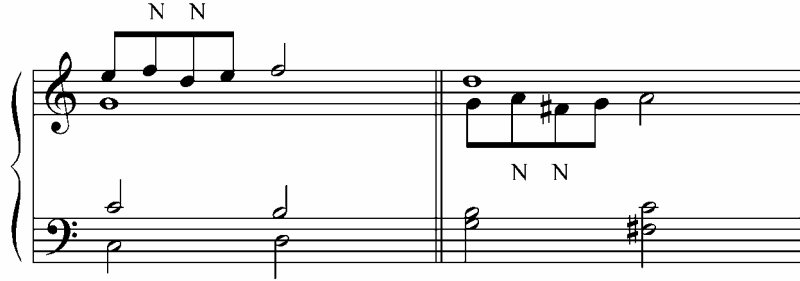
Ölçünün –ya da birim vuruşun- zayıf zamanlarında akorun gerçek seslerinden birinin (temel ses, 3'ü, 5'li bazen de 7'li) eğik hareketle üst yada alt komşu sese gidip geri dönmesi sırasında oluşan akora yabancı sese "Neighbor (İşleyici Ses)" denir. Armoni çalışmalarında işleyici sesler *N* sembolüyle gösterilirler. Vurgu almazlar. Yatay olarak "Gerçek Ses-İşleyici Ses-Gerçek Ses" olmak üzere üç notayı ilgilendirir.

İşleyici ses, alt veya üst komşu ses olabilir. Üst işleyici genellikle tonalite sesi, alt işleyici ise tonalitede olsun veya olmasın genellikle diyatonik yarım sestir.

N N
N N
N N
N N

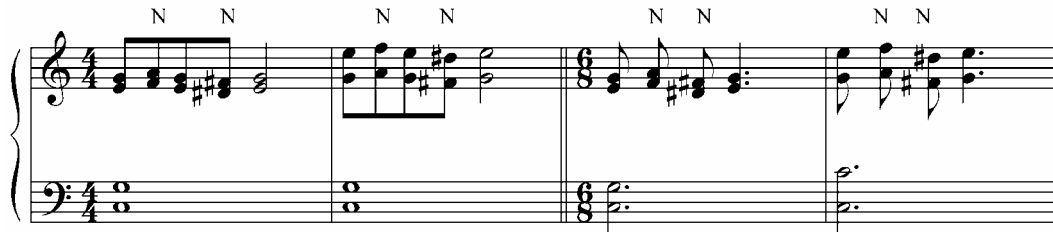
(Tissoni 1999: 64)

İşleyici sesler bazen "Gerçek Ses-Üst İşleyici Ses- Alt İşleyici Ses-Gerçek Ses" veya " Gerçek Ses-Alt İşleyici Ses-Üst İşleyici Ses-Gerçek Ses" olmak üzere Çift işleyici sesler olarak da kullanılabilir.

(Tissoni 1999: 64)

Birden çok partide de işleyici sesler bulunabilir.

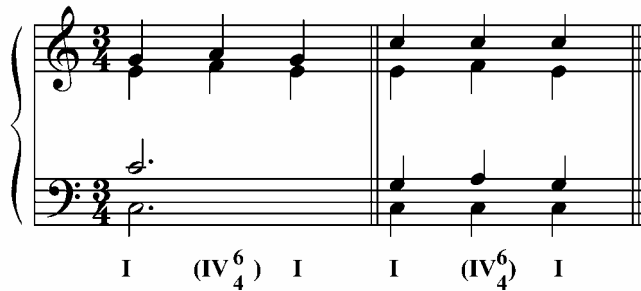

(Dubois 1921: 187)

İşleyici Dört-Altı Akorları

Bas yerinde kalır. Üst partiler komşu seslere gidip gelirler. Akor genellikle bir zayıf vuruşta veya bir vuruşun zayıf kısmında oluşur. Armoni çalışmalarında parantez içine alınan Romen rakamlarıyla gösterilirler.

1. En yaygın biçimiyle, kök durumundaki Tonic akorunun 3'lüsünün ve 5'lisinin aynı anda üst komşularıyla işlenmesi sonucu armonizasyonda zayıf zamanda tınlayan dört-altı akoru "işleyici dört-altı" akordur.

(Bakihanova 2003: 25)

2. En yaygın biçimiyle, kök durumundaki Dominant akorunun 3'lüsünün ve 5'lisinin aynı anda üst komşularıyla işlenmesi sonucu armonizasyonda zayıf zamanda tınlayan dört-altı akoru "işleyici dört-altı" akorudur.

V (I₄⁶) V V (I₄⁶) V
(Bakihanova 2003: 25)

2. 3. Appoggiature (app.) /Abantı Ses / Basamak:

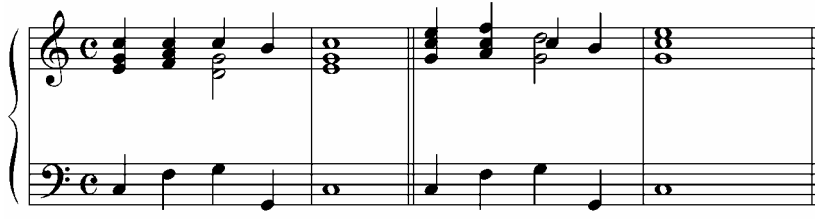
Akor seslerinden birinin yerini geçici bir süre için üst yada alt komşu sesin alması ve yerini aldığı sese çözülmesi işlemine "Appoggiature (Abantı Ses)" denir. Armoni çalışmalarında abantı sesleri *app.* kısaltmasıyla gösterilirler. Üst komşu sesle yapılan abantıya "Üst Abantı", alt komşu sesle yapılan abantıya ise "Alt Abantı" denir. Abantı ses gerilimi ifade ettiği için her zaman vurguludur. Hazırlanmış abantı ve hazırlanmamış abantı olmak üzere ikiye ayrılırlar.

Hazırlanmış Abantı

"Abantıyı hazırlayan nota, abantı notası ve çözüm" olmak üzere üç aşamalıdır. Abantıyı hazırlayan nota bir önceki akorun aynı partisinde bulunur ve adım hareketiyle çözülür. Abantıyı hazırlayan nota ile abantı notası arasında bir uzatma bağı (dolayısıyla senkop) yoktur.

IV I6 5 IV I6 5
(Cangal 1999: 132)

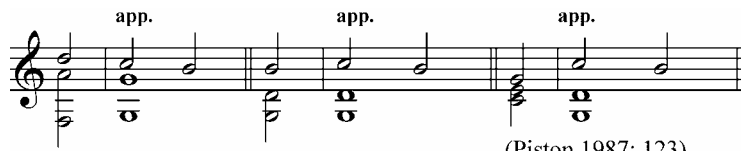

I IV V4 3 I I IV V4 3 I

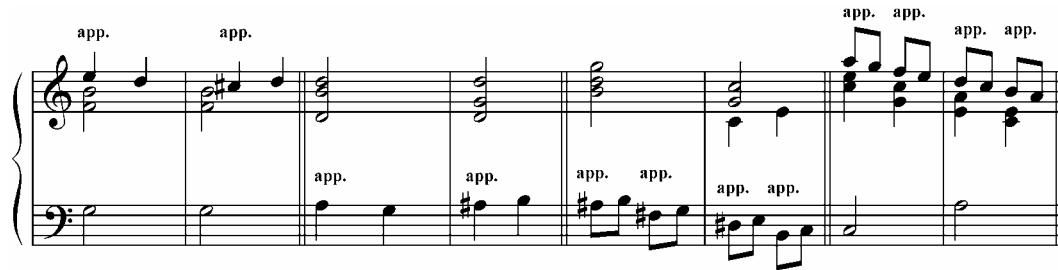
(Cangal 1999: 130, 131)

Hazırlanmamış Abantı

Adım hareketiyle veya atlayarak başlanır ve genellikle karşı yönde yanaşık olarak çözülür. Üst abantı sesleri çoğunlukla tonaliteye ait üst komşu sesler, alt abantı sesleri ise çoğunlukla diyatonik yarım sesler olup bu yarım sesler bazen tonaliteye ait sesler, bazen de tonalite dışı seslerdir.

(Piston 1987: 123)

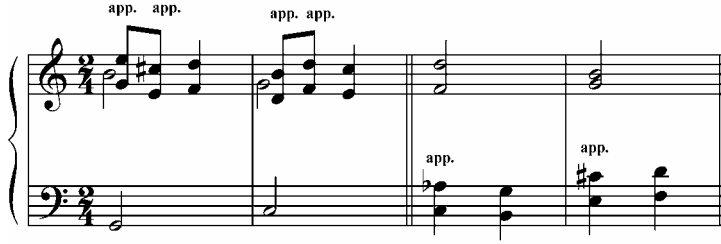

(Tissoni 1999: 110)

Hazırlanmış veya hazırlanmamış abantı sesleri bazen "alt abantı ses-üst abantı ses-çözüm" veya "üst abantı ses- alt abantı ses-çözüm " olmak üzere çift abantı sesler olarak da kullanılabilir.

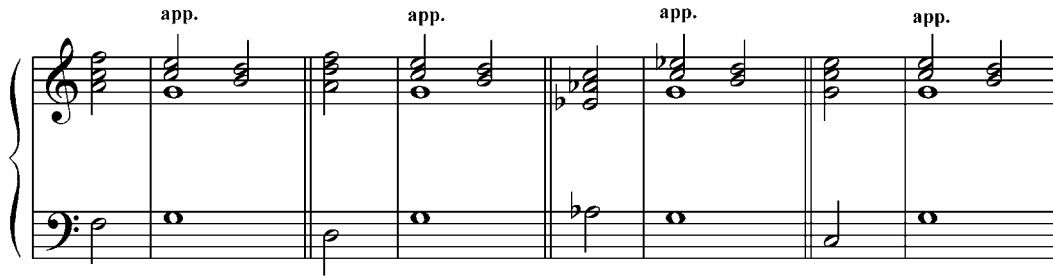
(Tissoni 1999: 110)

(Tissoni 1999: 110)

Abantı Dört-Altı Akoru

En yaygın biçimiyle Majör yada Minör tonlarda; kök durumundaki Dominant akorunun 3'lüsünün ve 5'lisinin yerini geçici bir süre için üst komşu seslerin almasıyla kuvvetli zamanda oluşan dört-altı akoruna "abantı dört-altı" akoru denir.

IV V 6 5 II V 6 5 VI V 6 5 I V 6 5
4 3 4 3 4 3 4 3

(Piston 1987: 159)

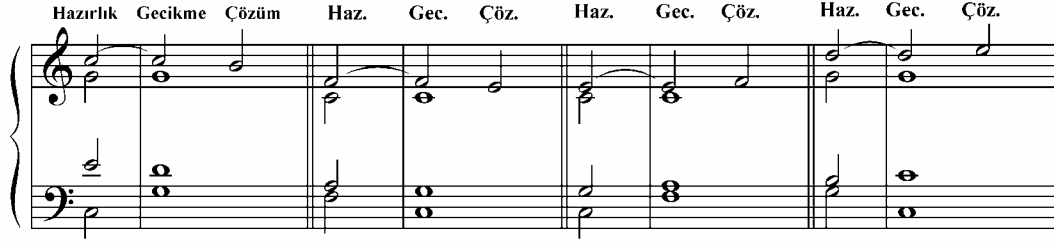
2. 4. Suspension (S) / Gecikme:

Hazırlanmış abantının uzatma bağı ile bağlanarak senkop oluşturulmuş şekline "Suspension (Gecikme)" denir. Armoni çalışmalarında gecikmeler S sembolüyle gösterilirler.

Vurguludur. Aynı perdedeki bir akor sesiyle hazırlanır ve adım hareketiyle çözülür. "Gecikmeyi hazırlayan nota, gecikme ve çözüm" olmak üzere üç aşamalıdır. Gecikmeyi hazırlayan nota ile gecikme notası arasında bir uzatma bağı (dolayısıyla senkop) mutlaka vardır.

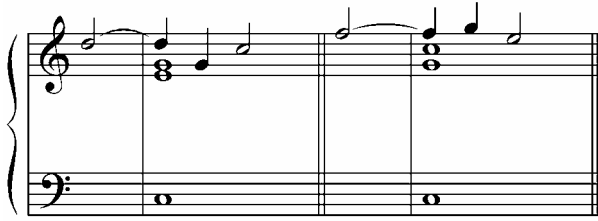

(Piston 1987: 127)

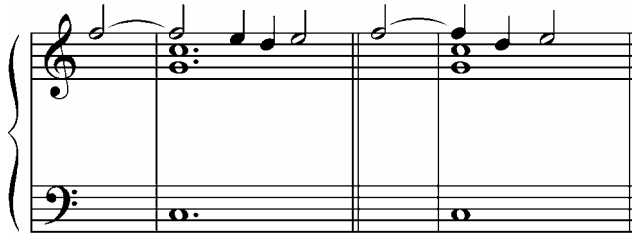
(Erdoğan 1986: 128)

Gecikme sesi, çözüme ulaşacağı akorun bir sesine uğrayıp sonra beklenen çözüm yerine dönebilirler.

(Tissoni 1999: 95)

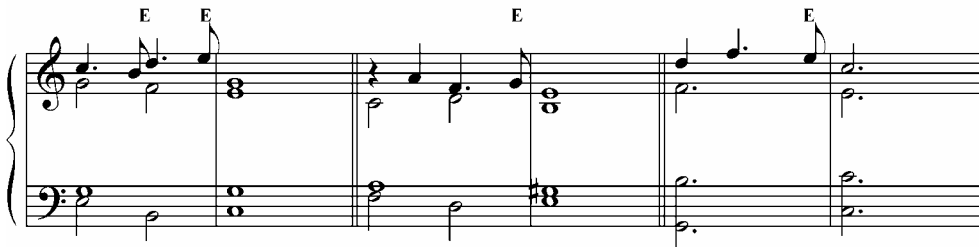
Gecikmenin çözümü işlenebilir:

(Tissoni 1999: 95)

2. 5. Escape Tone (E) / Kaçak Ses:

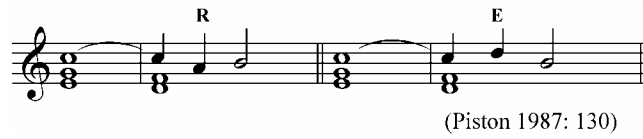
Akorun herhangi bir sesinden adım hareketiyle inici veya çıkıcı olarak başlayıp, atlayarak çözülen vurgusuz seslere "Escape Tone (Kaçak Ses)" denir. Armoni çalışmalarında kaçak sesler *E* sembolüyle gösterilirler. Genellikle en üst partide kullanılır.

(Dubois 1921: 214)

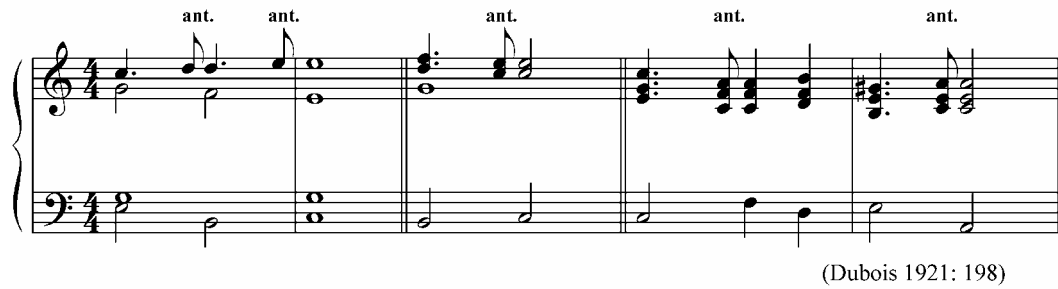
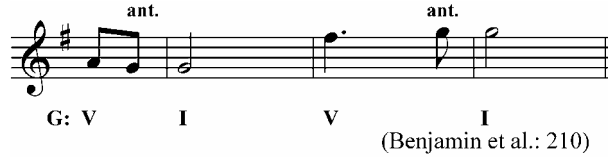
2. 6. Reaching Tone (R) / Değişirme Sesi:

Akorun herhangi bir sesinden atlayarak başlayıp genellikle karşı yönde adım hareketiyle çözülen vurgusuz seslere "Reaching Tone (Değişirme Sesi)" denir. Armoni çalışmalarında değişirme sesleri *R* sembolüyle gösterilirler. Değişirme sesi, vurgusuz bir abantı veya serbest sunulan bir işleme sesi olarak düşünülebilir.

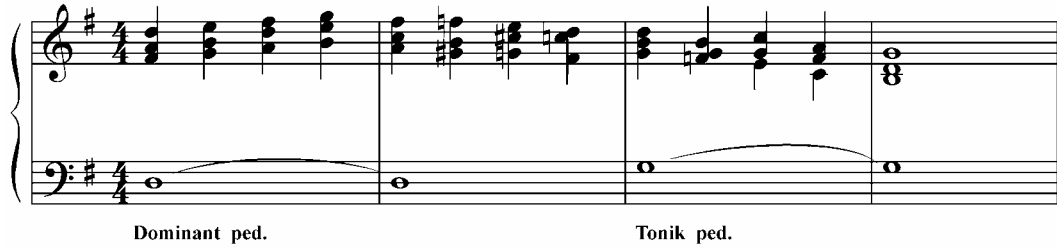
2. 7. Anticipation (ant.) / Erken Duyurma:

Akor seslerinden bir veya birkaçının önceden duyurulmasıdır. Çoğunlukla öncüsü olduğu sestem daha kısadır. Armoni çalışmalarında erken duyurma *ant.* kısaltmasıyla gösterilirler.

2. 8. Pedal (Tonic ped./Dominant ped.) / Pedal:

Genellikle bas partisinde yer alan ve uzun süre devam eden bir sestir. Pedal sesi genellikle tonik veya dominant üzerindedir ve armoninin pasaj boyunca sürmesini sağladığı için diğer partiler söz konusu armoninin süslemeleri gibidir. En önemli özelliği, pedalin kendi akoru ile başlayıp, kendi akoru ile bitmesidir. Armoni çalışmalarında Tonic pedal sesi, *Tonic Ped.* kısaltmasıyla; Dominant pedal sesi *Dominant ped.* kısaltmasıyla gösterilir.

(Benjamin et al. :211)

3. SONUÇ

Mesleki müzik eğitimi veren tüm kurumlarda gerek "Çalgı Eğitimi" derslerinde gerekse de "Teori" derslerinde armonik çözümleme yapabilme becerisi bütüncül öğretme-öğrenme yaklaşımı açısından en değerli çalışmalardan biridir.

Verilmiş bir ezginin analizi, genellikle, armonizasyonun karakterini, uygun armonik ritmi ve armoni dışı seslerin olası kullanımını ortaya koyar. Ritmi ve motif yapısı belirgin bir ezgide armonik değişiklikler ya motif uzunluğu boyunca ya da ölçünün temel vuruşlarıyla aynı zamana denk gelir. Bu tarz bir ezgiyi armonize edebilmede armoni dışı seslerin belirlenmesi ve buna uygun armonize edilmesi gereklidir.

KAYNAKLAR

Bakihanova, Z. "Armoni" Bilkent Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2003.

Benjamin, T., Horvit, M., Nelson, R. (Çeviri: Burhan Önder) "Techniques and Materials of Tonal Music" School of Music, University of Houston, Houghton Mifflin Company Boston, Printed in the U.S.A. 1986.

Cangal, N. "Armoni" Arkadaş Yayınevi, Ankara, 1999.

Dubois, T. "Traite d'Harmonie" Editions Alphonse Leduc & Cie, Paris, 1921.

Özdemir, M. "Armoni" Kanyılmaz Matbaacılık, İzmir, 2001.

Piston W. "Harmony" W. W. Norton & Company, New York, 1987.

Tissoni, F. "Metodo Elementare Di Armonia" Casa Ricordi, Milano, 1999.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ DERGİSİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİNDE
YAYINLANACAK YAZILARA İLİŞKİN YAYIN KOŞULLARI

Dergide yayınlanacak yazıların her türlü sorumluluğu yazarına aittir.

Yazılar, World 6 programına göre kağıdın bir yüzüne 12 punto büyüklüğündeki (Times New Roman) tipi harflerle 1,5 satır aralığında yazılarak, yirmi sayfayı geçmeyecek biçimde iki takım olarak disketi ile birlikte editöre gönderilir. 20 daktilo sayfasını geçen yazılar dergide basılmayabilir.

Yazının başlığı, büyük harfle ve sayfanın sol üst kenarından başlayarak 6 cm boşluk kalacak biçimde yazılır. Başlık yazısının sağ alt tarafına yazar veya yazarların adları yan yana yazılır. Yazar ad/adları yazılırken herhangi bir akademik ünvan belirtilmez. Yazarın akademik ünvanı, çalıştığı kurum (Üniversite, Fakülte, bölüm veya diğer) adları dipnot biçiminde sayfanın altına yazılır. Akademik ünvan dışında başka ünvan kullanılmaz.

Araştırma ve inceleme dalındaki yazılar aşağıdaki düzenlemeye uygun biçimde hazırlanır.

ÖZET, ABSTRACT, GİRİŞ, PROBLEM, AMAÇ, SINIRLILIK (gerekirse), SAYILTILAR (gerekirse), YÖNTEM, BULGU VE YORUMLAR, SONUÇLAR, TARTIŞMA, TEŞEKKÜR (gerekirse),

Yabancı dilde yazılan yazılarda yukarıdaki bölümlerin yabancı dildeki karşılıkları kullanılır ve aynı düzenlemeye uyulur.

Kaynaklar

Yeni buluş ve yöntem sunumlarında yukarıdaki sıralamaya uyma zorunluluğu yoktur. Bunlar orjinal durumlarına bağlı kalınarak uygun düzenlemeyle gönderilebilir. Yayın komisyonu bu tür yazıların düzenlenmesinde yazar veya yazarların görüşlerini alarak değişiklik yapabilir.

Açıklayıcı Dipnotlar

Kaynakça Bağlacı

Alıntı yapılan kaynaklar metin içerisinde kaynakça bağlacıyla “*yazar ve yıl*” yöntemine göre, yazarın soyadı, basım yılı ve sayfa numarası verilerek yapılmalıdır.

Yazarın adı yazı içinde geçiyorsa, kaynağın yılı parantez içinde yazılmalıdır.

Örnek: Yıldırım (1966) ... ya da sayfa numarası vererek , Yıldırım (1966: 70-97).

Aynı yılda aynı yazar tarafından yazılmış iki kaynak gösterilecekse, aşağıdaki şekilde verilir.

Kaynak iki yazarlı ise yalnızca soyadları yazılır.

Örnek : Massialas ve Cox (1966: 37-66).

Soyadlar aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış eserleri, adlarının ilk harfleri ile ayırtdedilir.

Kaynağın yazarı ikiden fazla ise, birinci verilişte bütün soyadları yer alır.

Daha sonraki verilişlerde “v.d.” kullanılır.

Bir dizi biçiminde verilen kaynaklar en yeni tarihli olandan eski olana doğru sıralanarak bir parantez içine alınır ve noktalı virgül ile ayrılır.

Örnek: Bu konudaki son gelişmelere göre (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalıoğlu v.d., 1995: 31).

Kaynakça

Kaynak listesi, yazar soyadı, adının başharfi, basım yılı (parantez içinde), varsa adı, cilt numarası, sayısı, sayfa numarası biçiminde verilir. İkinci satır, birinci satırdan 3 harf içeride yazılır. Yazıda kullanılan bütün kaynaklar alfabetik olarak, yazının sonunda ayrı bir sayfada (sayfalarda) verilmelidir. Aynı yazarın birden fazla yapıtı, kaynak olarak kullanılmışsa basım yılına göre eskiden yeniye doğru verilir.

Kitaplar

Yazarın soyadı, adı. Basım yılı (parantez içinde). Kitabın başlığı (*italik yazıyla*), Basım yeri: Basımevi.

Örnek:

Bloom, Benjamin S. (1976). *Human Characteristics and School Learning*, New York: Mc Graw-Hill Company:

Dergiler

Yazarın soyadı, adı. yıl (parantez içinde). Makalenin başlığı (tırnak içinde), Derginin adı (*italik yazıyla*) cilt, sayı ya da ay: sayfalar

Örnek :

Ericson, L.H. (1958). “ Certain Ability Factors and Their Effect on Aritmetic”. *Teacher*, Vol. 5, No 2: 287-290.

Derlemeler

Yazarın soyadı, adı. Yıl (parantez içinde). Makalenin başlığı (tırnak içinde), in Editörün adı ve (ed.) ya da (eds.), Kitabın adı (*italik yazıyla*), Basım Yeri: Basımevi.

Örnek:

Getzels, J.W. (1958). "The Acquisition of Value in School and Society", in F.S.Chase and H.A. Anderson (eds.) *The High School in the New Era*, Chicago: University of Chicago Press.

Gönderilecek yazılara ait resim, şekil, grafik sayfa yazım alanını taşmayacak biçimde net ve ofset baskı tekniğine uygun olmalıdır. Bunların sıra numarası ve adı her şeklin veya grafiğin altında verilir.

Derginin bir sayısında, ilk isim olarak bir yazarın üçten fazla eseri basılamaz. Dönemler içerisinde üçten fazla gönderilmişse ilk üçü dışında kalanlar, daha sonraki sayılara aktarılır.

CONDITIONS OF PUBLICATION CONCERNING THE ARTICLES WHICH WILL BE PUBLISHED ON TRAKYA UNIVERSITY JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCH SERIES OF SOCIAL SCIENCES

The articles are published on the Trakya University Journal of Scientific Research Series of Social Sciences in the framework of Trakya University Journals Concerning the General Principals.

1. In the journal original articles are required which is not being submitted for publication elsewhere and not given any copyrights.

2. Any kind of responsibility of the articles which will published on the journal is belong to the writer.

3. Articles should be typed 1,5 line spaced according to the Word 6 programme on the one side of the paper with the 12 font size (True Times New Roman) and sent to the editor in two copies with the disk. Articles should not exceed 10 pages if not they may not published on the journal and unpublished articles are sent back to the writer.

4. Title of the article is written with capital letters starting from the left top of the page by leaving 6 cm empty space. Name/names of the writer is written right bottom of the title side by side. Any kind of academical title of the writer is not written while writing the name/names of the writer. Academical title of the writer , Institution where he/she works (university, faculty, department or others) are written as footnotes at the bottom of the page.

5. Summary in Turkish is written just after the title and names of the writers. Summary is written with capital letters in the middle of the page. Turkish summary of the subject can not exceed 200 words. After summary in Turkish, summary in foreign language must be take part which it was written in one of the languages of the Associated Professorships (English, French, German or Italian) , Key words are given at the bottom of the pages in both summaries in the same languages. If the work is materialized with the support of an institution its name is given at the bottom of the first page as a footnote. Original name of the article is written below the SUMMARY title with small letters.

6. Articles in the field of research and examination are submitted according to the order which is mentioned below.

SUMMARY, INTRODUCTION, PROBLEM, AIM AND PURPOSE, LIMITATIONS (If is needed) , HYPOTHESIS (If it is needed), METHODS, COMMENTS, RESULTS, DISCUSSION, ACKNOWLEDGEMENTS (If it is needed) .

References

7. There is no compulsion in the presentations of the new discovery and technique as in the 6th article. They can be sent in the correct order in connection with their original situation. Board of editors can make some changes in such articles by consulting to the writer.

Explanatory Footnotes

8. Explanatory footnotes are mentioned at the same page consecutively by numbering at the bottom of the page.

Connective References

9. References which is quoted must be given in the text with the connective references according to the technique of " writer and year " , surname of the writer, publishing date and page number.

If the name of the writer is mentioned in the text, year of the references must be written in brackets.

Example: Yildirim (1996) ... or by giving the page number, Yildirim (1996: 70-97).

Example: New developments have been made in this field. (Raths, 1967: 40-85)

Example: Gates (1967a : 45-50(1967b : 130-170) .

If the references have two writer only their surnames are written.

Example: Massialas and Cox (1967: 37-66)

If the two writers have the same surname and their works which were published at the same year can be distinguished by the first letter of their names.

Example: Smith, O. and Smith, B. (1958: 251-251)

If the reference has more than two writer all surnames are mentioned in the first mentioning.

Example: Bursalioglu, Aydin, Kaya, (1995: 120-145)

In the next mentioning et al. is used.

Example: Bursalioglu , et al. (1995: 120-145)

The references which are given as a line should be ordered from the oldest date to the recent one and must be separated with semicolon in the brackets.

References

Reference list can be given in this order (surname of the writer , first letter of his/her name , publishing date (in brackets), name if there is, number of volume, number of edition and page number. Second line is written 3 letter intended from the first line. All references which are used in the article should be given in alphabetical order on a separate page at the end of the writing. If more than one work of a writer are used as references they should be given from the oldest to the recent one.

Books : Surname of the writer, name. Publishing date (in brackets) . Title of the book (in Italic) , Place of publishing: Printing House

Example: Bloom, Benjamin S. (1967) *Human Characteristics and School Learning*, New York : MC Graw- Hill Company.

Journals : Surname of the writer , name. Year (in brackets) Title of the Article (in quotation marks) , Name of the journal (in Italic) , number of volume, number of edition or month: pages.

Example : Ericson, L.H. (1958) "

Certain

Selecteds : Surname of the writer , name . Year (in brackets) Title of the article (in quotation marks), Name of the editor and (ed.) or (eds.) , name of the book

Ability Factors and Their Effect on Arithmetic" *Teacher* ,Vol.5 No 2 : 287-290.

Selecteds : Surname of the writer , name . Year (in brackets) Title of the article (in quotation marks), Name of the editor and (ed.) or (eds.) , name of the book

(in italic) , Place of Publishing : Printing House .

Example : Getzels, J.W. (1958) " The Acquisition of Value in School and Society " , F.S. Chase and H.A.Anderson (eds.) *The High School in the New Era* , Chicago: University of Chicago Press.

Pictures, figures, graphs belong to the articles which will sent must be clear and suitable for the technique of offset printing and should not exceed the area of writing . Their row number and names are given below the each figure or graph.